

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

KAFEDRA "IQTISODIYOT"

SOLIQ VA SOLIQQA TORTISH

Guliston 2019

Mahmudova G.R. “Soliq va soliqqa tortish” fanidan o’quv-metodik majmua (o’quv uslubiy majmua) Guliston 2019. 227bet.

O’quv - metodik majmua noiqtidosdiy ta’lim yo’nalishi bo’yicha o’qiyotgan bakalavrlarga tanlov va qo’shimcha fanlar doirasida o’qitishga mo’ljallangan bo’lib, unda soliq va soliqqa tortish fani predmeti va metodlari, soliqni hisoblash va byudjetga to’lash, soliqdan imtiyozlar va soliqqa oid barcha ma’lumotlar keltirilgan.

Lektsiyalar zamonaviy pedtexnologiya talablariga mos ravishda tayyorlanib, unda o’quv maqsadlari, mavzuda ko’rib chiqiladigan muammolar, nazorat savollari va mustaqil ish topshiriqlari keltirilgan. O’quv qo’llanmada 9 ta ma’ruza va amaliy mashg’ulot mavzulari keng yoritib berilgan bo’lib, talabalar tomonidan bajarilishi lozim bo’lgan amaliy mashg’ulotlarini o’tkazish tartiblari bayon qilingan. Har bir mavzu boshida fanni o’qitish texnologiyasi, mavzu oxirida mavzuni o’zlashtirish bo’yicha nazorat savollari keltirilgan.

O’quv – metodik majmua Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi qoshidagi Oliy va o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi o’quv-metodik birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengashi tomonidan (2019 yil, -bayonnoma) nashrga tavsiya qilingan.

Mas’ul muharrir:

iqt. fan.nom. dot. Sattorqulov O.T.

Taqrizchilar:

i.f.d.prof. Mamatov A.A.

iqt. fan.nom. dot. Rayimberdiyeva O.R.

MUNDARIJA

Kirish	4
Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqishning kontseptual asoslari.....	14
Fan bo'yicha sillabus materiallari.....	16
1-mavzu. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, obyektiv zaruruligi, soliq siyosati va soliq tizimi.....	23
2-mavzu. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'i.....	38
3-mavzu. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	55
4-mavzu. Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyati.....	70
5-mavzu. Mol-mulk solig'i.....	103
6-mavzu. Resurs soliqlari	118
7-mavzu. Yer solig'i.....	134
8-mavzu. Soddalashtirilgan soliq tizimi.....	151
9-mavzu. Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlar.....	178
Amaliy mashg'ulotlr.....	191
Fan bo'yicha masalalar.....	198
Fan bo'yicha nazorat savollari.....	205
Fan bo'yicha testlar	209
Glossariy	218
Informatsion – uslubiy ta'minot	225

KIRISH

Iqtisodiyotning erkinlashuvi sharoitida soliqlar va ularga tenglashtirilgan to'lovlar davlat byudjetining asosiy daromad manbasi hisoblanadi, shuning uchun noiqtisodiy ta'lim ixtisosligi talabalari yuridik hamda jismoniy shaxslardan undiriladigan soliqlar va ularga tenglashtirilgan to'lovlar bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi, to'lovlarni hisoblash va byudjetga to'lash tartiblarini soliq nazariyasi, soliq qonunchiligi asoslari, soliqni prognoz qilish va boshqa o'zlashtirgan bilimlari asosida mukammal o'rgangan etuk mutaxassis bo'lib etishishini bugungi kun talabi taqozo etmoqda. Soliqlar va soliqqa tortish fani bo'yicha noiqtisodiy mutaxassislar mamlakatimizda amalga oshirilayotgan soliq islohotlarining tadrijiy rivojlanishi va Prezidentimiz tomonidan chiqarilayotgan farmon va qarorlarning ma'no hamda mohiyatini anglashi, iqtisodiy bilimlarga ega bo'lish bilan bir qatorda soliq turlarini, soliq ob'ektlari, sub'ektlari, soliqni hisoblash yo'llarini, uni undirish usullari, imtiyozlari, soliq organlariga hisob-kitoblarni taqdim etish tartibi bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur.

Xalqimizning xuquqiy saviyasi va xuquqiy ongini oshirish davlat siyosatining ustivor yunalishlaridan ekanligi ta'kidlanayotgan, mutaxassis kadrlar tayyorlashda ularning xuquqiy bilimlarni chuqur egallashlariga aloxida e'tibor qaratilayotgan bugungi kunda ona tilimizda va Uzbekiston Respublikasi milliy qonunchiligi asosida solikka oid darsliklar, uquv qullanmalari, adabiyotlar yaratilishi dolzarb va xayrli ish ekanligi shubxasizdir.

Ayniqsa davlat moliyasiga oid munosabatlarga, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishga, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan ularning soliq soxasidagi Konstitutsiyaviy majburiyatlarini uz vaqtida, savodli tarzda bajarishlariga kumaklashuvchi darslik yaratilishi ayni paytda qilingan ish deb baxolanmoki zarur. Chunki Uzbekistonning yangi, 2019 yil 1 yanvardan amalga kiritilgan Soliq kodeksi mutaxassislar tomonidan chuqur uzlashtirib olinishi, keng xalq ommasi orasida xar tomonlama targ'ib va tashviq qilinishi lozim.

Zero soliq qonunlarini soliq tulovchilar tomonidan tuliq va okishmay bajarilishi bu qonunlarni chuqur uzlashtirishni taqozo etadi. Bu maqsadga erishish soliqlar va boshqa majburiy tulovlarni davlat xamda maxalliy byudjetlarga uz vaqtida, tula xajmda kelib tushishini, soliqqa oid va boshqa xujalik faoliyatiga oid xuquqbuzarliklar xamda jinoyatlarning oldi olinishiga, davlatimizning iqtisodiy qudrati yuksalishiga, isloxotlarni muvaffaqiyat bilan olga siljishiga, xalqimiz moddiy farovonligi va madaniyatining yuksalishiga xizmat qilishi shak-shubxasizdir.

Mazkur ma'ruzalar matnida soliqlarning iqtisodiy mohiyati, ahamiyati, ob'ektiv zarurligi, soliq tizimida va davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i, soliq tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari, yuridik shaxslarni soliqqa tortish tartibi, ular to'laydigan soliqlar va soliqqa tenglashtirilgan to'lovlarni undirish mexanizmi, shuningdek jismoniy shaxslarni soliqqa tortish uslubiyotining amaldagi holati batafsil yoritilgan.

Soliq tushunchasi paydo bo'lganidan boshlab, uni joriy qilish va soliq munosabatlarini rivojlantirish bilan muntazam shug'ullanib kelingan. Soliqlar bo'yicha klassik iqtisodchi olimlardan A. Smit, D. Rikardo, U. Petti, N. Turgenov, D. Yum, A. Laffer hamda hozirgi zamon iqtisodchi olimlaridan R. Kempbell, K. Makkonel, V. Tverdoxlebov, S. Fisher, A. Voznesenskiy, V. Gluxov, E. Teyt, E. Glazova, D. Cherniklarning asarlarida batafsil yoritilgan. Bundan tashqari respublikamiz iqtisodchi olimlaridan I.A. Karimov, M. Sharifxo'jaev, S.S. G'ulomov, H. Sobirov, Q. Yahyoev, T. Malikov, N. Haydarov, E. Gadoev, O. Olimjonov, M. Alimardonov, B. Toshmurodova, Sh. Gataulin, D. Shaulov kabilarning ilmiy asarlarida soliqlar va soliq munosabatlari to'g'risida fikr yuritilgan. Mazkur ma'ruzalar matnini yaratish jarayonida yuqorida nomlari zikr etilgan iqtisodchi olimlarning soliqlar bo'yicha olib borgan ilmiy ishlaridan keng foydalanildi. Shu bilan birgalikda O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi, Prezident Farmonlari, Vazirlar Mahkamasining Qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan me'yoriy hujjatlar va Internet tarmog'i ma'lumotlaridan hamda Davlat soliq qo'mitasi hisobot materiallaridan keng foydalanildi.

Fan bo'yicha baholash mezonlari oldindan berilib, ma'ruza va seminar mashg'ulotlari davomida soliq turlarining hisoblanish uslubiyatini tavsiflovchi masalalar, tahliliy jadvallar, slaydlar hamda ko'rgazmali qurollar qo'llanilishiga hamda yangi pedagogik texnologiyalar asosida mashg'ulotlar o'tkazilishiga alohida e'tibor qaratilishi kerak.

Manzirimiz: 707012. Guliston shahri, IV mavze, Universitet,
«Iqtisodiyot» kafedراس.

I. «SOLIQ VA SOLIQQA TORTISH» FANINIG MAQSAD VA VAZIFALARI

1.1.Fanning maqsadi- talabalarni O'zbekiston Respublikasining soliq va soliqqa tortish tizimi bilan yaqindan tanishtirib, amaliyotda qo'llanilayotgan soliqlarning harakati va ularning iqtisodiyotni tartibga solishdagi o'rni, Respublikamizdagi mavjud soliqlar va soliqqa tenglashtirilgan to'lovlarning iqtisodiy mohiyati uning stavkalari, to'lash muddatlari va buyudjetdagi ulishi bilan tanishtirish, ularning iqtisodiy bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy qo'llay olish ko'nikmalarini hosil qilishga qaratilgandir.

1.2.Fanning vazifalari- barcha mutaxassislarga soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha bilimlarni berish, jamiyatda ro'y beradigan iqtisodiy qonunlarni bilish va ularning amal qilishiga ongli munosabatda bo'lish, mamlakatni demokratlashtirish va iqtisodiyotni bozor tamoyillari asosida isloh qilish jarayonlarining mohiyatini tushunishda zarur bo'lgan bilimlaridan foydalangan holda mamlakatimizda qo'llashni o'rgatish. O'zbekiston respublikasi soliq sohasidagi muammolarini aniqlash va muammolarni yechish yo'llarini ishlab chiqishni o'rgatish.

1.3. Fanning boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi-“Soliq va soliqqa” umumiqtisodiy fani bo'lib o'qitiladi. Rejalashtirilgan gumanitar va ijtimoiy (iqtisodiy ta'limotlar tarixi, falsafa, siyosatshunoslik), matematik va tabiiy-ilmiy (iqtisodiy-matematik usullar va modellar) umumkasbiy (mikroiqtisodiyot, statistika, makroiqtisodiyot, mintaqa iqtisodiyoti, jahon iqtisodiyoti va halqaro iqtisodiy munosabatlar, marketing) fanlaridan yetarlicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlik talab etiladi.

II. MAXSUS KURSNING MAZMUNI:

2.1. Ma'ruza mavzulari, ko'riladigan masalalar va vaqt.

№	Mavzu	Ko'riladigan masalalar	Vaqt, soat
1	2	3	4
1	Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, obyektiv zarurligi, soliq siyosati va soliq tizimi.	Soliqlar va soliqqa tortish fanini o'qitishning zarurligi, uning boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi, fanining predmeti va funktsiyalari.	2
2	Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'i	Foyda solig'ining joriy qilinishi, iqtisodiy mohiyati va ahamiyati. Soliq to'lovchilar tarkibi, soliq ob'ekti va soliq bazasi. Jami daromadlar tarkibi, jami daromaddan chegirmalar.	2
3	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining mohiyati, soliq to'lovchilar, soliq ob'ekti va bazasi. Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadlari tarkibi. daromad solig'i stavkalari	2
4	Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyati.	Qo'shilgan qiymat solig'i haqida tushuncha. Soliqning iqtisodiy mohiyati va uning joriy qilinishi. Aktsiz solig'i to'lovchilar. Soliq ob'ekti va bazasi	2
5	Mol-mulk solig'i	O'zbekiston Respublikasi soliq tizimiga mol-mulk solig'ining joriy etilishi va uning iqtisodiy mohiyati. Yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulk solig'ini hisoblash va to'lash muddatlari	2
6	Resurs soliqlari	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq va Yer qa'ridan foydalanganda soliqqa tortish zarurligi. Soliq stavkalari va qollaniladigan imtiyozlar.	2
7	Yer solig'i	Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig'i, O'zbekiston Respublikasi er fondi va uning foydalanuvchilar o'rtasidagi taqsimoti. Yer solig'i ob'ekti, bazasi va soliq stavkalari. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig'i	2

8	Soddalashtirilgan soliq tizimi	Yagona soliq to'lovi, uning to'lovchilari va to'lovchilar tarkibiga kiritish mezonlari. Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlar. Yagona soliq to'lovi bo'yicha to'lovni kechiktirish tartibi hamda uning ahamiyati.	2
9	Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlar	Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliq. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari	2
	JAMI:		18

2.2 Amaliy mashg'ulot mavzulari va vaqti:

№	Mavzu	Vaqt, soat
1	2	4
1.	Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, obyektiv zaruruligi, soliq siyosati va soliq tizimi.	2
2.	Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'i	2
3.	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	2
4.	Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyati.	2
5.	Mol-mulk solig'i	2
6.	Resurs soliqlari	2
7.	Yer solig'i	2
8.	Soddalashtirilgan soliq tizimi	2
9.	Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlar	2
	JAMI:	18

2.3 Talabalar mustaqil ishlari mavzulari:

№	Mavzu
1.	“Soliqlar va soliqqa tortish” fanining predmeti, vazifalari va o‘rganish usullari.
2.	Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortishni o‘ziga xos o‘xshashlik hamda farqli jihatlari.
3.	Yuridik shaxslar to‘laydigan soliqlarga umumiy tavsifnoma.
4.	Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig‘ini hisoblash va byudjetga undirish tartibi.
5.	O‘zbekistonda mol-mulkni soliqqa tortishning o‘ziga xos xususiyatlari.
6.	Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlarning tutgan o‘rni va ahamiyati.
7.	Qishloq xo‘jaligi korxonalarini soliqqa tortishning o‘ziga xos xususiyatlari.
8.	Jismoniy shaxslar mol-mulkiga solinadigan soliqning o‘ziga xos xususiyatlari.
9.	Yuridik shaxslardan undiriladigan er solig‘i va uni soliq tizimida tutgan o‘rni.
10.	Yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliq va uning stavkalarini belgilash mezonlari.
11.	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni undirish tartibini takomillashtirish.
12.	Aktsiz solig‘ini hisoblash va byudjetga o‘tkazish tartibi.
13.	Jismoniy shaxslarning mol-mulkidan olinadigan soliqni hisoblash va byudjetga o‘tkazish tartibi.
14.	Qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblash va hisob-kitoblarni taqdim qilish jarayoni.
15.	Kichik biznesni rivojlantirishda yagona soliq to‘lovining ahamiyati.
16.	Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i va uning korxonalar moliya-xo‘jalik faoliyatiga ta‘siri.
17.	Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini soliqqa tortishning o‘ziga xos xususiyatlari.
18.	Tijorat banklarini soliqqa tortish uslubiyati va uning o‘ziga xos xususiyatlari.
19.	Yagona soliq to‘lovi
20.	O‘zbekiston Respublikasida mahalliy soliqlar va yig‘imlarning amal qilish mexanizmi.
21.	O‘zbekiston Respublikasida umumdavlat soliqlarining amal qilish mexanizmi.
22.	Kichik korxonalarini soliqqa tortish tartibi.
23.	Yuridik shaxslardan undiriladigan umumdavlat soliqlari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari.
24.	Jismoniy shaxslardan undiriladigan mahalliy soliqlar va yig‘imlar hamda ularni takomillashtirish.
25.	Yuridik shaxslardan olinadigan egri soliqlar va ularning korxonalar moliya-xo‘jalik faoliyatiga ta‘siri.

26.	Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida soliq siyosatining asosiy yo‘nalishlari va uni o‘ziga xos xususiyatlari.
27.	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i va uni undirish tartibi.
28.	Soliq yukini aniqlash tartibi va uni maqbullashtirish yo‘llari.
29.	O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimining taraqqiy etgan davlatlar soliq tizimi bilan solishtirma tahlili.
30.	Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i bo‘yicha imtiyozlarni ishlab chiqarishni rivojlantirishga bo‘lgan ta‘siri.
31.	O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti daromadlari tarkibida soliqlarning tutgan o‘rni va ahamiyati.
32.	Yakka tartibda tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi jismoniy shaxslarning
33.	daromadlarini soliqqa tortish, uning o‘ziga xos xususiyatlari.
34.	Soliqqa tortish jarayonida deklaratsiyalash usuli, uning o‘ziga xos xususiyatlari.
35.	Yagona er solig‘ini hisoblash va to‘lash tartiblarini takomillashtirish.
36.	Soliq amaliyotida moliyaviy jazo choralarini qo‘llash tartiblari.
37.	Foyda solig‘i bazani aniqlash usullari, soliqni hisoblash va to‘lash tartiblari.
38.	Soliqlar va yig‘imlar bo‘yicha boqimandalarni undirish mexanizmini takomillashtirish.
39.	Yuridik shaxslardan olinadigan resurs soliqlari va ularning korxonalar moliya-xo‘jalik faoliyatiga ta‘siri.
40.	Mahalliy hokimiyatlarning soliq-byudjet huquqlarini oshirish masalalari.
41.	Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida soliqlarning kichik korxonalarni rag‘batlantirishdagi rolini oshirish masalalari.
42.	Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘i va uning o‘ziga xos xususiyatlari.
43.	Aktsiz osti tovarlarini belgilash va ularni soliqqa tortishning o‘ziga xos xususiyatlari.
44.	O‘zbekistonda qo‘shilgan qiymat solig‘ini joriy qilishning iqtisodiy sabablari.
45.	Soliq hisob-kitoblarini taqdim etish tartibi va muddatlarini takomillashtirish.
46.	Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig‘i, uni hisoblash va byudjetga undirish.
47.	Jismoniy shaxslarning tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan daromadlarini soliqqa tortishning o‘ziga xos xususiyatlari.
48.	Yagona er solig‘ini to‘lovchilari, stavkalari, hisoblash va byudjetga to‘lash tartibi.
49.	Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig‘i stavkalarini takomillashtirish masalalari.
50.	Dehqon va fermer xo‘jaliklarini soliqqa tortish masalalari.
51.	O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Pensiya jamg‘armasiga majburiy ajratmalarni hisoblash tartibi

52.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalarni hisoblash tartibi
53.	Jismoniy shaxslarning transport vositalardan benzin dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz ishlatilganlik uchun soliqni hisoblash tartibi
54.	Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik hamda jismoniy shaxslarni ro'yxatga olish yig'imi va uni hisoblash jarayoni.
55.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarni hisoblash tartibi
56.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalarni hisoblash tartibi
57.	Jismoniy shaxslarning transport vositalardan benzin dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz ishlatilganlik uchun soliqning joriy etilish sabablari va amal qilish mexanizmi.
58.	Jismoniy shaxslarning transport vositalardan benzin dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz ishlatilganlik uchun soliqni hisoblash tartibi
59.	Hududlarning rivojlanishida soliqlarning ahamiyati.
60.	Soliqlarning o'z vaqtida tushib turishini ta'minlash masalalari.
61.	O'zbekistonda qo'shilgan qiymat solig'ini joriy qilishning iqtisodiy sabablari.
62.	O'zbekiston Respublikasida egri soliqlarni undirish amaliyoti va uni takomillashtirish masalalari.
63.	Soliq organlarining iqtisodiy nochor korxonalarini tugatish jarayonidagi ishtiroki.
64.	Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning byudjet oldidagi qarzdorligini kamaytirishda soliq organlarining roli.
65.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalarni hisoblash tartibi
66.	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalarni hisoblash tartibi
67.	Jismoniy shaxslarning transport vositalardan benzin dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz ishlatilganlik uchun soliqning joriy etilish sabablari va amal qilish mexanizmi.
68.	Jismoniy shaxslarning transport vositalardan benzin dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz ishlatilganlik uchun soliqni hisoblash tartibi

2.4.Multimediya vositalari va taqdimotlar ro'yxati:

- 1.Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, obyektiv zaruruligi, soliq siyosati va soliq tizimi.
- 2.Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'i
- 3.Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i
- 4.Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyati.
- 5.Mol-mulk solig'i
- 6.Resurs soliqlari

- 7.Yer solig‘i
 8.Soddalashtirilgan soliq tizimi
 9.Boshqa soliqlar va soliqsiz to‘lovlar

III. Fan bo‘yicha reyting ishlanmasi va baholash mezonlari:

3.1. Reyting ishlanmasi

T/r	Nazorat turlari	Soni	Ball	Jami ball
1.	JN			40
	1.1.Amaliy ishni bajarish	9	3	27
	1.1.* TMI	2	4	8
	1.2. Fan mazmuniga oid asosiy adabiyotlarni, qo‘shimcha adabiyotlarni va ilmiy-nazariy manbalarni o‘qib mustaqil mavzu tanlash va tahlil qilish– referat tayyorlash	1	5	5
2.	ON			30
	2.1. Yozma ish	1	15	15
	2.2. Kollokvium	1	15	15
3.	YaN			30
	3.1. Yozma ish (3 ta savol)(test 30 ta)	1	(10x3=30)	
Jami:				100

3.2. Baholash mezoni

1. JN:

1.1. Amaliy ishda qatnashib, uning topshiriqlarini to‘la sifatli bajargan talabaga 3 ball beriladi, agar to‘la bo‘lmasa bajarish darajasiga qarab 1,5-2,9 ballgacha beriladi.

1.1.*Amaliy ishlar bo‘yicha berilgan talabalar mustaqil ishlarining bajarilishi hajmi va sifatiga qarab 4 ballgacha berilishi mumkin (topshiriqlar to‘liq bo‘lmasa va sifatsiz tarzda bajarilganda – 2-4 ballgacha beriladi).

1.3. **TMI (Fan mazmuniga oid asosiy adabiyotlarni, qo‘shimcha adabiyotlarni va ilmiy-nazariy manbalarni o‘qib mustaqil mavzu tanlash va tahlil qilish)– yozma referat tayyorlanadi:

-referatda mavzu to‘liq ochilgan, to‘g‘ri xulosa chiqarilgan va ijodiy fikrlari bo‘lsa 4-5 ball;

-mavzu mohiyati ochilgan, faqat xulosasi bor – 3-4 ball;

-mavzu mohiyati yoritilgan, ammo arziyas kamchiligi bo‘lsa– 2-3 ball beriladi;

-mavzu mohiyati yoritilgan, ammo ayrim kamchiliklari bor bo‘lsa – 1-2 ball beriladi.

2. ON:

2.1. Oraliq baholashning yozma shaklida, talabadan 3 ta savolga javob berishi so‘raladi. Har bir savol 5,0 ballgacha baholanadi:

-agar savol mohiyati to'la ochilgan bo'lsa, javoblari to'liq va aniq hamda ijodiy fikrlari bo'lsa-3,5-5,0 ball

-savolga umumiy javob berilgan, ammo ayrim faktlar to'liq yoritilmagan bo'lsa 2,5-3,4 ball.

2.2.Oraliq baholashning kollokvium shakli 1 marotaba o'tilgan mavzular bo'yicha 5 ta dan savollar berish asosida og'zaki ko'rinishda o'tkaziladi, har bir savolga berilgan javob mazmuni va sifatiga qarab 1-3 ball gacha baholanadi.

3. YaN:

3.1. Yakuniy baholashda talaba 3 ta savolga yozma javob berishi lozim.

-har bir yozma savolga 10 ball ajratiladi:

-agar savol mohiyati to'la ochilgan bo'lib, mavzu bo'yicha talabanning tanqidiy nuqtai nazari bayon qilingan bo'lsa – 10 ball;

-savolning mohiyati to'la ochilgan, asosiy faktlar to'g'ri bayon qilgan bo'lsa – 8-9 ball;

-savolga to'g'ri javob berilgan, lekin ayrim kamchiliklari bor bo'lsa – 6-7 ball;

-berilgan savolda javoblar umumiy va kamchiliklar ko'proq bo'lsa – 1-5 ball beriladi.

Eslatma: Talabanning umumiy bali hisoblanganda yaxlitlab olinadi.

O'zlashtirish ko'rsatkichi:

86-100 ball – «a'lo», 71-85 ball – «yaxshi», 55-70 ball- «qoniqarli» hisoblanadi.

Saralash bali -55.

«Солиқ ва солиққа тортиш» фанининг
2018/2019 ўқув йили учун мўлжалланган

СИЛЛАБУСИ

Фаннинг қисқача тавсифи			
ОТМнинг номи ва жойлашган манзили:	Гулистон давлат университети		Гулистон шаҳри, IV мавзе
Кафедра:	Иқтисодиёт		“Ижтимоий-иқтисодий” факультети
Таълим соҳаси ва йўналиши:	230000 – иқтисод фанлари	5340100-Иқтисодиёт	
Фанни (курсни) олиб борадиган ўқитувчи тўғрисида маълумот:	Маҳмудова Гулрух	e-mail:	Happy-daisy@rambler.ru
Дарс вақти ва жойи:	Бош бино _____ - аудитория	Курснинг давомийлиги:	28.01.2019-10.06.2019
Индивидуал график асосида ишлаш вақти:	Сешанба ва пайшанба кунлари 15.00 дан 17.00 гача		
Фанга ажратилган Соатлар	Аудитория соатлари		Мустақил таълим:
	Маъруза:	18	36
	Амалиёт	18	
Фаннинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги :	<p>“Солиқ ва солиққа тортиш фани” умумиқтисодий фан бўлиб ўқитилади. Режалаштирилган гуманитар ва ижтимоий (иқтисодий таълимотлар тарихи, фалсафа, сиёсатшунослик), математик ва табиий-илмий (иқтисодий математик усуллар ва моделлар), умумқасбий (микроиқтисодиёт, статистика, макроиқтисодиёт, минтақа иқтисодиёти, жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар, маркетинг) фанларидан етарли билим ва кўникмаларга эга бўлишлик талаб этилади.</p>		
Фаннинг мазмуни			
Фаннинг долзарблиги ва қисқача мазмуни:	<p>Фанни ўқитишдан мақсад – 5340100-иқтисодиёт таълим йўналишида таҳсил олаётган талабаларда солиқ ва солиққа тортиш назарияси, методи ва амалиёти соҳасида чуқур касбий билимлар ва зарурий ўқув малакасини шакллантиришдир.</p> <p>Фаннинг вазифаси - талабаларда: солиқ ва солиққа тортиш предмети ва методи, унинг аҳамияти ва роли ҳақида чуқур билимга ва тасаввурга эга бўлиш; солиқ ва солиққа тортишнинг назарий, услубий ва амалий масалаларини ҳар тарафлама ўрганиш; Ўзбекистонда давлат солиқ ва солиққа тортиш тизимининг ташкил этилиши, унинг «Ўзбекистон Республикаси солиқ кодекси»дан келиб чиқадиган вазифалари ва ҳуқуқларини билиш; солиққа тортиш тизимининг моҳияти, тамойиллари, дастур – услубий ва ташкилий масалаларини ўрганишдан иборат.</p> <p>“Солиқ ва солиққа тортиш” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр: - солиқ ва солиққа тортишнинг назарий тушунчаларини; солиқ ва</p>		

	<p>солиққа тортиш фанининг элементларини; солиқ тизимининг тамойиллари, солиқнинг функциялари, ҳар бир солиқ тури бўйича солиқ тўловчиларини, солиқларни ҳисоблаб чиқариш тартибини, солиқлар бўйича жорий этилган имтиёзларни, солиқ солишнинг соддалаштирилган тартига ўтган корхоналарни солиққа тортиш тизимини билиши керак.</p> <p>- солиққа доир масалаларни ечиш; солиқ ставкаларини мустақил ҳисоблаб чиқариш, Ўзбекистондаги солиқ тизими ва унда амалга жорий қилинаётган солиқлар ҳақида билимга эга бўлиш, Ўзбекистон республикаси солиқ кодекси билан танишиш, ҳар бир солиқ тури бўйича имтиёзларни қўллаган ҳолда солиқ базасини ҳисоблаш бўйича кўникмаларига эга бўлиши керак.</p> <p>- солиқ ва солиққа тортиш предмети ва методи, унинг аҳамияти ва ролини, Ўзбекистонда давлат солиқ ва солиққа тортиш тизимининг ташкил этилишининг моҳиятини, юридик ва жисмоний шахслар ҳақида тушунча ҳосил қилиши, норезидент шахсларни солиққа тортишнинг алоҳида тизимининг ўзига хос хусусиятларини билиш малакаларига эга бўлиши керак.</p>
<p>Талабалар учун талаблар</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ўқитувчига ва гуруҳдошларга нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлиш; - университет ички тартиб - интизом қоидаларига риоя қилиш; - уяли телефонни дарс давомида ўчириш; - берилган уй вазифаси ва мустақил иш топшириқларини ўз вақтида ва сифатли бажариш; - кўчирмачилик (плагиат) қатъиян ман этилади; - дарсларга қатнашиш мажбурий ҳисобланади, дарс қолдирилган ҳолатда қолдирилган дарслар қайта ўзлаштирилиши шарт; - дарсларга олдиндан тайёрланиб келиш ва фаол иштирок этиш; - талаба ўқитувчидан сўнг, дарс хонасига - машғулотга киритилмайди; - талаба рейтинг баллидан норози бўлса эълон қилинган вақтдан бошлаб 1 кун мобайнида апелляция комиссиясига мурожат қилиши мумкин
<p>Электрон почта орқали муносабатлар тартиби</p>	<p>Профессор-ўқитувчи ва талаба ўртасидаги алоқа электрон почта орқали ҳам амалга оширилиши мумкин, телефон орқали баҳо масаласи муҳокама қилинмайди, баҳолаш фақатгина университет ҳудудида, ажратилган хоналарда ва дарс давомида амалга оширилади. Электрон почтани очиш вақти ҳар куни соат 20.00 дан 22.00 гача</p>

Фандан ўтиладиган мавзулар ва улар бўйича машғулот турларига ажратилган соатларнинг тақсимоти

№	Мавзу	Аудитория соатлари			Мустақил иш	Жами
		Жами	Шу жумладан:			
			Маъруза	Амалий (семена р)		
1.	Солиқларнинг иқтисодий моҳияти, объектив зарурлиги, ва Ўзбекистондаги солиқ тизими	4	2	2	4	8
2.	Юридик шахслардан ундириладиган фойда солиғи	4	2	2	4	8
3.	Жисмоний шахслардан олинadиган фойда солиғи	4	2	2	4	8
4.	Эгри солиқлар ва уларнинг иқтисодий моҳияти	4	2	2	4	8
5.	Мол-мулк солиғи	4	2	2	4	8
6.	Ресурс солиқлари	4	2	2	4	8
7.	Ер солиғи	4	2	2	4	8
8.	Соддалаштирилган солиқ тизими	4	2	2	4	8
9.	Бошқа солиқлар ва солиқсиз тўловлар	4	2	2	4	8
	Жами	36	18	18	36	72

Мавзулар ва кўриладиган асосий масалалар

№	<i>МАВЗУ</i>	<i>КЎРИЛАДИГАН МАСАЛАЛАР</i>	<i>Информацион - услубий таъминот</i>
1	2	3	4
1.	Солиқларнинг иқтисодий моҳияти, объектив зарурлиги, ва Ўзбекистондаги солиқ тизими	Солиқларнинг иқтисодий моҳияти, объектив зарурлиги. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг элементлари ва солиққа тортиш тамойиллари. Солиқларнинг функциялари ва вазифалари. Умумдавлат ва маҳаллий солиқлар ҳамда бошқа мажбурий тўловлар.	1 (9-19) 2 (3-8) 3 (9-14) 5 (4-7)
2.	Юридик шахслардан ундириладиган фойда солиғи	Фойда солиғининг жорий қилиниши, иқтисодий моҳияти ва аҳамияти. Солиқ тўловчилар таркиби, солиқ объекти ва базаси. Жами даромадлар таркиби, жами даромаддан чегирмалар. Солиқ ставкалари ва солиқдан имтиёзлар. Солиқ ҳисоботларини тақдим этиш ва солиқни бюджетга тўлаш муддатлари.	2 (8-13) 3 (15 - 21) 7 (22 - 29) 8 (28-88) 9 (16-42)
3.	Жисмоний шахслардан олинадиган фойда солиғи	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг моҳияти, солиқ тўловчилар ва жами йиллик даромадлар таркиби. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкалари ва солиқдан имтиёзлар. Солиқни ҳисоблаб чиқариш тартиби.	1 (9-19) 2 (13-22) 3 (31 -42) 5 (40 - 54) 7(28-56)
4.	Эгри солиқлар ва уларнинг иқтисодий моҳияти	Кўшилган қиймат солиғининг иқтисодий моҳияти ва солиқни ҳисоблаш тартиби. Кўшилган қиймат солиғининг солиқ солиш объекти, базаси, ставкаси ва солиқ тўловчилари. Акциз солиғининг иқтисодий моҳияти ва бюджет даромадларида тугган ўрни. Акциз солиғининг солиқ солиш объекти, базаси, ставкаси ва солиқ тўловчилари.	1 (9-19) 2 (23 – 27) 3 (43-47) 5 (37-42)
5.	Мол-мулк солиғи	Юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиғининг иқтисодий моҳияти. Юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиғининг солиқ солиш объекти, базаси, ставкаси ва солиқ тўловчилари. Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиғининг иқтисодий моҳияти. Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиғининг солиқ солиш объекти, базаси, ставкаси ва солиқ тўловчилари.	1 (9-19) 2 (27 - 32) 3 (59-63) 5 (61-67) 6(57-64)
6.	Ресурс солиқлари	Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ. Солиқ солиш объекти, базаси, ставкаси ва солиқ тўловчилари. Ер қабридан фойдаланганлик учун солиқ. Солиқ солиш объекти, базаси, ставкаси ва солиқ тўловчилари.	1 (9-19) 2 (3-6) 3 (3-7) 5 (4-7)

7.	Ер солиғи	Юридик шахслардан ундириладиган ер солиғи. Солиқ солиш объекти, базаси, ставкаси ва солиқ тўловчилари. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғи. Солиқ солиш объекти, базаси, ставкаси ва солиқ тўловчилари.	1 (9-19) 2 (27 - 32) 3 (59-63) 5 (61-67) 6(57-64)
8.	Соддалаштирилган солиқ тизими	Ягона солиқ тўлова ва уни ҳисоблаш. Ягона ер солиғи ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ.	1 (9-19) 2 (23 – 27) 3 (43-47) 5 (37-42)
9.	Бошқа солиқлар ва солиқсиз тўловлар	Жисмоний шахслардан транспорт воситалари учун бензин, дизел ёнилғиси ва газ истеъмолига солиқ. Айрим турдаги товарлар билан чакана савдо қилиш ва айрим турдаги хизматларни кўрсатиш ҳуқуқи учун йиғимни ўзига хос хусусиятлари. Давлат бюджетининг солиқсиз даромадлари.	1 (9-19) 2 (23 – 27) 3 (43-47) 5 (37-42)

Талабалар мустақил иши мазмуни

№	Ишчи ўқув дастурининг мустақил таълимга оид бўлим ва мавзулари	Мустақил таълимга оид топшириқ ва тавсиялар	Бажарилиш муддатлари	Ҳажми (соатда)
1	Ўзбекистон солиқ тизими ва солиқ сиёсати.	Солиқ ва солиққа тортишнинг пайдо бўлиш тарихи ва ривожланиш босқичлари. Солиқ ва солиққа тортиш фанининг предмети, объекти ва Ўзбекистон солиқ сиёсати ҳамда солиқ тизимини ўрганиш.	1 - ҳафталар	4
2	Юридик ва жисмоний шахсларни солиққа тортишнинг ўзига хос ўхшашлик ва фарқли жихатлари	Юридик ва жисмоний шахсларни даромадларини ўрганиш. Солиқдан берилаётган имтиёзлар. Юридик ва жисмоний шахсларни томонидан тўланаётган солиқларни ўрганиш. Солиққа тортишнинг ўзига хос ўхшашлик ва фарқли жихатлари	2-ҳафталар	4
3	Юридик шахслар тўлайдиган солиқларга умумий тавсифнома	Юридик шахслар тўлайдиган солиқларни хар бирини алоҳида ўрганишни талаб этади ва қисқача хулосаларга эга бўлади.	3-ҳафталар	4
4	Давлат бюджети даромадларини шакллантиришда солиқларнинг туган ўрни	Давлат бюджети даромадларини шакллантиришда солиқларнинг туган ўрни ва аҳамияти. Давлат бюджети даромадларини шакллантиришда қайси солиқларнинг ўрни катта.	4-ҳафталар	4
5	Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарини солиққа тортишнинг ўзига	Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарини солиққа тортишни қандай афзаллик ва камчилик	5-ҳафталар	4

	хос хусусиятлари	томонлари мавжуд.		
6	Ўзбекистон Республикасида маҳаллий солиқлар ва йиғимларнинг амал қилиш механизми	Маҳаллий солиқлар ва йиғимларнинг амал қилиши солиқ амалиётида қай даражада самара бермоқда.	6-ҳафталар	4
7	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ва уни ундириш тартиби	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ва уни ундириш тартибини такомиллаштириш йўллари аниқлаш.	7-ҳафталар	4
8	Ўзбекистонда қўшилган қиймат солиғини жорий қилишнинг иқтисодий сабаблари	Ўзбекистонда қўшилган қиймат солиғини жорий қилишнинг иқтисодий сабабларини ва давлат бюджетини даромадлар қисмини шакллантиришдаги улуши	8-9-ҳафталар	4
9	Солиқ амалиётида молиявий жазо чораларини қўллаш тартиблари	Солиқ қонунчилигида қандай жазо чораларини қўллаш керакли эканлигини англаб етади.	10-ҳафталар	4
Жами				36

Эслатма: Мустақил иш топшириқлари тегишли мавзулар бўйича ўқув- методик мажмуа охирида келтирилмоқда

Талабанинг ўқув машғулотларини ўзлаштириш даражаси қуйидаги мезон асосида аниқланади

Баҳолаш мезонлари	рейтинг бали
Баҳолаш мезонлари	рейтинг бали
Аъло, 86-100%	2
Яхши, 71-85%	1.5
Қониқарли, 55-70%	1
Қониқарсиз 0-54%	0

«Солиқ ва солиққа тортиш» курсидан баҳолаш мезони

1. ЖН.

- 1.1. ЖН бўйича амалий машғулотда қатнашиб, мавзуни моҳиятини тушунган ҳолда уни оғзаки сўзлаб бера оладиган талабага 2 балл берилади, агар тўла бўлмаса ёки фақат савол-жавобларда иштирок этиб мавзуни гапириб бера олмаса 1 балл берилади.
- 1.2. Уйга берилган ТМИ топшириғининг бажарилиши ҳажми ва сифатига қараб, мавзуни мустақил ўзлаштириб гапириб бера олган талабага 2 баллгача бериш мумкин.
- 1.3. Бутун курс мобайнида барча семинар, маруза ва мустақил ишларни тўлиқ конспект қилган талабага мавзулар мазмуни, сифати ва ҳажмига қараб бир мартаба 4 баллгача бериш мумкин.

2. ОН.

- 2.1. Оралиқ назорат ёзма иш тарзида ўтказилиб, унда гуруҳдаги талабалар сонига қараб вариантлар тузилган бўлади. Ҳар бир вариантда 3тадан савол мавжуд бўлиб ҳар бир савол учун унинг тўлиқ ёритилишига қараб максимал 5 баллдан баҳоланади. Ёзма ишда талаба жами 15 баллгача олиши мумкин.
- 2.2. Талабанинг ОН да мустақил иши берилган мустақил иш мавзулари бўйича оғзаки савол-жавобдан иборат бўлади ва талабанинг мавзуларни ўзлаштирганига қараб баҳоланади. Каллоквиумда талабага берилган мустақилиш мавзулари бўйича 15 та савол беилади ва ҳар бир тўлиқ берилган жавоб учун 1 баллдан баҳоланади. Талаба каллоквиумда жами 15 баллгача йиғиш имкониятига эга бўлади.

3. ЯН.

- 3.1. Якуний назоратда талаба 30 та тест саволга жавоб бериши лозим. Ҳар бир саволга 1 баллдан ажратилади ва жами 30 балл бўлади.
Эслатма: Талабанинг умумий бали ҳисобланганда яхлитлаб олинади.

Информацион - методик таъминот

№	Муаллиф, адабиёт номи, тури, нашриёт, йили, хажми	Кутубхонада мавжуд нусхаси
1	А.Жўраев. О.Мейлиев. Ғ.Сафаров. Солиқ назарияси. Ўқув қўлланма Тошкент Молия институти 2004й.212 б	20
2	А.Жўраев. Ш. Тошматов. О.Абдурахмонов . солиқлар ва солиққа тортиш. Ўқув қўлланма. Тошкент “NORMA” нашриёти 2009 й.	100
3	А. Йўлдошев. Солиқ ва солиққа тортиш. Ўқув қўлланма. Фан ва технологиялар нашриёти. 2007 й. 128 бет	40
4	Ўрозматов Ж. Тошбоев Б.солиқ ва солиққа тортиш. Ўқув методик мажмуа. 2012 й. 227 бет.	20
5	Миляков Н.В. Налоги и налогообложения: Учебник. –М.: “Инфра-М”, 2008. –245 с.	3

Қўшимча адабиётлар:

1	Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. -Т.: Фан ва технологиялар маркази, 2003. -247 б	1
2	Тухлиев Б., Азизов.О. Солиқ юкини камайтириш - иқтисодийни юксалтириш омили. -Т.: ТДИУ, 2007. -34б.	1
3	Яхёев Қ. Ўзбекистон солиқлари тўғрисида асосий тушунчалар. Оммабоп қўлланма. Т.: ОГОН ГТШК, 2001	2
4	Шаулов Д.И., У.Т.Кан. Солиқ конунчилиги асослари: Ўқув қўлланма. –Т.: Иқтисодийёт ва ҳуқуқ дунёси, 2000 - 256б	2

ИНТЕРНЕТ САЙТЛАРИ:

1. <http://www.gov.uz>
2. <http://www1.parliament.gov.uz>
3. <http://www.edu.uz>
4. <http://www.tsue.uz>
5. <http://www.nalog.ru>
6. <http://www.soliq.uz>
7. <http://www.mf.uz>
8. www.ziyonet.uz
9. www.gduportal.uz

Фаннинг силлабуси “Иқтисодиёт” кафедраси умумий йиғилишида
2014 йил _____08_____ _1_-сон қарори билан тасдиқлаш учун
Факультет УМК сига тавсия этилади.

Кафедра мудири: _____ доц. О.Т.Сатторкулов

*Изоҳ. Фан силлабуси Факультет УМК си томонидан Университет УМК
сига тавсия қилинади. Университет УМКсида кўриб чиқилгандан кейин
Илмий кенгаш қарори билан тасдиқланади.

SOLIQ VA SOLIQQA TORTISH FANI BO'YICHA TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI ISHLAB CHIQUISHNING KONTSEPTUAL ASOSLARI

Bilim olish jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi holatlar: darsni yuqori ilmiy-pedagogik darajada tashkil etilishi, muammoli mashg'ulotlar o'tkazish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va multimedia qo'llanmalardan foydalanish, tinglovchilarni mustaqil fikrlashga undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka yo'naltirish, erkin muloqotga kirishishga, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta'lim ustuvorligini ta'minlaydi. Ta'lim samaradorligini orttirishda fanlar bo'yicha ta'lim texnologiyasini ishlab chiqishning kontsepsiyasi aniq belgilanish va unga amal qilishi ijobiy natija beradi. Fanni o'qitishning maqsadi va ta'lim berish texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy kontseptual yondashuvlar quyidagilardan iborat.

Fanning maqsadi. Noiqtisodiy ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalarga soliqlarni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi jarayonini to'laroq ochib berish, uning iqtisodiyotdagi o'z o'rnini va ahamiyatga ega ekanligi bilan tanishtirishdir.

Fanni o'qitishning vazifalari. Bo'lg'usi mutaxassislariga soliq va soliqqa tortish bo'yicha bilimlarni berish, iqtisodiy tushunchalarni, uning qonun – qoidalarini, soliq solishning optimal variantini tanlash, soliqlarni hisob kitoblarini yuritish, jahon tajribalaridan foydalangan holda mamlakatimizda qo'llashni o'rgatish. O'zbekiston respublikasi iqtisodiyotidagi soliqqa oid muammolarini bilish va ularni bartaraf etish yo'llarini o'rgatish. Dunyoning turli mintaqalari va mamlakatlarida iqtisodiyotni tartibga solish maqsadida soliqlarni optimal variantini qo'llash hamda byudjet daromadlarni shakllantirish maqsadida soliq qonunchiligiga asosan soliqqa tortiladigan daromadlarni soliqqa tortishni o'rgatish.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. O'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshishga e'tibor qarinishni amalga oshiradi. Har bir talabaning shaxs sifatida kasbiy takomillashuvini ta'minlaydi. Ta'limning markaziga bilim oluvchi qo'yiladi.

Tizimli yondoshuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi bilim olish va kasb egallashning mukammal bo'lishiga hissa qo'shadi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondoshuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatini jadallashtirish va intensivlashtirish, o'quv jarayonida barcha qobiliyat va imkoniyatlarni, tashabbuskorlikni ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi. Egallangan

bilimlarning ko'nikma va malakaga aylanishi, amaliyotda tatbiq etilishiga sharoit yaratadi.

Dialogik yondashuv. Bu yondoshuv o'quv jarayoni ishtirokchilarining psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. O'qituvchi va talabaning hamkorlikdagi ta'limiy faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratlilik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi. Ta'lim jarayonida "sub'ekt-sub'ekt" munosabatlari tarkib topadi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni ob'ektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni ta'minlaydi. Muammoli savol, vazifa, topshiriq va vaziyatlar yaratish va ularga echim topish jarayonida ongli, ijodiy, mustaqil fikrlashga o'rgatiladi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash - hozirgi axborot kommunikatsiya texnologiya vositalari kuchli rivojlangan sharoitda ulardan to'g'ri va samarali foydalanish, axborotlarni tanlash, saralash, saqlash, qayta ifodalash ko'nikmalari hosil qilinadi. Bu jarayonda kompyuter savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'qitishning metodlari va texnikasi. Ma'ruza (kirish, mavzuga oid vizuallashtirish, taqdimot, bahs) muammoviy usul, keys-stadi, pinbord, loyiha va amaliy ishlash usullari. Interfaol usullarni mavzuning mazmuniga mos holda tanlash va ulardan samarali foydalanishga o'rgatadi.

O'qitish vositalari: o'qitishning an'anaviy vositalari (darslik, ma'ruza matni, ko'rgazmali qurollar, xarita va boshqalar) bilan bir qatorda – kompyuter va axborot texnologiya vositalari keng ko'lamda tatbiq etiladi.

Kommunikatsiya usullari: tinglovchilar bilan operativ ikki yoqlama (teskari) aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlarning yo'lga qo'yilishi.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, blits-so'rov, joriy, oraliq va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida kafolatlangan natijaga erishish ta'minlanadi.

Boshqarish usullari va tartibi: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik xarita ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati ham tartibli yo'lga qo'yiladi.

Monitoring va baholash: o'quv mashg'ulotida ham butun kurs davomida ham o'qitishning natijalarini reja asosida nazorat va tahlil qilib

boriladi. Kurs oxirida yozma, og'zaki yoki test topshiriqlari yordamida tinglovchilarning bilimlari baholanadi. Baholarning haqqoniy bo'lishiga, oshkoraligiga alohida e'tibor qaratiladi.

1-Mavzu: Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, obyektiv zarurligi, soliq siyosati va soliq tizimi.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

“Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, obyektiv zarurligi, soliq siyosati va soliq tizimi.” mavzusidagi ma’ruza mashg’ulotining texnologik xaritasi

№	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi:</p> <p>1.1. Dars maqsadi: Soliq va soliqqa tortish fani shakllanishi va hozirgi kundagi o'rnini haqida talabalarda tushunchalar hosil qilish.</p> <p>1.2. Identiv o'quv maqsadlari.</p> <p>1.2.1. Soliq va soliqqa tortish fanini yuzaga kelish tarixini bayon eta oladi.</p> <p>1.2.2. Soliqdagi o'zgarishlarni izohlay oladi.</p> <p>1.2.3. Soliq va soliqqa tortish fani predmetini aytib bera oladi.</p> <p>1.2.4. Soliq va soliqqa tortish fani tadqiqot metodlarini tavsiflab beradi.</p> <p>1.3. Asosiy tushuncha va iboralar: Soliq, soliq obyekti, soliq subyekti, soliq bazasi, soliq stavkasi va soliq siyosati.</p> <p>1.4. Dars shakli: ma'ruza.</p> <p>1.5. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, taqdimot va videousul.</p> <p>1.6. Kerakli jihoz va vositalar: jadvallar, rasmlar, videoprektor, videofilmlar.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi, 20 minut
3	<p>Guruhda ishlash bosqichi:</p> <p>3.1. Talabalarga muammoli savol beradi (Soliq va soliqqa tortish 1.1) .</p> <p>3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi.</p> <p>3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi.</p> <p>3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.</p>	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	<p>Mustahkamlash va baholash bosqichi:</p> <p>4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Soliqlarning iqtisodiy mohiyati? • Soliq elementlariga tavsif bering? 	O'qituvchi, 10 minut

	<ul style="list-style-type: none"> • Soliq va soliqqa tortish faning predmeti? • Soliqni undirish usullari ? <p>4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.</p>	
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi:</p> <p>5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi.</p> <p>5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (Soliq va soliqqa tortish,).</p> <p>5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.</p>	O'qituvchi, 10 minut

Ko'rib chiqiladigan asosiy savollar:

1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va obyektiv zarurligi .
2. Soliq va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari va soliqqa tortish tamoyillari.
3. Soliqlarning funktsiyalari va vazifalari.
4. Umumdavlat va mahalliy soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlar.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Soliq, soliq obyekt, soliq subyekti, soliq bazasi, soliq stavkasi va soliq siyosati.

Mavzuda ko'rib chiqiladigan muammolar:

- 1.1. Hozir kunda soliqqa tortish - bu yuridik va jismoniy shaxslarning daromadlarini bir qismini soliq sifatida davlat byudjetiga o'tqazish deb qaraladi. Sizingcha bu qarash to'g'rimi? Yoki unga boshqacha ta'rif berish kerakmi?
- 1.2. Soliq va soliqqa tortish fanida yuridik va jismoniy shaxslarning daromadlari alohida-alohida soliqqa tortiladi. Siz ham shu fikrga qo'shilasizmi yoki boshqacha fikringiz bormi?

1-savol bo'yicha dars maqsadi: Soliq va soliqqa tortish fanining iqtisodiy mohiyati va obyektiv zarurligi to'g'risida talabalarga tushuncha berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 1.1 Soliqlarning iqtisodiy mohiyati tushintira oladi.
- 1.2 Soliqlarning obyektiv zarurligini izohlay oladi.

1- savol bayoni:

Soliq tushunchasi iqtisodiy kategoriya sifatida davlatning paydo bo'lishi va uning faoliyati davomiyligi bilan bevosita bog'liqdir. Shu o'rinda soliq kategoriyasi davlat iqtisodiy siyosati orqali iqtisodiy voqelik sifatida yuzaga chiqishini ta'kidlash lozim. Soliq tushunchasi tor ma'noda davlat ixtiyoriga soliq to'lovchilardan majburiy tartibda undiriladigan pul tushumlarini ifodalaydi.

Soliqlarning amal qilishi bu ob'ektivlikdir, chunki jamiyatni tashkil etuvchi individlarning hammasi ham real sektorda (ishlab chiqarish sohasida) faoliyat ko'rsatmaydi. Jamiyatda boshqalar tomonidan rad etilgan yoki shug'ullanish iqtisodiy samarasiz bo'lgan sohalar ham mavjudki, bular soliqlarni ob'ektiv amal qilishini talab etadi. Aniqroq qilib aytganda jamiyatni norentabel (mudofaa, meditsina, fan, maorif, madaniyat va boshq.) va rentabel sohaga ajralishi hamda norentabel sohani moliyalashtirishning tabiiy zarurati soliqlarni

ob'ektiv amal qilishini zarur qilib qo'yadi, norentabel sohaning ijtimoiy xizmatlari asosan davlat tomonidan amalga oshiriladiki, ularni moliyalashtirish usuli sifatida yuzaga chiquvchi soliqlar ham shu tufayli bevosita davlatga tegishli bo'ladi.

Soliqlarning ob'ektiv zarurligini bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ikki holat: birinchidan, davlatning qator vazifalarini mablag' bilan ta'minlash zarurligi, ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalari bilan ifodalash mumkin.

Davlatning bajaradigan funksiyalari va vazifalari ko'p bo'lib, bozor iqtisodiyoti rivojlana borishi bilan ba'zi ijtimoiy himoyalangan bozor munosabatlariga mos kelmaydigan vazifalar yo'qola borsa, yangi vazifalar paydo bo'la boshlaydi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida davlatning yangi vazifalari paydo bo'ladi. Bularga respublikamizda kam ta'minlanganlarga ijtimoiy yordam ko'rsatish, bozor iqtisodiyoti infratuzilmasini (sanoatda, qishloq xo'jaligida, moliya tizimida) tashkil qilish kiradi. Shu erda davlat kuchli ijtimoiy - siyosiy tadbirlarni amalga oshirish uchun pensionerlar, nafaqaxo'rlar, talabalar, ko'p bolali onalar va boshqalarni ko'proq mablag' bilan ta'minlash zarurligini anglab cheklangan tovarlar bahosidagi farqni byudjet hisobidan qoplaydi va ularga boshqa xarajatlarni davlat hisobidan amalga oshiradi, mahallalarda kam ta'minlanganlarga moddiy yordamlar tashkil etadi. Shu bilan birga, O'zbekiston davlati jamiyat a'zolari osoyishtaligini saqlash maqsadida o'zining mudofaa qobiliyatini saqlab va mustahkamlab turishga, texnika va o'q-dorilarga ham mablag'lar sarflaydi, qolaversa, davlat fuqarolar xavfsizligini saqlash, mamlakatda tartib intizom o'rnatish, uni boshqarish funksiyalarini bajarish uchun ham ko'plab mablag' yo'naltirishga majbur. Bunday xarajatlarni amalga oshirishning majburiyligi ular uchun manba bo'lgan soliqlarni ham ob'ektiv zarur qilib qo'yadi.

Qayd etish lozimki, hozirga qadar davlatning funksiyalarini bajarish uchun lozim bo'lgan moliyaviy mablag'larni shakllantirishning soliqlardan boshqa usuli jahon amaliyotida qo'llanilgan emas. Demak, hukmron kuch sifatida davlat mavjud ekan, moliyalashtirish usuli sifatida soliqlar ham amal qiladi. Ma'lumki, jamiyat iqtisodiy hayoti juda murakkab iqtisodiy hodisalardan iborat. Ana shu murakkablik bevosita soliqlarga ham tegishliki, bu holat soliqlarning iqtisodiy mohiyatini teran anglashni taqozo etadi.

Soliqlar majburiy to'lovlarni ifoda etuvchi pul munosabatlarini bildiradi. Bu munosabatlar soliq to'lovchilar (huquqiy va jismoniy shaxslar) bilan ularni o'z mulkiga aylantiruvchi davlat o'rtasida bo'ladi. Korxonalar va tashkilotlar aholiga xizmat ko'rsatganda, ishlar bajargan yoki bozorlarda oldi-sotdi qilish jarayonida pul munosabatlarini hosil qiladi. Lekin ular soliq bo'la olmaydi, soliq munosabati bo'lishi uchun davlat mamlakatda yaratilgan mahsulot qiymatini taqsimlash yo'li bilan davlat byudjetiga majburiy tartibda to'lanishi yoki undirilishi lozim. Davlat uchun byudjetning asosiy manbai hisoblangan soliqlar katta ahamiyatga ega.

Soliqlar, yig'inar, bojlar va boshqa to'lovlar hisobiga davlat moliyaviy resurslari tashkil topadi. Davlat faoliyatining barcha yo'nalishlarini mablag' bilan ta'minlashning asosiy manbalaridan biri va davlat ustuvorligini amalga oshirishning iqtisodiy vositasi soliqlardir. Soliq tizimini tartibga solish va mukammallashtirish samarali davlat iqtisodiy siyosatini olib borishga, xususan, moliyaviy tizimni rivojlantirishga yordam beradi. Iqtisodiyotni davlat tomonidan soliqlar orqali tartibga solish, davlat byudjetini shakllantirish, soliq solish vositasida jamiyatdagi u yoki bu jarayonlarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi usuli hisoblanadi. Shunday qilib, davlatning mavjudligi soliqlar bilan uzviy bog'liq, chunki soliqdan tushadigan tushumlar davlat iqtisodiy mustaqilligining bosh manbaidir.

Soliqlar qadimgi davrlardan e'tiboran olingan, ammo u vaqtlarda soliqlar ozod va erkin bo'lmagan kishining belgisi bo'lib xizmat qilgan. Adam Smit (shotland faylasufi va iqtisodchisi, 1723-1790) o'zining «Xalqlar boyligining sabablari va tabiatlari» nomli kitobida (1776) ilk bor soliq tamoyillarini asoslab berdi, soliqlarning ahamiyatini yoritib, ularni davlatga to'lash qullik emas, balki erkinlik alomati ekanligini asoslab berdi.

N.I. Turgenev o'zining «Soliq nazariyasi tajribasi» nomli kitobida (1818 yil) shuni ta'kidlaydiki, «Bilimli bo'lishning muvaffaqiyatlari ularning xalqlar urf odatlariga foydali ta'siri darajasiga qarab soliqlar tizimining takomillashuviga ham ta'sir etgan», «...soliqlar bilimga ega bo'lish bilan birga paydo bo'lib, uning belgisi bo'lib qoldi. ....Soliqlarning tayinlanishi, taqsimlanishi va yig'ilish usuliga qarab xalq orasida tarqalgan ma'lumotlar to'g'risida; yig'iladigan soliqlar miqdoriga qarab uning boyligi haqida fikr yuritish mumkin, bu bilimlilik va ma'rifatni anglatadigan ikki eng asosiy xususiyatdir» bu so'zlardan yana bir bor amin bo'lish mumkinki, soliqlar qadimiy moliyaviy institutlar hisoblanib, davlatning paydo bo'lishi bilan yuzaga kelgan. Soliqlar davlat organlarini ta'minlash va ular oldidagi vazifalarning bajarilishini moddiy ta'minlash manbai sifatida xizmat qilgan. Davlatning rivojlanishi bilan uning vazifa va funktsiyalari yangicha xususiyatlarga ega bo'ldi. Lekin soliqlarning davlatni va uning organlarini moliyalashtirishda manba sifatidagi roli o'zgarmay qoldi.

Shu o'rinda soliqlarga turli iqtisodchilar tomonidan berilgan ta'riflarni keltirib o'tish o'rinlidir. «Soliqlar, - deb yozadi D. Rikardo, - hokimiyat ixtiyoriga kelib tushadigan er resursi va mamlakat mehnatining bir qismini tashkil etadi va oxir oqibatda ular kapital hisobidan yoki mamlakat daromadi hisobidan to'lanadi».¹ Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, D. Rikardo soliqlar mohiyatini yoritib, o'z navbatida A. Smit tomonidan yaratilgan soliqlar nazariyasini ma'lum darajada rivojlanishiga o'zining hissasini qo'shgan.

Soliqlar bo'yicha yana bir ta'rif S.G. Pepelyaev tomonidan berilgan: «Soliq - ommaviy hokimiyat sub'ektlarining to'lov qobiliyatini ta'minlash maqsadida jismoniy va yuridik shaxslar mulklarini begonalashtirishning majburiylik, yakka

¹ Риккардо Д. Начало политической экономики и налогового обложения. Сочинения./ т. 1. /Пер. с англ. - М.: Госполитиздат, с.380.

tarzda holisona, qaytarmaslik, davlatning majburlashi bilan ta'minlanganlik asoslarida va jazo yoki kontributsiya xarakteriga ega bo'lmagan qonunda belgilangan yagona shaklidir».²

Hozirgi paytda iqtisodiy adabiyotlarda soliqlarning iqtisodiy mohiyatini o'rganishga bag'ishlangan qator ilmiy ishlar chop etilgan. Masalan, «Siyosiy iqtisod» izohli lug'atida soliqlar «... korxonalar, tashkilot va aholini, mamlakat moliyaviy resurslarini tashkil etishdagi ishtirokini xarakterlovchi majburiy to'lovlar tizimi» deb izohlanadi.

Professor D.G. Chernikning fikricha «Soliqlar - davlat tomonidan xo'jalik sub'ektlari va fuqarolardan qonuniy tartibda o'rnatilgan stavkalarda undirib olinadigan majburiy yig'imlarni o'zida aks ettiradi».³

Professor B.G. Boldo'rev boshchiligida yozilgan «Kapitalizm moliyasi» o'quv qo'llanmasida soliqlarga quyidagicha ta'rif berilgan: «Soliqlar — davlat tomonidan undirib olinadigan, jismoniy va huquqiy shaxslarning majburiy to'lovlari»⁴ haqiqatan ham yuqorida keltirilgan ta'riflar eng sodda va keng omma uchun qulay va tushunarli bo'lishi mumkin. Lekin bu ta'riflar o'zida soliqlarning tashkiliy-huquqiy tomonlarini to'laligicha aks ettira olmaydi. Bundan tashqari, ushbu to'lovlar nima maqsadda undirib olinishi hamda qachon undirib olinishi to'g'risida etarli ma'lumotlar bera olmaydi.

Soliqlar davlat byudjeti daromadlarini tashkil etuvchi asosiy manba va iqtisodiyotni boshqaruvchi muhim qurol hisoblanadi. Biroq bu ta'rif soliqlarning mohiyatini to'laligicha yoritmaydi hamda soliqlarning tashkiliy-huquqiy tomonlarini o'zida aks ettira olmaydi. Bundan tashqari iqtisodiy munosabat sifatida, bu munosabatlar ob'ekti bo'lib nima hisoblanadi? degan savollarga javob bera olmaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, prof. O. Olimjonovning fikriga ko'ra, soliqlar quyidagicha ta'riflansa, soliqlarning mohiyati kengroq yoritiladi va maqsadga muvofiq bo'ladi: «Soliqlar - davlat va jamiyatning pul mablag'lariga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida qonun tomonidan belgilab qo'yilgan hajmda va o'rnatilgan muddatda jismoniy va huquqiy shaxslardan davlat ixtiyoriga majburiy ravishda undirib olinadigan to'lovlardir».⁵

Bizningcha soliqlarga berilgan mana shu ta'rif eng maqbul ta'rif bo'lib, soliqlarning mohiyati, ularning iqtisodiyotdagi o'rni va rolini, soliqlarning xarakter jarayonini nazariy jihatdan chuqurroq yoritib, soliqlar haqida aniqroq tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Soliqlarga olimlar tomonidan berilgan bir qancha ta'riflarni o'rganib chiqdik. Shu o'rinda bu ta'riflar ma'lum ma'noda bir-birini takrorlab, to'ldirib va boyitib kelmoqda. Yuqoridagi ta'riflar soliqlarni to'liq va aniq yoritish, ularning barcha jihatlarini batafsil qamrab olmaydi. Shuning uchun soliq toifasini har tomonlama, kengroq va batafsilroq, uning mohiyati va ahamiyatini, iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli va o'rni,

² Пепеляев С.Г. Основы налогового права. -М., 1995. с.24.

³ Черник Д.Г. Налоги в рыночной экономике. -М.: Финансы, 1992. №3 с.19.

⁴ Болдырев Б.Г. Финансы капитализма. - М.: Финансы, 1987. 21.

⁵ Олимжонов О. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида солиқ сиёсати. Ҳаёт ва иқтисод. 1992.

soliqlarni nazariy jihatlarini aniqroq yoritib oladigan ta'rifni keltirish muammosi mavjuddir.

Tarixan soliqlar, davlatni saqlab turish uchun zarur bo'lgan majburiy to'lovlar sifatida, davlat paydo bo'lishi bilan vujudga kelgan. Soliqlar, davlat faoliyat ko'rsatishining moddiy asosini tashkil etadi, ularning iqtisodiy tabiati xuddi shu erdan kelib chiqadi.

Biz soliqlarning iqtisodiy mohiyatini to'liq tushunishimiz uchun, dastavval soliq so'zining tarixan mavjud bo'lgan iqtisodiy ma'nosini to'g'ri tushunib tahlil qilib olishimiz lozim.

Soliq tushunchasi - iqtisodiy munosabatlarda asosiy o'rinni egallaydi. Uning xarakterli tomoni shundaki - u tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan yuridik va jismoniy shaxslardan ularga mulkchilik, xo'jalik yuritish yoki tezkor boshqaruv huquqida tegishli bo'lgan pul mablag'larini davlat va munitsipal tuzilmalarni moliyaviy ta'minlash maqsadida begonalashtirish shaklida undiriladigan majburiy, yakka tartibdagi qaytarib berilmaydigan to'lovlarni aks ettiradi, ya'ni soliq - davlat tomonidan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar va fuqarolardan majburiy qonuniy tartibda belgilangan stavkalar bo'yicha, soliq to'lovchining bundan biron bir muayyan manfaat ko'rishi bilan bevosita bog'lanmagan tarzda undiriladigan pul yig'imi.

Hozirgi vaqtda soliqlar vositasida davlat daromadlarining asosiy qismi shakllantiriladi. Bozor munosabatlarining shakllanishi davrida soliqlar korxonalarining iqtisodiy faoliyatini tartibga solishning bilvosita quroli hisoblanadi.

Yuqoridagi ta'riflarni tahlil qilgan holda quyidagilarni ifodalash mumkin:

a) soliqlarni belgilash huquqi faqat davlatning qonun chiqaruvchi oliy organi - parlamentga beriladi;

b) soliqni fuqaro emas, mulkdor to'laydi;

v) soliq davlat byudjetiga daromad olish uchun belgilanadi;

g) soliq to'lash majburiy xususiyatga ega.

Demak, soliqlar - byudjetga tushadigan pul va qonunda belgilangan majburiy munosabatlardir. Soliqlarning majburiyligi Oliy majlis bilan tasdiqlangan huquqiy va me'yoriy qonunlar bilan ta'minlanadi. Shunday ekan, soliqlarni to'lmaslikka, soliq ob'ektini yashirishga, soliq summasini kamaytirib ko'rsatishga na huquqiy va na jismoniy shaxslarning haqqi yo'q.

Soliq to'lash xo'jalik yurituvchi sub'ektlar va fuqarolar bilan davlat o'rtasida yangidan yaratilgan qiymatni taqsimlashning asosiy vositasi hisoblanadi. Biror bir jamiyatni soliq tizimisiz tasavvur qilish mumkin emas. Chunki soliqlar byudjet daromadlari (pul fondi)ni tashkil etishning asosiy vositasi bo'libgina qolmay:

- mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishga;
- ishlab chiqarishni rag'batlantirishda investitsiyalarni ko'paytirishga;
- raqobatbardosh mahsulot hissasini ko'paytirishga;
- kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga;

- xususiy korxonalar ochish bilan bog'liq bo'lgan bozor infratuzilmasini barpo qilishga;
- umumdavlat ehtiyojlarini qondirishga va boshqalarga xizmat qiladi.

Jamiyat rivojlanishi tarixida hali birorta davlat soliqlarsiz mavjud bo'lgan emas. Bozor iqtisodiyotida ham davlat o'zining ichki va tashqi vazifalarini, har xil ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mablag'larning asosiy qismini soliqlar orqali to'playdi. Jumladan, soliqlar respublika va mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantiradi, davlat ijtimoiy dasturlari uchun moliyaviy negiz yaratadi, soliq to'lovchi shaxslarning tadbirkorlik faoliyatini boshqaradi, ularning tabiiy resurslardan unumli foydalanishga bo'lgan intilishini rag'batlantiradi, narx belgilashga ta'sir ko'rsatadi, aholining turmush darajasini tartibga solib turadi. Imtiyozlar yordamida aholining kam ta'minlangan qatlamlarini ijtimoiy himoya qilishni tashkil etishga yordam beradi va hokazo. Shuning uchun soliqlar orqali shakllangan mablag'larning eng kam miqdori davlat vazifasi bajarilishiga taalluqli eng kam xarajat hajmi bilan bog'liq bo'ladi va shu hajm bilan chegaralanadi.

Soliqlar rivojlangan tovar ishlab chiqarishning muhim kategoriyasi bo'lib, albatta yanada kengroq kategoriya - davlat byudjeti bilan chambarchas bog'langan. Chunki soliqlar byudjetning shakllanishida ishtirok etadi.⁶

Soliqlar moliyaviy resurslarni davlat ixtiyorida to'planib borishini ta'minlaydi, bu resurslardan iqtisodiy rivojlanishning umumdavlat, mintaqaviy vazifalarni hal qilish, ishning samaradorligi va sifatini rag'batlantirish, ijtimoiy adolat tamoyillaridan kelib chiqib daromadlarni tartibga solish uchun foydalaniladi.

Davlat soliqlarni davlat byudjetini shakllantirish uchun amalga kiritadi, soliqlar birorta aniq xarajatlarni qoplash maqsadiga ega emas, bu ayrim turdagi daromadlardan tushadigan tushumlardan amalga oshiriladigan xarajatlar ularga bog'liq bo'lib qolishining oldini olish zarurati bilan asoslangan. Biroq bir qancha hollarda umumiy soliqlar bilan birga maqsadli soliqlar ham belgilanadi, ularning amalga kiritilishi iqtisodiy faoliyatda ijobiy rol o'ynashi mumkin.

Nazorat savollari:

1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati deganda nimani tushunasiz?
2. Soliqlarning obyektiv zarurligi nimalarda ko'rinadi?
3. Soliqlarning xususiyatlarini tushuntirib bering?

2-asosiy savol bo'yicha dars maqsadi: Soliq va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari va soliqqa tortish tamoyillari mazmuni to'g'risida tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

2.1. Soliq va boshqa majburiy to'lovlar elementlarini izohlay oladi.

2.2. soliqqa tortish tamoyillarini mohiyatini tushuntira oladi.

2-asosiy savol bayoni:

⁶ Вахобов А., Срожиддинова З. Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети. –Т.: ТМИ, 2002. 36 – бет.

Soliq va boshqa majburiy to'lovlar elementlari

Soliqqa tortish tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan soliq elementlari soliq solishda ifodalanadigan tushunchalar bo'lib, ular soliq to'lovchilar va davlat byudjeti o'rtasidagi iqtisodiy-huquqiy munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Soliq nazariyasida soliqqa oid munosabatlarni to'liq va teranroq ifoda etish uchun iqtisodiy voqeliklarning har bir kichik guruhlari muayyan nomdagi iboralar bilan izohlanadi. Soliq elementlari ham huddi shunday soliqqa oid iqtisodiy hodisalarni izohlashga xizmat qiluvchi yaxlit tushuncha hisoblanadi. Soliq elementlari tushunchasi soliq solish tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning o'zi ham kichik tizimni tashkil etadi, yani soliq elementlari ham bir necha iqtisodiy kategoriyalarning yaxlit holatdagi harakatini bildiradi.

Soliq elementlari bir nechta tushunchalardan iborat bo'lib, ularning asosiylari soliq subyekti, soliq agenti, soliq solish obykti, soliq solish predmeti, soliq manbai, soliq solish bazasi, soliq solish birligi, soliq stafkasi, soliq imtiyozlari, soliqni hisoblab chiqarish tartibi, soliq solish usullari, soliq davri, soliqni to'lash muddatlari va tartiblari, soliq yuki kabi tushunchalarni qamrab oladi.

Soliq sub'yekti- soliq to'lash majburiyati yuklangan yuridik va jismoniy shaxslar yoki soliqqa oid munosabatlarni tashkil etuvchi tomonlarning o'zaro majmuasi bo'lib, unda bir tomondan soliq to'lovchilar, boshqa tomondan soliqni undirish vakolati yuklangan soliq xizmati organlari qatnashadi. O'z faoliyatida barcha yuridik va jismoniy shaxslar soliq subyekti sifatida namoyon bo'lmaydi. Chunki bu yerda soliqlardan batamom ozod etiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar mavjudki, ular soliq sub'yekti sifatida soliq munosabatlarida ishtirok etmaydi.

Soliq agenti- yuridik va jismoniy shaxslardan soliqni ushlab qolib, davlat byudjetiga o'tkazib beruvchi yuridik shaxslar. Bunday yuridik shaxslar o'z faoliyatida bevosita yoki bilvosita ishtirok etgan xo'jalik yurituvchi subyektlar, ya'ni yuridik va jismoniy shaxslarning korxonada o'z mehnati, investitsiyasi bilan ishtirok etishi natijasida olgan daromadi(foydasi)dan soliqlarni ushlab qoladi va davlat byudjetiga o'tkazib beradi. Soliq agentlari davlat byudjetiga soliqlarni bevosita yoki bilvosita ishga yollash natijasida to'lanadigan ish haqidan, dividendlardan, doimiy muassasaga ega bo'lmagan norezident yuridik va jismoniy shaxslardan to'lanishi lozim bo'lgan soliq summalarini ushlab qoladi va byudjetga o'tkazib beradi. Ushlab qolinmagan, kam ushlab qolingan va o'z vaqtida o'tkazib berilmagan soliq summasi uchun qonunchilikda belgilangan moliyaviy, ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortiladilar. Har bir yuridik shaxs soliq munosabatlarida soliq subyekti bo'lishi bilan birgalikda soliq agenti sifatida ham ishtirok etadi. Soliq agenti iqtisodiy adabiyotlarda fiskal agent sifatida qayd etiladi.

Soliq solish ob'yekti- soliq to'lovchining soliq hisoblanadigan va soliq solish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan daromadi, oboroti va mol-mulki tushuniladi. Soliq solish ob'yektiga foyda yoki daromad, muayyan tovarlar qiymati, yer maydoni, yuridik va jismoniy shaxslarning mulklari, tabiiy

resurslardan foydalanish miqdori va boshqalar kiradi. Soliq solish ob'yekti aslida jamiyatdagi mavjud moddiy va ma'naviy boylik larning ayrimlariga qonun yo'li bilan ulardan foydalanuvchi, egalik qiluvchi va tasarruf qiluvchi soliq sub'yektlarining huquqlariga soliq solishni ifodalaydi. Binobarin, moddiy va ma'naviy boyliklarga mulkiy huquqga ega bo'lgandagina soliq solish ob'yekti yuzaga keladi. Masalan, egasiz imoratga soliq solinmaydi, chunki egasiz imoratga nisbatan soliq sub'yekti mavjud emas, vaholanki, bo'lgan taqdirda ham soliq solish ob'yekti sifatida imorat emas, balki ushbu imoratga bo'lgan mulkiy huquqga soliq solinadi. Shu jihatdan aytish mumkinki, soliq solish ob'yekti aslida yuridik va jismoniy shaxslarning mulkiy huquqi va daromadiga qaratiladi.

Soliq solish predmeti- soliq solinadigan daromad, oborot, mol-mulk va boshqalarga bo'lgan huquq emas, balki ularning o'zidir, ya'ni soliq solish ob'yekti bo'lib birorbir soliq predmetiga bo'lgan huquq tushunilsa, predmet bo'lib ana shu egalik qilinadigan daromad, yer uchastkasi, imorat va boshqalarning o'zi tushuniladi. Soliq solish ob'yekti yoki soliq solish predmeti, unga kim egalik qilish huquqiga ega bo'lsa, unda soliqni to'lash majburiyati, ya'ni soliq sub'yektini namoyon qiladi. Demak, aytishimiz mumkinki, soliq solish predmetiga egalik qilish huquqi soliq ob'yektini vujudga keltirsa, o'z navbatida ushbu predmetga kimning egalik qilishi soliq sub'yektini yoki soliq to'lovchini namoyon etadi.

Soliq manbai- bu soliq to'lovchi to'laydigan soliqlar manbai, ya'ni daromadi. Soliq solish ob'yekti va soliq solish manbaini bir-biridan farqlash lozim bo'ladi. Ayrim soliq turlari, masalan, foydaga, yalpi daromadga, jismoniy shaxslarning daromadiga soliqlar bo'yicha soliq solish ob'yekti ham, soliq manbai ham bir xil bo'ladi, ya'ni nima obyekt bo'lsa, uning o'zi manba hisoblanadi.

Soliq solinadigan baza- soliq solish ob'yektining soliq stafkasi qo'llaniladigan miqdori. Hisoblanadigan soliq miqdori nafaqat soliq stafkalarining miqdoriga, shu bilan birgalikda soliq stafkasi qo'llaniladigan ob'yektning miqdoriga ham bog'liq. Soliq solinadigan bazaning miqdori qonunchilikda soliqqa tortilishi lozim bo'lgan soliq solish ob'yektidan ruxsat etiladigan chegirmalarga bog'liq ravishda o'zgarib turishi mumkin. Soliq solish bazasini soliq to'lovchilarning mazkur toifasiga taqdim etiladigan soliq imtiyozlariga muvofiq ravishda kamaytirishga ruxsat etiladi.

Soliq solish birligi- bu ob'yektning o'lchov birligi, masalan, daromad yoki mol-mulk solig'ida ob'yektning o'lchov birligi sifatida uning so'mdagi bahosi ifodalansa, yer solig'ida o'lchov birligi bo'lib kv.m yoki gektar hisoblanadi.

Soliq stafkasi- soliq solinadigan bazaning o'lchov birligiga nisbatan qonunchilik tomonidan belgilab qo'yilgan me'yordir. Soliq stafkalari foizlarda yoki mutlaq summada belgilanishi mumkin. Soliq stafkasi soliq elementlari ichida eng ko'p amaliy ahamiyatga ega bo'lgan unsurdir. Chunki soliq

stafkalarini o'zgartirish orqali davlat xo'jalik yurituvchi sub'yektlar faoliyatiga ta'sir etadi.

Soliq imtiyozlari- soliq to'lovchilarga soliqlar bo'yicha turli xil yengilliklar bo'lib, ular vaqtinchalik va doimiy, to'liq yoki qisman va boshqa ko'rinishlarda berilishi mumkin. Soliq imtiyozlarining turlari, amal qilish mexanizmlari, mezonlari mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Soliqni hisoblab chiqarish tartibi- soliqni hisoblab chiqarish tartibi soliq davri uchun soliq solinadigan bazadan, stafkadan, shuningdek soliq imtiyozlaridan kelib chiqib, soliq summasini hisoblash qoidalarini belgilaydi.

Soliq solish usullari uch xil ko'rinishda amalga oshirilib, ular quyidagilarga: soliq solishning kadasterli, deklaratsiya va manba oldidan soliq solish usullariga ajratiladi.

Soliq davri u tugaganidan keyin soliq solinadigan baza aniqlanadigan hamda soliq miqdori hisoblab chiqariladigan davrdir. Soliq davri bir necha hisobot davriga bo'linishi mumkin. Hisobot davrlari yakunlanganda soliq hisobotlarini taqdim etish lozim bo'ladi. Joriy avans(bo'nak) to'lovlarini to'lash davri hisobot davri bo'lmaydi.

Soliqlarni to'lash muddatlari va tartibi. Soliq qonunchiligida har bir soliq turini byudjetga to'lash muddati belgilangan. Soliqni to'lash muddatlari deganda soliq to'lovchilarning davlat byudjeti oldida soliq majburiyatlarini bajarish muddati ifodalanadi. Soliqni to'lash muddatlari o'z mohiyatiga ko'ra ikki xil ko'rinishga ega: joriy avans (bo'nak) to'lovlari va haqiqiy daromad olingandan keying to'lovlar.

Soliqni to'lash tartibi esa soliqning yo'naltirilganligi (byudjetga yoki byudjetdan tashqari fondlarga), soliqni to'lash vositasi (milliy valyuta-so'mda) yoki boshqa mamlakatlar milliy valyutasida. O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligiga muvofiq soliqlar faqat milliy valyuta- so'mda to'lanishi mumkin hamda soliqni to'lash shakllarida (naqt pul yoki naqt pulsiz) ifodalanadi.

Soliq yuki- soliq to'lovchi muayyan vaqt oralig'idagi faoliyat natijasida to'lagan soliqlarining yigindisini ifodalaydi. Bunda soliq to'lovchilar to'laydigan barcha soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yigindisi ifodalanadi. Soliq yukining aniq soliq to'lovchilar zimmasiga qancha to'g'ri kelganligini aniqlash ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Biroq to'g'ri (bevosicha) soliqlarda soliq og'irligi aynan soliqni byudjetga hisoblab o'tkazuvchi soliq to'lovchilar zimmasiga tushsa, eg'ri (bilvosiga) soliqlarda esa soliq yuki soliqni to'lovchilar emas, balki tovar (ish, xizmat) larni iste'mol qiluvchilar zimmasiga tushadi. Muayyan turdagi yuridik va jismoniy shaxslar bo'yicha soliq yukini bir yilda byudjetga to'langan barcha majburiy to'lovlar yigindisi bilan aniqlash mumkin. Soliq yukini ifodalashning bir qancha ko'rinishlari mavjud: makrodarajadagi soliq yuki, mezodarajadagi soliq yuki va mikro-darajadagi soliq yuki. Soliq yuki makrodarajada ifodalanganda butun mamlakat miqyosida ifodalanib, asosiy ko'rsatkich sifatida muayyan vaqt

oralig'ida davlat byudjetiga kelib tushgan soliqlar yigindisining ana shu vaqt oralig'ida yaratilgan yalpi ichki mahsulot (YaIM) yoki milliy daromad (MD)ga nisbati olinadi. Mezodarajada ifodalanganda alohida olingan soha, tarmoq yoki sektorga to'g'ri keladigan soliq yuki ifodalansa, mikrodarajada esa aniq bir olingan sub'ektga to'g'ri keladigan soliq yuki ifodalanadi.

Soliqqa tortish tamoyillari.

Soliq solish tamoyillari soliq munosabatlarini amaliyotda tashkil etish, soliq solish, uni undirish amaliyotining mazmunini ochib beradi. Soliq solish tamoyillarini A.Smit o'zining «Xalqlar boyligining sabablari va tabiatlari» nomli kitobida (1776) ilk bor asoslab bergan va unda:

- Davlat fuqarolari davlat xarajatlarini qoplashda o'zlari hukumat muhofazasida foydalanayotgan daromadlariga muvofiq tarzda qatnashishlari lozim.
  - Xar bir odam to'laydigan soliq aniq belgilab qo'yilgan bo'lishi kerak bunda o'zboshimchalik ketmaydi. Soliq miqdori, to'lanadigan vaqti va tartibi uni to'lov-chiga ham, boshqa har qanday odamga ham birday aniq va ma'lum bo'lishi zarur.
  - Xar bir soliq to'lovchiga har jihatdan qulay bo'lgan vaqtda va tartibda undirilishi kerak.
  - har bir soliq shunday tarzda o'rnatilishi kerakki, bunda soliq to'lovchining xamyonidan ketadigan pul davlat byudjetiga kelib tushadigan mablag'ga nisbatan ortiq bo'lishiga mumkin qadar yo'l qo'yilmasin, deb ta'kidlab o'tilgan.
- Hozirgi sharoitda tatbiqan olganda, soliq solish tizimining quyidagi tamoyillarini keltirib o'tish mumkin:

Soliq solishning yetarlilik tamoyili. Soliq solishning yetarlilik tamoyiliga muvofiq soliq solish darajasi shunday bo'lishi lozimki, u davlat intilayotgan xalq xo'jaligi samaradorligiga erishishni kafolatlay olsin. Soliqqa tortish tizimi iqtisodiyot, ijtimoiy himoya, mudofaa qobiliyati va boshqa sohalardagi davlat siyosatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliya resurslari to'planishini ta'minlashi lozim. Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, soliq stavkalari soliq yuki ko'rsatkichi hisoblanmaydi, chunki soliq to'lovchi soliq to'lar ekan, davlat tomonidan bepul xizmatlardan bahramand bo'lgani holda ayni chog'da o'zining bazi xarajatlarini qisqartiradi. Umuman olganda, yetarlilik tamoyili soliq siyosatini belgilayotganda uni davlatning qabul qilingan ijtimoiy-iqtisodiy siyosati bilan qat'iy ravishda uygunlashtirishni taqozo etadi.

Soliq solishning tadbirkorlik va investitsiyalarni rag'batlantirish tamoyili. Soliq tizimi xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning ishlab chiqarishini rivojlantirish, uskunalar va zamonaviy texnologiyalar sotib olish uchun mablag' yo'naltirish, yani kapital jamg'arish va shu yo'l bilan texnologiyalarni takomillashtirish. raqobatbardosh maxsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirishi lozim.

Soliq tizimi resurslarning samarali taqsimlanishiga to'sqinlik qilmasligi hamda xo'jalikni mustaqil yuritish omillarini cheklab qo'ymaslig'i lozim. Soliqlar miqdori haddan tashqari katta qilib belgilansa, ishlab chiqarish hajmlari kamayib ketadi, bu jarayon zahiralari, banklardagi pul mablag'larining barakasi uchishiga olib keladi.

Soliq solish bazasi va uning hajmlarini noto'g'ri belgilash xodimlarning malaka oshirishga, ratsionalizatorlik va ixtirochilik faoliyati bilan shug'ullanishga va boshqa sohalarga bo'lgan intilishiga salbiy ta'sir etadi. Soliq solishning iqtisodiy omillarga ta'siri ikki xil ko'rinishda bo'ladi, ya'ni qiyosiy oqibat va daromad oqibati shaklida ifodalanadi. Qiyosiy oqibat mehnat natijalari, jamg'arish, investitsiyalash, yangi g'oyalarni joriy etish va ishlab chiqarish faoliyatining boshqa xil ko'rinishlari bilan shug'ullanish uchun nisbatan kamroq darajada rag'batlantirishda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, progressiv (oshiq boruvchi) soliq solishda bunday oqibatning rag'batlantirishga zid ta'siri yaqqol ifodalanadi.

Soliqlarning ta'siri investitsiyalar tarkibida ham yaqqol seziladi. Turli ko'rishdagi aktivlar uchun joriy etilgan har xil soliq tartiblari investitsiya imkoniyatlari va sarmoyadorlarning portfeli tarkibida sezilib qoladi. Soliq tizimidagi kamchilik va nuqsonlar iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayib ketishiga oli kelishi mumkin, bu hol pirovard natijada davlat byudjeti daromadlarining o'zgarishiga ham ta'sir etmay qolmaydi.

Soliq solishning adolatlilik tamoyili. Soliq solishning adolatlilik tamoyiliga muvofiq, soliqlar jamiyat tomonidan oqilona va adolatli deb tan olingan umumiy ob'yektiv qoidalarga binoan belgilanishi lozim. Adolatlilik tamoyili bir qancha asosiy guruhdagi soliq solish tamoyillariga bo'linadi. Bularni ikki guruhga bo'lgan holda o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bunda gorizantal va vertical adolatni bir-biridan farqlash lozim. Gorizantal adolat tamoyili daromad olishning turli sharoitlarida soliq to'lovchilarga nisbatan soliq solishning taxminan teng shartlarini qo'llashni nazarda tutadi.

Soliq solishning oddiylik va holislik tamoyili. Bu tamoyil soliq solish bazasini aniqlashda, soliqlarni hisoblab chiqishda oddiylik bo'lishini, taqdim etiladigan hisobotlarning mazmunini soddalashtirishni, shuningdek soliqlarning eng muxim turlari bo'yicha yagona stavkalar belgilashni, beriladigan imtiyozlarni iloji boricha kamaytirishni ko'zda tutadi.

Soliq solishning boshqarishga qulaylik tamoyili. Samarali soliq tizimiga qo'yiladigan muhim talablardan biri boshqaruvga qulay bo'lishidir. Soliqlarni undirib olishda samaradorlikka erishish ko'p hollarda soliqlarning soliq to'lovchilarga yaxshi tushinarli bo'lishiga bog'liq.

Soliq solishning soliqlarni yig'ish jarayonini imkon qadar arzonlashtirish tamoyili. Ushbu tamoyil davlat va soliq to'lovchilar tomonidan soliqlarni yig'ish uchun ketadigan harajatlarni mumkin qadar kamaytirishni ko'zda tutadi.

Soliq solishning soliq stavkalarini qiyoslash tamoyili. Soliq stavkalari boshqa davlatlardagi huddi shunday soliqlarning stavkalari bilan qiyoslanishi, ya'ni mintaqaning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan holda boshqa mamlakatlar bilan teng bo'lgan ho'jalik faoliyati shart sharoitlari vujudga keltirilishi lozim. Agar qattiq shartlar belgilab qo'yilgudek bo'lsa, bu hol Respublika iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilishni mushkillashtirib

yuboradi, aksincha, yengil sharoit yaratilsa, mamlakat byudjetiga salbiy ta'sir qiladi.

Nazorat savollari:

1. Soliq elementlari tarkibiga nimalar kiradi?
2. Soliq solish ob'yekti nima?
3. Soliq solish tamoyillarini ilk bora kim asoslab bergan?
4. Soliq solishning adolatlilik tamoyili mohiyatini ochib bering?

3-asosiy savol bo'yicha dars maqsadi: Soliqlarning funktsiyalari va vazifalari to'g'risida tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

3.1. Soliqlarning funktsiyalarini izohlay oladi.

3.2. Soliqlarning vazifalarini tushuntira oladi.

3-asosiy savol bayoni:

Soliqlarning funktsiyalari va vazifalari

Soliqlarning iqtisodiy mohiyati davlat bilan huquqiy va jismoniy shaxslar o'rtasida vujudga keluvchi ob'ektiv majburiy to'lovlarga asoslangan moliyaviy munosabatlar orqali xarakterlanadi. Bu moliyaviy munosabatlar maxsus ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, milliy daromadning bir qismi bo'lgan pul mablag'larini davlat ixtiyoriga safarbar qilishga xizmat qiladi.

Soliqlarning mohiyati ularning bajaradigan funktsiyalaridan kelib chiqadi. Har bir iqtisodiy kategoriyaning o'z funktsiyasi mavjud. Soliq ham mustaqil kategoriya sifatida o'zi bajaradigan funktsiyalarga ega bo'lib, bu funktsiyalar soliq kategoriyasining amaldagi harakatini ifodalaydi. Funktsiya deganda, odatda kategoriyaning hayotda ko'p qaytariladigan, takrorlanadigan doimiy xarakatlarini tushunish lozim.

Soliqlarning funktsiyalari to'g'risida turli xil qarashlar mavjud. Sobiq sotsialistik mamlakatlar iqtisodchilari o'rtasida soliqlar ikki funktsiyani bajaradi, degan qarash keng tarqalgan edi. Bu ikki funktsiya sifatida fiskal va nazorat funktsiyalari tan olinardi. Ularning fikriga ko'ra eng asosiy funktsiya bu soliqlarning fiskal funktsiyasidir, chunki busiz nazorat funktsiyasining mavjud bo'lishi mumkin emas.

G'arb iqtisodchilari ko'pchiligining nazariyalari angliyalik iqtisodchi J.M. Keynsning kontseptsiyasiga asoslanadi. By kontseptsiyaga ko'ra, soliqlar fiskal funktsiyasidan tashqari iqtisodiyotni tartibga solish, rag'batlantirish va daromadlarni boshqarish vositasi funktsiyalariga ega, soliqning bu funktsiyalari uni iqtisodiyotni tartibga solish va iqtisodiy barqaror o'sishni ta'minlash vositasi sifatida foydalanish zarurligidan kelib chiqadi.

Neokeynschilik yo'nalishi vakillari bo'lgan L. Xarrot, N. Kaldor, A. Xansen va P. Samuelsonlarning fikriga ko'ra, soliqlar iqtisodiyotni tartibga solish funktsiyasiga ega. Ular soliq stavkalarini o'zgartirish va turli imtiyozlar berish yo'li bilan bu funktsiyani bajarish mumkin deb hisoblaydilar.

Soliqlarning daromadlarni boshqarish funktsiyasi yuzaga kelishiga frantsuz iqtisodchisi E. De Jirardenning nazariyasi asos bo'lgan. Bu nazariyaga ko'ra, soliqlar yordamida soliqqa tortishning progressiv shkalasini qo'llash yo'li bilan

jamiyat a'zolari o'rtasidagi mulkiy tengsizlikka barham berish mumkin. Hozirgi kunda bu nazariyaning davomchilari bo'lib, amerikalik iqtisodchilar A. Ilersik, G. Koul, frantsuz iqtisodchilari M. Klyudo, J. Furaste hisoblanishadi. Ularning fikriga ko'ra, davlat soliqlardan va transfert to'lovlaridan foydalanish yo'li bilan jamiyat milliy daromadini kambag'allar foydasiga qayta taqsimlaydi. Bu nazariyalar soliqlarning daromadlarni tartibga solish funktsiyasi mavjud degan xulosa kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

I. Malmiginning fikriga ko'ra, soliqlar uch funktsiyani bajaradi, ya'ni fiskal, taqsimlash va rag'batlantirish. Uning fikriga ko'ra birinchi funktsiya davlat daromadlari manbalarining tashkil topishi bilan bog'liq, ikkinchisi huquqiy va jismoniy shaxslarning daromadlarini taqsimlashni nazarda tutadi. Rag'batlantirish funktsiyasi turli imtiyozlar va engilliklar berish yo'li bilan amalga oshiriladi.⁷

O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, g'arb iqtisodiy adabiyotlaridagi daromadlarni boshqarish funktsiyasi I. Malmiginda taqsimlash funktsiyasi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Soliqlarning funktsiyalari ularning mohiyatini amaliyotda harakat qilayotganligini ko'rsatadi. Shunday ekan, funktsiya doimo yashab, soliq mohiyatini ko'rsatib turishi zarur. Bugun paydo bo'lib ertaga yo'q bo'lib ketadigan holatlar soliq funktsiyasi bo'la olmaydi. Demak, funktsiya kategoriyasi doimiy, qat'iy takrorlanib turadigan voqelikni ifodalaydi. Shunday uslubiy yondashishdan kelib chiqib soliqlar funktsiyasini aniqlash kerak.

Soliqlarning funktsiyalari masalasida katta bahslashuvlar mavjud, lekin yagona bir fikrga kelingan emas. Ko'pchilik iqtisodchilar soliqlarga fiskal, boshqaruvchi, rag'batlantiruvchi, nazorat funktsiyalari xos deb ta'rif berishadi.

Fikrimizcha, soliqlarning quyidagi asosiy funktsiyalarini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir:

1. Soliqning fiskal funktsiyasi.
2. Tartibga solish funktsiyasi.
3. Rag'batlantirish funktsiyasi
4. Soliqning nazorat funktsiyasi.
5. Soliqni hisoblash jarayonini axborot bilan ta'minlash funktsiyasi.

1. **Soliqlarning asosiy funktsiyasi - fiskal funktsiya** hisoblanib (lotincha *fiscus* so'zidan olingan bo'lib, xazina degan ma'noni anglatadi), bu funktsiyaning mohiyati shundan iboratki, soliqlar yordamida davlatning moliya resurslari hosil qilinadi hamda davlat faoliyat ko'rsatishi uchun moddiy sharoit yaratiladi. Soliqlar orqali korxonalar va fuqarolar daromadining bir bo'lagini davlat apparati, mamlakat mudofaasi, noishlab chiqarish sohasining umuman o'z daromadlari manbaiga ega bo'lmagan qismini (ko'pgina madaniyat muassasalari, jumladan, kutubxonalar, arxivlar va boshqalar) yoki lozim darajada rivojlanishini ta'minlash uchun o'zining mablag'i etishmaydigan tarmoqlarni (fundamental opgan, teatrlar, muzeylar, ko'plab o'quv yurtlari va hokazo) saqlab turish maqsadida undirib olish yo'li bilan davlat byudjetining

⁷ Мальмигин И. Налоги как элементы финанса. Пер. с англ. - М., 1997 . стр. 69

daromad qismini shakllantirish soliqlar fiskal funksiyasining eng muhim elementi hisoblanadi.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi bilan fiskal funksiyaning ahamiyati oshib boradi. Ishlab chiqarish ijtimoiy tushadigining chuqurlashishi fan-texnika taraqqiyotining rivojlanish munosabati bilan asosan soliqlar hisobiga shakllantiriladigan moliyaviy resurslar oqimini ko'paytirishning real zarurati yuzaga keladi. Davlat iqtisodiy va ijtimoiy tadbirlarga ko'proq e'tibor bergan sari ko'p moliyaviy resurslarni sarflamoqda, lekin soliq tizimi o'zining fiskal funksiyasi va vazifalarini bajarishi jarayonida ishlab chiqarish o'sishiga, jang'arish jarayoniga halal bermasligi, ijtimoiy adolatni buzmasligi hamda xalq xo'jaligining umumiy tuzilmasida buzilishlar va chetga chiqishlar sodir bo'lishiga yo'l qo'ymasligi, bozor jarayoniga putur etkazmasligi kerak.

Soliqlarning ushbu funksiyasi orqali hosil bo'ladigan pul resurslari davlat fondi (davlat byudjeti) orqali qayta taksimlanadi, ular ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga, ustuvor tarmoqlarni investitsiyalashga yo'naltiriladi.

Jahon amaliyotida ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan shaxslar uchun soliq imtiyozlari va yuqori daromad oluvchi shaxslar uchun progressiv stavkalar belgilash ham qo'llanadi, ya'ni aholining kam daromad oladigan qismini ijtimoiy himoya qilish maqsadida daromadlarning bir qismi qayta taqsimlanadi. Bunday yondashuvlar soliqqa tortiladigan daromad aniqlanayotganida soliqqa tortilmaydigan minimum miqdoridagi daromad qo'shilmaydi, ayni paytda ortiqcha daromadlar soliqqa yuqori progressiv stavkalar bo'yicha tortiladi.

Soliqlarning ko'pchiligi ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarni yuzaga kelgan vaziyatni hisobga olgan holda joylarda korxonalar faoliyatining iqtisodiy shart-sharoitlarini o'zgartirishga majbur etib, moliyaviy resurslarni makrodarajada qayta taqsimlashga olib keladi.

2. Bozor munosabatlarining shakllanishi va rivojlanishi sharoitida soliqlarning ikkinchi muhim funksiyasi ularning iqtisodiyotdagi **tartibga soluvchilik** roli hisoblanadi, ya'ni davlat soliqlar orqali tovarlar, xizmatlarni ishlab chiqarish va sotishning iqtisodiy shart-sharoitini tartibga soladi va bu bilan xalq xo'jaligi tarmoqlarining iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish uchun muayyan «soliq muhiti»ni yaratadi. Ushbu funktsiya orqali soliq tizimiga ta'sir ko'rsatadi, ya'ni muayyan tarmoqda ishlab chiqarish sur'atlarini rag'batlantiradi yoki jilovlab turadi, sarmoyaning bir tarmoqdan soliq muhiti eng ma'qul bo'lgan boshqa tarmoqqa qo'yilishini kuchaytiradi yoki pasaytiradi, shuningdek aholining to'lovga qobil talabini kengaytiradi yoki kamaytiradi.

Soliqlarning tartibga soluvchi sifatidagi funksiyasining ahamiyati bozor sharoitida o'sib boradi, bu davrda tadbirkorlarni ma'muriy qaram qilish usullari yo'q bo'lib ketadi yoki juda oz holda qoladi, korxonalar faoliyatini farmoyishlar, ko'rsatmalar va buyruqlar yordamida idora qilish huquqiga ega bo'lgan «yuqori tashkilot» tushunchasining o'zi asta-sekin yo'qola boradi. Biroq iqtisodiy faollikni izga solib turish, uning rivojlanishini jamiyat uchun maqbul bo'lgan yo'nalishda rag'batlantirish zarurati saqlanib qoladi.

3. **Rag'batlantirish funksiyasi** soliq tizimining eng muhim funksiyalaridan biri bo'lib, ishlab chiqarishni rivojlantirishga, moddiy xom-ashyo resurslari, shuningdek moliyaviy va mehnat resurslari, jamg'arilgan mol-mulkdan samarali foydalanishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi, ya'ni soliq yukini kamaytirish orqali ishlab chiqarishni rivojlantirishga, moliyaviy ahvolni mustahkamlashga va investitsiya faoliyatini jonlantirishga rag'batlantiradi. Soliqlarning rag'batlantirish funksiyasi orqali davlat xalq xo'jaligi taraqqiyotini rag'batlantiradi, bu bilan fiskal funktsiyani bajarish uchun bazani kengaytiradi, ishlab chiqarishni soliqlarning rag'batlantirish funksiyasi orqali rag'batlantirib, davlat oqilona soliq siyosatini olib borish bilan soliq yukini kuchaytirmasdan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning erkin faoliyat ko'rsatishi ta'minlanadi.

4. **Soliqlarning nazorat funksiyasi** soliq to'lovchi tomonidan taqdim etilgan, soliqqa tortish ob'ekti, soliqqa tortiladigan baza, imtiyozlar singari va hokazo tegishli soliq ko'rsatkichlarining hisob-kitoblarini tekshirishdek ancha murakkab jarayondan iborat. Soliq hisobi soliq idoralariga belgilangan soliq hisobi shakllari orqali soliq to'lovchilar o'zlarining soliq majburiyatlarini qanday bajarayotganliklarini yanada samarali nazorat qilish imkonini beradi.

5. **Soliqlarni hisoblash jarayonini axborot bilan ta'minlash funksiyasi** ham muhim ahamiyat kasb etib, bu funktsiya orqali xarajatlar hajmi va konkret soliqlar davlatning qanday ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarini bajarishga sarflanganligi to'g'risida axborot berib turilishi juda zarur. Shunday qilinsa, soliqlarning byudjetga tushishi to'liq, o'z vaqtida va oson kechadi.

Biz soliq funksiyalarini qisqacha ko'rib chiqishimiz soliqlar moliya resurslarini tiklash, xo'jalik faoliyatini tartibga solish va daromadlarni ijtimoiy jihatdan ahamiyatli maqsadlar uchun qayta taqsimlash bo'yicha muhim vazifalarni bajaradi deb xulosa chiqarishimiz uchun imkon beradi.

Soliqlarning iqtisodiyotdagi yuqorida ta'kidlangan muhim o'rnini belgilovchi bir qancha funktsiyalari mavjud. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining hozirgi rivojlanish bosqichida soliqlarning o'rnini belgilovchi quyidagi asosiy omillarni ko'rsatib o'tish mumkin.

1) Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida aholini ijtimoiy himoya qilish zarurati.

Bizga ma'lumki, respublikamizda iqtisodiyotni isloh qilish va davlat qurilishini amalga oshirish Respublika Prezidenti I.A. Karimov tomonidan ilgari surilgan besh asosiy tamoyilga asoslanadi. Bu qoidalardan biri kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirishdir. Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida aholi, ayniqsa uning kam ta'minlangan qatlamlari etarli darajada ijtimoiy himoyalangan bo'lishi kerak.

2) Agrar sektordagi islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning zarur omili.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida eng asosiy tarmoq agrar sektor hisoblanadi. Masalan, ikkinchi jahon urushidan keyin tiklanayotgan Yaponiya iqtisodiyoti uchun mashinasozlik etakchi tarmoq sifatida rivojlantirilgan edi. Bu tarmoq Yaponiya iqtisodiyotini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shdi. Bu eng

avvalo, uning mamlakatga chet el valyuta tushumlarini olib kelishda namoyon bo'ldi. O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi ana shunday asosiy tarmoq vazifasini o'tamoqda.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, qishloq xo'jaligida soliq, kredit vositalari yordamida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 10 oktyabrdagi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 26 dekabrdagi 539-sonli qaroriga muvofiq qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun umumiy belgilangan tartibdagi soliq va yig'imlar o'rniga byudjetga 1999 yilning 1 yanvaridan boshlab yagona er solig'i to'lash tartibi joriy qilindi.

3) O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida soliqlarning o'rnini belgilovchi asosiy omillardan yana biri - hozirgi kunda ko'payib borayotgan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy va huquqiy shaxslarning daromadlarini jalb qiluvchi mukammal soliq to'lovini yuzaga keltirish.

Bozor munosabatlarining rivojlanib borishi xususiy tadbirkorlik faoliyati keng quloqch yoyishi va xususiylashtirish jarayonlarining chuqurlashuvi, tadbirkorlar daromadini hisobga olishni qiyinlashtiradi. Xususiylashtirilgan bitta korxonalar o'rnida o'nlab kichik, xususiy va jamoa mulkiga asoslangan korxonalar paydo bo'ladi. Mukammal soliq mexanizmi yaratilmaganligi uchun daromadlar summasini aniqlashda jiddiy xatoliklarga yo'l qo'yilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 15 apreldagi 159-sonli qaroriga muvofiq kichik korxonalar uchun umumiy belgilangan tartibdagi soliqlar o'rniga byudjetga ixchamlashtirilgan soliq to'lash imkoniyati vujudga keldi. O'zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirishda ixchamlashtirilgan soliq tizimining joriy qilinishi bu tadbirkorlar uchun davlat tomonidan ko'rsatilgan katta yordam bo'ldi.

Yuqorida tilga olingan omillar soliqlarning respublika iqtisodiyotida o'ziga xos o'rnini borligidan dalolat beradi.

Soliqlar iqtisodiyotning tarixiy rivojlanishi bosqichlarida ushbu rivojlanish jarayonlarini ta'minlash maqsadiga bo'ysunuvchi vazifalarni bajaradi. Soliqlarning funktsiyalari esa ana shu vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Demak, soliqlarning funktsiyalari, vazifalari bajarilishidan kelib chiqadimi yoki soliqlarning vazifalari funktsiyalarining mavjudligidan kelib chiqib bajariladimi kabi aniqlash lozim bo'lgan muammolar mavjud. Shunday ekan soliqlarning funktsiyalari va vazifalari o'rtasidagi aniq farqli jihatlarni o'rganish va soliq munosabatlarini tashkil etish mobaynida bu chegaralarni asoslash muammosi mavjudligini qayd etib o'tish lozim.

Soliqlar bajaradigan vazifalar ko'pchilik mamlakatlarning soliq qonunchiligida umumiy o'xshashliklarga ega. Ana shunday an'anaviy soliq vazifalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Umumdavlat vazifalarini hal qilish uchun davlatga zaruriy moliyaviy resurslar ta'minlab berish. Soliqlarning fiskallik funktsiyasi ushbu vazifani hal qilish maqsadlariga xizmat qiladi. Bu vazifani hal qilish davlatning iqtisodiyotga

qay darajada aralashuviga ko'p jihatdan bog'liq. Bu ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa, soliqlarning fiskallik funktsiyasi shunchalik faol bo'ladi. Ammo soliqlarning ushbu vazifasi faqat iqtisodiy jarayonlarni qamrab olmaydi, balki davlatning noishlab chiqarish xarajatlari ko'payishi ham davlatning ortiqcha moliyaviy resurslarga muhtojligini keltirib chiqaradi.

2. Mamlakat iqtisodiyotida qulay investitsiya muhitini yaratishga ko'maklashish. O'zbekiston Respublikasida soliqlarning ushbu vazifasini bajarishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, hozirgi kunda sarmoyalarning asosiy qismi savdo va xizmatlar sohasiga yo'naltirilayotganligi tashvishli holdir. Buning asosiy sababi foyda normasining bu sohalarda kattaligidir. Soliqlar sarmoyalarni bevosita mahsulot ishlab chiqarish sohasiga yo'naltirishning qudratli vositasi bo'lishi kerak.

3. Aholining mehnat faolligini rag'batlantirish. Soliqlar deyarli barcha mamlakatlarda ushbu vazifani bajaradi. Chunki ular aholi daromadlarini tartibga solishning muhim vositasi hisoblanadi. Daromadlardan olinadigan soliq stavkalarining eng yuqori chegarasini sezilarli darajada pasaytirish ishchi kuchining taklifi bilan bog'liq salbiy oqibatlarining oldini olishi mumkin. 70-80 yillarda Shvetsiyada soliq stavkalarini aholi daromadlariga progressiv ravishda qo'llash malakali ishchilarning boshqa mamlakatlar tomon migratsiyasiga olib kelgan.

4. Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish maqsadida daromadlarni taqsimlashning samaradorlik va adolat printsiplari o'rtasidagi muvofiqlikka erishish. Amaldagi soliqlarga barqarorlik va moslanuvchan soliq stavkalarining xosligi soliqlarning uzoq muddatli vazifalarini amalga oshirishga zamin yaratadi. Milliy va xorijiy investorlar kapital qo'yimlarini amalga oshirar ekan, ular o'zlarining soliq majburiyatlarini aniq bilishi kerak. Soliq turlari va stavkalari barqaror va tez-tez o'zgarmaydigan bo'lishi kerak. Soliq tizimiga mustahkam ishonch bo'lmagan taqdirda uzoq muddatli investitsiyalarning harakati susayadi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, soliqlarning byudjetga ijobiy ta'siridan tashqari, muhim iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish sohasida ham ulardan faol foydalanish mumkin. Narx-navoning isloh qilinishi, tashqi savdoning erkinlashtirilishi, mehnat bozorining isloh qilinishi va hokazolar yangi paydo bo'lgan tijorat tuzilmalarini moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash zaruratini yuzaga keltiradi. Bu vazifani soliq stavkalarini tabaqalashtirish yo'li orqali hal etish mumkin.

Shunday qilib, soliqlarning vazifalari ularni amalga oshirish muddatiga qarab, qisqa muddatli, o'rta va uzoq muddatli vazifalarga bo'linadi. Bu vazifalar mazmuniga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Soliqlar nafaqat davlat byudjetining tushumlariga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishga balki davlat daromadlarini byudjetning o'rta muddatli rejada hayotiyligini yaxshilash maqsadida moslashuvchanligini amalga oshirishga ham xizmat qilishi mumkin.

Nazorat savollari:

1. Soliqlarning fiskal funktsiyasini tushuntirib bering?

2. Soliqlarning rag'batlantiruvchilik funksiyasining makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri qanday?
3. Soliqlarning funksiyalari va vazifalarini farqlab bering?

4-asosiy savol bo'yicha dars maqsadi: Umumdavlat va mahalliy soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlar to'g'risida tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

4.1. Umumdavlat soliqlarini izohlay oladi.

4.2. Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni tushuntira oladi.

4-asosiy savol bayoni:

Umumdavlat va mahalliy soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlar.

Iqtisodiy adabiyotlarda yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yig'indisi *soliqlar tizimi* deb tushuniladi. Soliq kodeksining 23-moddasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi xududida soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar amal qiladi hamda ular O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan joriy etiladi va bekor qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi hududida umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to'lovlar hamda mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar amal qiladi.

Umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to'lovlar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- 1) yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i;
- 2) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;
- 3) qo'shilgan qiymat solig'i;
- 4) aktsiz solig'i;
- 5) yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar;
- 6) suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.

Umumdavlat soliqlari har yili O'zbekiston Respublikasi Prezidentining keyingi moliya yili uchun makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va davlat byudjeti prognozi to'g'risidagi maxsus qarori asosida belgilangan normativlar bo'yicha tegishli mahalliy byudjetlar o'rtasida taqsimlanadi.

7) ijtimoiy jamg'armalarga majburiy to'lovlar:

- yagona ijtimoiy to'lov;

Bu to'lov o'z navbatida quyidagi jamg'armalarga taqsimlanadi: Pensiya jamg'armasiga, bandlik jamg'armasiga va kasaba uyushmasi jamg'armasiga.

- fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari;
- byudjetdan tashqari Pesiya jamg'armasiga majburiy to'lovlar;

8) Respublka yo'l jamg'armasiga majburiy to'lovlar:

- Respublka yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar;
- Respublka yo'l jamg'armasiga yig'imlar;

9) davlat boji;

10) bojxona to'lovlari;

Soliq solishning soddalashtirilgan tartibida to'lanadigan umumdavlat soliqlari:

11) yagona soliq to'lovi;

12) tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq.

Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarga quyidagilar kiradi:

1) mol-mulk solig'i;

2) yer solig'i;

3) obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i;

4) jismoniy shaxslardan transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq;

5) ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im;

6) yagona yer solig'i (soddalashtirilgan tartibdagi soliq)

Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'lovchisi bo'lib O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligi hujjatlariga muvofiq, mulkchilik shaklidan qat'i nazar yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Mol-mulk solig'i va yer solig'i O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga binoan joriy etiladi va uning butun hududida undiriladi.

Ushbu soliqlar stavkalarining miqdori O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori asosida belgilanadi.

Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i, jismoniy shaxslardan transport vositalariga uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq, ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imlar Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat hokimiyati organlari, viloyatlar va Toshkent shahar xalq deputatlari kengashlari tomonidan joriy etiladi. Ushbu soliqlar va yig'imlar stavkalarining eng yuqori miqdorlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori asosida belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasining butun hududida ayrim mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni umumiy, qat'iy stavkalarda belgilashi mumkin.

Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar stavkalari soliq to'lovchilarga Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi va uning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda etkaziladi.

Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i, jismoniy shaxslardan transport vositalariga uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq, ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo

qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'implarning miqdorlari, ularni undirish tartibi, ular bo'yicha qo'shimcha imtiyozlar taqdim etish Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat hokimiyati organlari va viloyatlar hamda Toshkent shahar xalq deputatlari kengashlari tomonidan amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadi.

Yuridik shaxslar tomonidan byudjet bilan hisob-kitoblar hisobi byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzar hisobi hisobvaraqlarida mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar har bir turi bo'yicha yuritiladi.

Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning o'z vaqtida to'lanishi, mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya qilinishi uchun javobgarlik soliq va boshqa majburiy to'lovlarni to'lovchilar zimmasiga yuklanadi.

Mahalliy soliq va boshqa majburiy to'lovlarni to'lanishining tasdig'i bo'lib amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq bank muassasasi yoki vakolatli organ bergan hujjat hisoblanadi.

Soliqlarning umumdavlat (respublika) va mahalliy soliqlarga bo'linishi hukumat idoralarining respublika hukumati va mahalliy hukumatlarga bo'linishi asosida kelib chiqadi. Har bir hokimiyat idoralari o'zlarining bajaradigan muhim vazifalaridan kelib chiqib, o'z byudjetiga va uni ta'minlaydigan soliqlarga va boshqa majburiy to'lovlarga ega bo'lishi kerak. Respublika hukumati umumdavlat miqyosida katta vazifalarni, jumladan, sog'liqni saqlash, maorif, fan, mudofaa, xavfsizlikni saqlash, aholini ijtimoiy himoyasini tashkil etish va boshqa bir qator shu kabi strategik vazifalarni bajaradi. Shuning uchun uning byudjeti ham soliqlari ham salmoqli bo'lishni talab etadi. Qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, yuridik shaxslarning foydasidan olinadigan soliq, yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, jismoniy shaxslar daromadidan olingan soliqlar respublika byudjetiga tushadi. Umumdavlat soliqlarining muhim xususiyati shundaki, respublika byudjetiga tushadigan soliqlardan mahalliy byudjetlarni boshqarib borish uchun ajratma sifatida tushushi mumkin. Bordi-yu, ajratma etmasa subventsiya yoki subsidiya beriladi. Umumdavlat va mahalliy soliqlar yagona mohiyatga ega bo'lib, ular byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan to'lovlar hisoblanadi.

Mahalliy soliqlar hukumatlar bajaradigan vazifalariga qarab belgilanib, ularga doimiy va to'liq biriktirib beriladi. Mahalliy xokimiyat organlari asosan fuqarolarga yaqin bo'lganligidan ularga ijtimoiy masalalarni, jumladan, maktab, sog'liqni saqlash, madaniyat, maorif, shahar va qishloqlar obodonchiligi kabi vazifalarni bajaradi. Lekin bu soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar ularning byudjet xarajatlarining 30-40 foizini qoplaydi, xolos.

Shuning uchun ham mahaliy byudjetlar daromadlarini ko‘paytirish eng dolzarb masalalardan hisoblanadi. Mahalliy soliqlarning muhim xususiyati shundaki ular faqat shu hududning byudjetiga tushadi va ulardan boshqa byudjetlarga ajratmalar berilmaydi.

Mahalliy byudjetlarning soliq va boshqa majburiy to‘lovlari kam bo‘lganligidan bu byudjetlarning daromadlar va xarajatlarini barqarorlashtirish (balanslashtirish) ancha murakkabdir. Bu masalani echishda umumdavlat soliqlaridan ajratmalar beriladi. (masalan, qo‘shilgan qiymat solig‘idan, aktsiz solig‘idan va boshqalar).

Nazorat savollari:

1. Umumdavlat soliqlari tarkibiga qaysi soliqlar kiradi ?
2. Mahalliy soliqlar tarkibiga qaysi soliqlar kiradi?
3. Boshqa majburiy to‘lovlarni tarkibi?

Mavzu bo‘yicha asosiy xulosalar:

1. Soliq tushunchasi iqtisodiy kategoriya sifatida davlatning paydo bo‘lishi va uning faoliyati davomiyligi bilan bevosita bog‘liqdir.
2. Soliqlarning ob‘ektiv zarurligini bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida ikki holat: birinchidan, davlatning qator vazifalarini mablag‘ bilan ta‘minlash zarurligi, ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalari bilan ifodalash mumkin.
3. «Soliqlar, - deb yozadi D. Rikardo, - hokimiyat ixtiyoriga kelib tushadigan er resursi va mamlakat mehnatining bir qismini tashkil etadi va oxir oqibatda ular kapital hisobidan yoki mamlakat daromadi hisobidan to‘lanadi».
4. Soliq elementlari bir nechta tushunchalardan iborat bo‘lib, ularning asosiylari soliq subyekti, soliq agenti, soliq solish obyekti, soliq solish predmeti, soliq manbai, soliq solish bazasi, soliq solish birligi, soliq stakasi, soliq intiyozlari, kabi tushunchalarni qamrab oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: “Adolat”, 2010.
2. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2010
3. Vahobov A., Jo‘raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. –T.: “Sharq”, 2009. – 526 b.
4. Alimardonov M., Kuzieva N. Soliqlar va soliqqa tortish. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007. – 214 b.

2- Mavzu: Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig‘i

Fanni o‘qitish texnologiyasi:

“Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig‘i” mavzusidagi ma‘ruza mashg‘ulotining texnologik xaritasi

№		Amalga
----------	--	---------------

	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi:</p> <p>1.1. Dars maqsadi:Yuridik shaxslardan undiriladiga foyda solig'i haqida talabalarga tushunchalar berish.</p> <p>1.2.Identiv o'quv maqsadlari.</p> <p>1.2.1. Foyda solig'ining joriy qilinishi, iqtisodiy mohiyati va ahamiyatini izohlab beradi.</p> <p>1.2.2. Soliq to'lovchilar tarkibi, soliq ob'ekti va soliq bazasini tushuntira oladi.</p> <p>1.2.3. Jami daromadlar tarkibi, jami daromaddan chegirmalarni aniqlab beradi.</p> <p>1.2.4. Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlarni tushuntirib beradi.</p> <p>1.3. Asosiy tushuncha va iboralar: rezident, norezident, realiztsiya, jarima va penya, dividend va boshqalar.</p> <p>1.4.Dars shakli: ma'ruza.</p> <p>1.5. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, taqdimot va videousul.</p> <p>1.6. Kerakli jihoz va vositalar: jadvallar, rasmlar, videoprektor, videofilmlar.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi, 20 minut
3	<p>Guruhda ishlash bosqichi:</p> <p>3.1. Talabalarga muammoli savol beradi (Soliq va soliqqa tortish 1.1) .</p> <p>3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi.</p> <p>3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi.</p> <p>3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.</p>	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	<p>Mustahkamlash va baholash bosqichi:</p> <p>4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Foyda solig'i O'zbekistonda qachon joriy qilingan? • Yuridik shaxslar foyda solig'i to'lovchilar kimlar? • Foyda solig'i stavkasi necha foiz? • Soliqni hisoblash va to'lash tartibi ? <p>4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.</p>	O'qituvchi, 10 minut
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi:</p> <p>5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi.</p> <p>5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (Soliq va soliqqa</p>	O'qituvchi, 10 minut

tortish,).	
5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.	

Ko'rib chiqiladigan asosiy savollar:

1. Foyda solig'ining joriy qilinishi, iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.
2. Soliq to'lovchilar tarkibi, soliq ob'ekti va soliq bazasi.
3. Jami daromadlar tarkibi, jami daromaddan chegirmalar.
4. Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlar.
5. Soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni byudjetga to'lash muddatlari.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: eksport-import, soliq stavkasi, jami daromaddan chegirmalar, soliq imtiyozlari, mol-mulk, ijara shartnimasini, valyuta, chegiriladigan va chegirilmaydigan xarajatlar.

Mavzuda ko'rib chiqiladigan muammolar:

1. Foyda solig'ini joriy qilinishi iqtisodiy mohiyati va ahamiyati. Shunga siz qanday fikr bildirasiz?
2. Soliq to'lovchilar tarkibi, soliq ob'ekti va soliq bazasini qanday aniqlaysiz?
3. Jami daromadlar tarkibi, jami daromaddan chegirmalarni qanday izohlaysiz?
4. Soliqni hisoblab chiqarish va byudjetga to'lash jarayonini qanday aniqlaysiz?

1-savol bo'yicha dars maqsadi: Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'i to'g'risida talabalarga tushuncha berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 1.1. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'ini tushuntira oladi.
- 1.2. Foyda solig'ini hisoblashda jami daromadlarni aniqlay oladi.
- 1.3. Soliq stavkalarini qo'llay oladi va soliqni hisoblab chiqara oladi

1-asosiy savol bayoni:

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlari 1991 yilga qadar asosan dalat korxonalarini foydasidan ajratiladigan ajratmalar hisobidan shakllanar edi. Ushbu foydadan ajratma davlat tomonidan belgilangan majburiy to'lov bo'lib, u korxonalar balans foydasining 90 foizgacha bo'lgan qismini byudjetga olib ketar edi. Qolgan mablag'lar esa korxonalar tomonidan emas, balki yuqori tashkilot topshirig'iga ko'ra tegishli fondlarga taqsimlanar edi.

Respublikamiz ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozor munosabatlariga o'tishi tufayli mamlakatimiz xo'jalik turmushida chuqur ijobiy o'zgarishlar ro'y bera boshladi. Natijada mulkchilikning turli shakllari rivojlanishi, korxonalarining imkoniyatini oshishi, bozor infrastrukturasi rivojlanishi bilan majburiy ajratmalarining avvalgi tizimi korxonalarining xo'jalik yuritish samaradorligini ta'minlay olmay qoldi hamda ular bevosita va bilvosita investitsiya dasturlariga to'sqinlik qila boshladi. Chunki, foydadan ajratma

o‘zining iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra faqat davlat korxonalari foydasidan ajratilishi lozim edi.

Bozor munosabatlari rivojlanishi bilan iqtisodiyotni soliqlar yordamida tartibga solish xususan, foydadan ajratmalar o‘rniga daromad solig‘ini joriy etish zarurati paydo bo‘ldi va 1992 yildan boshlab barcha turdagi xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar “Daromad” solig‘ini to‘lashga o‘tdilar.

O‘zbekiston Respublikasi rubl mintaqasida qolib turgan vaqtda daromad solig‘ini olishga o‘tish pul qadrsizlanishi tufayli ish xaqi o‘shini cheklash uchun davlat tomonidan majburiy chora bo‘ldi. Bunday sharoitda ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy ahvoli yomonlasha boshladi. Natijada mahsulotga talab pasayib, sotishdan olingan tushum xajmi kamaygani holda, ular o‘z ishlab chiqarishlari yo‘nalishini o‘zgartirishga, foyda olmasalar ham juda kata miqdorda ishchilarga ish xaqi to‘lashga majbur bo‘ldilar. Bunday holatda amaliyotda korxonalar hisobot davrida foyda bilan faoliyatlarini yakunlamasada daromad solig‘ini ish xaqi fondidan belgilangan stavkada to‘lashga majbur edilar.

1995 yil yanvar oyidan boshlab soliqlarning rag‘batlantiruvchi rolini kuchaytirish maqsadida mamlakatimizda korxonalarining foydasidan olinadigan soliq joriy etildi. 2008 yil 1 yanvardan kuchga kirgan Soliq kodeksining 23-moddasiga ko‘ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i umumdavlat soliqlari tarkibiga kirib, u davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

1-jadval.

2008-2011 yillarida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog‘i⁸

Ko‘rsatkichlar	2008 yil		2009 yil		2010 yil		2011 yil	
	mln.so‘m	%da	mln.so‘m	%da	mln.so‘m	%da	mln.so‘m	%da
Davlat maqsadli jamg‘armalar daromadlarisiz - jami	7108257.4	100	10421382,5	100	13116396,9	100	16178563,5	100
To‘g‘ri soliqlar	1798051.7	25.3	2769172,4	26,6	3420602,8	26,1	4238732,8	26,2
Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i	361178,5	5.1	542342,9	5,2	645476,1	4,9	825011,7	5,1

Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ining byudjet daromadlaridagi salmog‘i kamayish tendentsiyasiga ega. Ya‘ni, uning salmog‘i yillar bo‘yicha tahlil qiladigan bo‘lsak, 2008 yilda

⁸ O‘zbekiston Respublikasining 2008-2011 yillaridagi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asosida tayyorlangan.

jami daromadlarga nisbatan salmog'i 5.1 foizni, 2009 yilda mos ravishda 5.2 foizni, 2010 yilda 4.9 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2011 yilda 5.1 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan.

Bu holat yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkalarini yildan-yilga pasayib borayotganligi bilan izohlanadi. Daromadning ko'p qismi korxonalar ixtiyorida qolishi ularning investitsion faolligini oshiradi, yangi ishchi o'rinlar ochish, raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish hamda ish va xizmatlar ko'rsatish uchun yanada keng moliyaviy imkoniyat yaratadi.

Nazorat savollari:

1. Foyda solig'i qachon joriy qilingan?
2. Foyda solig'ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i?
3. Foyda solig'i umumdavlat soliqlari tarkibiga kiradimi?

2-asosiy savol bo'yicha dars maqsadi: Soliq to'lovchilar tarkibi, soliq ob'ekti va soliq bazasi mazmuni to'g'risida tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

2.1. Soliq to'lovchilar tarkibini aniqlay oladi.

2.2. soliq ob'ekti va soliq bazasi ajrata biladi.

2-asosiy savol bayoni:

Soliq kodeksiga ko'ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i to'lovchilari bo'lib, moliya yilida soliqqa tortiladigan foydaga ega bo'lgan yuridik shaxslar hisoblanadi. Ammo soliqqa tortishning alohida tartibiga o'tgan korxonalar, jumladan yagona soliq to'loviga o'tgan mikrofirma va kichik korxonalar, savdo va umumiy ovqatlanish tashkilotlari, yagona yer solig'i to'lovchi qishloq xo'jalik tovari ishlab chiqaruvchilar bu soliqni to'lovchisi hisoblanishmaydi. Ular o'zlari uchun ixchamlashtirilgan soliqni to'laydilar. Bulardan tashqari tadbirkorlik faoliyatining faqat alohida turlariga qat'iy stavkada soliq to'lovchilar ham bu soliqni to'lovchilari hisoblanishmaydi.

Yuridik shaxslar foyda solig'i bo'yicha byudjet bilan hisob-kitoblarni mustaqil ravishda amalga oshiradilar. Ayrim iqtisodiyot tarmoq korxonalari byudjet bilan hisob-kitoblarni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga binoan markazlashtirilgan tartibda amalga oshirishlari mumkin (misol uchun, energetika, neftgaz-xolding kabi tarmoq korxonalarida).

Soliqqa tortish maqsadida foydaga soliq to'lovchilarni rezidentlar va norezidentlarga ajratiladi.

O'zbekiston Respublikasining rezidenti deb, O'zbekistonda ta'xis etilgan yoki ro'yxatdan o'tgan hamda bosh korxonasi O'zbekistonda joylashib, O'zbekiston Respublikasidan tashqarida ro'yxatdan o'tgan yuridik shaxslar hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi rezidenti bo'lgan yuridik shaxslar O'zbekistonda va undan tashqaridagi faoliyatdan olgan daromadlaridan foyda solig'iga tortiladilar.

O'zbekiston Respublikasining norezidentlari esa, faqat O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatishdan olgan daromadlari bo'yicha soliqqa tortiladilar.

Rezidentlar doimiy faoliyat ko'rsatuvchilar bo'lsa, norezidentlar faoliyati Respublikada vaqtinchalik harakterga ega bo'ladi.

Yuridik shaxslar foyda solig'i to'lovchilari bo'lishi uchun qo'yidagi shartlarga javob berishi kerak:

- ruxsat etilgan faoliyatdan foyda olishi (qonunchilik bilan ta'qiqlangan faoliyatdan tashqari);
- o'zining mol-mulkiga ega bo'lishi;
- mustaqil tugallangan buxgalteriya balansiga ega bo'lishi;
- bankda hisob raqamiga ega bo'lishi;
- identifikatsion raqamga ega bo'lishi.
- mahalliy hokimiyat organlaridan ro'yxatdan o'tgan bo'lishi.

Umumiy tartib bo'yicha yuridik shaxslar qayd etilgan shartlarga javob bersagina foyda solig'i to'lovchilar bo'lib hisoblanadilar.

Soliq kodeksining 127-moddasiga ko'ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining ob'ekti bo'lib, O'zbekiston Respublikasi rezidentlarining va norezidentlarining foydasi hamda rezident va norezidentlarning chegirmalar qilinmagan holda to'lov manbaidan soliq solinadigan daromadlar hisoblanadi.

Nazorat savollari:

1. Foyda solig'i to'lovchilari kimlar?
2. Soliq solish obyekti nima?
3. Soliq solinadigan bazani aniqlang?

3-asosiy savol bo'yicha dars maqsadi: Talabalarda jami daromadlar tarkibi, jami daromaddan chegirmalar mazmuni to'g'risida tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

3.1. Jami daromadlar tarkibini aniqlay oladi.

3.2. Jami daromaddan chegirmalarni ajrata biladi.

3-asosiy savol bayoni:

Soliq solinadigan baza esa jami daromad bilan chegirib tashlanadigan xarajatlar o'rtasidagi farq sifatida soliq solinadigan foydaning kamaytirilishi hisobga olingan holda hisoblab chiqarilgan soliq solinadigan foydadan kelib chiqib belgilanadi (Soliq kodeksining 128-moddasi).

Yuridik shaxslarning foyda solig'i bo'yicha soliqni to'liq, to'g'ri aniqlash (hisoblash) uchun ularning jami daromadlari tarkibiga nimalar kirishini mukammal o'rganish zarur bo'ladi.

Yuridik shaxslarning jami daromadi tarkibiga ular tomonidan olinishi lozim bo'lgan (olingan) ortilgan tovar, bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmat haqlari kabi pul va bepul (pulsiz) qaytarmaslik sharti bilan olingan mablag'lar kiradi. Demak, olingan kreditlar jami daromadga kirmaydi.

Yuridik shaxslarning **jami daromadlari tarkibiga** quyidagilar kiradi:

- tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni sotishdan olinadigan daromadlar;
- boshqa daromadlar.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan, shu jumladan yordamchi xizmatlar tomonidan realizatsiya qilishdan qo'shilgan qiymat solig'i

va aktsiz solig‘i chegirib tashlangan holda olingan tushum tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olinadigan daromaddir.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olinadigan tushum yuklab jo‘natilgan tovarlar (bajarilgan ishlar, ko‘rsatilgan xizmatlar) qiymatidan kelib chiqqan holda tovarlarni jo‘natish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko‘rsatish hollarini tasdiqlovchi hujjatlar asosida belgilanadi.

Vositachilik faoliyatidan daromadlar oladigan yuridik shaxslar uchun tushum deyilganda ko‘rsatilgan xizmatlar uchun olinishi lozim bo‘lgan haq summasi tushuniladi.

Qurilish, qurilish-montaj, ta‘mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy ishlar (xizmatlar) bo‘yicha, shuningdek ob‘ektlarni foydalanishga tayyor qilib qurish chog‘ida shartnomaviy baholardan kelib chiqib haq to‘lash uchun hisob-kitob hujjatlari taqdim etilgan, buyurtmachilar tomonidan bajarilgan (ko‘rsatilgan) va tasdiqlangan ishlarning (xizmatlarning) qo‘shilgan qiymat solig‘i kiritilmagan qiymati daromadga qo‘shiladi.

Tovarlar (ishlar, xizmatlar) tannarxidan yoki tovarlar olingan bahosidan past baholarda (tovarni olish bilan bog‘liq xarajatlarni hisobga olgan holda) realizatsiya qilinganda, shuningdek tovarlar (ishlar, xizmatlar) bepul topshirilganda soliq solish maqsadlari uchun tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) tannarxi yoki tovarlar olingan baho asosida (tovarni olish bilan bog‘liq xarajatlarni hisobga olgan holda) aniqlanadi.

Boshqa daromadlarga tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) ishlab chiqarish va realizatsiya qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan operatsiyalardan olinadigan daromadlar kiradi. Jumladan:

- asosiy vositalari va boshqa mol-mulki chiqib ketishidan olinadigan daromadlar;
- mol-mulkni operativ ijaraga berishdan olinadigan daromadlar;
- asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni moliyaviy ijaraga berishdan olinadigan daromadlar;
- tekin olingan mol-mulk, mulkiy huquqlar, shuningdek ishlar va xizmatlar;
- inventarizatsiya natijasida aniqlangan ortiqcha tovar-moddiy zaxiralar hamda boshqa mol-mulk qiymati tariqasidagi daromadlar;
- hisobot yilida aniqlangan o‘tgan yillardagi daromadlar;
- majburiyatlarni hisobdan chiqarishdan olinadigan daromadlar;

Bunga da‘vo muddati o‘tgan hisobdan chiqarilgan majburiyatlar hamda sudning yoki vakolatli davlat organining qaroriga binoan hisobdan chiqarilgan majburiyatlar kiradi.

- talablardan o‘zganing foydasiga voz kechish shartnomasi bo‘yicha olingan daromadlar;
- jami daromaddan ilgari chegirib tashlangan xarajatlar yoki zararlarning o‘rnini qoplash tarzida olingan daromadlar;
- xizmat ko‘rsatuvchi xo‘jaliklardan olinadigan daromadlar;

- undirib olingan yoki qarzdor tomonidan tan olingan jarima va penyalar;
- valyuta hisobvaraqlari bo'yicha kursdagi ijobiy farq;
- dividendlar va foizlar;
- royalti;
- tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan operatsiyalardan olinadigan boshqa daromadlar.

Solik kodeksiga ko'ra quyidagilar yuridik shaxs daromadi sifatida qaralmaydi:

- ustav fondiga (ustav kapitaliga) olingan hissalar;
- sotilayotgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun boshqa shaxslardan dastlabki haq (bo'nak) tarzida olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);
- byudjetdan berilgan subsidiyalar;
- agar mablag'larni (mol-mulk yoki mulkiy huquqlarni) boshqa shaxsga o'tkazish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida yuz berayotgan bo'lsa, tekin olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar), ishlar va xizmatlar;
- olingan grantlar;
- sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta tovonini (sug'urta summasi) tariqasida olingan mablag'lar;
- investor va davlat mulkini boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organi o'rtasida tuzilgan shartnomaga binoan investitsiya majburiyatlari sifatida kiritilayotgan mol-mulk;
- va boshqa qonunchilikda nazarda tutilgan daromadlar.

Yuridik shaxslarning jami daromadlari tarkibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54-son qarori bilan tasdiqlangan "Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarini shakllantirish tartibi to'g'risida"gi Nizom bilan aniqlanadi va qo'yidagi ketma-ketlikdagi ko'rsatkichlar bilan ifodalanadi:

1) mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda.

$Y_{aF} = SST - IT$, bu erda:

Y_{aF} -yalpi foyda, SST -sotishdan olingan sof tushum, IT -sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi;

2) asosiy faoliyatdan olingan foyda.

$AFF = Y_{aF} - DX + BD - BZ$, bu erda:

AFF -asosiy faoliyatdan olingan foyda, DX -davr xarajatlari, BD -asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar, BZ -asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa zararlar.

3) umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda (yoki zarar).

$UF = AFF + MD - MX$,

bunda: UF -umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda; MD -moliyaviy faoliyatdan daromadlar; MX -moliyaviy faoliyat xarajatlari;

4) soliq to'languncha olingan foyda.

STF=UF+FP-F3,

bunda: STF-solig to'laguncha olingan foyda; FP-favqulodda vaziyatdan olingan foyda; F3-favqulodda vaziyatdan ko'rilgan zarar.

Yilning sof foydasi, korxonada foyda solig'ini va undan keyin obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'ini to'lagandan so'ng korxonaning o'zida qoladi.

Jami daromaddan chegirmalar. Soliq to'lovchining xarajatlari soliq solinadigan foydani aniqlash paytida chegirib tashlanadi. Xarajatlar xaqiqatda qaysi soliq davrida amalga oshirilgan bo'lsa, o'sha davrda chegiriladi. Soliq kodeksiga ko'ra (141-modda) xarajatlar chegiriladigan va chegirib tashlanmaydigan xarajatlarga bo'linadi.

Chegirib tashlanadigan xarajatlarga moddiy xarajatlar, mehnatga haq to'lash xarajatlari, amortizatsiya xarajatlari hamda Soliq kodeksining 145-moddasida nazarda tutilgan boshqa xarajatlar kiradi.

Soliq solinadigan bazaga kiritiladigan, ya'ni chegirilmaydigan xarajatlarga quyidagilar kiradi:

- moddiy qimmatliklarning tabiiy kamayish normalaridan ortiqcha yo'qotishlar va buzilishlar;

- xodimlarga beriladigan yoki soliq to'lovchining umumiy ovqatlanish ehtiyojlari uchun yordamchi xo'jaliklar tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha narxdagi farqlar (zararlar);

- xizmat safarlari, vakillik xarajatlari, ixtiyoriy sug'urta turlari bo'yicha ajratmalar bo'yicha belgilangan normalardan ortiqcha xarajatlar;

- nodavlat pensiya jamg'armalariga ajratmalar;

- xo'jalik boshqaruvi organini saqlab turish uchun ajratmalar;

- umumiy ovqatlanish korxonalarini yoki boshqa chet tashkilotlarga joylarni bepul berish xarajatlari, ushbu korxonalar va tashkilotlar uchun kommunal xizmatlar ko'rsatish qiymatini to'lash;

- yillik moliyaviy hisobotni bir hisobot davrida bir martadan ortiq auditdan o'tkazish xarajatlari;

- soliq to'lovchining faoliyatida talab etilmaydigan kasblar bo'yicha kadrlar tayyorlash xarajatlari;

- xodimlarga bepul ko'rsatiladigan kommunal xizmatlar, beriladigan oziq-ovqatlar, tovarlar, mahsulotlar va boshqa qimmatliklar yoki soliq to'lovchining xodimlari uchun ishlar hamda xizmatlarni bajarish qiymati, ularga bepul beriladigan uy-joy haqini to'lash xarajatlari (yoki uy-joy, kommunal xizmatlar va boshqalar uchun pul kompensatsiyasi summalari);

- xodimlarga qo'shimcha berilgan ta'tillarga to'langan haq va ular yuzasidan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan normalardan ortiqcha kompensatsiyalar, bundan noqulay va o'ziga xos mehnat sharoitlarida, shuningdek og'ir va noqulay tabiiy iqlim sharoitlarida ishlaganlik uchun ayrim tarmoqlarning xodimlariga qonun hujjatlariga muvofiq belgilangan qo'shimcha ta'tillar uchun to'langan haq mustasno;

- xodimlarning ovqatlanishi, yo'l haqi, davolanishi uchun, davolanish va

dam olishi uchun yoʻllanmalar, ekskursiyalar va sayohatlar uchun, sport seksiyalari, toʻgaraklari, klublaridagi mashgʻulotlarga, madaniy-tomosha, jismoniy tarbiya va sport tadbirlariga borishi uchun, obunaga hamda xodimlarning shaxsiy foydalanishi uchun tovarlarga qilingan xarajatlarning oʻrnini qoplash yoki toʻlash va boshqa shunga oʻxshash toʻlovlar;

– pensiyalarga ustamalar, pensiyaga chiqayotgan mehnat faxriylariga biryoʻla toʻlanadigan nafaqalar;

– xodimlarga toʻlanadigan moddiy yordam (xodimning mehnatda jarohatlanishi yoki uning sogʻligʻiga boshqacha tarzda shikast etkazilishi yoxud xodim oila aʼzosining vafoti munosabati bilan beriladigan yoki xodimning vafoti munosabati bilan oila aʼzolariga beriladigan moddiy yordam bundan mustasno);

– ishlab chiqarishda shikastlanganlik tufayli mehnat layoqatini yoʻqotganlik munosabati bilan tegishli vakolatli organlarning qarorlarisiz haqiqatdagi ish haqigacha toʻlanadigan toʻlovlar;

– ekologiya, sogʻlomlashtirish hamda boshqa xayriya jamgʻarmalariga, madaniyat, xalq taʼlimi, sogʻliqni saqlash, ijtimoiy taʼminot, jismoniy tarbiya va sport korxonalari, muassasalari va tashkilotlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga, fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlariga badallar kiritish;

– ishlab chiqarish jarayoni bilan bogʻliq boʻlmagan sogʻliqni saqlash va dam olishni tashkil qilish tadbirlariga xarajatlar;

– mahsulot ishlab chiqarish bilan bogʻliq boʻlmagan ishlarni (xizmatlarni) (shaharlar va shaharchalarni obodonlashtirish ishlari, qishloq xoʻjaligiga yordam koʻrsatish va boshqa turdagi ishlar) bajarishga sarflangan xarajatlar;

– atrof muhitni ifloslantirganlik va chiqindilarni joylashtirganlik qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha boʻlganligi uchun kompensatsiya toʻlovlari;

– kredit shartnomasida muddatli qarzlarni uchun nazarda tutilgan stavkalaridan ortiqcha toʻlov muddati oʻtgan hamda uzaytirilgan kreditlar (zayomlar) boʻyicha foizlar;

– bayram sanalari va muhim sanalar, jamoat faoliyatidagi yutuqlar munosabati bilan xodimlarni ragʻbatlantirish hisoblanadigan bir yoʻla mukofotlar;

– sud chiqimlari;

– aybdorlari aniqlanmagan oʻgʻirliklar va kamomaddan yoki aybdor tomon hisobidan zarur summalarning oʻrnini qoplash mumkin boʻlmaganda koʻrilgan zararlar;

– soliq toʻlovchining asosiy vositalari va boshqa mol-mulking (aktivlarining) chiqib ketishidan (balansdan chiqarilishidan) koʻrilgan (buxgalteriya hisobi toʻgʻrisidagi qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanadigan) zararlar. Quyidagi zararlar bundan mustasno:

a) Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti yoki Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida mol-mulkni bepul topshirishdan koʻrilgan zararlar,

b) telekommunikatsiyalar tarmoqlarida tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining

texnik vositalarini bepul topshirishdan hamda ulardan bepul foydalanish va ularga xizmat ko'rsatishdan ko'rilgan zararlar;

v) uch yildan ortiq foydalanilgan asosiy vositalarni realizatsiya qilishdan ko'rilgan zararlar;

– xo'jalik shartnomalari shartlarini va qonun hujjatlarini buzganlik uchun to'langan yoki tan olingan jarimalar, penya hamda boshqa turdagi sanksiyalar; davlat ulushlarini boshqarish bo'yicha boshqaruvchi kompaniyalar, davlat ishonchli boshqaruvchilari va ishonchli boshqaruvchilar xizmatlarining qiymatini hamda ularga mukofotlar to'lash, shuningdek kompaniyalarning boshqa professional boshqaruvchilariga mukofotlar to'lashga doir xarajatlar.

Nazorat savollari:

1. Yuridik shaxslarning jami daromadlari tarkibiga nimalar kiradi?
2. Yuridik shaxslarning boshqa daromadlari tarkibiga nimalar kiradi?
3. Yuridik shaxslarning jami daromadlaridan chegirmalarni aniqlang?

4-asosiy savol bo'yicha dars maqsadi: Talabalarda yuridik shaxslardan undiriladigan foyda soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlar qanday qo'llanilishi to'g'risida tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

4.1. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda soliq stavkalari aniqlay oladi.

4.2. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'iga imtiyozlarni qanday qo'llanilishi biladi.

4-asosiy savol bayoni:

Yuridik shaxslarning foyda solig'i stavkalari har yili O'zbekiston Respublikasi Prezidentining keyingi yil uchun makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risidagi qarori bilan tasdiqlanadi.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkasi 1998 yilda 36 foizni tashkil etgani holda 2001 yilda 26 foizga tushgan. 2002 yilga esa 24 foiz, 2003 yilda 20 foiz, 2004 yilda 18 foiz, 2005 yilda 15 foiz, 2006 yilda 12 foiz va 2007 yilda 10 foiz, 2010 yildan boshlab 9 foiz qilib belgilangan, 2011 yilda mazkur miqdor saqlanib qolgan.

Quyidagi jadval ma'lumotlarida 2011 yilda yuridik shaxslarning foydasiga soliq stavkalari keltirilgan.

2-jadval

Yuridik shaxslar foydasiga solinadigan soliq stavkalari⁹

№	To'lovchilar	Soliq solinadigan bazaga nisbatan %da soliq stavkalari
---	--------------	--

⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449-sonli qarori.

1	Yuridik shaxslar (2-3 bandlardagidan tashqari)	9
2	Tijorat banklari	15
3	Auksionlar o'tkazishdan, gastrol-kontsert faoliyati bilan shug'ullanishga litsenziyasi bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslarni (shuningdek, norezidentlarni) jalb etish yo'li bilan ommaviy tomosha tadbirlarini tashkil etishdan daromad oluvchi yuridik shaxslar	35
4	O'zi ishlab chiqargan tovarlar (ish, xizmatlar) eksportining erkin almashtiriladigan valyutadagi hissasi quyidagi miqdorlarni tashkil etadigan eksport qiluvchi korxonalar uchun (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 12 oktyabrdagi PF-1871 soni farmoni bilan tasdiqlangan xom-ashyo tovarlari ro'yxatidagilar bundan istisno):	
	sotishning umumiy hajmida 15 foizdan 30 foizgacha	belgilangan stavka 30% ga pasaytiriladi
	sotishning umumiy hajmida 30 foiz va undan yuqori	belgilangan stavka 50% ga pasaytiriladi
5	1-bandda ko'rsatilgan xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari uchun, plastik kartalar qo'llab haq to'langan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi bo'yicha	belgilangan stavka 10% ga pasaytiriladi

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini 2006 yildagi 12 foizdan 2010 yilda 9 foizga tushirilishi korxonalar ixtiyorida taxminiy hisob-kitoblarga ko'ra qo'shimcha 37 mlrd. so'mni tejash imkonini beradi va u korxonalarining investitsion faolligini yanada aktivlashtirishga xizmat qiladi.

Amaldagi soliq qonunchiligiga ko'ra norezident soliq to'lovchining daromadini chet elga o'tkazilayotganda 10 foiz miqdorida foydaga soliq undiriladi.

Doimiy muassasa bilan bog'liq bo'lmagan O'zbekiston Respublikasida faoliyat olib borgan norezidentning daromadi hech qanday chegirmasiz daromad manbaida quyidagi stavkalarda soliqqa tortiladi:

- dividendlar va foizlardan – 10 foiz;
- sug'urta mukofotlari, sug'urtalash va qayta sug'urtalash – 10 foiz;
- O'zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlar bilan Xalqaro aloqa uchun telekommunikatsiya va transport xizmati (fraxta daromadi) – 6 foiz;
- royalti, ijara daromadlari, xizmat ko'rsatish, shu jumladan boshqaruv xizmati, maslahatlar va boshqa daromadlar – 20 foiz.

Yuridik shaxslarga to'lanadigan dividendlar va foizlar to'lov manbaida 10 foizli stavka bilan soliqqa tortiladi.

Soliqqa tortish maqsadida dividend deb, aksiyalardan va boshqa xo‘jaliklar sub‘ektlarining ustav kapitalidagi qatnashish ulushidan olgan daromadlari tushuniladi.

Foizlarga esa depozit qo‘yilmalar, qarz majburiyatlari va boshqa qimmatli qog‘ozlardan olgan daromadlar kiradi.

Manbaida soliqqa tortilgan va dividend, foiz olgan norezident jami daromadidan tegishli tartibda belgilangan hujjatlarni taqdim etgan taqdirda chegirma olish huquqiga ega bo‘ladi.

Soliq kodeksining 158-moddasiga ko‘ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ini to‘lashdan quyidagi yuridik shaxslar ozod etiladi:

1) nogironlarning jamoat birlashmalari, «Nuroni» jamg‘armasi va «O‘zbekiston chernobilchilari» assotsiatsiyasi mulkida bo‘lgan, ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1941–1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil etgan yuridik shaxslar, bundan savdo, vositachilik, ta‘minlash-sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug‘ullanuvchi yuridik shaxslar mustasno. Mazkur imtiyozni olish huquqini belgilayotganda xodimlarning umumiy soniga shtatda turgan xodimlar kiritiladi;

2) davolash muassasalari huzuridagi davolash-ishlab chiqarish ustaxonalari;

3) jazoni ijro etish muassasalari;

4) ichki ishlar organlari huzuridagi qo‘riqlash bo‘linmalari.

Yuridik shaxslarning quyidagi foydasi yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ini to‘lashdan ozod qilinadi:

1) protez-ortopediya buyumlari, nogironlar uchun inventarlar ishlab chiqarishdan, shuningdek nogironlarga ortopedik protezlash xizmati ko‘rsatishdan, nogironlar uchun mo‘ljallangan protez-ortopediya buyumlari va inventarlarni ta‘mirlash hamda ularga xizmat ko‘rsatishdan olingan foydasi;

2) shahar yo‘lovchilar transportida (taksidan, shu jumladan yo‘nalishli taksidan tashqari) yo‘lovchilarni tashish bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatishdan olingan foydasi;

3) tarix va madaniyat yodgorliklarini ta‘mirlash hamda qayta tiklash ishlarini amalga oshirishdan olingan foydasi;

4) investitsiya fondlarining xususiylashtirilgan korxonalar aksiyalarini sotib olishga yo‘naltiriladigan foydasi;

5) Xalq banki tomonidan fuqarolarning shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag‘lardan foydalanishdan olingan foydasi.

Soliq kodeksining 159-moddasiga ko‘ra yuridik shaxslarning soliq solinadigan foydasi quyidagi summaga kamaytiriladi:

1) ekologiya, sog‘lomlashtirish va xayriya jamg‘armalari, madaniyat, xalq ta‘limi, sog‘liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish, jismoniy tarbiya va sport muassasalariga, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga beriladigan badallar summasiga, biroq soliq solinadigan foydaning ikki foizidan ko‘p bo‘lmagan miqdorda;

2) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida kollejlilar, akademik litseylar, maktablar va maktabgacha tarbiya ta‘lim

muassasalari qurilishiga yoʻnaltirilgan mablagʻlar summasiga, lekin soliq solinadigan foydaning 30 foizidan koʻp boʻlmagan miqdorda;

3) asosiy ishlab chiqarishni yangi qurilish shaklida kengaytirishga, ishlab chiqarish maqsadida foydalaniladigan binolar va inshootlarni rekonstruksiya qilishga, shuningdek ushbu maqsadlar uchun olingan kreditlarni uzishga yoʻnaltiriladigan mablagʻlar summasiga, tegishli soliq davrida hisoblangan amortizatsiyani chegirib tashlagan holda, biroq soliq solinadigan foydaning 30 foizidan koʻp boʻlmagan miqdorda;

4) ishlab chiqarishni modernizatsiyalashga, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlashga, yangi texnologik jihozlar xarid qilishga, ushbu maqsadlar uchun berilgan kreditlarni uzishga, lizing obʻekti qiymatining oʻrni qoplashga, tegishli soliq davrida hisoblangan amortizatsiyani chegirgan holda yoʻnaltiriladigan mablagʻlar summasiga.

Soliq solinadigan bazani kamaytirish yuqorida koʻrsatib oʻtilgan xarajatlar amalga oshirilgan soliq davridan eʼtiboran, texnologik jihozlar boʻyicha esa u foydalanishga topshirilgan paytdan eʼtiboran uch yil ichida amalga oshiriladi. Yangi texnologiya jihozlari ular olingan (import qilingan) paytdan eʼtiboran uch yil ichida realizatsiya qilingan yoki tekin berilgan taqdirda, mazkur imtiyozning amal qilishi foydadan olinadigan soliqni toʻlash boʻyicha majburiyatlar tiklangan holda, imtiyoz qoʻllanilgan butun davr uchun bekor qilinadi;

5) yosh oilalar toifasiga kiruvchi xodimlarga ipoteka kreditlari badallari toʻlashga va (yoki) mulk sifatida uy-joy olishga tekin yoʻnaltiriladigan mablagʻlar summasiga, biroq soliq solinadigan bazaning 10 foizidan oshmagan miqdorda;

6) diniy va jamoat birlashmalarining (kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar va harakatlardan tashqari), xayriya jamgʻarmalarining mulkida boʻlgan korxonalar foydasidan shu birlashmalar va jamgʻarmalarining ustavda belgilangan faoliyatini amalga oshirish uchun yoʻnaltiriladigan ajratmalari summasiga.

Nazorat savollari:

1. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda soliq stavkalari necha foiz qilib belgilangan?
2. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda soliq stavkalari kim tomonidan belgilanadi?
3. Mahsulotni eksport qiluvchi korxonalar uchun qanday soliq stavkalari belgilangan?
4. Qanday yuridik shaxslar foyda soligʻidan toʻliq ozod etiladi?

5-asosiy savol boʻyicha dars maqsadi: Talabalarda yuridik shaxslardan undiriladigan foyda soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni byudjetga toʻlash muddatlari aniqlab, tushunchalar hosil qilish.

Identiv oʻquv maqsadlari:

5.1. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda soliq hisobotlarini taqdim etishni aniqlay oladi.

5.2. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda soliqni byudjetga to'lash muddatlarini biladi.

5-asosiy savol bayoni:

Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar ortib boruvchi yakun bilan chiqarilgan foyda solig'i bo'yicha soliq hisobini ro'yxatdan o'tgan joydagi soliq idoralariga yilning har choragida hisobot choragidan keyingi oyning 25 kundan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda taqdim etiladi.

Yuridik shaxs tugatilgan taqdirda soliq organi soliq to'lovchidan kamroq bo'lgan davr uchun hisobotlar, soliq hisobini taqdim etishni yozma xabarnoma topshirish yo'li bilan talab qilib olishi mumkin. Xabarnomada buning sababi hamda hisobotlar, soliq hisobi qachon va qaysi davr uchun taqdim etilishi lozimligi ko'rsatiladi.

Yuridik shaxsni tugatish haqida belgilangan tartibda qaror qabul qilingan taqdirda tugatish komissiyasi (tugatuvchi) 5 kunlik muddatda bu haqda soliq organini yozma ravishda xabardor qiladi.

Yuridik shaxsni tugatish xaqida qaror qabul qilingandan so'ng soliq to'lovchi 15 kun ichida soliq organiga hisobotlar, soliq hisobini taqdim etishi shart.

Foyda solig'i bo'yicha hisobotlar, hisob-kitoblar qonun hujjatlarida belgilangan shakl (1-ilova) va tartibda taqdim etiladi.

Yuridik shaxslar foyda solig'ini foyda solig'i bo'yicha hisoblarni topshirish uchun belgilangan kundan boshlab 5 kun ichida to'laydilar.

Yilning hisobot choragida tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) sotishdan eng kam ish xaqining 200 barobaridan ko'proq miqdorda foyda olgan yuridik shaxslar foyda solig'i bo'yicha joriy to'lovlarni har oyning 15-kunida yilning choragi bo'yicha foyda solig'i summasining uchdan bir qismi miqdorida to'laydi.

Yuridik shaxslar avans to'lovlar summasini hisoblab chiqarish uchun yilning joriy choragi birinchi oyining 5-kunigacha soliq ro'yxatdan o'tgan joydagi soliq organiga yilning tegishli choragida taxmin qilinayotgan foyda hamda belgilangan foyda solig'i stavkasi asosida ma'lumotnoma (2-ilova) taqdim etadilar.

Joriy to'lovlar belgilangan muddatlargacha byudjetga to'lanmasa ularga nisbatan soliq qonunchiligida ko'zda tutilgan har bir kechiktirilgan kun uchun hisoblangan soliq summasiga nisbatan 0,05 foiz miqdorida penya (moliyaviy jarima) qo'llaniladi.

Taxmin qilinayotgan soliq solinadigan foydadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqarilgan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i summasi hisobot davri uchun byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan foyda solig'i summasiga nisbatan 10 foizdan ko'proq kamaytirilgan taqdirda, davlat soliq xizmati organi joriy to'lovlarni foyda solig'ining xaqiqiy summasidan kelib chiqib penya (0.05 foiz) hisoblangan holda qayta hisoblab chiqadi.

Hisobot davrida tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni sotishdan olgan foyda 200 karrali minimal ish haqidan kam bo'lgan korxonalar chorakda bir marta soliq to'laydilar. Ular avans (joriy) to'lovlarni to'lamaydilar. Avvalgi choraklarda to'lagan soliqlari esa hisobga olib boriladi.

Soliq to'lovchilar birinchi chorak, yarim yil va yil o'tishi bilan yil boshidan hisoblangan yakun bilan soliqni haqiqiy olingan foydadan kelib chiqib foydaga soliqni mustaqil o'zlari hisoblab chiqadilar. Yil mobaynida to'lagan soliqlari hisobot yilida hisoblangan soliq summasidan hisobga olinadi.

Haqiqiy olingan foydaga qarab hisoblangan soliq summasi (farqi) byudjetga choraklik va yillik moliya hisoboti topshirish mo'ljallangan kungacha to'lanadi.

Ortiqcha to'langan soliq summasi kelgusi to'lovlarga o'tkaziladi yoki soliq to'lovchiga boshqa soliqlar va boshqa majburiy to'lovlardan qarzi bo'lmasa undan yozma ariza olgan kundan boshlab 30 kun ichida korxonaga qaytariladi.

Foydadan soliqni hisoblash va byudjetga o'tkazish javobgarligi foydalaridan soliq to'lashni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar zimmasiga tushadi.

Dividend va foizlar to'lovchi yuridik shaxslar qo'yidagi shaklda (5-jadval) soliq hisobini topshiradilar va to'lov amalga oshirilgan oydan keyingi oyning 5 kuni ichida soliq summasini byudjetga o'tkazadi.

3-jadval

Dividend va foizlarga soliq hisobi¹⁰

(2011 yil yanvar oyi uchun, ming so'm hisobida)

Ko'rsatkichlar	To'lovchi ma'lumoti bo'yicha	Soliq inspeksiyasi ma'lumoti bo'yicha
Hisoblangan dividendlar va foizlar	2500	2500
Soliq stavkasi	10	10
Byudjetga to'lashi lozim bo'lgan soliq summasi-jami	250	250

Daromadlarni manbaida to'lovchi yuridik shaxslar moliya yili tugashi bilan 30 kun ichida davlat soliq xizmati idoralariga hamda daromad olgan yuridik shaxslarga ularning talablari bo'yicha dalolatnoma topshiradilar. Unda shu shaxslarning ro'yxat raqamlari, nomlari, umumiy olingan daromad va jami to'langan soliq summasi hisobot yili uchun ko'rsatilgan bo'ladi.

Mavzuga doir masalalar:

1-masala. Quyidagi ma'lumotlarga asosan foyda solig'ini hisoblang. (ma'lumotlar ming so'm hisobida keltirilgan)

1. Mahsulot (ish, xizmatlar) sotishdan tushgan tushum – 4380

¹⁰ O'zR.Soliq kodeksiga asosan ishlab chiqildi.

2. Qo‘shilgan qiymat solig‘i – 688
3. Aktsiz solig‘i – 500
4. Sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi – 2695
5. Sotish xarajatlari – 35
6. Ma‘muriy xarajatlar – 83
7. Asosiy faoliyatning boshqa jarayonlaridan daromad – 35
8. Olingan dividendlar – 75
9. Valyuta kursi bo‘yicha musbat farq - 29
10. Moliyaviy faoliyat bo‘yicha boshqa xarajatlar – 15
11. Favqulotda foyda – 5
12. Chegirilmaydigan xarajatlar - 312
13. Soliq imtiyozi - 100

Echilishi:

1. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ining ob‘ekti “Mahsulot (ish, xizmatlar) ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risida” gi Nizomga muvofiq aniqlanib, unga muvofiq soliq ob‘ektini aniqlash quyidagi tartibda olib boriladi.

$$\mathbf{YaF} = \mathbf{SST} - \mathbf{IT} = 3192 - 2695 = 497$$

(bu erda, **YaF** - yalpi foyda; **SST** - sotishdan olingan sof tushum; **IT** - sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi).

$$\mathbf{AFF} = \mathbf{YaF} - \mathbf{DX} + \mathbf{BD} - \mathbf{BZ} = 497 - 118 + 35 = 414$$

(bu erda, **AFF** - asosiy faoliyatdan olingan foyda; **DX** - davr xarajatlari; **BD** - asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar; **BZ** - asosiy faoliyatdan ko‘rilgan boshqa zararlar).

$$\mathbf{UF} = \mathbf{AFF} + \mathbf{MD} - \mathbf{MX} = 414 + 104 - 15 = 503$$

(bu erda, **UF** - umumxo‘jalik faoliyatidan olingan foyda; **MD** - moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar; **MX** - moliyaviy faoliyat xarajatlari).

$$\mathbf{STF} = \mathbf{UF} + \mathbf{FP} - \mathbf{FZ} = 503 + 5 = 508$$

(bu erda, **STF**- soliq to‘languncha olingan foyda; **FP**-favqulotda foyda; **FZ**- favqulotda zarar).

2. **STF**ga xarajatlarning farqi tiklanadi, ya‘ni bizning misolimizda:

$$508 + 312 = 820 \text{ ming so‘mni tashkil etadi.}$$

Ushbu summadan aktsiyalar va qimmatli qog‘ozlardan dividendlar (foizlar) to‘lov manbaida soliqqa tortilganligi bois chegiriladi, ya‘ni:

$$820 - 75 = 745 \text{ ming so‘mni tashkil etadi.}$$

Shundan soliq bo‘yicha imtiyozlar chegiriladi, ya‘ni

$$745 - 100 = 645 \text{ ming so‘mni tashkil etadi.}$$

3. 2011 yil uchun foyda solig‘i stavkasi 9 foizligini hisobga olgan holda soliq summasi:

$$D(f)s = 645 \times 9 / 100 = 58,05 \text{ ming so‘mni tashkil etadi.}$$

2-masala. Quyidagi ma‘lumotlar asosida foyda solig‘ini hisoblang (ming so‘m):

1. Sotishdan olingan sof tushum – 3192

- shundan eksport faoliyatidan – 670
- 2. Soliq to‘langunga qadar olingan foyda – 508
- 3. Olingan dividendlar – 75
- 4. Soliq bo‘yicha imtiyozlar – 100

Echilishi:

1. Respublikamiz soliq qonunchiligiga muvofiq yuridik shaxslarning erkin almashtiriladigan valyutadagi eksportga imtiyozli stavkalar belgilangan. Demak, imtiyozli stavkalarining qaysi birini qo‘llashni aniqlash uchun eksport mahsulotining umumiy sotish hajmidagi salmog‘i aniqlanadi, ya‘ni:

$$(670 / 3192) \times 100 = 20.9$$

Ushbu misolda eksport mahsulotining umumiy sotish hajmidagi salmog‘i 20.9 foizni tashkil etadi. Bunday holda belgilangan foyda solig‘i stavkasi 30 foizga kamayadi, ya‘ni:

$12 \times 30 / 100 = 3.6$ ga, demak korxonada foyda solig‘ini 6.3 foizda ($9 - 2.7$) to‘laydi.

$$2. 508 + 312 - 75 - 100 = 645 \text{ ming so‘m.}$$

$$645 \times 6.3 / 100 = 40.63 \text{ ming so‘m.}$$

Mavzu bo‘yicha asosiy xulosalar:

1. Bozor munosabatlari rivojlanishi bilan iqtisodiyotni soliqlar yordamida tartibga solish xususan, foydadan ajratmalar o‘rniga daromad solig‘ini joriy etish zarurati paydo bo‘ldi va 1992 yildan boshlab barcha turdagi xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar “Daromad” solig‘ini to‘lashga o‘tdilar.
2. Soliq kodeksiga ko‘ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i to‘lovchilari bo‘lib, moliya yilida soliqqa tortiladigan foydaga ega bo‘lgan yuridik shaxslar hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: “Adolat”, 2010. –400 b.
2. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. –T.: “O‘zbekiston”, 2010
3. Vahobov A., Jo‘raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. –T.: “Sharq”, 2009. – 526 b.
4. Alimardonov M., Kuzieva N. Soliqlar va soliqqa tortish. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007. – 214 b.

3- Mavzu: Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i

Fanni o‘qitish texnologiyasi:

“Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i” mavzusidagi ma’ruza mashg‘ulotining texnologik xaritasi

№	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
---	---	-------------------------------

1	<p>Tayyorlov bosqichi:</p> <p>1.1.Dars maqsadi: Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i haqida talabalarga tushunchalar berish, daromad solig'ini hisoblashni o'rgatish.</p> <p>1.2.Identiv o'quv maqsadlari.</p> <p>1.2.1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining mohiyati, soliq to'lovchilar, soliq obykti va bazasini izohlab beradi.</p> <p>1.2.2. Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadlari tarkibini aniqlab beradi.</p> <p>1.2.3. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalarini aniqlab beradi.</p> <p>1.2.4. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha imtiyozlarni tushuntirib beradi.</p> <p>1.2.5. Daromad solig'ini hisoblab chiqarish tartibini tushuntirib beradi.</p> <p>1.3. Asosiy tushuncha va iboralar: jismoniy shaxs, moliya yili, mulkiy daromad, moddiy naf, aliment, grantlar, va boshqalar.</p> <p>1.4.Dars shakli: ma'ruza.</p> <p>1.4. Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, taqdimot va videousul.</p> <p>1.5.Kerakli jihoz va vositalar: jadvallar, rasmlar, videoprektor, videofilmlar.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi, 20 minut
3	<p>Guruhda ishlash bosqichi:</p> <p>3.1. Talabalarga muammoli savol beradi (Soliq va soliqqa tortish 1.1) .</p> <p>3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi.</p> <p>3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi.</p> <p>3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.</p>	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	<p>Mustahkamlash va baholash bosqichi:</p> <p>4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Daromad solig'i O'zbekistonda qachon joriy qilingan? • Jismoniy shaxslar daromad solig'i to'lovchilar kimlar? • Daromad solig'i stavkasi necha foiz? • Soliqni hisoblash va to'lash tartibi ? <p>4.2. Eng faol talabalar (baholash mezoni asosida)</p>	O'qituvchi, 10 minut

	baholanadi.	
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi:</p> <p>5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi.</p> <p>5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (Soliq va soliqqa tortish,).</p> <p>5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.</p>	O'qituvchi, 10 minut

Ko'rib chiqiladigan asosiy savollar:

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining mohiyati, soliq to'lovchilar va jami yillik daromadlari tarkibi.
2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari va soliqdan imtiyozlar.
3. Soliqni hisoblab chiqarish tartibi.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Byudjet tushumlari, ushbu soliq turi umumdavlat soliqlari tarkibiga kiradi. Soliq jisminiy shaxslarning bevosita daromadlaridan olinadi..

Mavzuda ko'rib chiqiladigan muammolar:

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining mohiyati va ahamiyati. Shunga siz qanday fikr bildirasiz?
2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari va soliqdan imtiyozlarni qanday qo'llaysiz?
3. Jami yillik daromadlar tarkibi, jami daromaddan chegirmalarni qanday izohlaysiz?
4. Soliqni hisoblab chiqarish va byudjetga to'lash jarayonini qanday aniqlaysiz?

1-savol bo'yicha dars maqsadi: Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'g'risida talabalarga tushuncha berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 1.1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini tushuntira oladi.
- 1.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblashda jami yillik daromadlarni aniqlay oladi.
- 1.3. Soliq stavkalarini qo'llay oladi va soliqni hisoblab chiqara oladi.

1-asosiy savol bayoni:

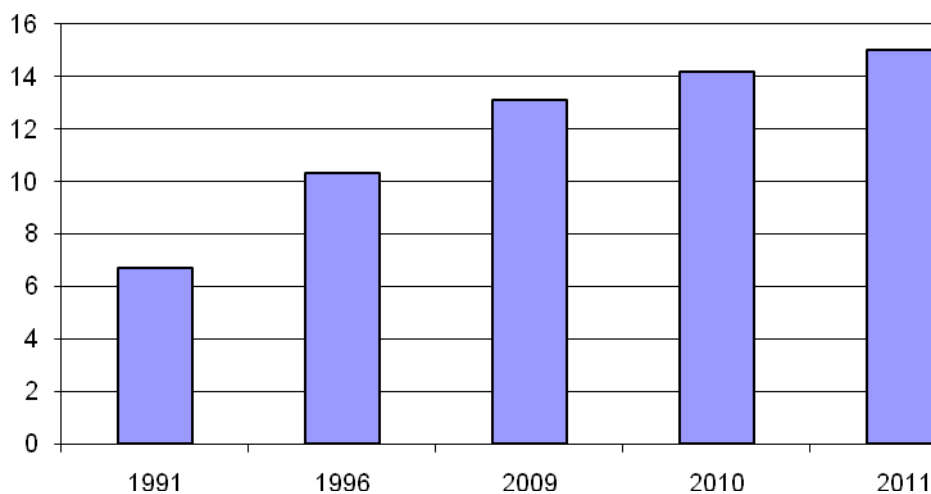
Ma'lumki, soliq qonunchiligida soliqqa tortish maqsadida soliq to'lovchilar ikkiga bo'lingan, ya'ni yuridik va jismoniy shaxslarga. Jismoniy shaxslarga – yuridik shaxs maqomini olmagan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar kiradi.

Jismoniy shaxslar to'layotgan soliqlar ichida byudjet tushumlaridan salmoqli o'rinni egallaydigan soliq bu – jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'idir.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i – davlat byudjeti daromad manbalaridan biri bo‘lib, u umumdavlat soliqlari tarkibiga kiradi. Uning o‘ziga xos xususiyati shundaki, soliq jismoniy shaxslarning bevosita daromadlaridan olinadi.

Bugungi kunda jismoniy shaxslar to‘layotgan soliqlar va yig‘imlar byudjet daromadlarining qariyb 15-20 foizini tashkil etmoqda.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i 1991 yilda byudjet tushumlarining 6,7 foizini tashkil etgan bo‘lsa, 2009 yilda 13,1 foizni tashkil etgan. 2011 yilgi davlat byudjeti parametrlari bo‘yicha ushbu soliq davlat byudjeti daromadlarining 15 foizini, to‘g‘ri soliqlar ichida esa 57,7 foizini tashkil etishi prognozlashtirilgan.

1-diagramma. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ini davlat byudjeti daromadlarida tutgan o‘rni¹¹

Bu ko‘rsatkichlar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ini byudjet daromadlari tarkibida ahamiyatli ekanligidan darak beradi.

Soliq kodeksiga ko‘ra moliya yilida soliq solinadigan daromadga ega bo‘lgan jismoniy shaxslar jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqni to‘lovchilar hisoblanadi.

Soliq solish maqsadida jismoniy shaxslar rezidentlar va norezidentlarga bo‘linadi.

O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan yoki moliya yilida boshlanadigan yoxud tugaydigan o‘n ikki oygacha bo‘lgan istalgan davr mobaynida 183 kun yoki undan ko‘proq muddatda O‘zbekistonda turgan jismoniy shaxs O‘zbekiston Respublikasining rezidenti deb qaraladi.

O‘zbekiston Respublikasining rezidenti bo‘lgan jismoniy shaxslarga ularning O‘zbekiston Respublikasidagi, shuningdek undan tashqaridagi faoliyati manbalaridan olingan daromadlari bo‘yicha soliq solinadi.

¹¹ Moliya vazirligi yillik hisobot materiallari asosida tuzilgan.

O‘zbekiston Respublikasining rezidenti bo‘lmagan jismoniy shaxslarga O‘zbekiston Respublikasi hududidagi manbalardan olingan daromadlar bo‘yicha soliq solinadi.

Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadi soliq solish ob‘ekti hisoblanadi. Soliqqa tortiladigan baza bo‘lib, jismoniy shaxslarning jami daromadidan soliq qonunchiligiga ko‘ra belgilangan chegirmalarni ayirib tashlagandan keyingi qoldiq summa hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasidan tashqarida to‘langan, O‘zbekiston Respublikasining rezidentlari bo‘lgan jismoniy shaxslarning daromad solig‘i summolari O‘zbekiston Respublikasida soliqni to‘lashda O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq hisobga olinadi.

Hisobga olinadigan summalarning miqdori jismoniy shaxslarning O‘zbekiston Respublikasida amal qilayotgan stavkalar bo‘yicha hisoblab chiqarilgan daromad solig‘i summasidan oshmasligi lozim.

Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadlari tarkibi.

Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadiga soliq to‘lovchi olishi lozim bo‘lgan (olgan) yoki tekinga olgan pul yoxud boshqa mablag‘lar kiradi. Jumladan:

- 1) mehnatga haq to‘lash shaklida olinadigan daromadlar (172-modda);
- 2) jismoniy shaxslarning mulkiy daromadlari (176-modda);
- 3) jismoniy shaxslarning moddiy naf tarzidagi daromadlari (177-modda);
- 4) boshqa daromadlar (178-modda).

Mehnatga haq to‘lash shaklida olinadigan daromadlarga jismoniy shaxslarning mehnat shartnomasi bo‘yicha qilingan ishlardan va fuqarolik-huquqiy shartnomalar bo‘yicha oladigan daromadlari kiradi. Bundan tashqari mehnatga haq to‘lash tarzidagi daromadlarga rag‘batlantirish xususiyatiga ega bo‘lgan to‘lovlar (yillik ish yakunlari bo‘yicha mukofot, bir yo‘la beriladigan mukofotlar, maoshlarga ustamalar, ta‘tilga har yilgi qo‘shimcha haqlar, ko‘p yil ishlaganlik uchun pul mukofoti va boshqalar), kompensatsiya to‘lovlari (tabiiy iqlim sharoitlari noqulay bo‘lgan joylardagi ishlar bilan bog‘liq qo‘shimcha to‘lovlar, og‘ir, zararli, o‘ta zararli mehnat sharoitlarida ishlaganlik uchun ustamalar, dam olish kunlarida va bayram kunlarida ishlaganlik uchun tarif stavkalariga hamda maoshlarga ustamalar va boshqalar) hamda ishlanmagan vaqt uchun haq to‘lash (xodimning aybisiz bekor turib qolingan vaqt uchun haq to‘lash, mehnatga layoqatini vaqtincha yo‘qotgan xodimlarga qo‘shimcha haq to‘lash, yuridik shaxsning qarori bilan majburiy progul vaqti uchun haq to‘lash, oliy o‘quv yurtini tamomlaganidan keyin yosh mutaxassislariga ta‘til vaqti uchun yuridik shaxs hisobidan to‘lanadigan nafaqalar va boshqa shu kabi) tarzidagi daromadlar ham kiradi.

Jismoniy shaxslarning mulkiy daromadlariga foizlar, dividendlar, mol-mulkni ijaraga berishdan olingan daromadlar, jismoniy shaxslarga tegishli bo‘lgan mol-mulkni sotishdan olingan daromadlar, royalti va shu kabi qonunchilikda ko‘zda tutilgan daromadlar kiradi.

Moddiy naf tarzidagi daromadlar jumlasiga yuridik shaxs tomonidan jismoniy shaxs manfaatlarini koʻzlab, tovarlar (ishlar, xizmatlar) haqini, mulkiy huquqlarni toʻlash, shu jumladan: jismoniy shaxslarning bolalarini maktabgacha taʼlim muassasalarida oʻqitish, tarbiyalash; kommunal xizmatlar, xodimlarga berilgan uy-joy haqini, uy-joydan foydalanish xarajatlari yotoqxonadagi joylar haqini yoki ularning oʻrnini qoplash qiymatini toʻlash; oziq-ovqat, oylik yoʻl chiptalari yoki ularning oʻrnini qoplash qiymatini toʻlash; sanatoriy-kurortlarda davolanish yoʻllanmalari qiymatini, dam olish, statsionar va ambulatoriyaga qatnab davolanish haqini yoki ularning oʻrnini qoplash qiymatini toʻlash kabilar kiradi.

Jismoniy shaxslarning boshqa daromadlari jumlasiga esa davlat ijtimoiy sugʻurtasi boʻyicha nafaqalar, ishsizlik nafaqalari, ijtimoiy nafaqalar va pensiyalar; stipendiyalar; donorlik uchun pul mukofotlari; alimentlar; musobaqalarda, koʻriklarda, tanlovlarda sovrinli oʻrinlar uchun beriladigan sovrinlar, pul mukofotlari; yutuqlar; grantlar; jamgʻarib boriladigan majburiy pensiya badallari, ular boʻyicha olingan foizlar va boshqa daromadlar kiradi.

Nazorat savollari:

1. Jismoniy shaxslardan olinadiga daromad soligʻining mohiyatini tushuntirib bering?
2. Qanday shaxslarni jismoniy shaxslar deb atashadi?
3. Jismoniy shaxslardan olinadiga daromad soligʻining oʻziga xos xususiyatlari nimada?
4. Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadlari tarkibi?

2-asosiy savol boʻyicha dars maqsadi: Talabalarda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlar qoʻllash haqida tushunchalar hosil qilish.

Identiv oʻquv maqsadlari:

- 2.1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soliq stavkalarini aniqlay oladi.
- 2.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻi boʻyicha imtiyozlarni qoʻllay biladi.

2-asosiy savol bayoni:

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻi koʻpgina mamlakatlardagi singari Oʻzbekistonda ham progressiv soliq hisoblanadi. Ushbu soliq stavkalari Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi va oʻrnatilgan tartibda davlat soliq idoralari xodimlari tomonidan jismoniy shaxslarga bildiriladi. Har yili belgilangan stavkalar Vazirlar Mahkamasi tomonidan yoki Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan qaytadan koʻrib chiqilishi mumkin.

Oʻzbekiston Respublikasining soliq qonunchiligiga koʻra jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻi stavkalari quyidagi guruhlariga boʻlinadi:

- jismoniy shaxslarning ish xaqi, mukofotlar va boshqa daromadlariga solinadigan tabaqalashgan progressiv soliq stavkalari;

- jismoniy shaxslarning dividend va foiz tariqasida oladigan daromadiga soliq stavkasi;

- norezident jismoniy shaxslarning daromadlariga to'lov manbaida solinadigan soliq stavkalari;

- imtiyozli soliq stavkalari.

Soliq qonunchiligiga binoan 1998 yildan respublikamizda jismoniy shaxslarning ish haqlari, mukofot pullari va boshqa daromadlaridan soliq stavkasi 15, 25, 35, 40, 45 foiz, ya'ni 5 pog'onali qilib belgilangan edi. 2000 yildan boshlab 4 pog'onali, ya'ni 15, 25, 36, 40 foiz, 2001 yildan esa 3 pog'analiga o'tib, uning stavkasi 12, 25, 30 foizni, 2002 yildan 13, 23, 33 foiz qilib belgilangan edi.

2011 yildan jismoniy shaxslarning ish haqlari, mukofot pullari va boshqa daromadlaridan soliq stavkasi quyidagi jadval ma'lumotlari asosida hisoblanadi (24-jadval).

Soliq solish maqsadlari uchun eng kam ish haqining miqdori yil boshidan e'tiboran ortib (o'sib) boruvchi yakun tarzida hisoblanadi.

4 -jadval

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i STAVKALARI¹²

Jami daromad miqdori	Soliq summasi
eng kam ish haqining besh baravari miqdorigacha	daromad summasining 10 foizi
eng kam ish haqining besh baravari miqdoridan (+1 so'm) o'n baravari miqdorigacha	eng kam ish haqining besh baravari miqdoridan olinadigan soliq + besh baravardan oshadigan summaning 16 foizi
eng kam ish haqining o'n baravari miqdoridan (+1 so'm) va undan yuqori summadan	eng kam ish haqining o'n baravari miqdoridan olinadigan soliq + o'n baravardan oshadigan summaning 22 foizi

Norezident jismoniy shaxslarning doimiy muassasa bilan bog'liq bo'lmagan holda O'zbekiston Respublikasidagi manbadan olgan daromadlariga ularni to'lash manbaida chegirmalarsiz, quyidagi stavkalar bo'yicha soliq solinadi:

- dividend va foizlar - 10 foiz;

- xatarni sug'urtalash yoki qayta sug'urtalashga to'langan sug'urta mukofotlari - 10 foiz;

- O'zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlar o'rtasida harakat qatnovida xalqaro aloqa uchun telekommunikatsiyalar yoki transport xizmatlari (fraxtdan daromadlar) - 6 foiz;

¹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449-sonli qaroridan olingan.

- royalti, ijaradan kelgan daromadlar, xizmatlar ko'rsatishdan kelgan daromadlar, shu jumladan boshqaruv bo'yicha xizmatlar, maslahatlarga oid va boshqa daromadlar - 20 foiz;

To'lov manbaida soliq solish, to'lov O'zbekiston Respublikasi ichida yoki undan tashqarida amalga oshirilganidan qat'i nazar, qo'llaniladi.

Jismoniy shaxslarga to'lanadigan dividendlar va foizlarga 10 foizlik stavka bo'yicha to'lov manbaida soliq solinadi.

Bunda soliq solish maqsadida dividendlarga aksiyalar bo'yicha hamda qimmatli qog'ozlardan olinadigan daromadlar kiradi. Foizlarga qarz majburiyatlari va xo'jalik yurituvchi sub'ektning ustav sarmoyasida ulushbay ishtirokidan keladigan daromadlar va boshqalar kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 12 maydagi 250-son qarori bilan tasdiqlangan Ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, lavozimlar va ko'rsatkichlarning 1, 2 va 3-son ro'yxatlariga kiritilgan o'ta zararli, o'ta og'ir, zararli va og'ir sharoitli ishlarda band bo'lgan xodimlarning daromadlariga belgilangan stavkalar bo'yicha soliq solinadi. Bunda yuqorida aytib o'tilgan fuqarolar toifalaridan daromad solig'i olish darajasi 20 foizdan oshmasligi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ko'rsatib o'tilgan qarori bilan tasdiqlangan 1-son ro'yxatning 3-qismi hamda 2-son ro'yxatning 1-qismida qayd etilgan ishlarda band bo'lgan ayollarning daromadidan soliq olish darajasi ham 20 foizdan oshmasligi lozim.

O'ta zararli, o'ta og'ir, zararli va og'ir sharoitli ishlarda band bo'lgan xodimlarning daromadlariga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish belgilangan tartibga muvofiq amalga oshiriladi.

Noqulay tabiiy-iqlim sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan qo'shimcha to'lovlarga (ish stajiga ustamalar, baland tog'lik, dasht va suvsiz tumanlardagi ishlar uchun belgilangan koeffitsientlar bo'yicha to'lovlarga) eng kam stavka bo'yicha soliq solinadi. Bundan tashqari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar tomonidan vaqtinchalik qishloq xo'jaligi ishlariga yuborilgan jismoniy shaxslarning shu ishlarni bajarishdan olingan daromadlariga ham eng kam stavka miqdorida soliq solinadi.

Jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarishda dividendlar va foizlar bo'yicha daromadlar, qo'shimcha to'lovlar jami daromad tarkibidan hisobdan chiqariladi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha imtiyozlar

Soliq qonunchiligiga ko'ra jismoniy shaxslarning soliq solinadigan daromadiga quyidagilar kiritilmaydi:

- mehnat shartnomasi bekor qilinganda to'lanadigan, eng kam ish haqining o'n ikki baravari miqdori doirasidagi ishdan bo'shatish nafaqasi, davlat ijtimoiy sug'urtasi va davlat ijtimoiy ta'minoti bo'yicha nafaqalar, ishsizlik nafaqalari, homiladorlik va tug'ish nafaqalari (vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqalari, shu jumladan oilaning bemor a'zosini parvarishlash nafaqalari bundan mustasno), shuningdek xayriya va ekologiya jamg'armalari

mablagʻlaridan fuqarolarga pul va natura shaklida beriladigan nafaqalar va boshqa yordam turlari.

Bunda eng kam ish haqi hisobi uchun mehnat shartnomasi toʻxtatilgan kunda amal qilgan (oxirgi ishlagan kundagi) oylik eng kam ish haqining miqdori qabul qilinadi;

- olinadigan alimentlar;
- oliy oʻquv yurtlari va oʻrta maxsus hamda hunar-texnika oʻquv yurtlari hamda ular bazasida tashkil etilgan biznes maktablari, shu jumladan oliy va oʻrta diniy oʻquv yurtlari tomonidan oʻz talabalariga va oʻquvchilariga tayinlanadigan stipendiyalar, shuningdek xayriya va ekologiya jamgʻarmalari mablagʻlaridan taʼsis etiladigan stipendiyalar;
- davlat pensiyalari, shuningdek ularga ustamalar (ustamalarning qonun xujjatlarida chegaralangan miqdorigacha);
- shaxslar qon topshirganlik uchun, donorlikning boshqa turlari uchun, ona suti topshirganlik uchun oladigan summalar, shuningdek tibbiyot muassasalarining xodimlari qon yigʻib topshirganliklari uchun oladigan summalar;
- fuqarolarning xorijda ishlashga yuborilishi munosabati bilan davlat byudjetidan moliyalashtiriladigan muassasalar va tashkilotlardan chet el valyutasida oladigan ish haqi summolari va boshqa summalar, qonun hujjatlarida belgilangan summalar doirasida;
- jismoniy shaxslarning xususiy mulk huquqi asosida oʻzlariga qarashli boʻlgan mol-mulkni sotish natijasida oladigan summolari, tadbirkorlik faoliyati doirasida amalga oshiriladigan mol-mulkni sotish natijasida oladigan daromadlardan tashqari;
- jismoniy shaxslarning uy xoʻjaligida yoki dehqon xoʻjaligida etishtirgan qoramol, quyon, nutriya, baliq, parrandalarni ham tirik holatda, ham ularni soʻyib mahsulotlarini xom va qayta ishlangan holda, shuningdek asalarichilik mahsulotlarini va bunday xoʻjalikda etishtirilgan tabiiy yoki qayta ishlangan dehqonchilik mahsulotlarini sotishdan olgan daromadlari summasi. Fuqaroda shaxsiy yordamchi xoʻjalik mavjudligi mahalliy davlat hokimiyati organlari yoki fuqarolar oʻzini oʻzi boshqarish organlarining maʼlumotnomasi bilan tasdiqlanadi;
- bir yil mobaynida yuridik shaxslardan olingan eng kam ish haqi miqdorining olti baravarigacha boʻlgan summadagi qimmatli sovgʻalar qiymati, shuningdek xalqaro hamda respublika tanlov va musobaqalarida olingan sovrin buyumlar qiymatining summasi;
- meros qilib qoldirish va hadya qilish natijasida olingan summalar va mol-mulk qiymati, fan, adabiyot va sanʼat asarlari mualliflarining merosxoʻrlari (huquqiy vorislari) oladigan mualliflik haqi summolari bundan mustasno;
- davlat zayomlarining obligatsiyalari va lotereyalar boʻyicha yutuqlar, shuningdek Oʻzbekiston Respublikasining davlat qimmatli qogʻozlari boʻyicha foizlar;
- fuqarolarning sugʻurta boʻyicha oladigan summolari;

- bir yil mobaynida berilgan moddiy yordam summolari:
  - tabiiy ofatlar, boshqa favqulodda holatlar munosabati bilan beriladigan moddiy yordam summolari - to'raligicha;
  - vafot etgan xodimning oila a'zolariga yoki oila a'zolari vafot etganligi munosabati bilan xodimga beriladigan moddiy yordam summolari - eng kam ish haqining yigirma baravarigacha miqdorda;
  - boshqa hollarda - eng kam ish haqining o'n ikki baravarigacha miqdorda;
- depozit sertifikatlar bo'yicha daromadlar, banklardagi omonatlar va davlat xazina majburiyatlari bo'yicha foizlar va yutuqlar;
- patent egasi bo'lgan jismoniy shaxsning (litsenziarning) sanoat mulki ob'ektlaridan o'z ishlab chiqarishida foydalanishdan yoki foydalanish boshlangan sanadan e'tiboran amal qilish muddati doirasida ularga litsenziyalar sotishdan, shuningdek litsenziat sanoat mulki ob'ektlaridan foydalana boshlagan sanadan e'tiboran ushbu foydalanishdan olgan daromadi summasi:
  - ixtirolar va seleksiya yutug'idan - besh yil davomida;
  - sanoat namunasidan - uch yil davomida;
  - foydali modeldan - ikki yil davomida
- bolalar lagerlari va boshqa sog'lomlashtirish lagerlariga, ota-onalarning bolalari bilan dam olishiga maxsus mo'ljallangan sanatoriy-kurort muassasalariga borish uchun bolalar va o'smirlarga beriladigan yo'llanmalar qiymatini, shuningdek o'z xodimlarining ambulatoriya yoki statsionar tibbiy xizmatdan foydalanish qiymatini to'liq yoki qisman kompensatsiyalash tartibida korxonalar, muassasalar va tashkilotlar o'z xodimlariga yoki ular uchun to'lagan summalar. Ko'rsatib o'tilgan to'lovlar jumlasiga nogironlarning sog'lomlashtirish va sanatoriy-kurort muassasalariga berilgan yo'llanmalari qiymatini, davolanish va tibbiy xizmatdan foydalanish, nogironlikning oldini olish maqsadida texnika vositalari sotib olish uchun hamda nogironlarning salomatligini tiklash uchun qilingan xarajatlarni to'liq yoki qisman to'lash tartibida korxonalar, muassasalar va tashkilotlar to'lagan summalar ham kiradi;
- fuqarolarning ish haqi va soliq solinadigan boshqa daromadlarining davlat korxonalarini mol-mulkini sotib olish, xususiy lashtirilayotgan korxonalar aksiyalarini olish uchun yo'naltiriladigan summolari;
- vaqtinchalik bir martalik ishlarni bajarishdan olingan daromadlar, basharti bunday ishlar vaqtinchalik bir martalik ish bilan ta'minlash markazlari ko'magida amalga oshirilayotgan bo'lsa;
- xususiy korxonalar va fermer xo'jaligi tomonidan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'langanidan keyin xususiy korxonalar mulkdori va fermer xo'jaligining boshlig'i ixtiyoriga kelib tushadigan foyda summasi;
- O'zbekiston Respublikasining davlat mukofotlari va davlat pul mukofotlariga sazovor bo'lgan jismoniy shaxslar olgan bir yo'la beriladigan pul mukofotlari yoki shunga teng bahodagi esdalik sovg'alarining qiymati;

- Olimpiya o‘yinlarida va boshqa xalqaro sport musobaqalarida sovrinli o‘rinlarni egallaganligi uchun sportchilar olgan bir yo‘la beriladigan pul mukofotlari;

- jamg‘arib boriladigan majburiy pensiya badallari, ular bo‘yicha foizli daromadlar, shuningdek jamg‘arib boriladigan pensiya to‘lovlari;

- jismoniy shaxslar tomonidan olingan ipoteka kreditlarini hamda ularga hisoblangan foizlarni qoplash uchun yo‘naltiriladigan ish haqining va soliq solinadigan boshqa daromadlarining summalari.

Jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliqni to‘lashdan quyidagilar to‘laligicha ozod qilinadilar:

- xorijiy davlatlar diplomatiya vakolatxonalarining boshliqlari va a‘zolari hamda konsullik muassasalarining mansabdor shaxslari, ularning o‘zlari bilan birga yashaydigan oila a‘zolari, agar ular O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lmasa, - O‘zbekiston Respublikasidagi manbalardan olinadigan, diplomatlik va konsullik xizmati bilan bog‘liq bo‘lmagan daromadlaridan tashqari barcha daromadlari bo‘yicha;

- xorijiy davlatlar diplomatiya vakolatxonalarini va konsullik muassasalarining ma‘muriy-texnik xodimlari va ularning o‘zlari bilan birga yashaydigan oila a‘zolari, agar ular O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lmasa yoki O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashamasa, - O‘zbekiston Respublikasidagi manbalardan olinadigan, diplomatlik va konsullik xizmati bilan bog‘liq bo‘lmagan daromadlaridan tashqari barcha daromadlari bo‘yicha;

- xorijiy davlatlar diplomatiya vakolatxonalariga, konsullik muassasalariga xizmat ko‘rsatadigan xodimlar tarkibiga kirgan shaxslar, agar ular O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lmasa yoki O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashamasa, - o‘z xizmati yuzasidan oladigan barcha daromadlari bo‘yicha;

- xorijiy davlatlar diplomatiya vakolatxonalarini va konsullik muassasalarini xodimlarining uylarida ishlovchilar, agar ular O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lmasa yoki O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashamasa, - o‘z xizmati yuzasidan oladigan barcha daromadlari bo‘yicha;

- hukumatga qarashli bo‘lmagan xalqaro tashkilotlarning mansabdor shaxslari - agar ular O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lmasa, ushbu tashkilotlarda olgan daromadlari bo‘yicha;

- Mudofaa, Ichki ishlar va Favqulodda vaziyatlar vazirliklarining, Milliy xavfsizlik xizmatining harbiy xizmatchilari, ichki ishlar organlari va bojxona organlarining oddiy xizmatchilari va boshliqlari tarkibiga mansub shaxslar, shuningdek o‘quv yoki sinov yig‘inlariga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar - xizmatni o‘tash (xizmat vazifasini bajarish) munosabati bilan olgan pul ta‘minoti, pul mukofotlari va boshqa to‘lov summalari bo‘yicha;

- gastrol-kontsert faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini beruvchi litsenziyasi bo‘lgan shaxslar gastrol – kontsert faoliyatidan olingan daromadlari bo‘yicha;

- mansab darajalari bor prokuratura organlari xodimlari.

Quyidagi soliq to'lovchilarning daromadlari jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqni har bir to'liq oy uchun eng kam ish haqining to'rt baravari miqdorida to'lashdan ozod etiladi:

a) "O'zbekiston Qahramoni", Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni unvonlariga sazovor bo'lgan shaxslar, uchala darajadagi Shuhrat ordeni bilan taqdirlangan shaxslar, urush nogironlari yoxud 1941-1945 yillardagi urush davrida yoki harbiy xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yaralanish, kontuziya bo'lish yoki shikastlanish oqibatida yoxud frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli nogiron bo'lib qolgan harbiy xizmatchilar jumlasidan bo'lgan boshqa nogironlar, sobiq partizanlar jumlasidan bo'lgan nogironlar, shuningdek pensiya ta'minoti bo'yicha mazkur toifadagi harbiy xizmatchilarga tenglashtirilgan boshqa nogironlar;

b) xizmatni harakatdagi armiya tarkibiga kirgan harbiy qismlar, shtablar va muassasalarda o'tagan harbiy xizmatchilar, sobiq partizanlar jumlasidan bo'lib, fuqarolar urushi va 1941-1945 yillardagi urush, sobiq SSSRni himoya qilish bo'yicha boshqa jangovar operatsiyalarning qatnashchilari, 1941-1945 yillardagi urush davri mehnat frontining faxriylari va konsentratsion lagerlarning sobiq yosh tutqunlari;

v) Leningrad qamali paytida 1941 yil 8 sentyabrdan 1944 yil 27 yanvargacha bo'lgan davrda Leningrad shahrida ishlagan fuqarolar;

g) ichki ishlar organlarining boshliqlari va oddiy xizmatchilari jumlasidan bo'lib, xizmat vazifalarini bajarish chog'ida yaralanish, kontuziya bo'lish va shikastlanish oqibatida nogiron bo'lib qolganlar;

d) bolalikdan nogiron bo'lib qolganlar, shuningdek I va II guruh nogironlari;

e) o'n va undan ortiq bolasi bo'lgan ayollar;

j) sobiq SSSRni himoya qilish yoxud harbiy xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yaralanish, kontuziya bo'lish yoxud shikastlanish oqibatida yoki frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli halok bo'lgan harbiy xizmatchilarining ota-onalari va rafiqalari.

"Halok bo'lgan jangchining bevasi (onasi, otasi)" shtampi bosilgan yoki pensiya guvohnomasini bergan muassasa muhri va rahbarining imzosi bilan tasdiqlangan tegishli yozuv qayd etilgan pensiya guvohnomasi asosida imtiyoz taqdim etiladi.

Sobiq SSSRni himoya qilish yoki harbiy xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yoxud frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli halok bo'lgan harbiy xizmatchilarning rafiqalariga faqat ular ikkinchi marta turmush qurmagan taqdirda, imtiyoz taqdim etiladi;

z) xizmatni Afg'oniston Respublikasida va jangovar harakatlar olib borilgan boshqa mamlakatlarda vaqtincha bo'lgan qo'shinlarning cheklangan kontingenti tarkibida o'tagan harbiy xizmatchilar hamda o'quv va sinov yig'inlariga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar.

i) Chernobil AESdagi falokat oqibatida jabr ko'rgan shaxslar.

Tibbiy-mehnat ekspertiza komissiyasi ma'lumotnomasi, nogironning maxsus guvohnomasi, Chernobil AESdagi avariya oqibatlarini tugatish ishtirokchisining guvohnomasi, shuningdek imtiyoz taqdim etilishida asos hisoblanadigan boshqa vakolatli organlar tomonidan berilgan hujjatlar asosida imtiyoz beriladi;

k) ikki va undan ortiq o'n olti yoshga to'lmagan bolalari bor yolg'iz onalar.

Mehnat va ijtimoiy ta'minot organlari tomonidan beriladigan "yolg'iz onaning shaxsiy daftarchasi" asosida imtiyoz beriladi;

l) ikki va undan ortiq bolasi bor va boquvchisini yo'qotganlik uchun pensiya olmaydigan beva ayol va beva erkaklar.

Turmush o'rtog'i (ayoli) vafot etganligi to'g'risidagi guvohnoma va bolalarining mavjudligini hamda qayta nikohdan o'tmaganligini tasdiqlovchi pasport, boquvchisini yo'qotganligi tufayli pensiyasining tayinlanmaganligi to'g'risida mehnat va ijtimoiy ta'minot organlarining ma'lumotnomasi imtiyoz berilishida asos hisoblanadi;

m) bolaligidan nogiron bo'lgan va doimiy parvarishni talab qiladigan farzandi bilan birga yashab, uni tarbiyalayotgan ota-onasidan biri.

Pensiya guvohnomasi yoki doimiy parvarish talab etilishini tasdiqlovchi sog'liqni saqlash muassasasining tibbiy ma'lumotnomasi, birga yashashligi haqida - fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organining ma'lumotnomasi asosida imtiyoz taqdim etiladi.

Jismoniy shaxslarning imtiyozlarga bo'lgan huquqi ular hisobot yili uchun tegishli hujjatlarni taqdim etganida vujudga keladi.

Hisobot yili uchun eng kam ish haqining to'rt baravari miqdoridagi imtiyoz imtiyozlarga bo'lgan huquq yuzaga kelgan oy boshidan taqdim etiladi.

Eng kam ish haqining to'rt baravari miqdoridagi imtiyoz jismoniy shaxslarning asosiy ish joyida, agar asosiy ish joyi mavjud bo'lmasa, unda yashash joyidagi davlat soliq xizmati organlari tomonidan jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya asosida soliq hisoblab chiqarishda qo'llaniladi.

Fuqaro imtiyozlarga bo'lgan huquqni yo'qotganligini 15 kundan kechiktirmay, undan soliq ushlab qoladigan korxonaga, muassasa, tashkilot, shuningdek jismoniy shaxslarni yoxud soliq organini (agar mazkur organ hisob-kitobni amalga oshirsa) ma'lum qilishi lozim.

Nazorat savollari:

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari qaysi mezonlar asosida belgilanadi.
2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini to'lashdan to'liq ozod etilganlar kimlar?
3. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i byudjet daromadlari tarkibida qanday ahamiyatga ega?

3-asosiy savol bo'yicha dars maqsadi: Talabalarda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish tartibi haqida tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

3.1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish tartibini aniqlay oladi.

3.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish tartibi va byudjetga to'lash muddatlarini izohlay oladi.

3-asosiy savol bayoni:

Asosiy ish joyidan olinadigan mehnat haqi to'lovlari va boshqa to'lovlardan jismoniy shaxslarning daromadlariga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish yil boshidan o'sib boruvchi yakun bilan ularni hisoblab yozishning borishiga qarab soliq solinadigan jami daromad summasidan amalga oshiriladi.

Fuqaro bir yil mobaynida asosiy ish (xizmat, o'qish) joyini o'zgartirsa, u yangi ish joyidagi buxgalteriyaga dastlabki ish haqi olguniga qadar belgilangan shakl bo'yicha joriy yilda to'langan daromadlar hamda ushlab qolingani soliq summasi haqidagi ma'lumotnomani taqdim etishi shart.

Yangi ish (xizmat, o'qish) joyi bo'yicha soliqni hisoblab chiqarish taqvim yili boshidan ilgari va yangi ish (xizmat, o'qish) joyida olingan jami daromaddan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Avvalgi ish joyidan ma'lumotnoma taqdim etilmagan yoki soliq to'lovchining identifikatsiya raqami taqdim etilmagan hollarda soliq solinadigan daromaddan eng yuqori stavka bo'yicha soliq undiriladi. Ma'lumotnoma keyinroq taqdim etilsa, u holda undirilgan umumbelgilangan tartibda qayta hisob-kitob qilinadi.

Avvalgi asosiy ish joyidagi mehnat majburiyatlarining xodim tomonidan bajarilishi bilan bog'liq mukofot va boshqa to'lovlar unga ishdan bo'shatilganidan so'ng to'langan bo'lsa, mazkur mukofot va to'lovlar umumbelgilangan tartibda ularni to'lash chog'ida jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliqqa tortiladi. Bu fuqarolarga to'langan daromadning hamda ushlab qolingani soliqning umumiy summasi haqida korxonalar, muassasalar, tashkilot bir oy muddatda istiqomat joyidagi davlat soliq xizmati organiga ma'lum qilishi shart.

Asosiy bo'lmagan ish joyidan olingan mehnat haqi to'lovlari va boshqa to'lovlardan jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish yil boshidan o'sib boruvchi yakun bilan soliq solinadigan jami daromad summasidan ularni hisoblab yozishning borishiga qarab (agar bunday daromadlar to'langan bo'lsa), belgilangan stavkalar bo'yicha amalga oshiriladi. Agar asosiy bo'lmagan ish joyidagi mehnat to'lovi bo'yicha daromad oluvchi jismoniy shaxs buxgalteriyaga eng yuqori stavka bo'yicha daromadidan soliq ushlab qolinishi haqida ariza topshirsa, daromadlarni to'lovchi yuridik shaxslar soliq to'lovchining arizasiga ko'ra soliqni ushlab qoladilar. Asosiy bo'lmagan ish joyidan daromad olgan jismoniy shaxslar daromadidan olingan daromadlar, qilingan xarajatlar va ushlangan soliq summasi to'g'risidagi taqdim etilgan deklaratsiya ma'lumotlari bo'yicha soliq xizmati organi tomonidan daromad solig'i yakuniy summasi hisoblab chiqariladi. Rezident jismoniy shaxslarning O'zbekiston Respublikasidan tashqarida (shu jumladan asosiy ish

joyidan) olgan daromadlaridan daromad solig'ini yakuniy summasini hisoblab chiqarish ham xuddi shunday tartibda amalga oshiriladi.

Jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliqni ushlab qolish va byudjetga o'tkazish uchun yuridik shaxs javobgardir. Soliq summasi ushlab qolinmaganda yuridik shaxs ushlab qolinmagan soliq summasini hamda u bilan bog'liq jarima va penyalarni byudjetga to'lashi shart.

Hisob-kitoblarni taqdim etish va soliqni to'lash tartibi.

Yuridik shaxslar quyidagilarni bajarishi shart hisoblanadi:

1) soliq davri tugaganidan so'ng o'ttiz kun ichida davlat soliq xizmati organlariga daromadlar olgan jismoniy shaxslar to'g'risida (asosiy ish joyi bo'yicha daromadlar olgan jismoniy shaxslardan tashqari) belgilangan shaklda ma'lumotnoma taqdim etishi shart, unda quyidagilar aks ettiriladi:

- soliq to'lovchining – jismoniy shaxsning identifikatsiya raqami;
- soliq to'lovchining familiyasi, ismi, otasining ismi, doimiy yashash joyi manzili;
- o'tgan soliq davri yakunlari bo'yicha daromadlarning umumiy summasi va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingani umumiy summasi;

- soliq agentining identifikatsiya raqami;
- soliq agentining nomi, joylashgan eri (pochta manzili);

2) yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kuniga qadar, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliya hisobotini taqdim etish muddatida davlat soliq xizmati organlariga hisoblangan va amalda to'langan daromadlar summalari hamda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingani summalari to'g'risidagi ma'lumotlarni belgilangan shaklda taqdim etishi shart.

Jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliq to'lov manbaida ushlab qolinganda soliq jamg'arib boriladigan tizimda qatnashuvchi fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga belgilangan tartibda hisoblab yozilgan badallar chegirilgan holda quyidagi muddatlarda to'lanadi:

a) daromad to'lovchi yuridik shaxslar tomonidan, ushlab qolingani soliq summasi shu maqsadlarda pul mablag'lari olish uchun bankka hujjatlar taqdim etish bilan bir vaqtda byudjetga o'tkaziladi;

b) to'lovni natura holda yoki mahsulotni realizatsiya qilishdan, ishlar bajarish yoxud xizmat ko'rsatishdan tushgan tushumdan to'lovchi yuridik shaxslar tomonidan, ushlab qolingani soliq summasi to'lov amalga oshirilgan oy tugaganidan keyin besh kun ichida byudjetga o'tkaziladi.

Bankda hisobraqamiga ega bo'lgan yuridik shaxslar tomonidan jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqni to'lash sanasi soliq to'lovchi hisobraqamidan mablag'lar hisobdan chiqarilgan kun, boshqalar, shu jumladan jismoniy shaxslar uchun esa - mablag'lar kredit muassasasining kassasiga o'tkazilgan kun hisoblanadi. Jismoniy shaxslarning hisob-kitob varag'idan soliq

summasi jismoniy shaxs tomonidan to‘langanda, to‘lov sanasi jismoniy shaxs hisobraqamidagi mablag‘lar hisobdan chiqarilgan kun hisoblanadi.

Davlat soliq xizmati organlari tomonidan hisoblab chiqarilgan jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqni to‘lash to‘lov xabarnomasida ko‘rsatilgan muddatlarda amalga oshirilishi kerak. Jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliqning yil mobaynida to‘lab borilgan summalari tegishli hisobot yili uchun soliq to‘lovchiga hisoblab chiqarilgan soliq hisobiga o‘tkaziladi.

Mavzu bo‘yicha asosiy xulosalar:

1. Jismoniy shaxslarga – yuridik shaxs maqomini olmagan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari, ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar kiradi.
2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i 1991 yilda byudjet tushumlarining 6,7 foizini tashkil etgan bo‘lsa, 2009 yilda 13,1 foizni tashkil etgan. 2011 yilgi davlat byudjeti parametrlari bo‘yicha ushbu soliq davlat byudjeti daromadlarining 15 foizini, to‘g‘ri soliqlar ichida esa 57,7 foizini tashkil etishi prognozlashtirilgan.
3. Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadi soliq solish ob‘ekti hisoblanadi. Soliqqa tortiladigan baza bo‘lib, jismoniy shaxslarning jami daromadidan soliq qonunchiligiga ko‘ra belgilangan chegirmalarni ayirib tashlagandan keyingi qoldiq summa hisoblanadi.
4. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i ko‘pgina mamlakatlardagi singari O‘zbekistonda ham progressiv soliq hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: “Adolat”, 2010. – 400 b.
2. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. –T.: “O‘zbekiston”, 2010
3. Vahobov A., Jo‘raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. –T.: “Sharq”, 2009. – 526 b.
4. Alimardonov M., Kuzieva N. Soliqlar va soliqqa tortish. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007. – 214 b.
5. Yuldashev I. Soliq va soliqqa tortish. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Fan va texnologiya”, 2007. –128 b.

4- Mavzu: Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyati.

Fanni o‘qitish texnologiyasi:

“Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyati” mavzusidagi ma’ruza mashg’ulotining texnologik xaritasi

№	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi:</p> <p>1.1.Dars maqsadi: Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyati haqida talabalarga tushunchalar berish, egri soliqlarni hisoblashni o’rgatish.</p> <p>1.2.Identiv o’quv maqsadlari.</p> <p>1.2.1. Qo’shilgan qiymat solig’ining iqtisodiy mohiyatini izohlab beradi.</p> <p>1.2.2. Qo’shilgan qiymat solig’ining soliq to’lovchilarini aniqlab beradi.</p> <p>1.2.3. Aksiz solig’ning iqtisodiy mohiyatini izohlab beradi.</p> <p>1.2.4. Aksiz solig’i stavkalari va aksiz osti tovarlarni tushuntirib beradi.</p> <p>1.3. Asosiy tushuncha va iboralar: Qo’shilgan qiymat, chegirish usuli, hisobga olish, qo’shish usuli, soliq solinadigan oborot, soliq solinadigan import, moliyaviy xizmatlar, aksiz, aksiz osti tovarlari.</p> <p>1.4.Dars shakli: ma’ruza.</p> <p>1.4.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma’ruza-hikoya, baxs, taqdimot va videousul.</p> <p>1.5.Kerakli jihoz va vositalar: jadvallar, rasmlar, videoprektor, videofilmlar.</p>	O’qituvchi
2	<p>O’quv mashg’ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e’lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma’ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O’qituvchi, 20 minut
3	<p>Guruhda ishlash bosqichi:</p> <p>3.1. Talabalarga muammoli savol beradi (Soliq va soliqqa tortish 1.1) .</p> <p>3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi.</p> <p>3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to’g’riligi tekshiriladi.</p> <p>3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.</p>	O’qituvchi-talaba, 40 minut
4	<p>Mustahkamlash va baholash bosqichi:</p> <p>4.1. Berilgan ma’lumotni talabalar tomonidan o’zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Qo’shilgan qiymat solig’i O’zbekistonda qachon joriy qilingan? • QQS solig’i to’lovchilar kimlar? 	O’qituvchi, 10 minut

	<ul style="list-style-type: none"> • QQS solig'i stavkasi necha foiz? • Soliqni hisoblash va to'lash tartibi ? • Aksiz solig'i qachon joriy qilingan? • Aksiz solig'i kimlarga nisbatan qo'llaniladi? <p>4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.</p>	
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi:</p> <p>5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi.</p> <p>5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (Soliq va soliqqa tortish,).</p> <p>5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.</p>	O'qituvchi, 10 minut

Ko'rib chiqiladigan asosiy savollar:

1. Qo'shilgan qiymat solig'ining iqtisodiy mohiyati va soliqni hisoblash tartibi.
2. Aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati va byudjet daromadlarida tutgan o'rni.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar: Qo'shilgan qiymat, chegirish usuli, hisobga olish, qo'shish usuli, soliq solinadigan oborot, soliq solinadigan import, moliyaviy xizmatlar, aksiz, aksiz osti tovarlari.

Mavzuda ko'rib chiqiladigan muammolar:

1. QQS ni davlat byudjet daromadlarida tutgan o'rni haqida. Siz qanday fikrdasiz?
2. QQS ni hisoblashning qaysi usuli ko'proq ishlatiladi. Buni qanday izohlaysiz?
3. Aksiz solig'ini faqat aksiz osti tovarlarni ishlab chiqargan va oldi sotdi bilan shug'ullangan shaxslar to'laydi. Siz qanday fikr bildirasiz?

1-savol bo'yicha dars maqsadi: Qo'shilgan qiymat solig'i to'g'risida talabalarga tushuncha, soliqni hisoblash hamda byudjetga to'lash muddatlarini aniqlab, tushuntirib berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 1.2. Qo'shilgan qiymat solig'ini tushuntira oladi.
- 1.2. Qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashda hisoblash usullarini izohlay oladi.
- 1.3. QQS soliq stavkalarini qo'llay oladi va soliqni hisoblab chiqara oladi.

1-asosiy savol bayoni:

Qo'shilgan qiymat solig'i haqida tushuncha. Soliqning iqtisodiy mohiyati va uning joriy qilinishi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston va xalqaro soliq amaliyotida egri soliqlarning asosiy turlaridan biri – qo'shilgan qiymat solig'i hisoblanadi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i – har bir ishlab chiqarish bosqichida va realizatsiya jarayonida undiriladigan ko‘p qirrali bilvosita soliqdir. Korxonada kundalik xo‘jalik faoliyatida mahsulot etkazib beruvchilardan tovar va xom-ashyo sotib oladi va ulardan mahsulot yoki ish, xizmatlar ishlab chiqaradi. Demak, qayta ishlab chiqarish, ishlab chiqarish va sotishda qo‘shilgan qiymat yaratiladi.

Qo‘shilgan qiymat o‘zining iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra, sotilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko‘rsatilgan xizmatlarning qiymati bilan ishlab chiqarish jarayonida iste‘mol qilingan tovarlar, xom-ashyolar va xizmatlarning qiymati o‘rtasidagi farqdan iboratdir. Tabiiyki, ishlab-chiqarish jarayonida va keyinchalik mehnat taqsimoti natijasida ma‘lum bir tovar bozorga olib chiqilgunga qadar ishlab chiqarish va muomala jarayonidagi bir nechta bosqichlardan o‘tadi, bu bosqichlarning har birida qo‘shilgan qiymat yaratiladi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini davlat byudjetining daromad qismiga jalb qilish g‘oyasi dastlab XX asrning boshlarida yuzaga keldi. Bu taklifni birinchi marta Germaniya byudjet amaliyotida joriy etishni 1919 yilda Vilgelm fon Simens ilgari surdi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini amaliyotga joriy etish va undirish mexanizmi birinchi marta frantsuz moliyachisi M.Lore tomonidan ishlab chiqildi. Ammo qo‘shilgan qiymat solig‘i M.Lorening taklifidan so‘ng o‘tgan 10 yildan ortiq vaqt mobaynida tajriba uchun taklif etilgan shaklda qo‘llanildi. Frantsiyada qo‘shilgan qiymat solig‘i haqiqatda 1968 yildan boshlab joriy etildi.

XX asrning 70-yillarida qo‘shilgan qiymat solig‘i G‘arbiy Evropaning qator mamlakatlarining soliq amaliyotida joriy qilindi. Buning asosiy sababi va huquqiy asosi bo‘lib, Evropa iqtisodiy hamjamiyati tomonidan hamjamiyatga a‘zo mamlakatlarda qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishni tartibga solishning huquqiy me‘yorlarini umumlashtirish to‘g‘risidagi maxsus Direktivaning qabul qilinishi hisoblanadi. Mazkur Direktiva 1977 yilda qabul qilindi va unda egri soliqlarning asosiy turi sifatida qo‘shilgan qiymat solig‘i e‘tirof etildi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘iga xos bo‘lgan muhim xususiyatlardan biri shundaki, soliqqa tortishning ob‘ekti bo‘lib, nafaqat ichki bozordagi tovaroborot, balki mamlakat korxonalarining tashqi bozorlaridagi tovaroboroti ham hisoblanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda, ko‘pchilik hollarda, qo‘shilgan qiymat solig‘ini «Evropacha» soliq deb ham atashadi. Buning asosiy sabablari shundaki, **birinchidan**, qo‘shilgan qiymat solig‘i dunyoda birinchi marta Evropa davlati bo‘lgan Frantsiyada joriy etildi; **ikkinchidan**, 1977 yilda qabul qilingan Direktivaga asosan qo‘shilgan qiymat solig‘i bir vaqtning o‘zida Evropaning bir necha davlatlarida joriy etildi; **uchinchidan**, qo‘shilgan qiymat solig‘i G‘arbiy Evropadagi integratsion jarayonlarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi.

Hozirgi vaqtda qo‘shilgan qiymat solig‘i Evropa Ittifoqiga a‘zo bo‘lgan mamlakatlarning davlat byudjetlarining daromadlarini shakllantirishda muhim o‘rin egallaydi. Evropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSh, Yaponiya,

Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Evropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25-30 foizni tashkil qiladi.

Evropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarda soliq tushumlarining tarkibida egri soliqlarni yuqori salmoqqa ega ekanligining asosiy sabablaridan biri, bu mamlakatlarda soliq stavkalarini umumlashtirilganligi va soliqqa tortish bazasini o'zaro uyg'unlashtirilganligi hisoblanadi. Bu masalaning O'zbekiston Respublikasi uchun amaliy ahamiyatga ega ekanligi shundaki, mamlakatimiz tovaroborotining sezilarli qismi Rossiya Federatsiyasi, Ukraina va Qozog'iston Respublikalariga to'g'ri keladi. Hozirga qadar mazkur mamlakatlar o'rtasida qo'shilgan qiymat solig'i stavkalarini umumlashtirish va soliqqa tortish bazasini uyg'unlashtirish masalasi hal qilinmagan. Bu esa, ushbu mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro tashqi savdo munosabatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

O'zbekiston soliq tizimida qo'shilgan qiymat solig'i 1992 yildan buyon amal qilmoqda. Ushbu soliq oborotdan olinadigan soliq va sotuvdan olinadigan soliqlar o'rniga aktsiz solig'i bilan birgalikda kiritilgan. Bu soliq oborot solig'idan farqli ravishda faqat qo'shilgan qiymatdan undiriladi. Oborot solig'i esa bir marotaba umumiy oborotdan olinar edi. Qo'shilgan qiymat solig'i esa ishlab chiqarish va muomala jarayonining har bir bosqichidan olinadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining daromad manbai sifatida qo'shilgan qiymat solig'i hozirga qadar o'zining muhim o'rnini va amaliy ahamiyatini saqlab kelayapdi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 dekabrda PQ-1024-sonli "O'zbekiston Respublikasining 2009 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida" gi qaroriga ko'ra 2009 yilda qo'shilgan qiymat solig'ining davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi salmog'i 29 foizni, egri soliqlar tarkibida esa 57 foizni tashkil etishi prognozlashtirilgan. Ushbu ko'rsatkichlar qo'shilgan qiymat solig'ini byudjet daromadlarining asosiy manbai ekanligini bildiradi.

Soliq to'lovchilar tarkibi, soliq ob'ekti va soliq stavkalari

Qo'shilgan qiymat solig'ining to'lovchilari bo'lib, amaldagi qonun hujjatlariga asosan ushbu soliqni byudjet oldida hisob-kitobini amalga oshiruvchi tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar tushuniladi. Jumladan:

- 1) soliq solinadigan oborotlarga ega bo'lgan yuridik shaxslar;
- 2) O'zbekiston Respublikasi norezidentlari tomonidan amalga oshirilayotgan soliq solinadigan oborotlar uchun qo'shilgan qiymat solig'i to'lash bo'yicha majburiyat yuklatiladigan yuridik shaxslar;
- 3) tovarlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga import qiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar (o'z ehtiyojlari uchun bojsiz olib kirish normalari doirasida tovarlar olib kiruvchi jismoniy shaxslar bundan mustasno);

4) oddiy shirkat soliq solinadigan oborotlarni amalga oshirayotganda zimmasiga uning ishlarini yuritish yuklatilgan (ishonchli shaxs) oddiy shirkat shartnomasining sherigi (ishtirokchisi).

Notijorat tashkilotlar (tadbirkorlik faoliyati doirasida tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oborotlari mustasno) hamda soliq solishning soddalashtirilgan tartibi bo'yicha soliq to'lovchilar qo'shilgan qiymat solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanishmaydi.

Soliq qonunchiligida nazarda tutilgan holda yagona soliq to'lovini to'lovchilar bo'lgan yuridik shaxslar soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga yilning navbatdagi choragi boshlanguniga qadar bir oydan kechiktirmasdan, yangi tashkil etilayotgan yagona soliq to'lovini to'lovchilar bo'lgan yuridik shaxslar esa faoliyat boshlanguniga qadar taqdim etiladigan yozma bildirishga asosan ixtiyoriy asosda qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashi mumkin.

Amaldagi soliq kodeksining 198-moddasiga ko'ra qo'shilgan qiymat solig'ining ob'yekti bo'lib, tovar (ish, xizmat)larni realizatsiya qilish oboroti hamda tovarlarning importi hisoblanadi.

Tovarlar (ish va xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti deganda – yuklab jo'natilgan tovarlar (ish va xizmatlar) qiymati tushuniladi, ya'ni yuklab jo'natilgan tovarlar (ish va xizmatlar) uchun mablag'i kelib tushishi davridan qat'iy nazar korxonaga qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha byudjet oldida hisob-kitoblarni amalga oshirishi shart.

Soliq solinadigan import deganda esa – O'zbekiston Respublikasining bojxona xududiga olib kirilayotgan tovarlar hisoblanadi (qo'shilgan qiymat solig'idan ozod etilgan import tovarlardan tashqari).

Tovarlar natural haq tarzida berilganda yoki kassa orqali o'z xodimlariga tannarx bahosidan past qilib sotilganda soliqqa tortiladigan oborot tovarlar (ish va xizmatlar)ni ishlab chiqarishning haqiqiy xarajatidan kam bo'lmagan miqdorda belgilanadi.

Soliq kodeksiga ko'ra quyidagilar tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti hisoblanmaydi:

1) soliq to'lovchining xarajatlari sifatida qaraladigan uning o'z ehtiyojlari uchun tovar berish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish (yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini hisoblab chiqarishda chegirilmaydigan xarajatlar bundan mustasno);

2) bitta yuridik shaxsning bir tarkibiy bo'linmasi tomonidan boshqa tarkibiy bo'linmasiga ishlab chiqarish ehtiyojlari (zavod ichki oboroti) uchun, agar tarkibiy bo'linmalar soliq kodeksiga muvofiq mustaqil soliq to'lovchilar bo'lmasa, mol-mulk berilishi, ishlar bajarilishi, xizmatlar ko'rsatilishi;

3) soliq to'lovchining o'z ehtiyojlari uchun o'z kuchi bilan qurilish, montaj, qurilish-montaj ishlarini bajarishi;

4) garov qiymatiga ega bo'lgan qaytariladigan tarani, shu jumladan shisha idishni jo'natish. Qaytariladigan tara mahsulot solib jo'natilgan, qiymati ushbu mahsulot qiymatiga kiritilmaydigan hamda shu mahsulotni etkazib berish uchun

tuzilgan shartnomada (kontraktida) belgilangan shartlarda va muddatlarda mahsulot etkazib beruvchiga qaytarilishi lozim bo'lgan taradir. Agar tara belgilangan muddatda qaytarilmasa, bunday tarani berish soliq solinadigan oborotga kiritiladi;

5) yuridik shaxsning ishtirokchisi (muassisi) muassislar (ishtirokchilar) tarkibidan chiqqanda (chiqib ketganda), shu jumladan tugatilganlik (bankrotlik) yoki qayta tashkil etilganlik munosabati bilan chiqqanda (chiqib ketganda) unga dastlabki hissa doirasida mol-mulkni berish, shuningdek oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha sherikka (ishtirokchiga) uning mazkur shartnoma bo'yicha sheriklari (ishtirokchilari) umumiy mulkida bo'lgan ulushi qaytarilayotganda yoki bunday mol-mulk taqsimlanganda mol-mulkni berish;

6) tugallanmagan qurilishning asosiy vositalari, nomoddiy aktivlari va ob'ektlarini bepul asosda berish;

7) banklarning mol-mulkni o'z filiallariga berishi;

8) oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha sherikning (ishtirokchining) ulushi sifatida tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni), boshqa mol-mulk va mulkiy huquqlarni berish;

9) tovarlarni va boshqa mol-mulkni qayta ishlash asosida berish;

10) ishonchli boshqaruv shartnomasi asosida mol-mulkni mulkdordan ishonchli boshqaruvchiga berish;

11) ishonchli boshqaruv shartnomasi tugatilgan taqdirda, mol-mulkni mulkdorga berish;

12) ob'ekt qiymatini ijaraga beruvchi (lizingga beruvchi) oladigan ijara (lizing) to'lovining bir qismi tarzida qoplash.

Soliq kodeksiga ko'ra quyidagilar tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) sotish oboroti hisoblanmaydi:

- soliq to'lovchining xarajatlari sifatida qaraladigan uning o'z ehtiyojlari uchun tovar berish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish (yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini hisoblab chiqarishda chegirilmaydigan xarajatlar bundan mustasno);

- bitta yuridik shaxsning bir tarkibiy bo'linmasi tomonidan boshqa tarkibiy bo'linmasiga ishlab chiqarish ehtiyojlari (zavod ichki oboroti) uchun mol-mulk berilishi, ishlar bajarilishi, xizmatlar ko'rsatilishi;

- soliq to'lovchining o'z ehtiyojlari uchun o'z kuchi bilan qurilish, montaj, qurilish-montaj ishlarini bajarishi;

- garov qiymatiga ega bo'lgan qaytariladigan tarani, shu jumladan shisha idishni jo'natish. Qaytariladigan tara mahsulot solib jo'natilgan, qiymati ushbu mahsulot qiymatiga kiritilmaydigan hamda shu mahsulotni etkazib berish uchun tuzilgan shartnomada (kontraktida) belgilangan shartlarda va muddatlarda mahsulot etkazib beruvchiga qaytarilishi lozim bo'lgan taradir. Agar tara belgilangan muddatda qaytarilmasa, bunday tarani berish soliq solinadigan oborotga kiritiladi;

- tugallanmagan qurilishning asosiy vositalari, nomoddiy aktivlari va ob'ektlarini bepul asosda berish;

- banklarning mol-mulkni o‘z filiallariga berishi;
- va boshqa qonunchilikda ko‘zda tutilgan oborotlar.

O‘zbekiston Respublikasida qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasi 1992 yilda 30 foizni tashkil qilgani holda, bugunga qadar bir-necha marta o‘zgartirildi. Jumladan, 1996 yilda 17 foizni, 1997 yilda 18 foizni, ayrim oziq-ovqat mahsulotlari turlariga (un, non, go‘sht, sut va sut mahsulotlari) esa kamaytirilgan 10 foizli stavka belgilandi. 1999 yilda respublikada qo‘shilgan qiymat solig‘ining 3 xil stavkasi (20%, 15%, va 0%) amalda qo‘llanildi. Faqat 3 ta band, ya‘ni eksport, qishloq xo‘jaligi ehtiyojlari uchun qishloq xo‘jalik korxonalariga beriladigan mineral o‘g‘it va yoqilg‘i moylash materiallari hamda diplomatik vakolatxonalar va unga tenglashtirilgan vakolatxonalarga realizatsiya qilinadigan tovar (ish va xizmat)lar “0” stavkasi bo‘yicha soliqqa tortildi. 15% li qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasi esa un, non, go‘sht, sut va sut mahsulotlari hamda import qilinadigan tirik mol va bug‘doy kabi mahsulotlarga nisbatan belgilandi.

2000 yildan hozirgi kungacha soliq Kodeksiga ko‘ra respublikamizda 20 foizli va “0” foizli stavka qo‘llanilib kelinmoqda. Umuman olganda “0” stavka deganda korxonalar ishlab chiqarayotgan tovarlarning (bajarilgan ish, xizmatlarning) qiymatiga qo‘shilgan qiymat solig‘i qo‘llanilmaydi, ya‘ni “nol” ga teng degani.

Quyidagilarga “0” darajali stavka bo‘yicha soliq solinadi:

- Tovarlarning, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida bajariladigan ishlarning (ko‘rsatiladigan xizmatlarning) erkin konvertatsiya qilinadigan valyutadagi eksportiga, shu jumladan, mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlariga etkazib berilishiga, agar O‘zbekiston Respublikasining halqaro shartnomalarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa.

Ayrim MDH davlatlarida bu tartib boshqacha. Masalan: Armanistonda Tojikistonda, Turkmanistonda MDH davlatlaridan tashqariga eksport soliqqa tortilmaydi, “0” stavka ham qo‘llanilmaydi. Qozog‘istonda esa MDHdan tashqariga eksport “0” stavkada soliqqa tortiladi.

Eksport qilingan tovarlarni qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha soliqqa tortish masalasida O‘zbekiston bilan boshqa davlatlar o‘rtasida davlatlararo bilvosita soliqlarni undirish printsiplari bo‘yicha shartnomalar tuzilgan bo‘lib, ammo ratifikatsiya qilinmagan (tasdiqlanmagan) holatlarda imtiyozni qo‘llashning iloji bo‘lmaydi, ya‘ni imtiyoz qo‘llash uchun qonuniy asos bo‘lmaydi.

Hozirgi vaqtda Qirg‘iziston, Ozarbayjon, Moldova, Rossiya, Qozog‘iston bilan ham bilvosita soliqlarni undirish printsiplari bo‘yicha shartnomalar tuzilgan. Shartnomada kelishilgan davlatlar bojxona hududlarida tovarlar (ish va xizmatlar) eksport qilinganda “0” stavkadagi qo‘shilgan qiymat solig‘ini qo‘llash ko‘zda tutilgan.

- Chet el diplomatik vakolatxonalari hamda ularga tenglashtirilgan vakolatxonalarining rasmiy foydalanishi uchun realizatsiya qilinayotgan tovar (ish va xizmat)larga.

O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining Diplomatik servis xizmati tomonidan keyinchalik chet el diplomatik vakolatxonalari va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalariga realizatsiya qilish uchun olinayotgan tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga) nol darajali stavka bo‘yicha qo‘shilgan qiymat solig‘i solinadi.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishda nol darajali stavka qo‘llanilishi tatbiq etiladigan O‘zbekiston Respublikasida akkreditatsiya qilingan chet el diplomatik vakolatxonalarining va diplomatik vakolatxonalariga tenglashtirilgan xalqaro tashkilotlarning ro‘yxati O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan tasdiqlanadi;

- suv ta‘minoti, issiqlik ta‘minoti, kanalizatsiya va gaz ta‘minoti bo‘yicha aholiga ko‘rsatiladigan kommunal xizmatlarga;

- xorijiy davlatlarning O‘zbekiston Respublikasi hududi orqali olib o‘tiladigan tranzit yuklarini tashish bo‘yicha ko‘rsatiladigan xizmatlarga, jumladan yo‘lovchilar, bagajlar va pochmani xalqaro yo‘nalishda tashish.

2006 yildan boshlab qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi ehtiyojlari uchun qishloq xo‘jalik korxonalariga etkazib beriladigan mineral o‘g‘itlar va yonilg‘i-moylash materiallariga “0” stavka bekor qilindi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod bo‘lgan (imtiyozli) oborotlardan farqli “0” stavka qo‘llanilganda qo‘shilgan qiymat solig‘i tovarlarning tannarxiga olib borilmasdan, hisobga kiritiladi.

Agarda hisobot davrida hisobga kiritilishi lozim bo‘lgan qo‘shilgan qiymat solig‘i summasidan “0” stavkada hisoblanishi lozim bo‘lgan qo‘shilgan qiymat solig‘ining summasi qiymati jihatidan ko‘p bo‘lsa, u holda oshiqcha summa soliq to‘lovchining boshqa soliq va to‘lovlar bo‘yicha qarzi bo‘lmagan taqdirda, unga belgilangan tartibda qaytariladi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini qoplash (ya‘ni qaytarish) tartibi 2003 yil 13 maydagi hisob-kitoblar mexanizmini takomillashtirish va byudjetga undiriladigan to‘lovlar intizomini mustahkamlash bo‘yicha Hukumat komissiyasi tomonidan tasdiqlangan (30-sonli bayonnoma) “Xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarga qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha yuzaga kelgan manfiy farqni qoplash to‘g‘risida” gi Nizom asosida olib boriladi. Ushbu Nizom adliya vazirligi tomonidan 2003 yil 6 iyunda 1246-son bilan tasdiqlangan.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha salbiy qoldiqni paydo bo‘lishi muammosi asosan mahsulotini eksport qiluvchi yirik korxonalarda kuzatiladi. Masalan: Olmaliq tog‘-kon metallurgiya kombinatining – 1 oylik ortiqcha to‘lovi 100 mln. so‘m, Navoiy tog‘-kon metallurgiya kombinatida – 200 mln.so‘m, Qabul Tekstaylz – O‘zbek qo‘shma korxonasida – 30 mln. so‘m (bu korxonada eksport jami sotilgan tovarlarning 90 foizni tashkil qiladi). Bu muammo “0” stavkada soliqqa tortish natijasida ortilgan mahsulotga qo‘shilgan

qiymat solig'i hisoblanmasligini va olingan materiallarga qo'shilgan qiymat solig'i hisobga olinishi oqibatida yuzaga keladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ining vatani hisoblangan Frantsiyada qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha to'rtta stavka amal qiladi, ya'ni standart stavka, qisqartirilgan stavka, oraliq stavka va oshirilgan stavka.

Standart soliq stavkasi 19,6 foiz qilib belgilangan. Bu stavka o'zgacha stavkalar qo'llanilishi ko'zda tutilgan operatsiyalardan tashqari barcha operatsiyalarga nisbatan qo'llaniladi. Pasaytirilgan stavka (2,2; 5,5%) oziq-ovqat mahsulotlarining ko'pchiligi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun, kitoblar va dori-darmonlar uchun amal qiladi. Shunday pasaytirilgan stavka ayrim xizmat turlariga: turizm va mehmonxona xizmatlari, yuk va yo'lovchi tashish, tomosha tadbirlari, korxonalarining xodimlariga beriladigan ovqatlarga tegishlidir. Oraliq stavka gaz, elektr, issiqsuv, ko'mir, neft mahsulotlari, spirt, kofe kabi tovarlarni soliqqa tortish uchun qo'llaniladi. Oshirilgan stavka (22,0%) ayrim mahsulot turlariga, jumladan, avtomobillar, kino-foto tovarlar, tamaki mahsulotlari, parfyumeriya, qimmatbaho mo'ynalarga nisbatan qo'llaniladi.

Buyuk Britaniyada qo'shilgan qiymat solig'ining uchta stavkasi amal qiladi: 0, 8,0 va 17, 5 foiz. Nol darajasidagi soliq stavkasi tovarlarning 17 ta guruhiga, jumladan, oziq-ovqat mahsulotlari, suv ta'minoti va kanalizatsiya, ko'zi ojizlar uchun mo'ljallangan kitoblar va qo'llanmalar, yoqilg'i va isitish, transport vositalari, xalqaro xizmatlar, kiyim-kechak va poyafzal, xayr-ehsonlarga nisbatan qo'llaniladi. 8 foizli stavka ta'minotning kommunal turlari borasidagi xizmatlarga nisbatan qo'llaniladi. 17,5 foizli stavka tovarlar (ish va xizmatlar) ning barcha boshqa turlariga nisbatan qo'llaniladi.

Ispaniya Qirolligi mamlakatida qo'shilgan qiymat solig'ining standart stavkasi 16 foizni tashkil etadi. Pasaytirilgan stavkalar, ya'ni 0 foizli stavka – eksport bilan bog'liq tovar va xizmatlar uchun; 4 foizli stavka – birinchi navbatdagi zarur tovarlar uchun (non, g'alla, sut, tuxum, mevalar, sabzavotlar, kitoblar, gazetalar, dori-darmonlar, munitsipial uylar, nogironlar uchun mashinalar va h.k.); 7 foizli stavka – oziq-ovqat mahsulotlari, uy-joy qurilishi, transport, turizm uchun, 28 foizli stavka esa zeb-ziynat buyumlari va avtomobillar bo'yicha belgilangan.

Rossiya Federatsiyasida qo'shilgan qiymat solig'i 20 foiz, 10 foiz va 0 foizli qilib belgilangan. 0 foizli stavka tovarlar (ish va xizmatlarning) ayrim turlariga, 10 foizli stavka – oziq-ovqat va bolalar tovarlariga, 20 foizli stavka esa tovarlar (ish va xizmatlar)ning boshqa turlariga nisbatan qo'llaniladi.¹³

Soliq imtiyozlari

Qo'shilgan qiymat solig'idan boshqa soliq turlariga nisbatan ko'proq imtiyozlar ko'zda tutilgan bo'lib, ular soliq kodeksida to'rt guruhga bo'lib berilgan. Ular:

- 1) soliqdan ozod etiladigan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti (208-modda);
- 2) soliqdan ozod qilinadigan moliyaviy xizmatlar (209-modda);

¹³ Abduraxmonov O. Xorijiy mamlakatlarda soliq tizimlari. O'quv qo'llanmasi. –T.: TDIU nashr., 2003.

3) soliqdan ozod etiladigan sug'urta xizmatlari (210-modda);

4) soliqdan ozod etiladigan import.

Qo'shilgan qiymat solig'idan quyidagi tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oborotlari ozod etiladi:

– davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda boshqa vakolatli tashkilotlar tomonidan ko'rsatiladigan, davlat boji va yig'imlar undiriladigan xizmatlar;

– maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni tarbiyalashga doir xizmatlar;

– bemorlar va keksalarni parvarish qilishga doir xizmatlar;

– dafn etish byurolari va qabristonlarning marosim xizmatlari, diniy ashyolarni realizatsiya qilish, diniy tashkilotlar hamda birlashmalarning udumlar va marosimlar o'tkazishga doir xizmatlari;

– protez-ortopediya buyumlari, nogironlar uchun mo'ljallangan inventarlar, shu jumladan ularni ishlab chiqaruvchilar tomonidan realizatsiya qilinayotgan buyumlar va inventarlar, shuningdek nogironlarga ko'rsatilayotgan ortopedik protezlash xizmatlari, protez-ortopediya buyumlari va nogironlar uchun mo'ljallangan inventarlarni ta'mirlash hamda ulardan foydalanishga doir ishlar bo'yicha xizmatlar;

– davolash muassasalari huzuridagi davolash-ishlab chiqarish ustaxonalarining mazkur muassasalar tomonidan realizatsiya qilinadigan mahsulotlari;

– pochta markalari (kolleksiya qilinadiganlaridan tashqari), markali otkritkalar, konvertlar;

– aloqa tashkilotlarining pensiya va nafaqalar to'lash bo'yicha xizmatlari;

– byudjet mablag'lari hisobidan bajariladigan ilmiy-tadqiqot va innovatsiya ishlari. Ushbu imtiyozni olish uchun tegishli moliya organining byudjetdan mablag'lar ajratish to'g'risidagi xulosasi asosdir;

– shahar yo'lovchilar transportining xizmatlari (taksidan, shu jumladan yo'nalishli taksidan tashqari), shuningdek temir yo'l va umumiy foydalanishdagi avtomobil transportida (taksidan, shu jumladan yo'nalishli taksidan tashqari) shahar atrofidagi yo'nalishlarda yo'lovchilar tashish xizmatlari.;

– oliy, o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv yurtlarida, shuningdek kadrlarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarda ta'lim berishning haq evaziga o'qitishga doir qismi bo'yicha xizmatlar;

– vakolatli davlat organiga saqlab turish uchun topshirilgan qimmatbaho metallar;

– chet el havo kemalariga xizmat ko'rsatish yuzasidan bevosita O'zbekiston Respublikasi aeroportlarida va O'zbekiston Respublikasining havo bo'shlig'ida amalga oshiriladigan xizmatlar, shu jumladan aeronavigatsiya xizmati;

- sanatoriy-kurort, sogʻlomlashtirish, turistik-ekskursiya xizmatlari va bolalar dam olish oromgohlarining xizmatlari, shuningdek jismoniy tarbiya va sport muassasalarining tegishli hujjatlar bilan rasmiylashtirilgan xizmatlari.

- gidrometeorologiya va aerologiya ishlari;

- geologiya va topografiya ishlari;

- Oʻzbekiston Milliy teleradiokompaniyasining, uning tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarning hamda Oʻzbekiston Milliy axborot agentligining asosiy faoliyatiga doir mahsulot va xizmatlar;

- Oʻzbekiston Respublikasi hududidan eksport qilinayotgan tovarlarni tashish, yuklash, tushirish, qayta yuklash, ekspeditsiya qilishga doir xizmatlar, ishlar;

- nogironlarning jamoat birlashmalari, «Nuroni» jamgʻarmasi va «Oʻzbekiston chernobilchilari» assotsiatsiyasi mulkida boʻlgan, ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar tashkil etuvchi yuridik shaxslar tomonidan ishlab chiqarilayotgan tovarlar (ishlar, xizmatlar), bundan vositachilik, savdo, tayyorlov, taʼminot-sotish faoliyatini amalga oshirish boʻyicha realizatsiya qilish oborotlari mustasno;

- Oʻzbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari boʻyicha xalqaro va chet el hukumat moliya tashkilotlari tomonidan berilgan qarzar (kreditlar) yuridik shaxslar oladigan, shuningdek grantlar hisobiga olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar);

- uy-joy fondini saqlash va taʼmirlash yuzasidan aholiga koʻrsatilayotgan xizmatlar;

- aholini elektr energiyasi bilan taʼminlash;

- davlat tilini va davlat tilida ish yuritishni oʻrgatish xizmatlari;

- oʻzi etishtirgan qishloq xoʻjaligi mahsuloti;

- ichki ishlar organlari huzuridagi qoʻriqlov boʻlinmalari xizmatlari;

- va boshqa qonun xujjatlarida nazarda tutilgan oborotlar.

Moliyaviy xizmatlarning quyidagi turlari qoʻshilgan qiymat soligʻidan ozod etilgan:

- toʻlovlar, oʻtkazmalar, qarz majburiyatlari, cheklar va toʻlov vositalari bilan bogʻliq operatsiyalar, inkasso boʻyicha operatsiyalar;

- milliy valyuta va chet el valyutasi bilan bogʻliq operatsiyalar;

- qimmatli qogʻozlar (aktsiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qogʻozlar) bilan bogʻliq operatsiyalar;

- akkreditivlar ochish va ularga xizmat koʻrsatish;

- pul mablagʻlarini konvertatsiya qilish boʻyicha operatsiyalar;

- chet el valyutasi bilan ayirboshlash operatsiyalarini tashkil etish;

- kassa operatsiyalari (banknot va tangalarni qabul qilib olish, berish, qayta hisoblab chiqish, maydalab berish, almashtirish, saralash va saqlash);

- forfeyting va faktoring operatsiyalari;

- lombard operatsiyalari (garovga qoʻyilgan mol-mulkka qisqa muddatli kreditlar berish);

- jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larining oboroti.
- va boshqa oborotlar.

Qo'shilgan qiymat solig'idan ozod etilgan sug'urta xizmatlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

1) sug'urta bozorining professional ishtirokchisi quyidagilarni olsa, qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinadi:

a) sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari;

b) qayta sug'urta qilishga topshirilgan shartnomalar bo'yicha vositachilik haqi va tantemalar;

v) sug'urta agenti, sug'urta va qayta sug'urta brokeri, syurveyer hamda sug'urta bozorining boshqa professional ishtirokchilarining xizmatlari uchun vositachilik haqi;

g) qayta sug'urta qilishga topshirilgan shartnomalar bo'yicha sug'urta to'lovlari ulushining qayta sug'urtalovchilar tomonidan to'lanadigan to'lovini;

d) sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha uchinchi shaxslardan subrogatsiya (regress) tartibida talab qilish bo'yicha daromadlar;

e) sug'urta bozorining professional ishtirokchilari (aktuariylar, ajasterlar, syurveyerlar, assistans xizmatlari va shu singarilar) ko'rsatgan xizmatlardan olinadigan daromadlar;

j) qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha depo mukofotlariga hisoblangan hamda qayta sug'urta qildiruvchi tomonidan qayta sug'urtalovchiga o'tkazilgan foizlar;

z) hayotni sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha sug'urta qildiruvchilar taqdim etgan zayomlardan olinadigan daromadlar;

i) sug'urtalovchining (qayta sug'urtalovchining) investitsiya faoliyatidan olinadigan daromadlar, shu jumladan sug'urta rezervlari va sug'urta fondlari mablag'larini investitsiyalashdan olinadigan daromadlar;

k) sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha franshizlarni qoplashdan olinadigan daromadlar;

l) qonun hujjatlariga muvofiq sug'urtalovchiga o'tgan, sug'urta qildiruvchining (naf oluvchining) etkazilgan zarar uchun javobgar shaxslardan talab qilish huquqini realizatsiya qilishdan olinadigan daromadlar;

m) qayta sug'urta qilish shartnomalari muddatidan ilgari tugatilgan taqdirda, ular bo'yicha sug'urta mukofotlarining qaytarib berilgan qismi summalari;

n) bevosita sug'urta faoliyatini amalga oshirishdan olinadigan boshqa daromadlar;

2) sug'urta qildiruvchi (naf oluvchi) quyidagilarni olsa, qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinadi:

a) sug'urta to'lovi (sug'urta to'voni);

b) preventiv tadbirlar o'tkazish uchun beriladigan mablag'lar;

v) sugʻurta qilish shartnomasi zararsiz amal qilishi uchun sugʻurtalovchi toʻlaydigan mablagʻlar;

g) sugʻurta qilish shartnomasiga muvofiq boshqa mablagʻlar.

Tovarlarni import qilishda quyidagi hollarda qoʻshilgan qiymat soligʻidan ozod etiladi:

1) jismoniy shaxslar tomonidan tovarlarni bojsiz olib kirishning bojxona toʻgʻrisidagi qonun hujjatlarida tasdiqlangan normalari doirasida olib kirilayotgan tovarlar;

2) chet el diplomatik vakolatxonalar va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalar rasmiy foydalanishi uchun, shuningdek ushbu vakolatxonalarining diplomatik va maʼmuriy-texnik xodimlari, shu jumladan ularning oʻzlari bilan birga yashayotgan oila aʼzolari shaxsiy foydalanishi uchun moʻljallangan tovarlar;

3) Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda insonparvarlik yordami tariqasida olib kirilayotgan tovarlar;

4) davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan xayriya yordami maqsadida, shu jumladan texnik koʻmak koʻrsatish maqsadida olib kirilayotgan tovarlar;

5) davlatlar, hukumatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan berilgan grant mablagʻlari hisobidan olib kirilayotgan tovarlar;

6) dori vositalari va tibbiy (veterinariya) buyumlari, shuningdek dori vositalari va tibbiy (veterinariya) buyumlari ishlab chiqarish uchun olib kirilayotgan xom ashyo;

7) Oʻzbekiston Respublikasi hududiga qonun hujjatlariga muvofiq tasdiqlanadigan roʻyxat boʻyicha olib kirilayotgan texnologik asbob-uskunalar, shuningdek butlovchi buyumlar va ehtiyot qismlar, agar ularni etkazib berish texnologik asbob-uskunalarini etkazib berish kontrakti shartlarida nazarda tutilgan boʻlsa. Import qilingan texnologik asbob-uskunalar olib kirilgan paytdan eʼtiboran uch yil mobaynida eksportga realizatsiya qilingan yoki tekin berilgan taqdirda, mazkur imtiyozning amal qilishi imtiyoz qoʻllanilgan butun davr uchun qoʻshilgan qiymat soligʻi toʻlash boʻyicha majburiyatlar tiklangan holda bekor qilinadi;

8) investor bilan davlat mulkini boshqarish boʻyicha vakolatli davlat organi oʻrtasida tuzilgan shartnomaga muvofiq investitsiya majburiyatlari sifatida olib kiriladigan mol-mulk;

9) vakolatli davlat organining yozma shakldagi tasdigʻi mavjud boʻlgan taqdirda, telekommunikatsiyalar operatorlari va tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalarini sertifikatlashtirish boʻyicha maxsus organ tomonidan olinadigan tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalari;

10) bolalar poyabzali ishlab chiqarishga ixtisoslashgan chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar oʻz ishlab chiqarishida foydalanish uchun olib kirayotgan xom ashyo, materiallar va yarim mahsulot.

Qoʻshilgan qiymat soligʻini hisoblash tartiblarining oʻziga xos xususiyatlari.

Soliq qonunchiligiga asosan qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblanishi soliq to‘lovchilarning olib borayotgan xo‘jalik operatsiyalariga bog‘liq ravishda soliqqa tortiladigan bazani aniqlashning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud.

Tovarlar sotilganda, ish va xizmatlar bajarilganda qo‘shilgan qiymat solig‘ining hisoblanishi. Respublikamizda qo‘shilgan qiymat solig‘i joriy etilgandan buyon soliqni hisoblashning ikki turdagi usuli amal qilgan, ya‘ni ishlab chiqarilgan tovarlarni jo‘natish, ishlar bajarish va xizmatlar ko‘rsatish bo‘yicha hisobga olish usuli yoki hisobvaraqa-faktura usuli hamda ulgurji va chakana savdo, vositachilik xizmati ko‘rsatish sohalarida hisobdan chiqarish usuli qo‘llanilgan. Bunda qo‘shilgan qiymat solig‘iga tortiladigan baza narxlar farqi sifatida, ustama va mukofot xaqi summasi sifatida aniqlanib shu summadan soliq hisoblangan.

1992 yildan 1994 yilga qadar savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchisi bo‘lib hisoblanar edi. 1994 yildan ular byudjetga qo‘shilgan qiymat solig‘i va foyda solig‘i o‘rniga yalpi daromad solig‘i hamda mol-mulk solig‘ini to‘laydigan bo‘lishdi. Keyingi davrlarda soliq hisoblashning “yalpi foyda” (chegirish) usuli asta-sekin “hisobga olish-xisobvaraqa” usuliga aylanib bordi. Soliq kodeksi kuchga kirgandan boshlab qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblashning “yalpi foyda” (chegirish) usuli faqat vositachilik va “O‘zdonmaxsulot” DAK tizimi tarkibiga kiradigan, birlamchi ishlovdan keyingi don, qo‘shimcha mahsulot va chiqindilarni sanoatdan donni qayta ishlashga sotishni amalga oshiradigan korxonalar uchun qo‘llaniladi. Boshqa holatlarda “hisobga olish hisob-faktura” usuli qo‘llaniladi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i hisoblashning “hisobga olish hisob-faktura” usulining mohiyati shundaki, korxonaga byudjetga to‘lanishi lozim bo‘lgan soliq summasi ishlab chiqarilgan mahsulotlarga (xizmatlarga) hisoblangan soliq miqdoridan shu mahsulotni ishlab chiqarish uchun sotib olingan xom-ashyo, materiallar uchun to‘langan soliq miqdorini chiqarib tashlash yo‘li bilan aniqlanadi. Chegirishga hisobot davrida hisob-faktura bilan qabul qilingan xom-ashyo, materiallar, shu jumladan import qilingan tovarlarga to‘g‘ri keladigan qo‘shilgan qiymat solig‘i summasi qabul qilinadi.

Quyidagi shartlarni bajargan holda hisobga olish amalga oshiriladi:

- *birinchidan*, bu hisobot davrida tovar va xizmatlar xaqiqatda sotib olingan bo‘lishi kerak;
- *ikkinchidan*, ular bo‘yicha tovar etkazuvchidan hisob-faktura to‘ldirilgan bo‘lishi;
- *uchinchidan*, ular soliqqa tortiladigan faoliyatda ishlatilgan bo‘lishi kerak.

Asosiy vosita va nomoddiy aktivlarni sotishda qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblash. Korxonaning o‘z ehtiyoji uchun olingan asosiy vosita va nomoddiy aktivlari korxonaning buxgalteriya balansida mol etkazib beruvchiga to‘langan qo‘shilgan qiymat solig‘i summasi bilan birga yozilib kirim qilinadi. Agar balansdagi asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar sotilsa, u holda asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar bo‘yicha soliqqa tortish ob‘ekti bo‘lib, sotish

bahosi bilan qoldiq qiymat o'rtasidagi farq hisoblanadi. Bunda, agar korxonalar asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni qoldiq qiymatida sotsa, u holda soliqqa tortiladigan ob'ekt bo'lmaydi va byudjetga soliq to'lanmaydi. Shuningdek, asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni ishlab chiqaruvchi va uni oldi-sotti faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun qo'shilgan qiymat solig'i hisoblashning alohida tartibi mavjud.

Vositachilik xizmatlari ko'rsatilganda qo'shilgan qiymat solig'ining hisoblanishi. Vositachilik xizmatlari bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashda "yalpi foyda" (chegirish) usuli qo'llaniladi. Ushbu usulning mohiyati shundaki, soliq baho farqi, ustama va mukofotlar sifatida olingan daromaddan hisoblanadi. Byudjetga soliq to'lashda hisoblangan soliq summasi ushbu daromadni olishga sarflanadigan xizmatlarning qo'shilgan qiymat solig'i summasiga kamaytiriladi. Demak, qo'shilgan qiymat solig'i summasini vositachilik korxonalarini mukofotlar summasidan hisoblaydilar.

Qo'shilgan qiymat solig'ini hisobga olish. Umumdavlat soliqlarini to'lovchi korxonalarda qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashning amaldagi mexanizmi soliqni ishlab chiqarish jarayonida paydo bo'lgan yangidan yaratilgan qiymatdan to'lanishini ko'zda tutadi. Qo'shilgan qiymat ikki marotaba soliqqa tortilmaydi.

Respublikamizda 1998 yildan soliq kodeksi joriy etilishi bilan birga hisobvara-q-fakturalar kiritilgan bo'lib, u kirimdagi soliq summasini hisobga olish uchun asosiy xujjat hisoblanadi. Ammo, amaliyotda bu tartib o'zining vazifasini to'laqonli bajara olmadi, chunki bu davrda byudjetga to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi – etkazib beriladigan mahsulotga hisoblangan soliq summasi bilan bevosita ishlab chiqarishga sarflangan material resurslarga hisoblangan soliq summasi o'rtasidagi farqi sifatida aniqlanar edi. Bu tartibdagi hisoblash mexanizmi 1999 yilga qadar amaliyotda qo'llanilib kelindi va uning ayrim kamchiliklari mavjud edi. Jumladan:

- ishlab chiqarishga sarflangan paytda xom-ashyo va materiallarga hisoblangan soliq summasini byudjet bilan hisob-kitobda chegirilishi – korxonalarining oborot mablag'larini cheklanishiga olib keldi;

- qo'shilgan qiymat solig'ini hisobvara-q faktura asosida hisoblanish mexanizmi ishlamadi, chunki amalda hisobvara-q fakturada ko'rsatilgan soliq summasi byudjetga hisobga olib borishda asos bo'lmadi;

- bunday hisoblash tartibi halqaro soliq amaliyotidagi qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash tamoyillariga zid kelardi.

1999 yildan qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashning yangi tartibini joriy etilishi uni hisoblashning soddalashtirilgan mexanizmini qo'llanilishiga olib keldi, ya'ni hisobvara-q faktura usulining ishlab ketishini ta'minladi va bunda material resurslarining ishlab chiqarishga sarflanishidan qat'iy nazar, hisobot davrida sotib olingan material resurslarga to'langan soliq summasi hisobvara-q faktura asosida byudjet bilan hisob-kitobga olib boriladigan bo'ldi.

5-jadval

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblashning 1999 yildan joriy etilgan usulining taqqoslama tahlili (raqamlar shartli)

№	Ko‘rsatkichlar	1999 yilga qadar		1999 yildan keyin	
		Oborot	qo‘shilgan qiymat solig‘i	oborot	qo‘shilgan qiymat solig‘i
1.	Hisobot davrida sotib olingan xom-ashyo, materiallar	100	20	100	20
2.	Ishlab chiqarishga ishlatilgan xom-ashyo, materiallar	50	10	50	10
3.	Tovarlar (ish va xizmatlar)ni sotish oboroti, ya‘ni soliqqa tortiladigan oborot	200	40	200	40
4.	Byudjetga hisoblangan soliq summasi	X	30 (40-10)	X	20 (40-20)

Bu tartibdagi hisoblash mexanizmi korxonalarining oborot mablag‘larini chetlanishini keskin kamaytiradi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini byudjetga to‘lash va hisob-kitoblarni taqdim etish muddatlari. Hisobvaraqa faktura va uni to‘ldirish tartibi

Qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha hisob-kitoblarni (5-ilova) korxonalar ortib boruvchi yakun bilan ro‘yxatdan o‘tgan joyidagi Davlat soliq idoralariga har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmasdan va yil yakunlari bo‘yicha yillik moliyaviy hisobotni topshirish muddatida qo‘shilgan qiymat solig‘ini to‘lovchilari hisoblangan mikrofirmalar va kichik korxonalar yilning har choragida hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo‘yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshirilgan muddatda taqdim etadi.

Soliq to‘lovchilar qo‘shilgan qiymat solig‘ining hisob-kitoblari bilan bir vaqtda hisobot davri mobaynida olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo‘yicha hisobvaraqa-fakturalar reestrini ham taqdim etadilar. Hisobvaraqa-fakturalar reestrining shakli davlat soliq qo‘mitasi tomonidan belgilanadi.

Hisobotlarni o‘z vaqtida topshirmaslik korxonalar va korxonaning mansabdor shaxslariga nisbatan Davlat soliq idoralari tomonidan moliyaviy va ma‘muriy jazo – choralarini qo‘llanishiga olib keladi.

Korxonalar qo‘shilgan qiymat solig‘ini soliq hisobini topshirgan kundan kechiktirmay tegishli davrdagi haqiqiy sotish oborotidan kelib chiqib to‘laydi. Agar korxonalar hisoblangan soliq summasini byudjetga o‘z vaqtida o‘tkazib

bermasa, bunday holatda Davlat soliq idoralari mas'ul xodimlari tomonidan hisoblangan soliq sumasiga nisbatan kechiktirilgan har bir kun uchun 0,05 foiz miqdorida penya (moliyaviy jazo) qo'llanilishiga olib keladi. Bunda korxonalar rahbariyatiga nisbatan ma'muriy chora qo'llanilmaydi.

1998 yil 1 yanvardan O'zbekistondagi barcha korxonalar va tashkilotlar uchun, shu jumladan soliqqa tortishning alohida tartibi o'rnatilgan kichik korxonalar, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalar hamda qo'shilgan qiymat solig'idan ozod bo'lgan korxonalar ham tovarlarni sotganda, ish va xizmatlar ko'rsatganda hisobvaraqlar fakturani to'ldirishi qonun asosida shart qilib belgilandi.

Hisobvaraqlar-faktura mahsulot etkazib beruvchi tomonidan tovarlarni yuklab jo'natilishi, ish va xizmatlar ko'rsatilishi sanasi (kuni)dan kechiktirmasdan yoziladi.

Hisobvaraqlar-fakturada - uning tartib raqami va yozilgan sanasi, jo'natiladigan tovarlar bo'yicha shartnomalar raqami va sanasi hamda soliq to'lovchi va xaridorning nomi, manzili STIRi va shu kabi rekvizitlari ko'rsatiladi.

Jadvalli shaklni to'ldirishda quyidagilarni qayd etish kerak (6-ilova):

- 1-ustunda, tovarlar (ish va xizmatlar) nomi;
- 2-ustunda tovarlarning o'lchov birligi (dona, metr, kg, va xokazo);
- 3-ustunda yuklab jo'natiladigan tovarlarning miqdori yoki soni;
- 4-ustunda tovarlarning shartnoma bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'isiz narxi;
- 5-ustunda tovarlarning jami etkazib berish qiymati (qo'shilgan qiymat solig'isiz);
- 6-ustunda qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi, agar qo'shilgan qiymat solig'idan ozod bo'lsa chiziqcha tortib qo'yiladi;
- 7-ustunda jo'natilayotgan tovarlar bo'yicha tegishli stavkalariga ko'ra hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i summasi;
- 8-ustunda, jo'natilayotgan tovarlarning qo'shilgan qiymat solig'i bilan hisoblangan summasi.

Soliq kodeksiga ko'ra qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lmagan, shuningdek qo'shilgan qiymat solig'i to'lashdan ozod qilingan oborotni amalga oshirayotgan yuridik shaxslar 6- va 7- ustunga "Qo'shilgan qiymat solig'i summasiz" degan shtampini qo'yishadi, agar shtamp bo'lmasa qo'lda yozib qo'yishadi va 8 ustunni to'ldirishmaydi.

Agarda korxonalar aktsiz osti tovarlar ishlab chiqarsa unda hisobvaraqlar-fakturaga qo'shimcha ustunlar kiritiladi va ushbu ustunlarda aktsiz stavkasi va summasi aks ettiriladi (chunki aktsiz summasi ham qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladi).

Hisobvaraqlar-faktura korxonalar rahbari va bosh hisobchisi tomonidan imzolandi hamda muhr bilan tasdiqlandi.

Hisobvaraqlar-faktura etkazib beruvchi korxonalar tomonidan 2 nusxada to'ldiriladi, 1-nusxasi xaridorga beriladi va u xaridorga qo'shilgan qiymat solig'i

summasini belgilangan tartibda hisobga kiritish uchun huquq beradi, 2-nusxasi esa korxonaning o'zida qoladi.

Ta'kidlash joizki, bevosita aholiga pullik xizmatlar (ishlar)ni ko'rsatadigan korxonalar uchun tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni sotishda kassa cheki yoki xizmatlar ko'rsatilishi (ishlar bajarilishi)ni tasdiqlovchi boshqa hujjatlar hisobvaraqa-faktura hisoblanadi. Bunda bu hujjatlarda qo'shilgan qiymat solig'i ajralib turishi lozim.

O'z mahsulotlarini (tovarlarini, ishlarini, xizmatlarini) uzluksiz etkazib beradigan korxonalar bo'yicha hisobvaraqa-fakturalar iste'molchilarga hisobvaraqa ni rasmiylashtirish bilan bir vaqtda, lekin bir oyda bir martadan kam bo'lmagan tarzda yoziladi. Bunda hisobvaraqa-fakturalarning yozilishi mahsulot sotilgan hisobot davrida amalga oshiriladi.

Banklar uchun, qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilingan operatsiyalar bajarilganda, hisobvaraqa-faktura bo'lib mijoz shaxsiy hisobvaraq'idan ko'chirma hisoblanadi.

Lizing operatsiyalari bo'yicha lizing beruvchilar uchun hisobvaraqa-faktura bo'lib lizing ob'ektini qabul qilish-topshirish dalolatnomasi hisoblanadi. Bunda tegishli hujjatlar (lizingning tarkibiy qismi hisoblanadigan lizing to'lovlari jadvali; hisobvaraqa; lizing to'lovlarini to'lash bo'yicha lizing oluvchiga taqdim etiladigan bildiruvnoma va hokazo) bilan rasmiylashtiriladigan har bir lizing to'loviga qo'shimcha hisobvaraqa-faktura yozilmaydi.

Agar lizing shartnomasi lizing beruvchiga qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan qo'shimcha xizmatlar ko'rsatishni nazarda tutsa, bunda mazkur xizmatlarga belgilangan tartibda hisobvaraqa-faktura yoziladi.

Qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilingan sug'urta xizmatlarini ko'rsatishda, hisobvaraqa-faktura o'rniga birlamchi hujjat bo'lib quyidagi hujjatlar:

- sug'urta korxonalar uchun - sug'urta polisi;
- sug'urta agentlari uchun - sug'urta polisi va shartnoma topshirig'i (agentlik bitimi);
- sug'urta brokerlari uchun - sug'urta polisi va shartnoma topshirig'i hisoblanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan elektr energiyasi, suv, gaz, aloqa xizmatlari, kommunal xizmatlar, temir yo'lda tashishlar, bank operatsiyalari, shuningdek tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) uzluksiz etkazib berishni amalga oshirayotgan soliq to'lovchilar hisobot davrining oxirgi kunida bir marta hisobvaraqa-faktura yozadi.

Agar ishlar bajaradigan korxonalarda buyurtmachiga imzo chekish uchun taqdim etiladigan, bajarilgan ishlar (qilingan xarajatlar) qiymati to'g'risidagi ma'lumotnoma - hisobvaraqa-fakturada yoki hujjatda hisobvaraqa-fakturaning belgilangan shaklida aks ettirilgan barcha majburiy rekvizitlar ushbu hujjatda qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari uchun qo'shilgan qiymat solig'i summasi ko'rsatilgan yoki qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lmaganlar uchun "Qo'shilgan qiymat solig'isiz" yozuvi (shtampi) qo'yilgan holda mavjud bo'lsa,

bunda mazkur hujjatlar hisobvaraƒ-fakturaga tenglashtiriladi va bunday korxonalar qo‘shimcha ravishda hisobvaraƒ-faktura yozmasligi mumkin.

Import tovarlarga nisbatan qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblash tartibi

Import qilinadigan tovarlarga nisbatan qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchilari bo‘lib, tovarlarni import qiladigan yuridik shaxslar, shuningdek boj to‘lamasdan o‘z ehtiyojlari uchun me‘yoridan ortiqcha tovarlar olib kiradigan jismoniy shaxslar hisoblanadi (demak, jismoniy shaxslar ham bevosita qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchisi bo‘lishi mumkin).

Qo‘shilgan qiymat solig‘i solinadigan ob‘ekt bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasining bojxona qonunlariga binoan belgilangan bojxona rejimlariga muvofiq O‘zbekiston hududiga import qilinadigan tovarlar hisoblanadi.

Tovar deganda iste‘molga mo‘ljallangan va qiymatga ega bo‘lgan barcha narsalar tushuniladi.

Import tovarlar bo‘yicha qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblab chiqarish uchun asos bo‘lib, bojxona qonunchiligiga muvofiq belgilanadigan bojxona qiymati hisoblanadi.

Tovarlar importi bo‘yicha soliq solinadigan oborot hajmiga bojxona qiymati bilan bir qatorda bojxona boji summasi va aktsiz solig‘i summasi (aktsiz osti tovarlar bo‘yicha) kiritiladi.

Import qilinadigan tovarlar bo‘yicha qo‘shilgan qiymat solig‘i quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$S_{QQS} = \frac{(IQTBO + BBS + AS) \times QQS_{ST}}{100};$$

Bu erda:

S_{QQS} – qo‘shilgan qiymat solig‘i summasi

$IQTBO$ – Import qilinadigan tovarlarning bojxona qiymati;

BBS – Bojxona boji summasi;

AS – aktsiz solig‘i;

QQS_{ST} – qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasi.

Import qilinadigan tovarlar bo‘yicha qo‘shilgan qiymat solig‘i 20 foizli stavka bo‘yicha to‘lanadi.

Amaldagi qonunchilikka ko‘ra quyidagilar qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod qilinadi:

- xorijiy diplomatik vakolatxonalar va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalar rasmiy foydalanishi uchun mo‘ljallangan tovarlar;

- jismoniy shaxslarning boj to‘lamasdan olib kirish me‘yorlar doirasida import qilinadigan tovarlar (tovarlarni olib kirish me‘yori Vazirlar Mahkamasining maxsus qarori asosida belgilanadi);

- O‘zbekiston Respublikasi hududiga tabiiy ofatlar, baxtsiz hodisalar yuz berganda olib kiriladigan tovarlar, shuningdek davlatlar, halqaro tashkilotlar tomonidan xayriya maqsadlarida olib kiriladigan tovarlar;

- O‘zbekiston Respublikasi hududiga investitsiya dasturiga kiritilgan ustuvor ob‘ektlarni jihozlash uchun hamda hukumat kafolati bilan xorijiy kreditlar hisobiga moliyalanadigan investitsion loyihalarni amalga oshirish uchun olib kiriladigan texnologik uskunalar;

- import bo‘yicha olib kelinadigan dori-darmonlar va tibbiy buyumlar;

- chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarining ustav kapitaliga chet ellik investorlar tomonidan ulush sifatida olib kirilayotgan texnologik jihozlar;

- va boshqa qonunchilikda ko‘zda tutilgan import tovarlar.

Tovarlar respublika hududiga import qilinishida qo‘shilgan qiymat solig‘i bojxona deklaratsiyasi qabul qilinishiga qadar yoki u bilan bir vaqtda to‘lanadi. Agar bojxona deklaratsiyasi belgilangan muddatda topshirilmasa qo‘shilgan qiymat solig‘ini to‘lash muddatlari bojxona deklaratsiyasi topshirish muddati tugagan kundan boshlab hisoblab chiqariladi.

Jismoniy shaxslar soliqni naqd pul bilan bojxona organi posti kassasiga belgilangan tartibda to‘lashlari mumkin.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ining to‘langan summalari hududiy bojxona organlarining depozit hisobvaraqlariga kirim qilinib, keyin ular respublika byudjeti daromadlariga qayd etiladi. Bojxona organlari 3 kun muddat ichida undirilgan qo‘shilgan qiymat solig‘i summasini respublika byudjetiga o‘tkazadilar.

Mavzuga doir masalalar:

1-masala. Quyidagi ma‘lumotlarga asosan qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblang (ming so‘m).

1. Hisobot davrida xarid qilingan xom-ashyo va materillar – 6500

2. Hisobot davrida jo‘natilgan tovarlar qiymati – 13200

Echilishi:

1. Korxonada hisobot davrida jo‘natilgan tovarlari buyicha imtiyozga ega bo‘lmaganligi bois jami realizatsiyadan soliq tulaydi, ya‘ni:

$$Sqqs = Stob \times SS / 100 = 13200 \times 20 \% = 2640 \text{ ming so‘m.}$$

(bu erda, Sqqs – iste‘molchilardan undiriladigan soliq summasi; Stob – soliqqa tortiladigan oborot; SS – soliq stavkasi).

2. Byudjetga o‘tkazilishi lozim bulgan soliq summasini aniqlash uchun hisobot davrida qo‘shilgan qiymat solig‘i bilan xarid qilingan xom-ashyo va materiallar uchun to‘langan qo‘shilgan qiymat solig‘ini ayirishimiz lozim, ya‘ni:

$$Tqqs = 6500 \times 20 \% = 1300 \text{ ming sum}$$

3. Byudjetga o‘tkazilishi lozim bulgan soliq summasi hisobot davrida jo‘natilgan tovarlar bo‘yicha hisoblangan qo‘shilgan qiymat solig‘idan xarid qilingan xom-ashyo va materiallar uchun to‘langan qo‘shilgan qiymat solig‘ining chegirmasiga teng, ya‘ni:

$$SBqqs = Sqqs - Tqqs = 2640 - 1300 = 1340 \text{ ming so‘m.}$$

3-masala. Quyidagi ma‘lumotlarga asosan qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblang (ming so‘m).

1. Hisobot davrida xarid qilingan xom-ashyo va materillar - 2500
2. Xarid qilingan asosiy vositalar - 4500
3. Hisobot davrida jo'natilgan tovarlar qiymati - 13000
4. Asosiy vositalar realizatsiyasi - 900
5. Asosiy vositalarning eskirish qiymati - 400

Echilishi:

1. a) $S_{qqs} = S_{tob} \times SS/100 = 13000 \times 20\% = 2600$ ming so'm;

b) Asosiy vositalar realizatsiyasida qo'shilgan qiymat solig'i asosiy vositalarning realizatsiyasi va eskirish qiymati o'rtasidagi farqdan hisoblanadi, ya'ni:

$$S_{qqs} = T_q \times SS / (SS+100) = 500 \times 20 / (20+100) = 83.3 \text{ ming so'm.}$$

(bu erda. T_q – qo'shilgan qiymat solig'i ham hisobga olingan tovar qiymati).

$$S_{qqs} = 2600 + 83.3 = 2683.3 \text{ ming so'm;}$$

$$2. T_{qqs} = 2500 \times 20\% = 500 \text{ ming so'm.}$$

O'z iste'moli uchun xarid qilingan asosiy vositalar uchun to'langan qo'shilgan qiymat solig'i summasi hisobga olinmaydi, balki asosiy vositaning qiymati sifatida kirim qilinadi, shuning uchun 3500 ming so'mga xarid qilingan asosiy vositalar qiymatidagi qo'shilgan qiymat solig'i hisobga olinmaydi.

$$2. B_{qqs} = S_{qqs} - T_{qqs} = 2683.3 - 500 = 2183.3 \text{ ming so'm.}$$

Nazorat savollari:

1. Qo'shilgan qiymat qanday tarkib topadi?
2. Qo'shilgan qiymat solig'i ilk bor qaysi davlatda kim tomonidan joriy etilgan?
3. Qo'shilgan qiymat solig'ining davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati qanday?
4. Qo'shilgan qiymat solig'i ob'ekti qanday aniqlanadi?
5. Soliqqa tortiladigan oborot deganda nimani tushunasiz?
6. Qo'shilgan qiymat solig'i stavkalari va ularni qo'llash tartibi qanday?

2-savol bo'yicha dars maqsadi: Aksiz solig'i to'g'risida talabalarga tushuncha, soliqni hisoblash hamda byudjetga to'lash muddatlarini aniqlab, tushuntirib berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 2.1. Aksiz solig'ini tushuntira oladi.
- 2.2. Aksiz solig'ini hisoblashni o'rgata oladi.
- 2.3. Aksiz soliq stavkalarini qo'llay oladi va soliqni hisoblab chiqara oladi.

2-asosiy savol bayoni:

Aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati va byudjet daromadlarida tutgan o'rni. O'zbekistonda aksiz solig'i 1992 yilda qo'shilgan qiymat solig'i bilan birgalikda oborot solig'i va sotuvdan olinadigan soliqlar o'rniga joriy qilingan. Uning qo'shilgan qiymat solig'idan farqli tomoni shundaki, u ayrim tovarlar va mahsulotlarni chegaralab olgan va u bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmatlarga

nisbatan qo‘llanilmaydi. Aktsiz solig‘i individual xarakterga ega bo‘lib, faqat aktsiz osti tovarlarga nisbatan qo‘llaniladi.

Aktsiz solig‘i qo‘shilgan qiymat solig‘iga tortiladigan bazada va narxda hisobga olinadigan yuklab jo‘natilgan tovarlar qiymatining bir qismini egri soliq sifatida byudjetga undirish shakli hisoblanadi. Aktsiz solig‘i Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda salmoqli o‘rin egallaydi, jumladan, davlat byudjetining solikli daromadlari tarkibida 2000 yilda 22,8 foizni, 2001 yilda 26,3 foizni, 2002 yilda 28,8 foizni, 2003 yilda 31,1 foizni tashkil etgani holda 2006 yilgi dalat byudjeti daromadlarida uning ulushi 19 foizni, 2008 yilda esa 16,5 foizni tashkil etgan.

6-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti daromadlari
tarkibida aktsiz solig‘ining salmog‘i to‘g‘risida ma‘lumot¹⁴**

Ko‘rsatkichlar	2008 yil		2009 yil		2010 yil		2011 yil	
	mln.so‘m	% da	mln.so‘m	% da	mln.so‘m	% da	mln.so‘m	% da
Davlat maqsadli jamg‘armalar daromadlarisiz - jami	7108257.4	100	10421382,5	100	13116396,9	100	16178563,5	100
Egri soliqlar	3571023.6	50.2	5162093,6	49,5	6973809,5	53,1	8656853,1	53,5
Aktsiz solig‘i	1170405.2	16.5	1503827,0	14,4	2191092,1	16,7	2481794,0	15,3

Yuqorida keltirilgan jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, Davlat byudjeti daromadlari umumiy summasi yildan-yilga o‘sib bormoqda. Bunga albatta bir qancha omillar ta‘sir kiladi. Masalan, soliq stavkalarining oshirilishi, yangi soliq turlarining joriy etilishi, inflyatsiya, yangi daromad manbalarining yaratilishi va xokazolar. Jadval ma‘lumotlarini tahlil etar ekanmiz, oxirgi yillarda aktsiz solig‘i salmog‘ining kamayish tendentsiyasiga egaligini ko‘rishimiz mumkin. Masalan, 2008 yilda aktsiz solig‘ining byudjet daromadlaridagi ulushi 16.5 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2009 yilda 14.4 foizni tashkil etgan, 2010 yilda ularning salmog‘ini o‘sishini ko‘rish mumkin (16.7 foiz), 2011 yil reja ko‘rsatkichlarida esa uning ulushi 15.3 foiz bo‘lishi kutilmoqda.

Aktsiz solig‘ini davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ulushining pasayish tendentsiyaga ega ekanligi shu bilan izohlanadiki, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 13 noyabrdagi 390-son “Bozorni iste‘mol tovarlari bilan to‘ldirishni rag‘batlantirish hamda ishlab chiqaruvchilar va savdo tashkilotlarini o‘zaro munosabatlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qaroriga asosan “O‘zDEUAvto” aktsionerlik jamiyatining ishlab chiqarayotgan avtomobillari (Lasetti, Neksiya, Damas, Matiz), billurdan qilingan mahsulotlar, mebel, video va audioapparatura hamda kumushdan

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорларига иловалар.

yasalgan pichoq va sanchqilarga hisoblangan aktsiz soliqlari ishlab chiqarishni rivojlantirish, iste'mol tovarlarining assortimentini ko'paytirish va raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish uchun korxonalarining o'z ixtiyorlarida qoldiriladigan bo'ldi. Shuning hisobiga hozirgi vaqtda aktsiz solig'ining ulushi davlat byudjeti daromadlari tarkibida kam salmoqni egallamoqda. Aktsiz solig'i to'liq respublika byudjetining daromadlar qismiga kelib tushadi va uning soliq yuki iste'molchilar zimmasida bo'ladi.

Aktsiz solig'i to'lovchilar. Soliq ob'ekti va bazasi

Aktsiz solig'ini to'lovchilari bo'lib, mulk shaklidan va soliqqa tortishning qanday tartibi o'rnatilganligidan qat'iy nazar aktsizosti tovarlarni ishlab chiqaruvchi va import qiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi. Bundan tashqari, oddiy shirkat aktsiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqarganda oddiy shirkat shartnomasining oddiy shirkat ishlarini yuritish zimmasiga yuklatilgan sherigi aktsiz solig'ini to'lovchi bo'lib hisoblanadi.

Soliqqa tortish maqsadida yuridik shaxslar deganda mulkida, xo'jalik yuritishida yoki tezkor boshqaruvida mol-mulki bo'lgan va o'z majburiyatlari bo'yicha ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, shuningdek mustaqil balans va hisob-kitob varag'iga ega bo'lgan alohida korxonalar tushuniladi.

Soliq kodeksining 230-moddasiga ko'ra quyidagi operatsiyalar aktsiz solig'i solinadigan ob'ekt hisoblanadi:

1) aktsiz to'lanadigan tovarlarni realizatsiya qilish, shu jumladan:

tovarni sotish (jo'natish);

garov bilan ta'minlangan majburiyat bajarilmagan taqdirda, garovga qo'yilgan aktsiz to'lanadigan tovarlarni garovga qo'yuvchi tomonidan topshirish;

aktsiz to'lanadigan tovarlarni bepul topshirish;

aktsiz to'lanadigan tovarlarni ish beruvchi tomonidan ish haqi hisobiga yollangan xodimga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda topshirish yoki hisoblangan dividendlar hisobiga yuridik shaxsning muassisiga (ishtirokchisiga) topshirish;

aktsiz to'lanadigan tovarlarni qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda boshqa tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga) ayirboshlash uchun topshirish;

2) aktsiz to'lanadigan tovarlarni yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissa yoki pay badali tariqasida yoxud oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha sherikning (ishtirokchining) hissasi sifatida topshirish;

3) aktsiz to'lanadigan tovarlarni yuridik shaxsning ishtirokchisiga (muassisiga) u yuridik shaxs tarkibidan chiqqan (chiqib ketgan) taqdirda yoki yuridik shaxs qayta tashkil etilganligi, tugatilganligi (bankrotligi) munosabati bilan topshirish, shuningdek oddiy shirkat shartnomasi doirasida ishlab chiqarilgan aktsiz to'lanadigan tovarlarni mazkur shartnoma sherigiga (ishtirokchisiga) uning shartnoma ishtirokchilari umumiy mulkidagi mol-mulkdan ulushi ajratib berilgan yoki bunday mol-mulk taqsimlangan taqdirda topshirish;

4) aktsiz to'lanadigan tovarlarni ulush qo'shish asosida qayta ishlashga topshirish, shuningdek ulush qo'shish asosida xom ashyo va materiallarni, shu jumladan aktsiz to'lanadigan xom ashyo va materiallarni qayta ishlash mahsuli bo'lgan aktsiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqaruvchi tomonidan qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallarning mulkdoriga topshirish;

5) ishlab chiqarilgan va (yoki) qazib olingan aktsiz to'lanadigan tovarlarni o'z ehtiyojlari uchun topshirish;

6) aktsiz to'lanadigan tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga import qilish.

Tekinga beriladigan aktsizlanadigan mahsulot bo'yicha quyidagilar soliq solish ob'ekti bo'lib hisoblanadi:

-aktsiz solig'ining qat'iy stavkalari belgilangan alkogolli mahsulot, tamaki mahsulotlari, o'simlik (paxta) yog'i, etil spirti, pivo, vino bo'yicha - sotilgan mahsulot hajmi natura ifodasida;

-boshqa aktsizlanadigan mahsulotlar bo'yicha soliq to'lovchida tovarni berish paytida shakllangan narxlar darajasidan kelib chiqib hisoblangan, biroq mazkur aktsizlanadigan tovarni ishlab chiqarish bo'yicha haqiqatda shakllangan xarajatlardan past bo'lmagan qiymat.

Quyidagi aktsizosti tovarlarga aktsiz solig'i solinmaydi:

1) aktsiz to'lanadigan tovarlarni ularning ishlab chiqaruvchilari tomonidan eksportga realizatsiya qilishga, bundan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan aktsiz to'lanadigan tovarlarning ayrim turlari mustasno;

2) keyinchalik O'zbekiston Respublikasining bojxona hududidan olib chiqib ketilishi sharti bilan «bojxona hududida qayta ishlash» bojxona rejimiga joylashtirilgan tovarlardan ishlab chiqarilgan qayta ishlash mahsuli bo'lgan aktsiz to'lanadigan tovarlarni topshirishga;

3) tabiiy ofatlar, qurolli mojarolar, baxtsiz hodisalar yoki avariya yuz berganda yordam ko'rsatish uchun, insonparvarlik yordami va beg'araz texnik ko'mak sifatida, shuningdek xayriya maqsadlari uchun aktsiz to'lanadigan tovarlarni davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga import qilishga;

4) aktsiz to'lanadigan tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga aktsiz solig'i solinmaydigan tovarlarni olib kirish normalari doirasida jismoniy shaxslar tomonidan import qilishga;

5) vakolatli davlat organining yozma tasdig'i mavjud bo'lgan taqdirda, telekommunikatsiyalar operatorlari va tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalarini sertifikatlashtirish bo'yicha maxsus organ tomonidan olinadigan tezkor-qidiruv tadbirlari tizimi texnik vositalarini import qilishga.

Aktsizlanadigan tovarlar uchun soliq solish bazasi bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- aktsiz solig'ining qat'iy stavkalari belgilangan tamaki mahsulotlari, o'simlik (paxta) yog'i, etil spirti, pivo, kon'yak, aroq va boshqa alkogolli aroq mahsulotlari, filtrli va filtrsiz sigaretalar, neft mahsulotlari (benzin, dizel

yoqilg'isi va aviakerosin) bo'yicha - sotilgan mahsulotning natural ko'rinishidagi xajmi;

- aktsiz solig'i to'lanadigan boshqa mahsulotlar (zargarlik buyumlari, kumushdan qilingan oshxona buyumlari, tabiiy gaz, suyultirilgan gaz, "GM Uzbekistan" aksionerlik jamiyati avtomobillari) bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'i hisobga olmagan holda, shartnomaviy narxlar bo'yicha yuklab jo'natilgan tovarning qiymatiga foiz hisobida.

Buyurtmachi tomonidan beriladigan xom ashyodan mahsulotga aktsiz solig'ini hisoblash chog'ida aktsiz solig'i solinadigan mahsulotni sotishga doir aylanma quyidagicha belgilanadi:

- aktsiz solig'ining qat'iy stavkalari belgilangan mahsulot bo'yicha tayyor mahsulotning fizik hajmidan kelib chiqib;

- boshqa mahsulotlar bo'yicha tayyor mahsulotni ishlab chiqarishga doir ishlar qiymatidan va buyurtmachi tomonidan beriladigan xom-ashyo qiymatidan kelib chiqib.

Aktsiz solig'i stavkalari, xorijiy davlatlar tajribasi

Aktsiz solig'i stavkalari va aktsizosti tovarlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilanadi va soliq to'lovchilarga Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasining quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda etkaziladi. 2011 yilda aktsizosti tovarlarga belgilangan soliq stavkalari quyidagilardan iborat:

7-jadval

O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan aktsizli tovarlarga nisbatan aktsiz solig'i stavkalari¹⁵

Tovarlar nomi	Soliq stavkasi	
	aktsiz solig'ini hisobga olgan holda narxlarida tovarlar qiymatiga nisbatan foizlarda	bir o'lchov birligiga so'mlarda
1	2	3
1. Etil spirti (1 dal. uchun)		2292
2. Vino (1 dal. tayyor mahsulot uchun) ¹		4744
3. Konyak, aroq va boshqa alkogoli mahsulotlar (1 dal. tayyor mahsulot uchun) ¹		18956
4. Пиво (1 dal. tayyor mahsulot uchun)		2156
5. O'simlik (paxta) yog'i (1 tonna uchun): ¹		
- oziq-ovqat yog'i (salomas va "O'zbekiston" yog'ini ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan yog'dan tashqari);		657900

¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 22 dekabrda PQ-1245-sonli qarori.

- texnik moy (kislota miqdori 0,3 mg KON/g dan yuqori, oziq-ovqat mahsulotlari tarkibiga qo‘shishga yaroqsiz bo‘lgan)		361900
6. Sigaretalar (1000 dona uchun): ¹		
- filtrli		8949
- filtrsiz, papirosalar		4319
7. Zargarlik buyumlari	25	
8. “O‘zDEUAvto” AJ ishlab chiqargan avtomobillari ²	29	
9. Kumushdan ishlangan oshxona anjomlari	11	
10. Qimmatbaho metallar ²		
11. Neft mahsulotlari:		
- benzin AI-80 (1tonnasiga)		292250
- benzin AI-91, AI-92, AI-93 (1 tonnasiga)		321300
- benzin AI-95 (1 tonnasiga)		371750
- dizel yoqilg‘isi (1 tonnasiga)		248550
- aviakerosin (1 tonnasiga)		43350
12. Tabiiy gaz ² (aholiga sotiladigan tabiiy gaz xajmi bundan mustasno), eksport bilan birga	25	
13. Ishlab chiqarish korxonalarini tomonidan sotiladigan suyultirilgan gaz (“Uztransgaz» AK mintaqalararo unitar korxonalarini tomonidan aholiga sotiladigan gaz hajmi bundan mustasno) ² , eksport bilan birga	26	
14. Paxta tolasi		

Izohlar:

1) Qat‘iy miqdorda belgilangan aktsiz solig‘i stavkalari O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan narxlarning dinamikasi hamda mahsulotning sotilishi hajmidan kelib chiqqan holda yil mobaynida qayta ko‘rib chiqilishi mumkin.

2) “GM Uzbekistan” AJ avtomobillari, tabiiy va suyultirilgan gazga hamda qimmatbaho metallarga aktsiz solig‘ini to‘lovchilar va uni to‘lash tartibi O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi bilan kelishilgan holda belgilanadi.

Ayrim rivojlangan davlatlarda, masalan, Frantsiyada aktsizlar tovarlarning natural birligiga nisbatan qat‘iy stavkalarda belgilab qo‘yilgan. Jumladan, 1 litr vino uchun aktsiz solig‘ining stavkasi 22 santimni, 1 litr shampän vinosi uchun 55 santimni, 1 litr pivo uchun esa 19,5 santimni tashkil qiladi.¹⁶

AQShda aktsiz soliqlari Federal ahamiyatga ega bo‘lgan soliq hisoblanadi. Lekin ularning davlat byudjeti daromadlarining hajmidagi salmog‘i nisbatan

¹⁶ Toxir Malikov. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. –T.: 2002. –15 b.

kichik. Aktsiz solig'i tamaki va alkogolli mahsulotlarga, transport xizmatlariga nisbatan joriy qilingan. Aktsiz solig'ining stavkasi 10 foizni tashkil etadi.

Buyuk Britaniyada aktsiz soliqlari egri soliqlarning tarkibida salmog'iga ko'ra qo'shilgan qiymat solig'idan keyingi o'rinni egallaydi. Aktsiz solig'i yoqilg'i, alkogol va tamaki mahsulotlariga, transport vositalari va xizmatlariga nisbatan joriy qilingan. Uning stavkalari 10 foizdan 30 foizgacha oraliqda tebranadi.

Germaniyada aktsiz solig'i bo'yicha tushumlarning asosiy qismi Federal byudjetga o'tkaziladi, faqat pivoga nisbatan joriy qilingan aktsiz solig'i bo'yicha tushumlar federal byudjetga kelib tushmaydi. Aktsiz solig'ining stavkalari tovarlarning noto'g'ri birligiga nisbatan foizlarda va "evro"da belgilangan. Masalan, sug'urta bitimlari bo'yicha aktsiz solig'ining stavkasi sug'urta polisi summasining 12 foiz miqdorida belgilangan. Shampan vinosiga nisbatan belgilangan soliq stavkasi 0,75 litr uchun 2 evroni tashkil qiladi.

Rossiya Federatsiyasida 2001 yilning 1 yanvaridan boshlab, soliq kodeksining 2-qismini kuchga kiritilishi munosabati bilan aktsizlarni qo'llash doirasi sezilarli darajada kengaytirildi, ya'ni an'anaviy aktsiz solig'i to'lovchilar qatoriga ulgurji savdo tashkilotlari ham kiritildi.

Rossiya Federatsiyasida aktsiz solig'ining davlat byudjeti daromadlarining manbai sifatidagi roli juda muhim bo'lib, u aktsiz soliqlari bo'yicha tushum summalarini Federal byudjet daromadlari tarkibidagi salmog'ini yuqori ekanligida namoyon bo'ladi. Masalan, 2003 yilda aktsiz solig'i bo'yicha tushumlarning Rossiya Federal byudjeti daromadlari tarkibidagi salmog'i 9,6 foizni tashkil qildi.¹⁷

Aktsiz solig'i bo'yicha imtiyozlar.

Soliq kodeksiga ko'ra quyidagilarga aktsiz solig'i solinmaydi:

1) aktsiz to'lanadigan tovarlarni ularning ishlab chiqaruvchilari tomonidan eksportga realizatsiya qilishga, bundan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan aktsiz to'lanadigan tovarlarning ayrim turlari mustasno;

2) keyinchalik O'zbekiston Respublikasining bojxona hududidan olib chiqib ketilishi sharti bilan «bojxona hududida qayta ishlash» bojxona rejimiga joylashtirilgan tovarlardan ishlab chiqarilgan qayta ishlash mahsuli bo'lgan aktsiz to'lanadigan tovarlarni topshirishga;

3) O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga:

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda insonparvarlik yordami sifatida;

davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan xayriya yordami maqsadida, shu jumladan texnik ko'mak ko'rsatish maqsadida;

O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari bo'yicha xalqaro va chet el hukumat moliya tashkilotlari tomonidan berilgan zayomlar (kreditlar)

¹⁷ Налоги и налогообложение. Учебник. //под ред. проф. М.В.Романовского и проф. О.В.Врублевской. Санкт-Петербург: ПИТЕР, 2003. –С. 190

mablagʻlari hisobiga, shuningdek grantlar hisobiga yuridik shaxslar tomonidan olib kirilayotgan, aktsiz toʻlanadigan tovarlarni import qilishga.

4) aktsiz toʻlanadigan tovarlarni Oʻzbekiston Respublikasining bojxona hududiga aktsiz soligʻi solinmaydigan tovarlarni olib kirish normalari doirasida jismoniy shaxslar tomonidan import qilishga. Oʻzbekiston Respublikasining bojxona hududiga aktsiz soligʻi solinmaydigan tovarlarni jismoniy shaxslar tomonidan olib kirish normalarining eng yuqori chegarasi qonun hujjatlarida belgilanadi;

5) vakolatli davlat organining yozma tasdigʻi mavjud boʻlgan taqdirda, telekommunikatsiyalar operatorlari va tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalarini sertifikatlashtirish boʻyicha maxsus organ tomonidan olinadigan tezkor-qidiruv tadbirlari tizimi texnik vositalarini import qilishga.

Aktsiz soligʻini toʻlash va hisob-kitoblarni taqdim etish tartibi, muddatlari

Toʻlovchilar tomonidan sotishning haqiqiy hajmidan kelib chiqib hisoblab chiqarilgan aktsiz soligʻi summasi byudjetga quyidagi muddatlarda toʻlanadi:

- joriy oyning 13-kunidan kechiktirmay - joriy oyning birinchi oʻn kunligi uchun;

- joriy oyning 23-kunidan kechiktirmay - joriy oyning ikkinchi oʻn kunligi uchun;

- keyingi oyning 3-kunidan kechiktirmay - hisobot oyining qolgan kunlari uchun.

Tovarga ilova qilinadigan hujjatlarda koʻrsatilgan mahsulot yuklab joʻnatilgan kun sotish kuni boʻlib hisoblanadi.

Oʻn kunlik toʻlovlar boʻyicha aktsiz soligʻining kelib tushgan summasi Davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq toʻlovchilarning shaxsiy hisobvaraqlarida bir vaqtda soliqni “Hisoblab yozish” va “Toʻlash” ustunlarida aks ettiriladi.

Aktsiz soligʻi boʻyicha hisob-kitob roʻyxatdan oʻtkazilgan joydagi davlat soliq xizmati organlariga taqdim etiladi:

- korxonalar tomonidan (mikrofirmalar va kichik korxonalaridan tashqari) - hisobot oyidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmasdan har oyda, belgilangan shaklda, unga soliq solinmaydigan aylanmalar summalari rasshifrovkasi ilova qilingan holda;

- mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan - birinchi chorak, yarim yillik va 9 oy yakunlari boʻyicha, oʻn kunliklarga taqsimlagan holda, hisobot choragidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmasdan, yil yakunlari boʻyicha esa belgilangan shaklda, yillik moliyaviy hisobotni taqdim etish muddatida.

Dam olish (ishlanmaydigan) yoki bayram kuniga toʻgʻri keladigan aktsiz soligʻini toʻlash muddatlari, tegishincha, hisob-kitobni taqdim etish muddatlari ham dam olish yoki bayram kunidan keyingi birinchi ish kuniga koʻchiriladi.

Hisobot davri mobaynida oʻn kunlik toʻlovlar bilan kiritilgan aktsiz soligʻi summalari tegishli hisobot davri uchun hisob-kitob boʻyicha hisoblab chiqarilgan soliq summasida hisobga olinishi kerak.

Ortiqcha kiritilgan aktsiz solig‘i summolari bo‘lg‘usi to‘lovlar hisobiga kiritiladi yoki uning yozma arizasi olingan kundan boshlab Davlat soliq xizmati organi tomonidan 30 kun ichida to‘lovchiga qaytariladi (agar byudjetga boshqa soliq turlari bo‘yicha qarz mavjud bo‘lmasa).

Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan alohida turdagi tovarlar bo‘yicha aktsiz solig‘ini to‘lash tartibi.

O‘zbekiston Respublikasi hududiga yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan olib kiriladigan, aktsiz to‘lanadigan tovarlarga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroriga ko‘ra ro‘yxatlar va stavkalar bo‘yicha aktsiz solig‘i solinadi.

Aktsiz to‘lanadigan tovarlar bo‘yicha aktsiz solig‘i bojxona xizmatlari tomonidan so‘mlarda undiriladi va har 5 kunda respublika byudjetiga kiritiladi.

Olib kiriladigan, aktsiz to‘lanadigan tovarlarga aktsiz solig‘ining hisobi va uning byudjetga kelib tushishi ustidan nazoratni O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmatining hududiy boshqarmalari amalga oshiradi.

Respublika hududiga aktsiz to‘lanadigan tovarlarni olib kiruvchi, mulkchilik shaklidan qat‘i nazar yuridik shaxslar, shuningdek jismoniy shaxslar aktsiz solig‘ini to‘lovchilar hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan tovarlar bo‘yicha aktsiz solig‘ini hisoblab chiqarish uchun soliq solish ob‘ekti bo‘lib bojxona yuk deklaratsiyasining 45-ustunida ko‘rsatilgan, tovarning bojxona rasmiylashtiruvi paytida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining kursi bo‘yicha so‘mlarda qayta hisoblangan tovarning bojxona qiymati hisoblanadi.

Aktsiz solig‘i summasi quyidagi formula bo‘yicha aniqlanadi:

S x A/100,

bu erda:

S - bojxona qiymati;

A - aktsiz solig‘i stavkasi.

Olib kiriladigan, aktsiz to‘lanadigan alohida turdagi tovarlar bo‘yicha aktsiz solig‘i summasi tovarning bojxona qiymatidan foizlarda yoki bir birlik o‘lchovi uchun AQSh dollarlarida belgilanadi.

“O‘zbekiston Respublikasi hududiga aktsiz solig‘i olinmaydigan tovarlarning jismoniy shaxslar tomonidan olib kirilishi bo‘yicha belgilangan normalar”ga ko‘ra jismoniy shaxslar tomonidan olib kiriladigan, aktsiz solig‘iga tortiladigan tovarlarga nisbatan aktsiz solig‘i tatbiq etilmaydi.

Majburiy ravishda markalanadigan, olib kiriladigan aktsiz to‘lanadigan tovarlarga aktsiz solig‘ini to‘lovchilar aktsiz markalarini xarid qilish chog‘ida kontrakt (bayonot berilgan) qiymatidan hisoblangan aktsiz solig‘i summasining 100 foizini to‘laydilar, bunda aktsiz markalarining nominal qiymati aktsiz solig‘i summasidan ortiq miqdorda to‘lanadi, mablag‘lar belgilangan tartibga ko‘ra respublika byudjetiga kiritiladi.

Markalangan, aktsiz to‘lanadigan tovarlar olib kirilganda aktsiz solig‘i summasi bojxona qiymatidan kelib chiqib qayta hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan tovarlarga aktsiz solig‘ining summasi respublika byudjetiga 26-bo‘limining 11-paragrafiga kiritiladi.

Davlat bojxona qo‘mitasi hududiy bojxona boshqarmalarining qaroriga ko‘ra to‘lovchiga, tovarlarning bojxona rasmiylashtiruv sanasidan boshlab 2 oydan oshmaydigan muddatga aktsiz solig‘ini kechiktirib yoki bo‘lib-bo‘lib to‘lash taqdim etilishi mumkin.

Ortiqcha kelib tushgan aktsiz solig‘i summasi o‘ttiz kun ichida qaytarilishi yoki kelgusi to‘lovlar hisobiga kiritilishi kerak.

Ular to‘langan yoki undirilgan paytdan boshlab bir yil davomida to‘lovchi ortiqcha to‘langan yoki undirilgan aktsiz solig‘i summolari qaytarilishini talab qilib, murojaat etishi mumkin.

Ortiqcha to‘langan aktsiz solig‘i summalarini qaytarish bojxona organlariga quyidagi hujjatlarni taqdim etish bilan amalga oshiriladi:

- to‘lovchining yozma arizasi, unda ortiqcha to‘lash yoki undirish sabablari ko‘rsatiladi, shuningdek pul mablag‘lari qaytarilishi kerak bo‘lgan to‘lovchining bank rekvizitlari beriladi;

- aktsiz solig‘ini hisoblab chiqarish va undirish uchun asos bo‘lgan bojxona yuk deklaratsiyasi;

- ijrosi to‘g‘risida bank belgisi qo‘yilgan, aktsiz solig‘ining tegishli summalarini to‘lashga oid to‘lov hujjati;

- tovarlar (ishlar, xizmatlar) chegaradan haqiqatda olib o‘tilgani to‘g‘risida chegara bojxonasining belgisi qo‘yilgan (zarur hollarda) tovarga ilova qilinuvchi hujjatlar.

Ortiqcha to‘langan aktsiz solig‘i summalarini qaytarish umumiy tushumlar hisobiga amalga oshiriladi.

Aktsiz markalari

Tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklar ishlab chiqarilishi, import qilinishi, saqlanishi, tashilishi va sotilishi ustidan davlat nazoratini o‘rnatish, shuningdek aktsiz solig‘i to‘liq undirilishi, ko‘rsatilgan tovarlarni yashirincha ishlab chiqarish yoki O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kelishning oldini olish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 14 avgustdagi 285-son “O‘zbekiston Respublikasi hududida tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarga aktsiz markalarini joriy etish tartibi to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq 1996 yil 1 oktyabrdan boshlab O‘zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan va uning hududiga olib kelinadigan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni, pivodan tashqari, majburiy tarzda belgilangan namunadagi aktsiz markalari bilan markalash joriy etildi va ularni aktsiz markalarini yopishtirmasdan O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kelish, tashish (xalqaro tranzitdan tashqari), saqlash va sotish ta‘qiqlandi.

Aktsiz tovarlarini ishlab chiqaruvchi korxonalar respublika byudjetiga nominal qiymati bo‘yicha buyurtma berilayotgan aktsiz markalari miqdorining

butun summasini to‘lagach, davlat soliq inspeksiyalariga turlari bo‘yicha aktsiz markalarining zarur miqdorini xarid qilishga buyurtmanoma topshiradilar. Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari soliq inspeksiyalarining aktsiz markalariga doir kelib tushgan buyurtmanomalarini hudud bo‘yicha umumlashtiradilar va qonunchilikda belgilangan tartibda Davlat soliq qo‘mitasiga taqdim etadilar, bunda ishlab chiqaruvchi korxonalar ular buyurtirgan miqdorda aktsiz markalarining nominal qiymatini to‘plashganini tasdiqlaydilar. Kelayotgan yilga buyurtmanoma umuman yil bo‘yicha, choraklarga taqsimlagan holda beriladi. Aktsiz markalarini bosish uchun buyurtmanomani “Davlat belgisi” Davlat ishlab-chiqarish birlashmasi (DICHB)ga joylashtirishni O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi amalga oshiradi.

Importchilar, shu jumladan aktsiz tovarlarini O‘zbekiston Respublikasiga olib keladigan jismoniy shaxslar buyurtmanomani Davlat bojxona qo‘mitasining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar hududiy organlariga topshiradilar. Bu organlar taqdim etilgan buyurtmanomalar asosida, yuqorida keltirilgan tartibga o‘xshab, aktsiz tovarlari uchun aktsiz markalariga yig‘ma buyurtmanoma tuzadilar va belgilangan tartibda Davlat bojxona qo‘mitasiga taqdim etadilar.

Davlat soliq inspeksiyalari va Davlat bojxona qo‘mitasining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi hududiy organlari aktsiz markalarini sotishni belgilangan shaklga binoan ana shu markalarni xarid qilishga doir buyurtmanoma – hisob-kitobga muvofiq Paxtabankning mintaqaviy bo‘linmalari orqali amalga oshiradilar.

Paxtabankning mintaqaviy bo‘linmalari aktsiz markalarini:

- tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarning mahalliy ishlab chiqaruvchilariga – aktsiz markalarining nominal qiymati to‘langanidan keyin;
- tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklar importchilariga – nominal qiymati bo‘yicha aktsiz markalari to‘liq to‘langanidan va aktsiz solig‘i to‘liq hajmda to‘langanidan keyin beradilar.

Ishlab chiqaruvchilar va importchilar nominal qiymati bo‘yicha xarid qiladigan aktsiz markalari uchun pul mablag‘lari respublika byudjetiga kiritiladi va aktsiz solig‘ini to‘lash chog‘ida aktsiz markalarining qiymati hisobiga olinmaydi.

Aktsiz markalarining nominal qiymatini O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi “Davlat belgisi” DICHB hisob-kitoblari bo‘yicha tasdiqlaydi.

“Davlat belgisi” DICHBning aktsiz markalarini ishlab chiqarishga doir xarajatlarini O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi respublika byudjeti mablag‘lari hisobiga ularning nominal qiymati doirasida qoplaydi.

Respublikadan tashqariga eksport qilinadigan:

- respublika hududiga bojsiz savdo do‘konlari uchun olib kelinadigan;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ruxsati bo‘lganda ko‘rgazmalar o‘tkazish uchun olib kelinadigan;

- O‘zbekiston Respublikasi hududiga xalqaro tranzit bo‘yicha olib kelinadigan va olib chiqish uchun mo‘ljallangan;

- Jismoniy shaxslar tomonidan O‘zbekiston Respublikasi hududiga O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan aktsizsiz olib kelish me‘yorlari doirasida olib kelinadigan (jo‘natiladigan) aktsizosti tovarlari majburiy tarzda markalanmaydi.

Respublika hududida ishlab chiqariladigan va import qilinadigan pivo O‘zbekiston Respublikasining aktsiz markalari bilan markalanmaydi.

Respublikaga ko‘rgazmalar o‘tkazish uchun olib kelingan aktsiz tovarlari, ular ko‘rgazmalar yakunlanganidan keyin O‘zbekiston Respublikasi hududida sotilgan taqdirda, O‘zbekiston Respublikasi aktsiz markalari bilan majburiy tarzda markalanishi kerak va ular bo‘yicha umumiy belgilangan tartibda aktsiz solig‘i to‘lanadi.

Aktsiz markalari ishlab chiqariladigan va import qilinadigan aktsiz tovarlarining turlariga bog‘liq ravishda harfiy va raqamli belgilar bilan markalanadi hamda quyidagi turlarga bo‘linadi:

- IM – mahsulot O‘zbekiston Respublikasi hududiga import bo‘yicha olib kelingan;

- O‘Z – mahsulot O‘zbekiston Respublikasi hududida ishlab chiqarilgan;

- 98 – dastlabki ikki belgi – aktsiz markasi bosib chiqarilgan yil;

- 01 yoki 001 – keyingi ikki yoki uchta belgi – ishlab chiqaruvchi korxonalariga (importchilarga) tegishli tamaki mahsuloti yoki alkogolli ichimlik bo‘yicha beriladigan kod raqamlari;

- 4 raqam belgisi aktsiz markalarida tamaki mahsulotini bildiradi;

- 5 raqam belgisi aktsiz markalarida alkogolli mahsulotni bildiradi;

- 98 bilan tugaydigan oxirgi raqamlar O‘zbekiston Respublikasi hududiga aktsiz tovarlari mayda turkumlar bilan olib kelinganligini anglatadi;

- 99 bilan tugaydigan oxirgi raqamlar musodara qilingan aktsiz tovarlari anglatadi.

Mavzuga doir masalalar:

1-masala. Quyidagi ma‘lumotlarga asosan *aktsiz solig‘ini hisoblang* (ming so‘m).

1. Korxonaning hisobli bahosi – 2200

2. Mahsulot uchun belgilangan soliq stavkasi – 25 %.

Echilishi:

Aktsiz solig‘i quyidagicha aniqlanadi:

$$As = O \times A / 100 = (2200 \times 25) / 100 = 550 \text{ ming so‘m}$$

yoki

$$As = 2750 - 2200 = 550 \text{ ming so‘m}$$

Nazorat savollari:

1. Aktsiz solig‘i qachon joriy etildi?
2. Aktsiz solig‘i ob‘ekti nimalardan iborat?
3. Aktsiz solig‘ining bazasi qanday aniqlanadi?
4. Aktsiz solig‘ini to‘lashdan kimlar ozod etilgan?

5. Aktsiz solig‘i stavkalari va aktsizosti tovarlar ro‘yxati kim tomonidan belgilanadi?
6. Aktsiz markalari nima va u qachon joriy etilgan?
7. Qanday holatda aktsizga tortiladigan tovarlar markalanmaydi?
8. Markalarni xarid qilishga doir buyurtmanoma qaysi bank orqali amalga oshiriladi?

Mavzu bo‘yicha asosiy xulosalar:

Qo‘shilgan qiymat o‘zining iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra, sotilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko‘rsatilgan xizmatlarning qiymati bilan ishlab chiqarish jarayonida iste‘mol qilingan tovarlar, xom-ashyolar va xizmatlarning qiymati o‘rtasidagi farqdan iboratdir. Tabiiyki, ishlab-chiqarish jarayonida va keyinchalik mehnat taqsimoti natijasida ma‘lum bir tovar bozorga olib chiqilgunga qadar ishlab chiqarish va muomala jarayonidagi bir nechta bosqichlardan o‘tadi, bu bosqichlarning har birida qo‘shilgan qiymat yaratiladi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini davlat byudjetining daromad qismiga jalb qilish g‘oyasi dastlab XX asrning boshlarida yuzaga keldi. Bu taklifni birinchi marta Germaniya byudjet amaliyotida joriy etishni 1919 yilda Vilgelm fon Simens ilgari surdi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini amaliyotga joriy etish va undirish mexanizmi birinchi marta frantsuz moliyachisi M.Lore tomonidan ishlab chiqildi.

O‘zbekiston soliq tizimida qo‘shilgan qiymat solig‘i 1992 yildan buyon amal qilmoqda. Ushbu soliq oborotdan olinadigan soliq va sotuvdan olinadigan soliqlar o‘rniga aktsiz solig‘i bilan birgalikda kiritilgan. Bu soliq oborot solig‘idan farqli ravishda faqat qo‘shilgan qiymatdan undiriladi. Oborot solig‘i esa bir marotaba umumiy oborotdan olinar edi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i esa ishlab chiqarish va muomala jarayonining har bir bosqichidan olinadi.

Aktsiz solig‘ini davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ulushining pasayish tendentsiyaga ega.

Aktsiz solig‘ini to‘lovchilari bo‘lib, mulk shaklidan va soliqqa tortishning qanday tartibi o‘rnatilganligidan qat‘iy nazar aktsizosti tovarlarni ishlab chiqaruvchi va import qiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Mavzuga oid asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2010
2. Vahobov A., Jo‘raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. –T.: “Sharq”, 2009. – 526 b.
3. Alimardonov M., Kuzieva N. Soliqlar va soliqqa tortish. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007. – 214 b.
4. Yuldashev I. Soliq va soliqqa tortish. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Fan va texnologiya”, 2007. –128 b.
5. Isroilov B. Soliqlar hisobi va tahlili: muammolar va ularning yechimlari. –T.: “Buhgalter kutubhonasi”, 2006. –270 b.

5- Mavzu: Mol-mulk solig'i.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

“Mol-mulk solig'i” mavzusidagi ma'ruza mashg'ulotining texnologik xaritasi

№	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi:</p> <p>1.1.Dars maqsadi: Yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulk solig'i haqida talabalarga tushunchalar berish, mol-mulk soliqlarni hisoblashni o'rgatish.</p> <p>1.2.Identiv o'quv maqsadlari.</p> <p>1.2.1. Mol-mulk solig'ining iqtisodiy mohiyatini izohlab beradi.</p> <p>1.2.2. Mol-mulk solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab beradi.</p> <p>1.2.3. Mol-mulk solig'i stavkalari va mol-mulk solig'i bo'yicha imtiyozlar qo'llanilishini tushuntirib beradi.</p> <p>1.3. Asosiy tushuncha va iboralar: Mol-mulk, asosiy fondlar, tushum, mol-mulkdan samarali foydalanishni rag'batlantirish, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar.</p> <p>1.4.Dars shakli: ma'ruza.</p> <p>1.4.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, taqdimot va videousul.</p> <p>1.5.Kerakli jihoz va vositalar: jadvallar, rasmlar, videoprektor, videofilmlar.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi, 20 minut
3	<p>Guruhda ishlash bosqichi:</p> <p>3.1. Talabalarga muammoli savol beradi (Soliq va soliqqa tortish 1.1) .</p> <p>3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi.</p> <p>3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi.</p> <p>3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.</p>	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	<p>Mustahkamlash va baholash bosqichi:</p> <p>4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mol-mulk solig'i O'zbekistonda qachon joriy qilingan? • Mol-mulk solig'i to'lovchilar kimlar? 	O'qituvchi, 10 minut

	<ul style="list-style-type: none"> • Mol-mulk solig'i stavkasi necha foiz? • Soliqni hisoblash va to'lash tartibi ? • Mol-mulk solig'i kimlarga nisbatan qo'llanilmaydi? <p>4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.</p>	
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi:</p> <p>5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi.</p> <p>5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (Soliq va soliqqa tortish,).</p> <p>5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.</p>	O'qituvchi, 10 minut

Ko'rib chiqiladigan asosiy savollar:

1. Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining iqtisodiy mohiyati va soliqni hisoblash tartibi.
2. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining iqtisodiy mohiyati va soliqni hisoblash tartibi.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar : Mol-mulk, asosiy fondlar, tushum, mol-mulkdan samarali foydalanishni rag'batlantirish, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar.

Mavzuda ko'rib chiqiladigan muammolar:

1. Mol-mulk solig'ini davlat byudjet daromadlarida tutgan o'rni haqida. Siz qanday fikrdasiz?
2. Mol-mulk solig'ini yuridik va jismoniy shaxslarda alohida hisoblash. Buni qanday izohlaysiz?
3. Mol-mulk solig'i bo'yicha ham soliq imtiyozlar qo'llaniladi. Siz qanday fikr bildirasiz?

1-savol bo'yicha dars maqsadi: Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining iqtisodiy mohiyati va soliqni hisoblash tartibi, muddatlarini aniqlab, tushuntirib berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 1.1. Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ini tushuntira oladi.
- 1.2. Mol-mulk solig'ining soliq to'lovchilarini izohlay oladi.
- 1.3. Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ini hisoblab chiqara oladi.

1-asosiy savol bayoni:

O'zbekiston Respublikasi soliq tizimiga mol-mulk solig'ining joriy etilishi va uning iqtisodiy mohiyati. O'zbekistonda korxonalar faoliyatini soliqqa tortish yo'lidagi muhim qadamlardan biri korxonalarining mol-mulkiga solinadigan soliqning joriy qilinishi bo'ldi. Mol-mulk solig'i dastlab, O'zbekiston Respublikasining 1991 yil 15 fevralda qabul qilingan "Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar to'g'risida" gi Qonuniga

asosan joriy etildi va shu bilan birga korxonalarining ishlab chiqarish fondlariga to'lov hamda transport vositalariga solinadigan soliq bekor qilindi. Hozirgi vaqtda ushbu soliqning huquqiy asosi bo'lib, O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, "Davlat soliq xizmati to'g'risida" gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari hamda boshqa soliq qonunchiligi bilan bog'liq bo'lgan me'yoriy xujjatlar hisoblanadi. O'zbekiston soliq tizimida yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i to'g'ri soliqlar tarkibiga kiradi va mohiyatiga ko'ra bu soliq asosiy fondlar shaklidagi resurslarga nisbatan belgilangan soliq hisoblanadi. Mazkur soliq bo'yicha tushumlar summasi to'liq mahalliy byudjetlarga tushadi va u byudjetning barqaror daromad manbalaridan biri hisoblanadi.

Mamlakat soliq tizimida mol-mulk solig'ini joriy qilishdan ko'zlangan maqsad *birinchidan*, korxonalar o'zlarining xo'jalik faoliyatini yuritishda ortiqcha va foydalanilmayotgan mol-mulkini sotishga qiziqishini uyg'otish bo'lsa, *ikkinchidan*, korxonalar balansidagi mol-mulkdan samarali foydalanishni rag'batlantirishdan iborat. Chunki, korxonalarining ma'naviy va jismoniy tomondan eskirgan asosiy vositalarini yangi, ilg'or texnologiya-uskunalar bilan yangilashi ishlab chiqarilayotgan tovarlarning bahosini arzonlashtiradi va raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarishga imkon beradi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning balansidagi barcha mulklardan soliq to'lashga majbur qilish uni ortiqcha bino, inshootlar, mashina va uskunalar qutilishiga undaydi. Bu esa, o'z navbatida, ishlab chiqarish vositalari bozorini shakllantirishga, mahsulot tannarxini pasaytirishga hamda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, mol-mulk solig'i daromad va mulk taqsimotidagi nomutanosiblikni bartaraf etishning muhim vositasi hisoblanadi.

Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ulushi yuqori salmoqqa ega emas. Hozirgi vaqtda ushbu soliqning tushumi O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining solikli daromadlarida 2,3 – 4,5 foiz oralig'ini tashkil etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti daromadlari tarkibida mol-mulk solig'ining ulushi, (foizda)¹⁸

Ko'rsatkichlar	2008 yil		2009 yil		2010 yil		2011 yil (prognoz)	
	mln.so'm	%da	mln.so'm	%da	mln.so'm	%da	mln.so'm	%da
Davlat maqsadli jamg'armalar daromadlarisiz - jami	710825	100	1042138	100	13116396	100	16178563	100
	7.4		2.5		,9		,5	
Mol-mulk solig'i va resurs to'lovlari	121887	17.	1662498,	16,0	1974143,	15,1	2308908,	14,3
	3.5	1	0		8		7	
Mol-mulk solig'i	234048.9	3.3	319045,7	3,1	354128,5	2,7	490536,2	3,0

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlari yil sayin o'sib borganligiga amin bo'lamiz. Zero, 2008 yilda byudjet daromadlari jami 7108257.4 mln. so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2011 yilga kelib 16178563,5 mln. so'mga etishi kutilmoqda.

Jadval ma'lumotlari ko'ra mol-mulk solig'i tushum summasining absolyut miqdorlari yillar bo'yicha oshib borgan bo'lib, foizdagi salmog'i esa nobarqarorlik tendentsiyasiga ega. Jumladan, 2008 yilda bu miqdor 3.3 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2009 yilga borib 3.1 foizni tashkil etgan holda 0.2 punktga kamaygan hamda 2010 yilda bu ko'rsatkich 2.7 foizni tashkil etgan va kamayish tendentsiyasiga ega. Shuni ta'kidlash lozimki, jami soliqlar tushumida mol-mulk solig'ining ulushi 2011 yilda 2008 yilga nisbatan 0.3 punktga kamayganini ko'rish mumkin. Bu holatni soliqqa tortish tartiblarini yanada takomillashib borayotganligi bilan izohlamog' kerak.

Mol-mulk solig'i to'lovchilar, soliqqa tortish ob'ekti va mol-mulkning o'rtacha yillik qoldiq qiymatini aniqlash tartibi.

Soliq qonunchiligiga asosan mol-mulk solig'ining to'lovchilari bo'lib, soliq solinadigan mol-mulkka ega bo'lgan yuridik shaxslar hisoblanadi.

Soliq solish maqsadida yuridik shaxslar deganda, mulkida, xo'jalik yuritishida yoki tezkor boshqaruvida mol-mulkka ega bo'lgan va o'z majburiyatlari bo'yicha mol-mulki bilan javob bera oladigan hamda mustaqil balans va hisob-kitob varag'iga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tushuniladi.

Soliqqa tortishning alohida rejimi o'rnatilgan ayrim toifadagi korxonalar, jumladan yagona yer solig'ini to'lovchi qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilar, yagona soliq to'lovchi miqrofirma va kichik korxonalar hamda savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari hamda notijorat tashkilotlar uchun ularning asosiy faoliyati bo'yicha mol-mulk solig'ini to'lash tatbiq etilmaydi.

Agar soliqqa tortishning alohida rejimi o'rnatilgan yuridik shaxslar faoliyatning asosiy turi bilan bir qatorda boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullansalar, ular alohida hisob yuritishlari va qonun hujjatlariga muvofiq mol-mulk solig'ini to'lashlari zarur bo'ladi.

Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining ob'ekti bo'lib, asosiy vositalar (shu jumladan moliyaviy ijara (lizing) shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalar), nomoddiy aktivlar, tugallanmagan qurilish ob'ektlari hamda belgilangan muddatda ishga tushirilmagan asbob-uskunalar qiymati hisoblanadi.

Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining soliqqa tortish bazasi bo'lib esa:

- a) asosiy vositalarning o'rtacha yillik qoldiq qiymati (shu jumladan moliyaviy ijara (lizing)shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalar);
- b) nomoddiy aktivlarning o'rtacha yillik qoldiq qiymati;
- v) belgilangan muddatlarda tugallanmagan qurilish ob'ektining o'rtacha yillik qiymati;

g) me'yoriy muddatlarda o'rnatilmagan uskunalarning o'rtacha yillik qiymati *hisoblanadi*.

Soliq solish ob'ektlarining o'rtacha yillik qoldiq qiymati (o'rtacha yillik qiymat) hisobot davridagi har bir oyning oxirgi kunidagi holatga ko'ra soliq solish ob'ektlarining qoldiq qiymatlarini (o'rtacha yillik qiymatlarini) qo'shishdan olingan summaning o'n ikkidan bir qismi sifatida ortib boruvchi yakun bilan quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$\begin{array}{r} \text{O'rtacha} \\ \text{yillik qoldiq} \\ \text{qiymati} \end{array} = \frac{31 \text{ yanvar} + 28 (29) \text{ fevral} + \dots + 30 \text{ noyabr} + 31 \text{ dekabr}}{12}$$

O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining ko'chmas mulk ob'ektlari bo'yicha soliq solinadigan baza mazkur ob'ektlarga bo'lgan mulk huquqini tasdiqlovchi hujjatlarda ko'rsatilgan qiymat asosida aniqlanadi.

Yagona soliq to'lovini to'lovchilar bo'lgan yuridik shaxslar bir oydan kam muddatga ijaraga berilgan mol-mulk bo'yicha soliq solinadigan bazani bu mol-mulkning mazkur oyning oxirgi kunidagi holatga ko'ra hisoblab chiqilgan qoldiq qiymatini o'n ikkiga va shu oydagi kalendar kunlar soniga bo'lishdan olingan, mazkur mol-mulk ijarada turgan kunlar soniga ko'paytirilgan bo'linma sifatida aniqlaydilar. Binoning bir qismi ijaraga berilgan taqdirda, soliq solinadigan baza umumiy maydoni bir kvadrat metrining qoldiq qiymatini ijaraga berilgan maydonning o'lchamiga ko'paytirish orqali aniqlanadi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchi tomonidan yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lash nazarda tutilmagan faoliyat turlari amalga oshirilgan taqdirda, soliq solinadigan baza soliq solinadigan va soliq solinmaydigan mol-mulk hisobini alohida-alohida yuritish asosida aniqlanadi. Alohida-alohida hisob yuritish imkoniyati bo'lmagan taqdirda, soliq solinadigan baza faoliyatdan olinadigan sof tushumning umumiy hajmida yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lash nazarda tutilgan sof tushumning solishtirma salmog'idan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining soliqqa tortiladigan bazasini aniqlash uchun korxonalar balans aktivida aks ettiriladigan asosiy vositalarning eskirishini chegirgan holda, buxgalteriya hisobining quyidagi hisobvaraqlari bo'yicha summalar qabul qilinadi:

1. Asosiy vositalarni hisobga olish hisobvaraqlari (0100);
2. Uzoq muddatga ijaraga olinadigan asosiy vositalarni hisobga olish hisobvaraqlari (0300);
3. Nomoddiy aktivlarni hisobga olish hisobvaraqlari (0400);
4. Tugallanmagan qurilishni (belgilangan muddatlarda qurilishi tugallanmagan ob'ekt qismida) hisobga olish hisobvaraqlari (0800);

5. O‘rnatishga mo‘ljallangan uskunani (me‘yoriy muddatlarida o‘rnatilmagan uskuna qismida) hisobga olish hisobvaraqlari (0700).

Mol-mulk solig‘i stavkalari, soliqlardan imtiyozlar.

Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘ining stavkalari har yili keyingi moliya yil uchun tasdiqlanadigan asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar prognozi va davlat byudjeti parametrlari to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi. 2011 yil 1 yanvardan boshlab yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘i stavkasi quyidagi miqdorlarda belgilangan.

9-jadval

Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘i stavkalari¹⁹

T/r	To‘lovchilar	Soliq solinadigan bazaga nisbatan %larda stavkasi soliq
1.	Yuridik shaxslar	3,5
2.	O‘zi ishlab chiqargan tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksportining erkin almashtiriladigan valyutadagi hissasi quyidagi miqdorlarni tashkil etadigan eksportchi korxonalar uchun (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 12 oktyabrdagi PF-1871 soni farmoni bilan tasdiqlangan xom-ashyo tovarlari ro‘yxatidagilar bundan istisno):	
	sotishning umumiy hajmida 15 foizdan 30 foizgacha	belgilangan stavka 30% ga pasaytiriladi
	sotishning umumiy hajmida 30 foiz va undan yuqori	belgilangan stavka 50% ga pasaytiriladi

***Izoh:** Me‘yoriy muddatlarda o‘rnatilmagan uskunalar uchun mol-mulk solig‘i ikki baravar miqdorda to‘lanadi.*

Eksport mahsulot ishlab chiqaradigan va uni mustaqil ravishda sotadigan yoki ixtisoslashgan tashqi savdo birlashmalari va firmalari orqali sotadigan vazirliklar, idoralar, korporatsiyalar, kontsernlar, uyushmalar va kompaniyalarning tarkibiy bo‘linmalari hisoblangan korxonalar uchun sotishning umumiy xajmida o‘zi ishlab chiqargan mahsulot (ish, xizmatlar) ning eksportdagi ulushiga bog‘liq holda mol-mulk solig‘ining tabaqalashtirilgan stavkalari belgilangan.

Mahsulotini eksport qiluvchi korxonalariga berilgan imtiyoz savdo-vositachi korxonalariga, shuningdek, erkin almashtiriladigan valyutaga xom-ashyo tovarlari – paxta tolasi, ip gazlama, lint, neft, neft mahsulotlari, gaz

¹⁹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449-son qarori

kondentsati, rangli va qora metallarni eksport qiladigan ishlab chiqarish korxonalariga tadbiiq etilmaydi.

Soliq stavkasi mol-mulkning qayta baholash natijasidagi qoldiq narxiga qo‘llaniladi. Qayta baholash maqsadida korxonalarining asosiy vositalari deganda quyidagilar tushuniladi:

- o‘zining asosiy vositalari;
- o‘rnatiladigan uskunalari;
- tugallanmagan qurilish ob‘ektlari;
- uzoq muddatga ijaraga olinadigan, shu jumladan uzoq muddatli lizing bo‘yicha olingan asosiy vositalar.

Asosiy vositalar qiymati har yili 1 fevralga qadar asosiy vositalarning 1 yanvar holatiga qarab qayta baholanadi. Qayta baholash chog‘ida korxonalar mutaxassis ekspertlarini jalb qiladi.

Yer uchastkalari va tabiatdan foydalanish ob‘ektlarining qiymati qayta baholanmaydi.

Amaldagi soliq qonunchiligiga ko‘ra quyidagi yuridik shaxslarning mol-mulkiga soliq solinmaydi:

a) notijorat tashkilotlarning mol-mulkiga (tadbirkorlik faoliyati uchun foydalaniladigan mol-mulkdan tashqari).

Soliqqa tortish maqsadida notijorat tashkilotlar deganda quyidagilar tushuniladi:

- faqat davlat byudjeti mablag‘lari hisobiga moliyalanadigan, tasdiqlangan smetalar doirasida xarajatlarni qoplashga byudjetdan dotatsiyalar oladigan korxonalar, muassasalar va tashkilotlar;

- xayriya birlashmalar, uyushmalar va jamg‘armalar, xalqaro tashkilotlar, diniy birlashmalar va boshqa tashkilotlar:

- 1) ijtimoiy-xayriya yoki boshqa maqsadlar uchun barpo etilgan, tadbirkorlik faoliyati uchun daromad olishni ko‘zlamasligi ta‘sis hujjatlarida qayd etilganlari;

- 2) moliyaviy va boshqa mablag‘larni mazkur tashkilotning xodimlari, muassislari yoki a‘zolarining shaxsiy manfaatlari uchun taqsimlamaydigan va investitsiyalamaydiganlari (mehnat uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda taqdirlashlardan tashqari);

- b) xalq ta‘limi va madaniyat muassasalari ehtiyojlari uchun foydalaniladigan mol-mulkka;

- v) uy-joy-kommunal xo‘jaligi va boshqa umumfuqaroviy ahamiyatga molik shahar xo‘jaligining mol-mulkiga.

- g) nogironlarning jamoat birlashmalari, "Nuroniy" jamg‘armasi va "O‘zbekiston chernobilchilari" uyushmasining mulkida bo‘lgan, ishlovchilari umumiy sonining kamida ellik foizini nogironlar tashkil qilgan yuridik shaxslarning mol-mulkiga;

- d) yangi tashkil etilgan yuridik shaxslarning mol-mulkiga, ro‘yxatdan o‘tgan paytidan e‘tiboran ikki yil mobaynida. Mazkur imtiyoz tugatilgan (qayta tashkil etilgan) korxonalar, ularning filiallari va tarkibiy bo‘linmalarining ishlab

chiqarish quvvatlari va asosiy fondlari negizida tashkil etilgan korxonalar, shuningdek korxonalar huzurida tashkil etilgan yuridik shaxslarga nisbatan, basharti ular ana shu korxonalardan ijaraga olingan asbob-uskunalarda ishlayotgan bo'lsalar, qo'llanilmaydi;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan (o'z hududida mol-mulk joylashgan soliq to'lovchilarga nisbatan) yuridik shaxslarga qo'shimcha imtiyozlar berilishi ham mumkin.

Mol-mulk solig'i hisoblab chiqarilayotganida soliq solinadigan baza quyidagilarning qiymatiga kamaytiriladi:

- soliq to'lovchining balansida bo'lgan uy-joy-kommunal va ijtimoiy-madaniy soha ob'ektlarining;
- tabiatni muhofaza qilish, sanitariya-tozalash maqsadida va yong'inga qarshi xavfsizlik uchun foydalaniladigan ob'ektlarning;
- mahsulot o'tkazgichlar, aloqa yo'llari (shu jumladan avtomobil yo'llari), aloqa va energiya uzatish liniyalarining, shuningdek ularni foydalanishga yaroqli holda saqlab turish maqsadida qurilgan inshootlarning.

Mahsulot o'tkazgichlarga quyidagilar kiradi:

- neft, neft mahsulotlari, kondensat quvurlari va quvur transportining boshqa turlari, nasos, kompressor hamda taqsimlash stantsiyalari bilan birga;
- uy-joy-kommunal ob'ektlari bo'lmagan mintaqaviy gaz, bug' quvurlari, issiqlik trassalari, suv quvurlari, kanalizatsiya kollektorlari;
- buxgalteriya hisobotida alohida ob'ektlar sifatida hisobga olinadigan alohida joylashgan tsexlar, konlar va karerlarning ayrim uchastkalari orasidagi mahsulotlarni harakatlantirish uchun ishlatiladigan yer osti, yer usti va havoda joylashtirilgan har xil ko'rinishdagi quvurlar va transportyorlar.

Aloqa liniyalariga havo aloqa liniyalari, ularga ilib qo'yilgan simlar va aloqa kabellari, ustunli radiofikatsiya aloqa liniyalari, ularni belgilaydigan signal va o'lchov ustunlari (qoziqlari), radiorele aloqa liniyalari, kabelli telefon kanalizatsiyasi, er usti va er ostidagi ularga xizmat qilinmaydigan kuchaytirish punktlari, taqsimlovchi shkaflar, qutilar, erga ulangan sim konturlari va boshqa aloqa inshootlari kiradi.

Energiya uzatish liniyalariga havo va kabelli elektr uzatish liniyalari kiradi.

Soliq solish maqsadida ularni foydalanishga yaroqli holda saqlab turish maqsadida qurilgan inshootlarga ustunlar, tabiiy va sun'iy to'siqlardan o'tishlar va boshqa muhofaza inshootlari kiradi.

- aloqa yo'ldoshlarining;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko'ra to'xtatib qo'yilgan asosiy ishlab chiqarish fondlarining;
- shahar yo'lovchilar transportining (taksidan, shu jumladan yo'nalishli taksidan tashqari), shahar atrofidagi yo'nalishlarda yo'lovchilar tashiydigan umumiy foydalanishdagi avtomobil transportining (taksi, shu jumladan yo'nalishli taksidan tashqari);
- yo'l xo'jaligi korxonalari va tashkilotlarining yo'llarni ta'mirlash va saqlash ishlarida band bo'lgan transport vositalarining;

- soliq to'lovchining balansida bo'lgan hamda tadbirkorlik faoliyatida foydalanilmayotgan fuqarolik himoyasi va safarbarlik ahamiyatiga molik ob'ektlarning;

- lizingga olingan mol-mulkning, lizing shartnomasining amal qilish muddatiga;

- xorijiy kredit hisobiga xarid qilingan asbob-uskunalarga, ushbu kreditni so'ndirish muddatiga, lekin u besh yildan ortiq bo'lmasligi kerak.

Mazkur imtiyoz quyidagilarga tatbiq etiladi:

a) soliq to'lashga doir majburiyatlar yuzaga kelgan paytdan boshlab ushbu kreditni so'ndirish muddatiga, lekin besh yildan oshirmagan holda, mazkur asbob-uskuna bo'yicha mol-mulkka;

b) buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq to'lovchining balansida qayd etilgan etkazib berish, montaj qilish va ishga tushirish-sozlash xarajatlarini o'z ichiga oladigan asbob-uskunalarining butun qiymatiga.

Soliq to'lovchilarga O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi amalga kiritilishiga qadar qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari bilan taqdim etilgan soliq imtiyozlari ular taqdim etilgan muddat tugashiga qadar saqlanadi.

Soliq hisobini taqdim etish va hisoblangan soliq summasini byudjetga to'lash muddatlari. Yuridik shaxslar byudjetga joriy to'lovlar summasini hisobot yili mol-mulking o'rtacha yillik qoldiq qiymatidan va belgilangan soliq stavkasidan kelib chiqib mustaqil ravishda hisoblaydilar.

Byudjetga joriy to'lovlarni to'lash har oyning 20-kunidan kechiktirmay, yillik soliq summasining 1/12 qismi miqdorida to'lanadi.

Birinchi chorak, yarim yil, 9 oy va yil tugaganda to'lovchilar mustaqil ravishda mol-mulk solig'ini o'sib boruvchi yakun bilan, hisobot davrida mol-mulkning o'rtacha qoldiq qiymatidan kelib chiqib, hisoblab chiqadilar va hisobot davridan keyingi oyning 25-sanasidan, yil yakunlari bo'yicha yillik moliya hisobotlarini taqdim etish muddatidan kechiktirmay ob'ekt joylashgan joydagi davlat soliq organlariga belgilangan shaklda taqdim etadilar. Mol-mulk solig'ining hisoblangan summasi hisob-kitobni taqdim etish uchun belgilangan kundan kechiktirmay to'lanadi. Aks holda har bir kechiktirilgan kun uchun hisoblangan soliq summasiga nisbatan 0,05 foiz miqdorida penya (moliyaviy jarima) qo'llaniladi.

Mol-mulkning qoldiq qiymati va imtiyoz taqdim etish muddatini ko'rsatgan holda korxonalar mol-mulki o'rtacha qoldiq qiymatining hisob-kitobi va soliq undirilmaydigan mol-mulk ro'yxati mol-mulk solig'ining hisob-kitobiga majburiy ilovalar hisoblanadi.

Mahsulot eksportini amalga oshiradigan eksportchi korxonalar mol-mulk solig'i hisob-kitobini taqdim etayotganlarida eksport qilinadigan mahsulot (ishlar, xizmatlar)ga doir ma'lumotnomani taqdim etadilar.

Ortiqcha to'langan soliq summalari, agar soliqlar va yig'img'lar bo'yicha byudjetga qarz mavjud bo'lmasa, to'lovchining yozma arizasiga ko'ra bo'lg'usi to'lovlar hisobiga qayd etiladi yoki 30 kun ichida korxonaga qaytariladi.

Byudjet bilan hisob-kitoblarning buxgalteriya hisobi byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzni hisobga olish hisobvarag'i bo'yicha yuritiladi.

Mol-mulk solig'i hisoblanganda buxgalteriyada davr xarajatlarini hisobga olish hisobvarag'i debitlanadi, byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'i kreditlanadi. Soliq byudjetga o'tkazilganda byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'i debitlanadi, pul mablag'larini hisobga olish hisobvarag'i kreditlanadi.

Belgilangan muddatlarda tugallanmagan qurilish ob'ektlari va me'yoriy muddatlarda o'rnatilmagan uskuna uchun mol-mulk solig'ini to'lash tartibi

Belgilangan muddatlarda tugallanmagan qurilish ob'ekti uchun mol-mulk solig'ini to'lovchilar bo'lib qurilishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar, ya'ni buyurtmachilar hisoblanadi.

Soliqqa tortish ob'ekti bo'lib, belgilangan muddatlarda tugallanmagan qurilish ob'ektining qiymati, ya'ni buyurtmachi tomonidan F-3 shaklida (bajarilgan ishlar va xarajatlar hajmi to'g'risida ma'lumotnoma) rasmiylashtirilgan statistika hisobiga ob'ekt bo'yicha kiritilgan va tugallanmagan qurilish hisobvarag'ida hisoblanadigan barcha ishlar va xarajatlar xajmi hisoblanadi.

Qurilishning belgilangan muddati deb qurilishni tashkil qilish loyihasi (QTQL) tarkibida 1.04.03-85-son QMQ "Korxonalar, binolar va inshootlarni qurish muddati me'yorlari"ga muvofiq loyihalash tashkiloti tomonidan aniqlanadigan ob'ekt qurilishining me'yoriy muddati hisoblanadi.

Loyihalash tashkilotlari loyiha-smeta hujjatlarida tayyorlash muddatlarini ajratgan holda qurilish muddati me'yorini ko'rsatishlari shart. Loyiha-smeta hujjatlarida qurilish muddati me'yori ko'rsatilmagan taqdirda, buyurtmachi loyihalash tashkilotidan muayyan ob'ekt bo'yicha qurilish muddatining me'yori to'g'risida xulosa olishga majbur.

Me'yordagi muddatda o'rnatilmagan uskunalar uchun mol-mulk solig'ini to'lovchilar bo'lib kapital mablag'lar hisobiga qayta jihozlanadigan ob'ektlarda montaj qilish talab qilinadigan va o'rnatishga belgilangan texnologik, energetik va ishlab chiqarish uskunalari bo'lgan yuridik shaxslar hisoblanadi.

Me'yordagi muddatda o'rnatilmagan uskunalar uchun soliq solish ob'ekti bo'lib o'rnatishga belgilangan uskunalar qiymati hisoblanadi, ular qatoriga montaj qilishni talab qiladigan, faqat qismlarini yig'ish va poydevorga yoki ustunlarga, polga, qavatlararo to'siqlarga va boshqa bino va inshootlarni ko'tarib turuvchi konstruksiyalarga o'rnatiladigan uskunalar hamda uskunalarni hisobga olish hisobvarag'ida hisoblanadigan shunday uskunalarning ehtiyot qismlar to'plami (me'yordagi muddatda o'rnatilmagan uskunalar qismida) hisoblanadi. Ushbu uskunalar tarkibiga o'rnatiladigan uskunalar qatorida montaj qilish uchun belgilangan nazorat-o'lchov apparaturasi yoki boshqa asboblarni ham kiradi.

Korxonalar, binolar va inshootlar qurilishida tasdiqlangan qurilish muddati va tayyorlab qo'yilgan zaxiralar me'yoriga muvofiq har bir ob'ekt bo'yicha texnologik yoki boshqa uskunalarni etkazib berish va montaj qilish jadvali belgilangan bo'lishi lozim.

Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan va import qilingan uskunalarni etkazib berish va montaj qilish jadvalida quyidagi muddatlarda topshirish hisobga olinadi:

- yirik texnologiya va energetika uskunalari - ularni nomma-nom ro'yxatlari bo'yicha montaj qilish va etkazib berish jadvallarining rejadagi muddati o'tib ketgandan keyin;

- texnologiya uskunalari, texnologiya liniyalari, qurilmalar va boshqa umumzavod uskunalari - uskunalarni montajga topshirishining rejadagi muddati o'tgandan keyin, lekin olti oydan ortiq bo'lmagan muddatda;

- komplekt import uskunalari - ularni montajga topshirishning rejadagi muddati o'tib ketgandan keyin, lekin bir yildan ortiq bo'lmagan muddatga, agar texnik shart-sharoitlariga ko'ra uskunani qismlar bo'yicha montaj qilish mumkin bo'lmasa, ularni montajga topshirish muddati uskunalar butun komplektining kelib tushishi paytidan hisoblanadi;

- qismlarga ajratilgan import uskunalari, shuningdek kabel mahsulotlari, simlar va trosalar - ularni montajga topshirishning rejadagi muddati o'tgandan keyin, lekin olti oydan ortiq bo'lmagan muddatda.

Uskunalarni montaj qilish va o'rnatish uchun me'yorlar va jadvallar bo'lmaganida soliq quyidagi muddatlarda to'lanadi:

- ishlab chiqarish maqsadlaridagi ob'ektlar bo'yicha mamlakatimizda ishlab chiqarilgan va import qilingan uskunalarning o'rnatilmaganligi uchun - sotib olinganiga bir yillik muddat to'lganidan keyingi oydan boshlab;

- noishlab chiqarish maqsadlaridagi ob'ektlar bo'yicha - sotib olinganiga olti oy tugagandan keyin;

Uskunalarni etkazib berish va montaj qilishning yuqorida ko'rsatilgan muddatlarini buzganligi uchun korxonalar va tashkilotlar, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollardan tashqari, mol-mulk solig'ini ikki baravar ko'paytirilgan stavka bo'yicha to'laydilar.

Nazorat savollari:

1. Mol-mulk solig'i qachon joriy etilgan va uni joriy etishdan ko'zlangan maqsad nima?
2. Mol-mulk solig'ini davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ahamiyati qanday?
3. Mol-mulk solig'ini to'lovchilari kimlar?
4. Mol-mulk solig'ining ob'ekti va bazasi qanday aniqlanadi?
5. Korxonalar mol-mulkining o'rtacha yillik qoldiq qiymati qanday tartibda topiladi?
6. Mol-mulk solig'i stavkalari qanday belgilangan?
7. Mol-mulk solig'idan kimlar imtiyozga ega?

2-savol bo'yicha dars maqsadi: Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining iqtisodiy mohiyati va soliqni hisoblash tartibi, to'lash muddatlarini aniqlab, tushuntirib berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 2.1. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ini tushuntira oladi.
- 2.2. Mol-mulk solig'ining soliq to'lovchilarini izohlay oladi.
- 2.3. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ini hisoblab chiqara oladi.

2-asosiy savol bayoni:

Soliq kodeksiga ko'ra soliq solinadigan mol-mulkga ega bo'lgan jismoniy shaxslar, chet el fuqarolari, shuningdek yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchilari bo'lib hisoblanishadi.

Jismoniy shaxslarning O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan uy-joylari, kvartiralar, chorbog' va bog' uylari, garajlar va boshqa imoratlar, binolar va inshootlari qiymati soliq solish ob'ekti hisoblanadi.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkini inventarizatsiya qilish qiymati soliq solish baza bo'lib hisoblanadi. Agar jismoniy shaxslarning mol-mulkini bahosi tegishli vakolatli idoralar tomonidan aniqlanmagan bo'lsa, bunday holatda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan mol-mulkning shartli qiymati belgilanadi hamda o'rnatilgan stavkalar asosida soliqqa tortiladi.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga soliq stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi, ularni soliq to'lovchilarga Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi va uning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda bildiriladi. Soliq stavkalari har yili keyingi moliya yili uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risidaga qarori asosida qayta ko'rib chiqilishi mumkin.

2011 yil 1 yanvardan jismoniy shaxslar mol-mulk solig'ining stavkalari quyidagicha belgilangan:

10-jadval

Jismoniy shaxslar mol-mulk solig'i stavkalari²⁰

Soliqqa tortish ob'ekti	Mol-mulkning inventarizatsiya qiymatiga nisbatan soliq stavkasi
Turar joylar, kvartiralar (shaharda joylashgan umumiy maydoni 200 kv. metrdan yuqori bo'lganlardan tashqari), dala hovli, garajlar va boshqa imoratlar,	0,75

²⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449-sonli Qaroridan olingan.

xonalar va inshootlar ularning qiymatidan kelib chiqib	
Shaharda joylashgan turar joylar, kvartiralarining umumiy maydoni:	
200 kv. metrdan 500 kv. metrgacha bo‘lgan	0,9
500 kv. metrdan yuqori bo‘lgan	1,13

Jismoniy shaxslar mol-mulkini baholash bo‘yicha tegishli organlar tomonidan belgilangan inventarizatsiya qiymati bo‘lmasa soliq undirish uchun Toshkent shahri va viloyat markazlarida – 18480,0 ming so‘m, boshqa shaharlar va qishloq joylarda – 8030,0 ming so‘m miqdoridagi mol-mulkning shartli qiymati qabul qilinadi. Jismoniy shaxslarning mol-mulkleri texnik inventarizatsiyalash byurosi (TIB) xodimlari tomonidan baholanadi.

Mulkida soliq solinadigan mol-mulk bo‘yicha pensionerlar uchun mol-mulk solig‘i bo‘yicha soliq solinmaydigan eng kam miqdor umumiy maydonining 60 kv.metri hajmida belgilanadi.

Soliq qonunchiligiga ko‘ra quyidagi jismoniy shaxslarning mulkida bo‘lgan imoratlari, binolari va inshootlariga soliq solinmaydi:

a) "O‘zbekiston Qahramoni", Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat qahramoni unvonlariga sazovor bo‘lgan, uchala darajali Shuhrat ordeni bilan taqdirlangan fuqarolarning;

b) 1941-1945 yillardagi urush qatnashchilari va partizanlari, ularga tenglashtirilgan shaxslar, ichki ishlar va davlat xavfsizligi organlari tarkibida xizmat qilgan shaxslarning, harakatdagi armiya tarkibiga kirgan harbiy qismlar, shtablar va muassasalarda shtatdagi lavozimlarni egallagan shaxslar, Leningrad shahri qamalida bo‘lganlarning va konsentratsion lagerlarning sobiq yosh tutqunlari, xizmatni Afg‘oniston Respublikasida va jangovar harakatlar olib borilgan boshqa mamlakatlarda vaqtincha bo‘lgan qo‘shinlarning cheklangan kontingenti tarkibida o‘tagan harbiy xizmatchilar hamda o‘quv va sinov yig‘inlariga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlarning;

v) o‘n nafar va undan ortiq farzandi bor ayollarning;

g) Chernobil AESdagi avariya oqibatlarini tugatishda ishtirok etganlik uchun imtiyozlar olayotgan fuqarolarning (shu jumladan, u erga vaqtincha yoki xizmat safariga yuborilgan fuqarolarning);

d) soliq solinmaydigan maydon o‘lchami doirasida pensionerlarning, shuningdek I va II guruh nogironlarining;

e) muddatli xizmat harbiy xizmatchilari va ularning oila a‘zolarining - xizmatni o‘tash davrida;

j) harbiy xizmat majburiyatlarini bajarishda yarador, kontuziya bo‘lganlik yoki shikastlanganlik oqibatida yoki frontda bo‘lish tufayli orttirilgan kasallik oqibatida halok bo‘lgan harbiy xizmatchilarning ota-onalari va boshqa turmush qurmagan rafiqalarining (erlarining);

Yuqorida nazarda tutilgan imtiyozlar mol-mulk egasining tanlashiga binoan, imtiyoz olish huquqini beruvchi zaruriy hujjatlar soliq organlariga

taqdim etilganda, mol-mulkning faqat bir ob'ektiga taalluqli bo'ladi. Bunda mol-mulk imtiyoz oluvchining mulki bo'lgan hollardagina taqdim etiladi.

Yil davomida to'lovchilarda mol-mulk solig'i bo'yicha imtiyozga ega bo'lish huquqi paydo bo'lgan taqdirda ular ko'rsatilgan to'lovlardan ana shu huquq paydo bo'lgan oydan boshlab ozod etiladilar.

Yil o'rtasida mol-mulk solig'i bo'yicha imtiyoz huquqini yo'qotganda soliq solish ushbu huquq yo'qolgan oydan keyingi oydan boshlab amalga oshiriladi.

Soliqni hisoblab chiqarish va byudjetga to'lash tartibi.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq davlat soliq xizmati organlari tomonidan hisoblab chiqariladi.

Mol-mulk solig'i bo'yicha imtiyozlar huquqiga ega bo'lgan shaxslar zarur hujjatlarni davlat soliq xizmati organlariga taqdim etadilar.

Imoratlar, binolar va inshootlar uchun mol-mulk solig'i ularning har yil 1 yanvardagi holati yuzasidan texnik inventarizatsiyalashning hududiy kadastr byurolari taqdim etadigan inventarizatsiya qiymatiga doir ma'lumotlar asosida hisoblab chiqariladi, bunday ma'lumotlar bo'lmagan taqdirda esa O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilangan mol-mulkning shartli qiymati qabul qilinadi. Bir necha mulkdorning ulushbay asosidagi umumiy mulki bo'lgan imoratlar, binolar va inshootlar uchun mol-mulk solig'i har bir mulkdor tomonidan ushbu imoratlar, binolar va inshootlardagi ulushiga mutanosib ravishda to'lanadi. Yangi imoratlar, binolar va inshootlar bo'yicha soliq ular barpo etilgan yoki olingan yildan keyingi yilning boshidan e'tiboran to'lanadi.

Meros bo'yicha o'tgan mol-mulkdan soliq merosxo'rlardan meros ochilgan paytdan boshlab undiriladi. Mol-mulk yo'q qilingan, butunlay vayron bo'lgan hollarda mol-mulk solig'i undirish ular yo'q qilingan yoki butunlay vayron bo'lgan oydan e'tiboran to'xtatiladi. Mol-mulkka mulk huquqi taqvimiy yil davomida bir mulkdordan boshqasiga o'tganda soliqni birinchi mulkdor o'sha yilning 1 yanvaridan bu mol-mulkka mulk huquqini yo'qotgan oyning boshigacha to'laydi, yangi mulkdor esa - mulk huquqini qo'lga kiritgan oydan e'tiboran to'laydi.

Taqvimiy yil davomida imtiyozga ega bo'lish huquqi paydo bo'lgan taqdirda mol-mulk solig'i ana shunday huquq vujudga kelgan oydan e'tiboran qayta hisoblab chiqiladi. Mol-mulk solig'ini to'lash haqidagi to'lov xabarnomalari to'lovchilarga davlat soliq xizmati organlari tomonidan har yili 1 maydan kechiktirmay topshiriladi. Hisoblangan yillik soliq miqdori teng ulushlarda ikki muddatda - 15 iyun va 15 dekabrda kechiktirmay mahalliy byudjetga to'lanadi. Agar soliq to'lovchi tomonidan ortiqcha summalar to'langan bo'lsa, soliq va yig'imlar bo'yicha qarzlarni mavjud bo'lmasa, ushbu summalar uning yozma arizasiga ko'ra o'ttiz kun ichida soliq to'lovchiga qaytariladi yoki bo'lg'usi to'lovlar hisobiga qayd etiladi.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq to'lovchilari hisobi davlat soliq xizmati organlari tomonidan har bir yilning 1 yanvardagi holat bo'yicha shahar va tumanlar bo'yicha, texnik inventarizatsiyalash hududiy

kadastr byurosida mavjud bo‘lgan imoratlar egalari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarga binoan o‘tkaziladi.

Nazorat savollari:

1. Jismoniy shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig‘ining to‘lovchilari kimlar?
2. Jismoniy shaxslarning qanday mol-mulkleri soliq solish ob‘ekti va bazasi hisoblanadi?
3. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘i stavkalari kimning qarori bilan belgilanadi?
4. Jismoniy shaxslar mol-mulk solig‘i stavkasi 2011 yilda necha foiz qilib belgilangan?
5. Jismoniy shaxslar mol-mulkini baholash bo‘yicha inventarizatsiya qiymati bo‘lmasa soliq undirish qandan tartibda amalga oshiriladi?

Mavzu bo‘yicha asosiy xulosalar:

Mol-mulk solig‘i dastlab, O‘zbekiston Respublikasining 1991 yil 15 fevralda qabul qilingan “Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar to‘g‘risida” gi Qonuniga asosan joriy etildi va shu bilan birga korxonalarining ishlab chiqarish fondlariga to‘lov hamda transport vositalariga solinadigan soliq bekor qilindi.

Mamlakat soliq tizimida mol-mulk solig‘ini joriy qilishdan ko‘zlangan maqsad *birinchidan*, korxonalar o‘zlarining xo‘jalik faoliyatini yuritishda ortiqcha va foydalanilmayotgan mol-mulkini sotishga qiziqishini uyg‘otish bo‘lsa, *ikkinchidan*, korxonalar balansidagi mol-mulkdan samarali foydalanishni rag‘batlantirishdan iborat

Soliq kodeksiga ko‘ra soliq solinadigan mol-mulkga ega bo‘lgan jismoniy shaxslar, chet el fuqarolari, shuningdek yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo‘jaliklari jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to‘lovchilari bo‘lib hisoblanishadi.

Jismoniy shaxslarning O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan uy-joylari, kvartiralar, chorbog‘ va bog‘ uylari, garajlar va boshqa imoratlari, binolar va inshootlari qiymati soliq solish ob‘ekti hisoblanadi.

Mavzuga oid asosiy adabiyotlar:

1. Jo‘raev A., Toshmatov III., Abduraxmonov O. Soliqlar va soliqqa tortish. O‘quv qo‘llanma, –T.: “Norma”, 2009. –184 b.
2. Jo‘raev A. Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish. O‘quv qo‘llanma. – T.: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2007. –232 b.
3. Jo‘raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. –T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007. – 84 b.
4. Urazov K. Investitsiyalarning buxgalteriya hisobi va soliqqa tortilishi. – T.: “Iqtisodiyot va huquq dunyosi”, 2003. – 164 b.
5. Abduraxmonov O. Soliq islohatlari: izchillik va tadrijiylik. – T.: “Akademiya”. 2005. –40 b.
6. Миляков Н.В. Налоги и налогообложения: Учебник. –М.: “Инфра-М”, 2008. –245 с.

6- Mavzu: Resurs soliqlari

Fanni o'qitish texnologiyasi:

“Resurs soliqlari” mavzusidagi ma’ruza mashg’ulotining texnologik xaritasi

№	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi:</p> <p>1.1.Dars maqsadi: Resurs soliqlarining joriy etilishi va zarurligi haqida talabalarga tushunchalar berish, resurs soliqlarni hisoblashni o’rgatish.</p> <p>1.2.Identiv o’quv maqsadlari.</p> <p>1.2.1. Resurs solig’ining iqtisodiy mohiyatini izohlab beradi.</p> <p>1.2.2. Resurs solig’ining soliq to’lovchilarini aniqlab beradi.</p> <p>1.2.3. Resurs solig’i stavkalari va resurs solig’i bo’yicha imtiyozlar qo’llanilishini tushuntirib beradi.</p> <p>1.3. Asosiy tushuncha va iboralar: Suv resurslari, suv hajmi, yer osti manbalari, yer usti manbalari, elektrostansiyalar va boshqalar.</p> <p>1.4.Dars shakli: ma’ruza.</p> <p>1.4.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma’ruza-hikoya, baxs, taqdimot va videousul.</p> <p>1.5.Kerakli jihoz va vositalar: jadvallar, rasmlar, videoprektor, videofilmlar.</p>	O’qituvchi
2	<p>O’quv mashg’ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e’lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma’ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O’qituvchi, 20 minut
3	<p>Guruhda ishlash bosqichi:</p> <p>3.1. Talabalarga muammoli savol beradi (Soliq va soliqqa tortish 1.1) .</p> <p>3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi.</p> <p>3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to’g’riligi tekshiriladi.</p> <p>3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.</p>	O’qituvchi-talaba, 40 minut
4	<p>Mustahkamlash va baholash bosqichi:</p> <p>4.1. Berilgan ma’lumotni talabalar tomonidan o’zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Resurs solig’i O’zbekistonda qachon joriy qilingan? • Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to’lovchilar kimlar? 	O’qituvchi, 10 minut

	<ul style="list-style-type: none"> • Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkasi necha foiz? • Soliqni hisoblash va to'lash tartibi ? • Suv resurslaridan foydalanganlik uchun solig'i kimlarga nisbatan qo'llanilmaydi? <p>4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.</p>	
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi:</p> <p>5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi.</p> <p>5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (Soliq va soliqqa tortish,).</p> <p>5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.</p>	O'qituvchi, 10 minut

Ko'rib chiqiladigan asosiy savollar:

1. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.
2. Yer qariidan foydalanganlik uchun soliq.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar : Suv resurslari, suv hajmi, yer osti manbalari, yer usti manbalari, elektrostansiyalar va boshqalar.

Mavzuda ko'rib chiqiladigan muammolar:

1. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni davlat byudjet daromadlarida tutgan o'rni haqida. Siz qanday fikrdasiz?
2. Soliqqa tortish obyekti qanday aniqlanadi. Buni qanday izohlaysiz?
3. Yer qaridan foydalanganlik uchun soliqning iqtisodiy mohiyati. Siz qanday fikr bildirasiz?
4. Yer qaridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi. Buni qanday izohlaysiz?

1-savol bo'yicha dars maqsadi: Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni davlat byudjet daromadlarida tutgan o'rni va soliqni hisoblash tartibi, muddatlarini aniqlab, tushuntirib berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 1.1. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni tushuntira oladi.
- 1.2. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilarini izohlay oladi.
- 1.3. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblab chiqara oladi.

1-asosiy savol bayoni:

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni joriy etilishi. O'zbekiston sharoitida suv qadri hisoblanadi. Chunki, respublikamizda qishloq ho'jaligi asosan sug'oriladigan yerlardan iborat. Suv har qanday davlat uchun asosiy boylik hisoblanadi.

1998 yilga qadar suvdan foydalanayotgan korxonalar "suv uchun to'lov" to'lashar edi. Iste'molchilarning suvdan samarali, tejab foydalanish maqsadida

respublikamiz soliq qonunchiligiga hamda O‘zbekiston Respublikasining “Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida”gi qonuniga ko‘ra 1998 yil 1-yanvardan boshlab suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq joriy etildi. Ushbu soliq umumdavlat soliqlari tarkibiga kirib, respublika byudjetining asosiy daromad manbalaridan biri hisoblanadi. 2008 yilda Davlat byudjetiga suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq tushumi 34920 mln. so‘m tushishi prognozlashtirilgan bo‘lib, bu byudjet daromadlarining 0,5 foizini tashkil etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 dekabrda 1024-sonli qaroriga asosan ushbu soliq tushumi mahalliy byudjetlarning Davlat byudjetidagi ulushini ko‘paytirish maqsadida to‘liq miqdorda mahalliy byudjetlar daromadiga o‘tkazildi.

Soliq to‘lovchilar tarkibi. O‘z faoliyatida suvdan foydalanuvchi yuridik shaxslar, dehqon xo‘jaliklari (yuridik shaxs tashkil etadigan va yuridik shaxs tashkil etmaydigan) hamda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi jismoniy shaxslar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to‘lovchilardir. O‘zbekistonda asosiy, davlat byudjeti daromadlarini ushbu manba bo‘yicha olib qiladigan, ya‘ni ta‘minlab beradigan soliq to‘lovchilar bo‘lib, Shirin GRES, Taxi-yatosh GRES, Toshkent GRES va boshqa shu kabi GESlar hisoblanishadi.

Soliqqa tortishning alohida tartibi o‘rnatilgan to‘lovchilar hamda notijorat tashkilotlar asosiy faoliyat turi bilan bir qatorda boshqa faoliyat turlari bilan shug‘ullansalar, ular alohida hisob olib borishlari va shu faoliyatda foydalaniladigan suv hajmidan kelib chiqib suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to‘lashlari kerak.

Yuridik shaxslar suvdan foydalanish joyida davlat soliq xizmati organlarida ro‘yxatga olinish joyidan qat‘i nazar, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to‘laydilar.

Aholi punktlarining suv ta‘minoti uchun suv etkazib beruvchi yuridik shaxslar o‘z faoliyatida ishlatiladigan suv uchungina soliq to‘lovchilar hisoblanadi.

Korxonalar, muassasalar va tashkilotlar tomonidan binolar bir qismi, ayrim xonalar boshqa yuridik va jismoniy shaxslarga ijaraga topshirilganida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni "Suvoqava" tizimi korxonalar yoki suv xo‘jaligi organlari yoxud boshqa korxonalar bilan suv etkazib berish to‘g‘risida shartnoma tuzgan ijaraga beruvchilar to‘laydilar.

Bino (xona)ni ijaraga olgan va o‘zlari suv etkazib berish to‘g‘risida shartnoma tuzgan yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni mustaqil ravishda to‘laydilar.

Amaldagi korxonalar va tashkilotlar hududida ta‘mirlash-qurilish va boshqa ishlarni bajaradigan yuridik shaxslar ushbu ishlarni bajarish jarayonida foydalaniladigan suv uchun soliq to‘lamaydilar. Ta‘mirlash-qurilish va boshqa ishlarni bajarish chog‘ida foydalaniladigan suv hajmi uchun soliqni ular uchun ushbu ishlar bajariladigan korxonalar va tashkilotlar to‘laydilar. Yangi qurilish

maydonchasida qurilish ishlarini bajarish chogʻida qurilish paytida foydalaniladigan suv hajmi uchun soliqni qurilish tashkiloti toʻlaydi.

Mulkchilik va boʻysunish shaklidan qatʻi nazar issiq suv va bugʻ uzatuvchi korxonalar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni ular tomonidan yuzadagi va er osti manbalaridan ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun ishlatilgan suv resurslari hajmi uchun toʻlaydilar.

Soliq solish obʻekti, bazasi va soliq stavkalari.

Yer usti va yer osti manbalaridan foydalaniladigan suv resurslari soliq solish obʻekti hisoblanadi.

Yer usti manbalariga daryolar, koʻllar, suv omborlari, yer yuzasidagi boshqa havzalar va suv manbalari, turli xil kanal va hovuzlar kiradi.

Yer osti manbalariga artezian quduqlar va skvajinalar, vertikal va gorizontaal zovur tarmogʻi kiradi.

Foydalanilgan suv resurslarining xajmi soliq solish bazasi hisoblanadi.

Suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan olingan suv hajmi suv oʻlchagich asboblarning koʻrsatkichlari asosida aniqlanadi.

Suvdan oʻlchagich asboblarsiz foydalanilgan taqdirda, uning hajmi suvdan foydalanish limitlaridan, suv isteʼmolining texnologik va sanitariya normalaridan, ekinlar hamda dov-daraxtlarni sugʻorish normalaridan yoki maʼlumotlarning toʻgʻriligini taʼminlovchi boshqa usullardan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Soliq toʻlovchilar yer usti va yer osti manbalaridan olib foydalanilgan suv resurslari hajmlarining alohida-alohida hisobini yuritadilar.

Yuridik shaxslarning hududida taʼmirlash-qurilish va boshqa ishlarni bajaruvchi soliq toʻlovchilar bu ishlarni bajarish jarayonida foydalaniladigan suv uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq toʻlamaydi. Taʼmirlash-qurilish va boshqa ishlarni bajarayotganda foydalaniladigan suv hajmi uchun bu ishlar qaysi yuridik shaxslar uchun bajarilayotgan boʻlsa, oʻsha yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq toʻlaydi. Qurilish ishlari yangi qurilish maydonida bajarilgan taqdirda, qurilishda foydalaniladigan suv hajmi uchun qurilish tashkiloti suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq toʻlaydi.

Yagona yer soligʻi toʻlovchilari boʻlmagan qishloq xoʻjaligi korxonalari soliq solinadigan bazani soliq davrida bir gektar sugʻoriladigan erlarni sugʻorish uchun sarflanadigan suvning butun xoʻjalik boʻyicha oʻrtacha hajmidan kelib chiqqan holda aniqlaydi.

2011 yilda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari quyidagi jadval maʼlumotlarida keltirilgan.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari²¹

Ko'rsatkichlar	1 kub. metr uchun stavka (so'm)	
	Yer usti suv resurslari manbalari	Yer osti suv resurslari manbalari
1. Iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi korxonalar (2-4-bandlarda ko'rsatilganlaridan tashqari)	29.8	37.6
2. Elektrostantsiyalar	8.6	12.8
3. Kommunal xizmat ko'rsatish korxonalari	16.4	21.2
4. Yagona yer solig'i to'lashga o'tmagan qishloq xo'jalik korxonalari, dehqon xo'jaliklari (yuridik va jismoniy shaxslar) hamda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish jarayonida suvdan foydalanadigan jismoniy shaxslar	1.6	1.8

Suvdan qishloq xo'jalik ekinlari va ko'chatlarini sug'orish uchun foydalanadigan yordamchi xo'jaliklarga ega yuridik shaxslar, shuningdek ilmiy-tadqiqot tashkilotlari va o'quv yurtlarining o'quv-tajriba xo'jaliklari soliqni qishloq xo'jalik korxonalari uchun belgilangan stavkalar bo'yicha to'laydilar.

4. Soliq bo'yicha imtiyozlar. Soliq kodeksiga ko'ra suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lashdan quyidagi yuridik shaxslar ozod etiladi. Jumladan, nogironlarning jamoat birlashmalari, «Nuroni» jamg'armasi va «O'zbekiston chernobilchilari» assotsiatsiyasi mulkida bo'lgan, ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1941–1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil etgan korxonalar. Ushbu imtiyoz savdo, vositachilik, ta'minot-sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslarga nisbatan tadbiriq etilmaydi; suv uchun byudjetga soliq o'tkazgan yuridik shaxslardan suv olgan iste'molchilar; birlamchi foydalanilgan suv uchun to'lov amalga oshirilgan suvdan ikkilamchi foydalanuvchi suv iste'molchilari; ixtiyoriy tugatilayotgan yuridik shaxslar – tadbirkorlik sub'ektlari – yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ ixtiyoriy tugatish to'g'risida qabul qilingan qaror haqida xabardor qilingan kundan e'tiboran.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblab chiqarishda soliq solinadigan baza quyidagi hajmlarga kamaytiriladi. Jumladan, sog'liqni saqlash muassasalarida davolash maqsadida foydalaniladigan er osti mineral suvlari hajmiga; dori vositalarini tayyorlash uchun foydalaniladigan suv hajmiga; atrof muhitga zararli ta'sir ko'rsatishining oldini olish maqsadida chiqazib olinadigan

²¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449 sonli qarori

yer osti suvlari hajmiga; shaxtadan suvlarni qochirish uchun, foydali qazilmalarni qazib olish vaqtida chiqazib olingan va qatlamdagi bosimni saqlab turish uchun yer qa'riga qaytarib quyiladigan yer osti suvlari hajmiga; gidroelektr stantsiyalari gidravlik turbinalarining harakati uchun foydalaniladigan suv hajmiga; qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan sho'rlangan erlarni yuvish uchun foydalaniladigan suv hajmiga.

Soliqni hisoblab chiqarish tartibi va to'lash muddatlari. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lovchilar tomonidan, dehqon xo'jaliklari (yuridik shaxs tashkil etadigan va tashkil etmaydigan)dan tashqari, tasdiqlangan stavkalar bo'yicha amalda olingan soliqqa tortiladigan suv hajmidan kelib chiqib hisoblanadi.

Dehqon xo'jaliklari (yuridik shaxs tashkil etadigan va yuridik shaxs tashkil etmaydigan) uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq davlat soliq xizmati organlari tomonidan umuman xo'jalik bo'yicha o'tgan yilda 1 ga sug'oriladigan erga sarflangan suv hajmidan kelib chiqib hisoblanadi.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning hisob-kitobi suvdan foydalanish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan quyidagi muddatlarda taqdim etiladi:

1) suv resurslaridan foydalanganlik uchun to'lanadigan soliqning umumiy summasi yilning bir choragida eng kam ish haqining ellik baravaridan ko'pni tashkil etadigan yuridik shaxslar tomonidan (qishloq xo'jaligi korxonalari, mikrofirmalar va kichik korxonalar bundan mustasno) – har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 25-kunigacha;

2) suv resurslaridan foydalanganlik uchun to'lanadigan soliqning umumiy summasi yilning bir choragida eng kam ish haqining ellik baravaridan kamni tashkil etadigan yuridik shaxslar, shuningdek mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan – yilning har choragida, yilning hisobot choragidan keyingi oyning 25-kunigacha, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda;

3) yagona yer solig'ini to'lashga o'tmagan qishloq xo'jaligi korxonalari tomonidan – yilda bir marta hisobot davrining 15 dekabrighacha;

4) yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan – yilning har choragida yilning hisobot choragidan keyingi oyning 25-kunigacha.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lash to'g'risidagi to'lov xabarnomasi yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklariga davlat soliq xizmati organlari tomonidan hisobot davridan keyingi yilning 1 fevralidan kechiktirmay topshiriladi.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq byudjetga quyidagi muddatlarda to'lanadi:

- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilar tomonidan - hisob-kitob taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay amalga oshiriladi;

- yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari tomonidan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lash yiliga bir marta, soliq davridan keyingi yilning 1 mayigacha amalga oshiriladi.

Soliq to'lovchilar joriy yilning 15 yanvariga qadar suvdan foydalanish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga soliqni belgilangan limitdan kelib chiqib yoki suv etkazib berish shartnomasiga ko'ra har oyda yoki har chorakda to'lashlari to'g'risida bildiruvnoma yuboradilar.

Soliqni hisobga olish tartibi

Yuridik shaxslarning byudjet bilan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha hisob-kitoblarning buxgalteriya hisobi byudjetga to'lovlar bo'yicha (turlar bo'yicha) qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ida yuritiladi.

Hisoblab yozilgan soliq summasi quyidagicha aks ettiriladi:

- davr xarajatlarini hisobga olish hisobvarag'i debeti;
- byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'i krediti.

Byudjetga o'tkazilgan soliq summalari quyidagicha aks ettiriladi:

- byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'i debeti;
- pul mablag'larini hisobga olish hisobvarag'i krediti.

Mavzuga doir masalalar:

1-masala. Sanoat korxonasi hisobot davrida jami 60000 kub. metr suv resurslaridan foydalangan bo'lib, shundan 35 foizi er osti manbalaridan, qolgan qismi esa yer usti manbalaridan olingan. Korxonaga to'lashi lozim bo'lgan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblang.

Echilishi:

Sanoat korxonalarini uchun ushbu soliq stavkalari er usti manbalaridan olingan suv uchun bir kub metrga 640.0 tiyin, er osti manbalaridan foydalanilgan suv uchun bir kub metrga 820.0 tiyin belgilangan.

Korxonaga 15000 kub metr ($60000 \times 35\%$) er osti suvlaridan; 21000 kub metr ($60000 - 15000$) er usti suvlaridan foydalangan.

Soliq summasi:

$$21000 \times 640 \text{ (6.4 so'm)} = 134400 \text{ so'm}$$

$$15000 \times 820 \text{ (8.2 so'm)} = 123000 \text{ so'mni tashkil etadi.}$$

2-masala. Elektrostantsiya hisobot davrida 450000 kb.metr er usti suv resurslaridan, 50000 kub.metr er osti suv resurslaridan foydalangan. Korxonaga to'lashi lozim bo'lgan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblang.

Echilishi:

1. Elektrostantsiyalar uchun ushbu soliq stavkalari er usti manbalaridagi suv resurslaridan foydalanganlik uchun 1 kub.metr ga 183.0 tiyin, er osti manbalaridan foydalanilgan suv uchun 1 kub metrga 273.0 tiyin belgilangan.

2. Foydalanilgan suv hajmidan va belgilangan soliq stavkasidan kelib chiqib soliq summasini hisoblaymiz:

$$450000 \times 183.0 \text{ (1.83 so'm)} = 823500 \text{ so'm}$$

$$50\,000 \times 273.0 \text{ (2.73 so'm)} = 136500 \text{ so'm}$$

$$\text{Jami: } 823500 + 136500 = 960000 \text{ so'm.}$$

Nazorat savollari:

1. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni joriy etishdan koʻzda tutilgan maqsad nima?
2. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni toʻlovchilari kimlar?
3. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni davlat byudjetiga taʼminlab beradigan asosiy soliq toʻlovchilarni bilasizmi?
4. Soliqqa tortish obʼekti qanday tartibda aniqlanadi?
5. Soliq stavkalari qaysi mezonlar asosida oʻrnatilgan?
6. Qanday yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliqdan ozod etiladi?
7. Dehqon xoʻjaliklari suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni byudjetga toʻlash tartibi qanday amalga oshiriladi?

2-savol boʻyicha dars maqsadi: Yer qaʻridan foydalanganlik uchun soliqni davlat byudjet daromadlarida tutgan oʻrni va soliqni hisoblash tartibi, muddatlarini aniqlab, tushuntirib berish.

Identiv oʻquv maqsadlari:

- 2.1. Yer qaʻridan foydalanganlik uchun soliqni tushuntira oladi.
- 2.2. Yer qaʻridan foydalanganlik uchun soliqni toʻlovchilarini izohlay oladi.
- 2.3. Yer qaʻridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblab chiqara oladi.

2-asosiy savol bayoni:

Yer qaʻridan foydalanganda soliqqa tortish zarurligi. Tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishni taʼminlashga qaratilgan muhim vosita – bu davlat tomonidan tabiiy resurslardan foydalanish bilan bogʻliq turli xil toʻlovlardir. Jaxon amaliyotida tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun toʻlovlar tizimini bonuslar, rentals, royalti va soliqlar tashkil etadi. Bonuslar – bir martalik toʻlov boʻlib, davlat uchun soliqlar kabi unchalik muhim moliyaviy resurs boʻlmasada, davlat byudjeti daromadlarini oshirishning zarur elementlaridan biri hisoblanadi. Bonuslar xajmi har bir mamlakatning qonunchiligi bilan belgilanib, ular tabiiy resurslardan foydalanish boʻyicha kelishuvlar predmeti hisoblanadi.

Oʻzbekistonda ham xoʻjalik yurituvchi subʼektlar tabiiy resurslardan foydalanishi jarayonida bonuslar toʻlaydi. Respublikamiz qonunchiligiga muvofiq, bonuslar – bu bitim tuzilgan vaqtda yoki muayyan natijaga erishilgach bitim shartlariga muvofiq belgilangan bir martalik toʻlovlar hisoblanadi.²²

Oʻzbekistonda yer qaʻridan foydalanuvchilar ikki xil bonusni toʻlaydilar. Bular imzoli bonus hamda tijoratbop topilma bonusi. Rentals tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun toʻlovlarning ikkinchi koʻrinishi hisoblanib, davlat tomonidan tabiiy resurslardan foydalanish boʻyicha shartnoma tuzish vaqtida undiriladigan toʻlov hisoblanadi. Rentals kelishuv davri davomida yoki qazib olish boshlanishidan avval undiriladi. Royalti tabiiy resurslardan foydalanuvchining yalpi daromadidan foiz koʻrinishida undirilib, davlat

²² Oʻzbekiston Respublikasining “Mahsulot taqsimotiga oid bitimlar toʻgʻrisida” gi Qonuni, 20-modda.

tomonidan tabiiy resurslarning egasi sifatida ishlab chiqarilgan mahsulotning qat'iy ulushi o'zlashtiriladi. Respublikamiz qonunchiligiga muvofiq, royalti – bu mineral xom-ashyoni qazib olish xajmiga yoki ishlab chiqarilgan mahsulot qiymatiga nisbatan foiz hisobida bitim shartlariga muvofiq belgilangan va investor tomonidan pul shaklida yoki qazib olingan mineral xom-ashyoning bir qismi tarzida to'lanadigan muntazam to'lovlardir.²³

Jahon amaliyotida tabiiy resurslardan foydalanishni soliqqa tortish odatda foyda solig'i va tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun maxsus soliqlar, ya'ni renta soliqlari sifatida undiriladi. Shuningdek, ayrim xorijiy mamlakatlar soliq amaliyotida tabiiy resurslardan foydalanish hisobiga yuqori rentabellikka erishadigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun aktsiz soliqlari ham amal qiladi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin respublikamiz hududidagi barcha tabiiy, er osti boyliklari davlatimiz tasarrufiga o'tdi. O'zbekiston zaminida juda ulkan va noyob, hali ijtimoiy ishlab chiqarishga jalb etilmagan mineral xom-ashyo resurslari to'plangan. O'zbekistonda 100 ga yaqin, aniqrog'i 95 turdagi mineral xom-ashyoni o'zida mujassam etgan 2700 ta kon aniqlangan. Amalda Mendeleev davriy jadvalidagi barcha elementlar respublikamizda mavjud. Mamlakatning umumiy xom-ashyo salohiyoti 3,3 trillion AQSh dollari miqdorida baholanmoqda. Mavjud konlardan har yili 5,5 mlrd. AQSh dollariga teng foydali qazilmalar qazib olinmoqda.

Respublikamiz qonunchiligiga ko'ra mavjud er osti boyliklari umumdavlat mulki hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining 1994 yil 23 sentyabrdagi "Yer osti boyliklari to'g'risida" gi Qonuniga muvofiq 1995 yildan boshlab yer osti boyliklaridan foydalanilganlik uchun soliq joriy etildi va yer osti boyliklaridan foydalanuvchilar ularning xajmidan kelib chiqqan holda maxsus soliq to'lay boshladilar.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni joriy etilishidan asosiy maqsad – umumdavlat mulki hisoblangan yer osti boyliklaridan oqilona tarzda butun jamiyat a'zolarini va kelajak avlod manfaatlarini hisobga olgan holda foydalanish samaradorligini oshirish hisoblanadi.

O'zbekistonda 2002 yil 13 dekabrda "Yer osti boyliklari to'g'risida" gi Qonunning yangi taxriri tasdiqlandi va ushbu qonunning asosiy vazifasi bo'lib, er osti boyliklariga egalik qilish, ulardan foydalanish va tasarruf etishda yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solishdan iborat ekanligi belgilandi.

Soliq kodeksiga ko'ra yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq umumdavlat soliqlari tarkibiga kiradi. Ushbu soliq tabiiy boyliklardan foydalanishning samaradorligini ta'minlash bilan birga sof fiskal vazifani ham bajaradi.

Respublikamizda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq yer osti boyliklarining 53 turiga nisbatan belgilangan bo'lsada, byudjetga soliq tushumi faqatgina 4-5 turdagi er osti boyliklariga mutloq ravishda bog'liq bo'lib qolmoqda.

---

²³ O'sha erda.

2008 yilda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning tushumlari tarkibida oltin 42,4 foizni, tozalangan mis 39,5 foizni, neft 4,2 foizini, tabiiy gaz va gaz kondentsati 10,1 foizini kumush 1,9 foizni tashkil etadi.

Agarda hududlar bo'yicha tahlil qilinganda jami yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq tushumining 39,9 foizi Toshkent viloyatiga, 45,2 foizi Navoiy viloyatiga, 13,0 foizi Qashqadaryo viloyatiga to'g'ri kelgani holda qolgan 1,9 foizi respublikamizning boshqa xududlari zimmalariga to'g'ri keladi.

Soliq to'lovchilar, soliqqa tortish ob'ekti va bazasi. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilari bo'lib, O'zbekiston Respublikasi hududida foydali qazilmalarni qazib olish, texnogen mineral hosilalardan foydali qazilmalarni ajratib olayotgan, shuningdek, foydali qazilmalardan foydali komponentlarni ajratib olgan holda ularni qayta ishlashni amalga oshirayotgan yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanishadi.

Soliqqa tortish maqsadida yer osti boyliklari deganda yer qobig'ining yuqori qismini qamrab oladigan hamda foydali qazilmalarni tadqiq qilish va qazib olish mumkin bo'lgan makon, foydali qazilmalar deganda - iqtisodiy va sog'lomlashtirish ahamiyatiga ega geologik hosilalar qaraladi. Tarkibida rangli, nodir, asl, qora metallar va boshqa mineral xom ashyo bo'lgan rudalarni bir korxonaga qazib olib, uni bundan keyin qayta ishlash uchun boshqa korxonalariga bersa (eksport bundan mustasno), qazib olinadigan rudani qayta ishlaydigan va soliq stavkasi belgilangan tayyor mahsulot chiqaradigan korxonaga soliq to'lovchi hisoblanadi. Masalan, Olmaliq mis qazib olish korxonasi tarkibida mis bo'lgan, qazib olingan rudani boyitish fabrikasiga beradi, fabrika boyitilgan rudani Olmaliq tog'-kon metallurgiya kombinatining mis eritish zavodiga topshiradi. Kombinat tayyor mahsulot - tozalangan mis chiqaradi, soliq stavkasi ham unga belgilangan. Mazkur holatda rudani qazib oluvchi korxonaga emas, balki tozalangan misni olganlik uchun kombinat soliq to'lovchi hisoblanadi.

Respublikamizda ushbu soliqni davlat byudjetiga ta'minlab beruvchi (ob-havo qiluvchi) eng yirik soliq to'lovchilar bo'lib, Olmaliq tog'-kon metallurgiya kombinati, Farg'ona va Oltiariq neftni qayta ishlash zavodlari, Sho'rtan va Muborak gazni qayta ishlaydigan zavodlari, Navoiy oltinni qayta ishlaydigan korxonaga shuningdek, Angren ko'mir qazib oluvchi korxonaga va boshqa shu kabi er osti boyliklarini qazib chiqaruvchi va qayta ishlovchi yirik korxonalar hisoblanadi. Ruda qayta ishlash uchun O'zbekiston Respublikasidan tashqariga yuklab jo'natilgan yoki eksport qilingan taqdirda rudani qazib olgan korxonaga soliq to'lovchi bo'lib hisoblanadi.

Quyidagilar yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqqa tortish ob'ektlari hisoblanadi:

a) foydali qazilmalarni qazib olish hajmi (shu jumladan yo'l-yo'lakay olinadigan foydali qazilmalar va qimmatli komponentlar) ularni qayta ishlashdan olingan mahsulotning haqiqatda sotilish qiymati bo'yicha, qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'ini chegirgan holda. Qazib olingan ruda tarkibidan, asosiy foydali qazilmadan tashqari, unga doir stavkalar belgilangan boshqa xom

ashyo ajratib olingan taqdirda yo‘l-yo‘lakay olinadigan foydali qazilmalar va qimmatli komponentlar soliqqa tortish ob‘ekti bo‘lib hisoblanadi. Qazib olingan foydali qazilma yoki uning bir qismi korxonadan boshqa materiallarni ishlab chiqarish yoki tayyorlash uchun xom ashyo hisoblangan taqdirda soliq ushbu xom ashyoni qazib olishning ishlab chiqarish tannarxidan kelib chiqib, tasdiqlangan stavkalar bo‘yicha to‘lanadi.

Hisobot oyida qazib olingan, lekin to‘laligicha yoki qisman sotilmagan foydali qazilmalar hajmi uchun soliq sotilgan mahsulotning hisobot oyi yoki sotish amalga oshirilgan bundan oldingi oy uchun o‘rtacha hisoblangan qiymatidan kelib chiqib to‘lanadi. Gaz qazib chiqaruvchi korxonalar uchun soliqqa tortish ob‘ekti bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan belgilangan sotish bahosi bo‘yicha, qo‘shilgan qiymat solig‘i va aksiz solig‘i chegirilgan holda, birlamchi tayyorgarlikdan o‘tgan qatlamdan qazib olingan tabiiy (tozalanmagan) gaz hajmi hisoblanadi.

b) texnogen hosilalar hajmi (mineral xom ashyoni qazib olish va qayta ishlash chiqindilari) ajratib olingan asosiy foydali qazilmaning qonun hujjatlariga muvofiq haqiqiy sotilish qiymati bo‘yicha, bunda qo‘shilgan qiymat solig‘i va aksiz solig‘i chegiriladi. Texnogen hosilalarga shu jumladan texnologik yoki boshqa sabablarga ko‘ra vaqtincha ishlatilmayotgan mineral xom ashyoni qazib olish va qayta ishlash chiqindilari kiradi.

v) to‘plangan chaqnoq tosh xom ashyosi namunalari, paleontologik qoldiqlar va boshqa geologik kolleksiya materiallarining hisob qiymati.

Yig‘ish deganda chaqnoq tosh xom ashyosi namunalari, paleontologik qoldiqlar va boshqa geologik kolleksiya materiallarini tabiiy ochiq joylar, tabiiy er osti bo‘shliqlari (g‘orlar), ishlatib bo‘lingan karerlar, kon qazish sanoati buyumlari, daryo qayirlarida konchilik va boshqa maxsus ish turlarini bajarmasdan, er ostining bir butunligini buzmasdan olib to‘plash tushuniladi.

Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlar

Yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi va soliq to‘lovchilarga O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi hamda Davlat soliq qo‘mitasi va uning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda etkaziladi.

Hozirgi vaqtda O‘zbekistonda qazib olinadigan xom-ashyo turlari bo‘yicha yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliqning tabaqalashtirilgan stavkalari belgilangan. Foydali qazilmalarni qazib olishning tabiiy noqulay sharoitda ishlaydigan konlar davlat tomonidan qo‘shimcha ravishda qo‘llab quvvatlanadi. Ularga nisbatan pasaytirilgan soliq stavkalarni joriy etish orqali bunday korxonalar ishlab chiqarishini rivojlantirish va zamonaviylashtirishga qo‘shimcha mablag‘lar yo‘naltirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Hozirgi vaqtda jami 53 turdagi foydali qazilmalarga nisbatan tabaqalashtirilgan tarzda soliq stavkalari o‘rnatilgan.

2011 yil 1 yanvardan boshlab yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari quyidagicha belgilangan.

**Yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliq
stavkalari²⁴**

Soliq solinadigan ob‘ekt nomi	Soliq solinadigan bazaga nisbatan soliq stavkasi, foizda
Asosiy va qo‘shimcha foydali qazilmalar kavlab olish uchun	
Energiya manbalari:	
Tabiiy gaz	30,0
Utilizatsiya qilingan tabiiy gaz	9,0*
Er ostidan kavlab olingan gaz	2,6
Nostabil gaz kondensati	20,0
Neft	20,0
Ko‘mir	4,0
Rangli va noyob metallar:	
Tozalangan mis	8,1
Molibdenli sanoat mahsuloti	4,0
Kontsentratsion qo‘rg‘oshin	4,0
Metall rux	4,0
Volfram kontsentrati	10,4
Uran	10,0**
Asl metallar:	
Oltin	5,0
Kumush	8,0
Qimmatbaho, yarim qimmatbaho va zeb-ziynat uchun toshlar xom ashyosi	24,0
Qora metallar:	
Temir	4,0
Kon-kimyo xom ashyosi:	
Tosh tuz (ovqatga ishlatiladigan)	3,5
Kaliy tuzi	3,5
Natriy sulfat	3,5
Fosforitlar (grafitlarga)	5,0
Karbonat xom ashyosi (ohaktoshlar, dolomitlar)	3,5
Glaukonit	3,5
Mineral pigmentlar	4,8
Kon-ruda xom ashyosi:	
Plavik shpatli kontsentratsion	21,2

²⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449-sonli qarori.

Tabiiy grafit	8,0
Ikkilamchi boyitilmagan kulrang kaolin	7,9
Kvarts-dala shpati xom ashyosi	6,5
Shisha xom ashyosi	3,0
Bentonitli loy	4,8
Talk va talk toshi	4,0
Talkomagnezit	4,0
Mineral bo'yoqlar	5,7
Vollostanit	4,0
Asbest	4,0
Mineral tola ishlab chiqarish uchun bazalt	4,0
Barit konsentratlari	4,0
Metallurgiya uchun noruda xom ashyo:	
O'tga chidamli, qiyin eruvchan, qoliplash gilmoyasi	4,0
Ohaktoshlar, dolomitlar	4,0
Kvarts va kvartsitlar	6,5
Qoliplash qumlari	4,0
Vermikulit	4,0
Noruda qurilish materiallari:	
Tsement xom ashyosi	3,5
Tabiiy bezaktoshdan bloklar	3,5
Marmar ushog'i	3,8
Gips toshi, ganch	5,3
Keramzit xom ashyosi	3,5
G'isht-cherepitsa xom ashyosi (qumoqsimon, lyossimon jinslar, zichlovchi sifatida lyosslar, qumlar va boshqalar)	3,5
Gips va angidrit	4,0
Arralanadigan, xarsangtosh va shag'al uchun toshlar	3,8
Qurilish qumlari	4,0
Tosh-shag'al aralashmasi, shag'al aralashmasi, mayda toshlar, shag'al	4,0
Qumtoshlar	3,5
Chig'anoq	3,5
Slanetslar	3,5
Boshqa keng tarqalgan foydali qazilmalar (mergellar, argelitlar, amvritlar va boshqalar)	3,5
2. Texnogen mineral hosilalardan ajratib olingan foydali qazilmalar	Asosiy foydali qazilma boyligini kavlab olganlik uchun stavkaning 30 foizi

Izoh:

*) Belgilangan stavka bo'yicha yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi belgilagan tartibda utilizatsiya qilingan mash'al gazini realizatsiya qiladigan korxonadan tomonidan to'lanadi.

*) "Navoiy KMK" DK uranni kavlab olganlik bo'yicha yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi belgilagan tartibda to'laydi.

Soliqni xisoblab chiqarish va byudjetga to'lash tartibi.

Yuridik va jismoniy shaxslar er osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha hisob-kitoblarni soliq organlariga yil boshidan o'sib boruvchi yakun bo'yicha belgilangan shaklda soliqni to'lash uchun belgilangan muddatda taqdim etadilar.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni yuridik shaxslar quyidagi tartibda to'laydilar:

a) mikrofirma va kichik korxonalar – yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25 kundan kechiktirmay;

b) mikrofirma va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan boshqa soliq to'lovchi yuridik shaxslar – har oyda, hisobot davridan keyingi oyning 25 kundan kechiktirmay.

Keng tarqalgan foydali qazilmalarni qazib olish bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar yiliga bir marotaba, keyingi yilning 1 fevralidan kechiktirmay davlat soliq xizmati organlarining xabarnomasi bo'yicha hisob-kitobni ularga taqdim etadilar va yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'laydilar.

Soliqni buxgalteriyada xisobga olish tartibi.

Yuridik shaxslarning er qa'ridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha hisob-kitoblari buxgalteriya hisobi byudjetga to'lovlar (turlari) bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ida yuritiladi.

Hisoblab yozilgan soliq summasi buxgalteriyada quyidagicha aks ettiriladi:

-davr xarajatlarini hisobga olish hisobvarag'ining debeti;

-byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ining krediti.

Byudjetga o'tkazilgan soliq summaları quyidagicha aks ettiriladi:

-byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ining debeti;

-pul mablag'larini hisobga olish hisobvarag'ining krediti.

Soliq to'lovchi tomonidan ortiqcha soliq summaları to'langan holda, boshqa soliqlar va yig'imlar bo'yicha qarz bo'lmagan taqdirda, ushbu summalar soliq to'lovchiga uning yozma arizasiga ko'ra o'ttiz kun ichida qaytariladi yoki bo'lg'usi to'lovlar hisobiga qayd etiladi.

Mavzuga doir masalalar:

1-masala. Neft qazib oluvchi korxonada hisobot davrida 1600 tonna neft qazib olgan. Korxonada qayta ishlash uchun 1600 ming soʻmga (QQS va aktsiz soligʻisiz) realizatsiya qilgan. Korxonaning hisobot davrida toʻlashi lozim boʻlgan yer qoʻridan foydalanganlik uchun soliq summasini aniqlang?

Echilishi:

1. Neft mahsulotlarini qayta ishlashdan olingan haqiqatda sotilish qiymatidan 20,0 % da toʻlanishi belgilangan;

2. Neft mahsulotlarining qayta ishlashdan olingan mahsulotning haqiqatda sotilish qiymati va belgilangan soliq stavkasidan kelib chiqib er qoʻridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblaymiz.:

$$1600 \times 20 \% = 320,0 \text{ ming soʻm}$$

2-masala. Koʻmir qazib oluvchi korxonada hisobot davrida 1900 tonna koʻmir qazib olgan va uning 45 foizini 8400 ming soʻmga realizatsiya qilgan. Korxonaning toʻlashi lozim boʻlgan yer qoʻridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblang?

3-masala. Korxonada hisobot davrida 2500 tonna temir rudasini qazib olib, uning bir qismini 1300 ming soʻmga QQS bilan realizatsiya qilgan. Korxonaning toʻlashi lozim boʻlgan yer qoʻridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblang?

Nazorat savollari:

1. Yer qoʻridan foydalanganda soliqqa tortishning zarurligi nimada?
2. Bonuslar nima?
3. Rentals nima?
4. Yer qoʻridan foydalanganlik uchun soliq tushumi asosan qaysi yer osti qazilma boyliklari hissasiga toʻgʻri keladi?
5. Respublikamizda eng yirik soliq toʻlovchilar jumlasiga qaysi korxonalar kiradi?
6. Yer qoʻridan foydalanganlik uchun soliq tushumining asosiy qismi respublikamizning qaysi xududlari hissasiga toʻgʻri keladi?
7. Yer qoʻridan foydalanganda soliqqa tortish obʻekti va bazasi qanday aniqlanadi?
8. Qaysi mezonlar asosida soliq stavkalari tabaqalashtiriladi?
9. Hozirgi vaqtda yer osti qazilma boyliklarning nechta turiga nisbatan soliq stavkalari belgilangan?
10. Soliq kodeksida yer qoʻridan foydalanganlik uchun soliqdan imtiyozlar koʻzda tutilganmi?
11. Keng tarqalgan foydali qazilmalarni qazib olish bilan shugʻullanuvchi jismoniy shaxslar qanday tartibda soliq majburiyatlarini amalga oshiradilar?

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

O'zbekiston sharoitida suv qadrlil hisoblanadi. Chunki, respublikamizda qishloq ho'jaligi asosan sug'oriladigan yerlardan iborat. Suv har qanday davlat uchun asosiy boylik hisoblanadi.

1998 yilga qadar suvdan foydalanayotgan korxonalar "suv uchun to'lov" to'lashar edi. Iste'molchilarning suvdan samarali, tejab foydalanish maqsadida respublikamiz soliq qonunchiligiga hamda O'zbekiston Respublikasining "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonuniga ko'ra 1998 yil 1-yanvardan boshlab suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq joriy etildi. Ushbu soliq umumdavlat soliqlari tarkibiga kirib, respublika byudjetining asosiy daromad manbalaridan biri hisoblanadi. 2008 yilda Davlat byudjetiga suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq tushumi 34920 mln. so'm tushishi prognozlashtirilgan bo'lib, bu byudjet daromadlarining 0,5 foizini tashkil etadi.

Tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishni ta'minlashga qaratilgan muhim vosita – bu davlat tomonidan tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq turli xil to'lovlardir. Jaxon amaliyotida tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlar tizimini bonuslar, rentals, royalti va soliqlar tashkil etadi. Bonuslar – bir martalik to'lov bo'lib, davlat uchun soliqlar kabi unchalik muhim moliyaviy resurs bo'lmasada, davlat byudjeti daromadlarini oshirishning zarur elementlaridan biri hisoblanadi. Bonuslar xajmi har bir mamlakatning qonunchiligi bilan belgilanib, ular tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha kelishuvlar predmeti hisoblanadi.

Mavzuga oid asosiy adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: "Adolat", 2011. –40 b.
2. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: "Adolat", 2010. –400 b.
3. O'zbekiston Respublikasining "Davlat soliq xizmati to'g'risida"gi Qonuni. //Xalq so'zi, 1997 yil 29 avgust
4. O'zbekiston Respublikasining "Soliq maslahati to'g'risida"gi Qonuni. //Xalq so'zi, 2006 yil 21 sentyabr
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 1449-sonli Qarori
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2010 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-1245-sonli Qarori (2009 yil 22 dekabr).

7- Mavzu: Yer solig'i.**Fanni o'qitish texnologiyasi:**

“Yer solig'i” mavzusidagi ma'ruza mashg'ulotining
texnologik xaritasi

№	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi:</p> <p>1.1.Dars maqsadi: Yer solig'i ning joriy etilishi va zarurligi haqida talabalarga tushunchalar berish, yer solig'ini hisoblashni o'rgatish.</p> <p>1.2.Identiv o'quv maqsadlari.</p> <p>1.2.1. Yer solig'ining iqtisodiy mohiyatini izohlab beradi.</p> <p>1.2.2. Yer solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab beradi.</p> <p>1.2.3. Yer solig'i stavkalari va yer solig'i bo'yicha imtiyozlar qo'llanilishini tushuntirib beradi.</p> <p>1.3. Asosiy tushuncha va iboralar: Gektar, yer fondi, yer uchastkalari, notijorat tashkilotlar, aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari, ma'daniy-maishiy ehtiyojlar.</p> <p>1.4.Dars shakli: ma'ruza.</p> <p>1.4.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, taqdimot va videousul.</p> <p>1.5.Kerakli jihoz va vositalar: jadvallar, rasmlar, videoprektor, videofilmlar.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi, 20 minut
3	<p>Guruhda ishlash bosqichi:</p> <p>3.1. Talabalarga muammoli savol beradi (Soliq va soliqqa tortish 1.1) .</p> <p>3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi.</p> <p>3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi.</p> <p>3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.</p>	O'qituvchi-talaba, 40 minut
4	<p>Mustahkamlash va baholash bosqichi:</p> <p>4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Yer solig'ini yuridik shaxslardan undirishning sababi nimada? • Kimlar yer solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanishadi? 	O'qituvchi, 10 minut

	<ul style="list-style-type: none"> • Qanday yuridik shaxslar yer solig‘idan ozod qilinadi? • Soliqni hisoblash va to‘lash tartibi ? • Jismoniy shaxslarga tadbirkorlik faoliyati uchun berilgan yer uchastkalaridan qanday tartibda soliq undiriladi? <p>4.2. Eng faol talabalar (baholash mezoni asosida) baholanadi.</p>	
5	<p>O‘quv mashg‘ulotini yakunlash bosqichi:</p> <p>5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi.</p> <p>5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (Soliq va soliqqa tortish,).</p> <p>5.3. O‘qituvchi o‘z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o‘zgartirishlar kiritadi.</p>	O‘qituvchi, 10 minut

Ko‘rib chiqiladigan asosiy savollar:

1. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig‘i.
2. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig‘i.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar : Gektar, yer fondi, yer uchastkalari, notijorat tashkilotlar, aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari, ma‘daniy-maishiy ehtiyojlar.

Mavzuda ko‘rib chiqiladigan muammolar:

1. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig‘i davlat byudjet daromadlarida tutgan o‘rni haqida. Siz qanday fikrdasiz?
2. Soliqqa tortish obyekti qanday aniqlanadi. Buni qanday izohlaysiz?
3. Jismoniy shaxslarda undiriladigan yer solig‘ining iqtisodiy mohiyati. Siz qanday fikr bildirasiz?
4. Yer solig‘ini hisoblash va byudjetga to‘lash tartibi. Buni qanday izohlaysiz?

1-savol bo‘yicha dars maqsadi: Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig‘ini davlat byudjet daromadlarida tutgan o‘rni va soliqni hisoblash tartibi, muddatlarini aniqlab, tushuntirib berish.

Identiv o‘quv maqsadlari:

- 1.1. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig‘ini tushuntira oladi.
- 1.2. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig‘ini to‘lovchilarini izohlay oladi.
- 1.3. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig‘ini hisoblab chiqara oladi.

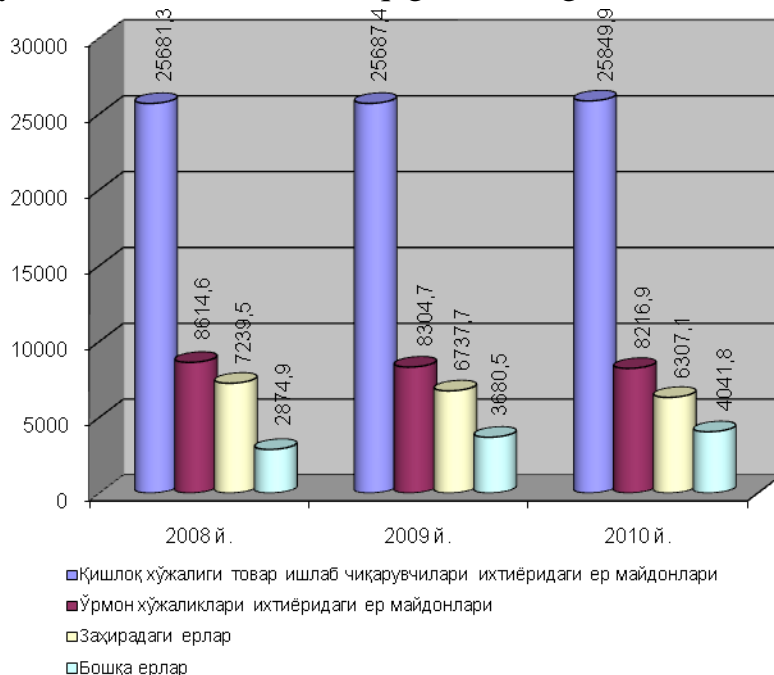
1-asosiy savol bayoni:

Yer solig‘ining huquqiy asoslari, iqtisodiy mohiyati. 1990 yilda O‘zbekistonda “Yer to‘g‘risida” qonun qabul qilindi va ushbu qonunga ko‘ra yerga egalik qilish va yerdan foydalanishning pullik bo‘lishi belgilandi hamda er uchun haq yillik er solig‘i sifatida undiriladigan bo‘ldi.

1991 yilda “Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar to‘g‘risida”, 1993 yilda “Yer solig‘i to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilinib, unda er solig‘ini undirishda soliqqa tortish ob‘ekti, sub‘ektlari, soliq bo‘yicha imtiyozlar, soliqni hisoblash va byudjetga to‘lash tartiblari ko‘rsatib berildi. 1997 yilda “Soliq kodeksi”ning qabul qilinishi hamda 1998 yildan uning kuchga kiritilishi bilan yer solig‘ining to‘laqonli huquqiy asoslari yaratildi. Yer solig‘i O‘zbekiston soliq tizimida mahalliy soliqlar va yig‘imlar tarkibiga kiradi hamda mahalliy byudjetlarning barqaror daromad manbai hisoblanadi.

Yer solig‘i boshqa soliq turlaridan farqli o‘laroq, o‘ziga hos xususiyatlarga ega. Jumladan, o‘zining iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra u renta to‘lovidir yoki boshqacha qilib aytganda ushbu soliq er egalari va erdan foydalanuvchi xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar moliyaviy faoliyatining natijalari bilan bog‘liq emas. Demak, ushbu soliqni joriy etilishidan maqsad – yerdan oqilona foydalanishni rag‘batlantirish, tuproq unumdorligini oshirish, sifati turlicha bo‘lgan erlarda xo‘jalik yuritishning ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarini tenglashtirish, aholi yashaydigan joylarda infrastruktura rivojlanishini ta‘minlash hamda er ni talon-taroj qilinishiga yo‘l qo‘ymaslik hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida jami er fondi 2008 yilda 44410,3 ming gektarni tashkil etib, shundan 57,8 foizi qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari ixtiyorida er maydonlariga to‘g‘ri kelgan. 2009 yilda esa 57,9 foizi, 2010 yilda 58,2 foizini tashkil qilgan (1-diagramma).

3-diagramma. O‘zbekiston Respublikasi er fondi va uning foydalanuvchilar o‘rtasidagi taqsimoti (ming ga.)

Yer fondi hajmida qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari yer maydonlarining o‘sishi fermer xo‘jaliklari sonining yildan-yilga ko‘payib borayotganligi va o‘rmon xo‘jaliklari ixtiyorida er maydonlarining bir

qismining ular tasarrufiga o'tkazilishi hamda zaxira erlarning o'zlashtirilishi bilan izohlanadi.

Yer solig'ini to'lovchilar. Soliq qonunchiligiga ko'ra o'z mulkida, egaligida yoki foydalanishida yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik shaxslar, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari yer solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanishadi. Agarda soliqqa tortishning alohida tartibi o'rnatilgan yuridik shaxslar (mikrofirma va kichik korxonalar, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari, yagona yer solig'ini to'lovchi qishloq xo'jalik korxonalari, tadbirkorlik faoliyatining qat'iy soliq to'lanishi belgilangan yuridik shaxslar, audio va video kassetalar, lazer disklarini ishlab chiqish, yozish, ko'paytirish va sotish faoliyatini amalga oshiruvchi korxonalar) hamda notijorat tashkilotlar asosiy faoliyat turi bilan bir qatorda boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullansalar, unda ular shu faoliyatda foydalaniladigan erlari uchun er solig'ini to'lovchilari hisoblanishadi.

Yer uchastkasidan foydalanganlik uchun soliq solish maqsadlarida mashina-traktor parklari (shu jumladan qayta tashkil etilayotgan qishloq xo'jalik korxonalari hududida barpo etiladigan muqobil mashina-traktor parklari), pilla urug'i tayyorlash, pilla tayyorlash va birlamchi ishlov berish korxonalari qishloq xo'jaligi korxonalariga tenglashtiriladi.

Ko'chmas mulk ijaraga berilganda ijaraga beruvchi yer solig'ini to'lovchisi hisoblanadi. Qonun hujjatlariga muvofiq yer uchastkalarini ijaraga olgan yuridik shaxslar (savdo korxonalari bundan mustasno) er solig'i o'rniga byudjetga ijara haqi to'laydilar. Ijara haqi taraflarning kelishuviga binoan belgilanadi, lekin bu haq qonun hujjatlarida belgilangan yer solig'ining bir stavkasidan kam va uch stavkasidan ko'p bo'lmasligi, erlardan qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun foydalanilgan taqdirda esa - bir stavkasi miqdorida bo'lishi lozim.

Yer ijarachilarining hisobi, ijaraga olingan er uchun ijara haqi hisob-kitoblarini taqdim etish, ijara haqini hisoblab chiqarish va to'lash yer solig'i uchun belgilangan tartibga muvofiq amalga oshiriladi.

Yer solig'i ob'ekti, bazasi va soliq stavkalari. Soliq kodeksiga ko'ra mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida yuridik shaxslarda bo'lgan yer uchastkalari soliq solish ob'ekti hisoblanadi. Soliq kodeksining 280-moddasiga ko'ra quyidagilarga soliq solish ob'ekti sifatida qaralmaydi:

a) aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari. Aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi erlari jumlasiga maydonlar, ko'chalar, tor ko'chalar, yo'llar, sug'orish tarmog'i, sohil bo'yi yerlari va boshqa shu kabi yerlar;

b) aholining madaniy-maishiy ehtiyojlarini qondirish va dam olishi uchun foydalaniladigan yerlar (daraxtzorlar, bog'lar, sayilgohlar, xiyobonlar, shuningdek ariq tarmoqlari egallagan yerlar);

v) kommunal-maishiy yerlar (qabristonlar, chiqindilarni zararsizlantirish va ularni utilizatsiya qilish joylari va boshqa shu kabi joylar);

g) zahira yerlar.

Mavjud yer uchastkalaridan qonun xujjatlariga muvofiq soliq solinmaydigan yer uchastkalari maydonlarini chegirib tashlash orqali soliq solinadigan baza aniqlanadi.

Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi va soliq to'lovchilarga Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi va ularning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda etkaziladi.

Yer solig'i stavkalari jahon amaliyotida qabul qilinganidek, yer qiymatidan kelib chiqib belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasida yerning bozor qiymati shakllanmaganligi sababli, 1 gektar sug'oriladigan yerdan olinadigan dehqonchilik yalpi mahsulotining o'rtacha qiymatidan kelib chiqib, uni shartli baholash amalga oshiriladi.

Jahon soliq amaliyotida yer solig'i stavkalari turli mamlakatlarda turlicha belgilanadi, lekin o'rtacha olganda yer qiymatining 5 foizidan oshmaydi. Soliq stavkalarini belgilashda tuproq boniteti (sifati) hisobga olinadi. Bonitetni aniqlashda tuproqning genetik kelib chiqishi, mexanik tarkibi, sho'rlanganlik darajasi, tuproq qatlamining suv o'tkazaolishi, zichligi kabi boshqa tabiiy xossalari hisobga olinadi. Tuproq boniteti 100 balli tizim bo'yicha aniqlanadi. 100 ball 10 ta klassga bo'linadi, ya'ni 1 klass erlar nol balldan 10 ballgacha, 2 klass erlar 11 balldan 20 ballgacha, 3 klass erlar 21 balldan 30 ballgacha va h.k. 10 klass erlar 91 balldan 100 ballgacha baholanadi. Bunda erning ball boniteti qancha yuqori bo'lsa soliq stavkasi ham shuncha yuqori belgilanadi.

Yerlardan noqishloq xo'jalik maqsadlarida foydalanadigan yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida" gi PQ-1449-sonli qaroriga asosan quyidagicha guruhlanadi:

1. Sug'oriladigan jamoat qishloq xo'jaligi yerlari uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari.

2. Lalmi ekinzorlar, bo'z erlar va ko'p yillik ko'chatlar uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari.

3. Sug'orilmaydigan pichanzorlar va yaylovlar uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari.

4. Qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligida foydalanilmaydigan boshqa erlar uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari.

5. Toshkent shahrida er uchastkalaridan foydalanganlik uchun yer solig'i stavkalari.

6. Shahar va posyolkalardagi er uchastkalaridan olinadigan yer solig'i stavkalari.

7. Qishloq joylarda joylashgan yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun korxonalar, muassasalar va tashkilotlardan undiriladigan er solig'i stavkalari.

8. Qishloq joylarda joylashgan yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun fuqarolardan undiriladigan yer solig'i stavkalari.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroridan kelib chiqib, mahalliy xokimiyat idoralari ham o'zlarining xududiy territoriyasiga qarab qaror chiqarishadi va unda tegishli koeffitsientlar hisobga olinadi.

Qishloq xo'jalik erlarining sifati yer uchastkasi mulkdori, yer egasi yoki erdan foydalanuvchining aybi bilan yomonlashgan (boniteti pasayib ketgan) taqdirda, yer solig'i erning sifati yomonlashuviga qadar belgilangan stavkalar bo'yicha undiriladi.

Shaharlar va shahar qo'rg'onlarining ma'muriy chegaralarida joylashgan qishloq xo'jalik ahamiyatiga molik erlar uchun yer solig'i qishloq xo'jalik erlariga belgilangan stavkalarining ikki baravari miqdorida undiriladi.

Yuridik shaxslar foydalanadigan (shu jumladan, yer solig'ini to'lashdan ozod etilgan), davlat hokimiyati organlari tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha yer uchastkalari uchun yer solig'i yuridik shaxslar uchun 2,0 koeffitsientini qo'llagan holda to'lanadi. Davlat hokimiyati organlari tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha foydalaniladigan yerlar uchun yuqorida ko'rsatilgan koeffitsientni qo'llagan holda yer solig'i to'lanmagan taqdirda soliq to'lovchilarga nisbatan qonun hujjatlariga muvofiq moliyaviy jazo choralari qo'llanadi.

Ma'muriy va sanoat markazlariga nisbatan olganda yer uchastkalarining joylashish joyiga bog'liq holda qishloq joylari uchun belgilangan yer solig'i stavkalariga quyidagi koeffitsientlar qo'llanadi:

-Toshkent shahri atrofida 20 km lik aylanada - 1.30;

-Qoraqalpog'iston Respublikasi poytaxti va viloyat markazlari atrofida 15 km lik aylanada - 1.20;

-tuman markazlari atrofida 10 km lik aylanada - 1,15;

-boshqa shaharlar atrofida 5 km lik aylanada - 1,10.

Yer uchastkalarigacha masofa shaharlar va tuman markazlarining ma'muriy chegaralaridan boshlab avtomobil yo'llari bo'ylab belgilanadi. Yer uchastkasi ikki shahar yaqinida joylashgan taqdirda shaharning yuqoriroq funktsional vazifasiga muvofiq keladigan koeffitsient qabul qilinadi.

Bir qishloq aholi punkti doirasida yagona stavkalarni belgilash maqsadida soliq to'lovchilarga berilgan yerlar, erlarning qanday qismi ushbu zonaga kirishiga bog'liq holda, butunlay shahar atrofi zonasiga kiritiladi yoki ushbu zonadan butunlay chiqariladi.

Dehqon xo'jaliklaridan undiriladigan yer solig'ini hisoblab chiqarish chog'ida yer solig'i stavkalariga, yer sifatiga bog'liq holda quyidagi koeffitsientlar qo'llaniladi:

-tuproq boniteti 40 ballgacha bo'lsa - 0,75;

-tuproq boniteti 41 dan 70 ballgacha bo'lsa - 1,0;

-tuproq boniteti 70 balldan ortiq bo'lsa - 1,25.

Shahar va qo'rg'onlarning ma'muriy chegaralarida joylashgan kon va karerlar band etgan yerlar uchun soliq korxonalar, muassasalar va tashkilotlar uchun belgilangan stavkalariga 0,1 koeffitsientini qo'llagan holda to'lanadi.

O'rmon xo'jaliklarida mollarni o'tlatish uchun foydalanilmaydigan yaylov yerlar uchun yer solig'i boshqa erlar uchun stavkalar bo'yicha to'lanadi.

Yer solig'i bo'yicha imtiyozlar. *Soliq kodeksining 282-moddasiga ko'ra soliq solinmaydigan er uchastkalariga quyidagi yerlar kiradi:*

a) jamoa bog'dorchiligi, uzumchiligi va polizchiligining, jamoa garajlarining umumiy foydalanishdagi erlari. Ularga borish yo'llari, ariqlar, kollektorlar va umumiy foydalanishdagi boshqa yerlar kiradi;

b) tabiatni muhofaza qilish ahamiyatiga molik yerlar (davlat qo'riqxonalari, milliy va dendrologiya bog'lari, botanika bog'lari, zakazniklar, ov qilishga mo'ljallanganlari bundan mustasno, tabiat yodgorliklari), korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga belgilangan tartibda maxsus maqsadlar uchun berilgan, ihota daraxtzorlari egallagan yerlar;

v) tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar (tegishli muassasalar va tashkilotlarga doimiy foydalanishga berilgan tarixiy-madaniy qo'riqxonalar, xotira bog'lari, arxeologiya yodgorliklari, tarix va madaniyat yodgorliklari egallagan yerlar);

g) suv fondi yerlari (daryolar, ko'llar, suv omborlari, kanallar, dengizlar, muzliklar, botqoqliklar, gidrotexnika va boshqa suv xo'jaligi inshootlari egallagan erlar, shuningdek suv havzalari sohilidagi suv xo'jaligi ehtiyojlari uchun korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga belgilangan tartibda berilgan yerlar);

d) elektr uzatish liniyalari, podstantsiyalar, umumdavlat aloqa liniyalari va ularning inshootlari egallagan yerlar.

e) umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari va ularning inshootlari egallagan yerlar. Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llariga O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan belgilangan tartibda ularning indeksleri va tartib raqamlarini ko'rsatgan holda tegishli ro'yxatlarga kiritilgan avtomobil yo'llari taalluqlidir.

Avtomobil yo'llarining inshootlariga ko'priklar, yo'l chetidagi ariqlar, yon tomondagi zaxira erlar, ko'tarma ortidagi ariqlar va ko'tarmalar, tog'dagi suv ajratish kanallari, avtobus bekatlari, tushishlar, traktor yo'llari, piyodalar va velosiped yo'laklari, o'pirilish, sel, ko'chkiga qarshi va avtomobil yo'llari uchun ajratilgan erlarda joylashtirilgan boshqa himoya inshootlari kiradi;

j) temir yo'llarning umumiy tarmog'i va ularning inshootlari egallagan yerlar.

Sanoat va boshqa korxonalariga o'tkazilgan temir yo'llar egallagan yerlar uchun soliq belgilangan tartibda to'lanadi.

Temir yo'llarning inshootlari tarkibiga zaxiralar, tuproqtepalar, yo'ldagi suv ajratish, mustahkamlash va tutib turish inshootlari, yo'llar bo'ylab qordan himoyalash va qumni mustahkamlash polosalari, tortish podstantsiyalari, tonnellar va shu singari sun'iy inshootlar va yo'l qurilmalari kiradi;

z) umumiy foydalanishdagi shahar elektr transporti yo‘llari va metropoliten liniyalari (shu jumladan, metropoliten bekatlari egallagan erlar) va ularning inshootlari egallagan yerlar. Mazkur imtiyoz tramvay yo‘llari va trolleybus liniyalari, metropoliten liniyalari, tramvay va trolleybus bekatlari, shu jumladan dispetcherlik punktlari, metropoliten bekatlari va shahar elektr transporti yo‘llaridagi boshqa inshootlar egallagan yerlarga tatbiq etiladi. Ma‘muriy va boshqa yordamchi binolar, depolar (depo hududida joylashgan elektr transporti yo‘llari va metropoliten liniyalari egallagan erlardan tashqari), qurilish va ta‘mirlash ob‘ektlari egallagan erlar uchun soliq belgilangan tartibda to‘lanadi;

i) sport inshootlari, stadionlar, sport maydonchalari, suzish havzalari, sportning texnik turlari ob‘ektlari va boshqa jismoniy tarbiya-sog‘lomlashtirish komplekslari, onalar va bolalarning dam olish va sog‘lomlashtirish joylari, sanatoriy-kurort muassasalari va dam olish uylari, o‘quv-mashq bazalari egallagan yerlar;

k) magistral suv quvurlari, magistral kanalizatsiya kollektorlari va ularning inshootlari, suv olish va tozalash inshootlari, shuningdek suv ta‘minoti va kanalizatsiyaga tegishli boshqa ob‘ektlar egallagan yerlar. Suv ta‘minoti va kanalizatsiyaga tegishli boshqa ob‘ektlar tarkibiga aholi punktlarida suv quvuri va kanalizatsiya tarmog‘idagi nasos stantsiyalari, kuzatish quduqlari va dyukerlar, suv minoralari va shu singari inshootlar kiradi;

l) magistral gaz va neft quvurlari va ularning inshootlari egallagan yerlar;

m) magistral issiqlik trassalari va ularning inshootlari egallagan yerlar. Issiqlik trassalarining inshootlariga nasos stantsiyalari, issiqlikni hisobga olish va nazorat qilish asboblari, isitkichlar, issiq suv ta‘minotining tsirkulyatsiya nasoslari kiradi;

n) samolyotlarning uchish-qo‘nish maydonlari, shu jumladan ularni erda boshqarish yo‘laklari va to‘xtash joylari, fuqaro aviatsiyasi aeroportlarining radionavigatsiya va elektr-yoritish uskunalari joylashgan yerlar;

o) O‘zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturiga kiritilgan ob‘ektlar qurilishi uchun ajratilgan erlar - qurilishning me‘yoriy muddati davriga, shuningdek Vazirlar Mahkamasining qarori bilan qurilish ishlari to‘xtatib qo‘yilgan ob‘ektlar egallagan erlar. Investitsiya dasturiga kiritilgan ob‘ektlar qurilishining me‘yoriy muddati tugagach, shuningdek to‘xtatib qo‘yilgan ob‘ektlarni qurish davom etilgan yoki ular faoliyat ko‘rsata boshlagan hollarda er solig‘i qurilishning me‘yoriy muddati tugashidan yoki ob‘ekt qurilishi yoxud undan foydalanish boshlanganidan keyingi oydan boshlab to‘lana boshlaydi.

Investitsiya dasturiga kiritilgan ob‘ektlar qurilishiga ajratilgan er uchastkalariga soliq solinmaydi. Agar Investitsiya dasturiga ko‘ra korxonalar, uning alohida tsexlarini ta‘mirlash yoki qayta jihozlash nazarda tutilgan bo‘lsa, bunday hollarda mazkur imtiyoz qo‘llanmaydi;

p) gidrometeorologiya va gidrogeologiya stantsiyalari hamda postlari egallagan yerlar;

r) ilmiy tashkilotlarning qishloq xo‘jaligi ahamiyatiga molik va o‘rmon fondidagi erlari, qishloq xo‘jaligi va o‘rmon xo‘jaligi sohasidagi ilmiy-tadqiqot

tashkilotlari hamda o'quv yurtlariga qarashli tajriba, eksperimental va o'quv-tajriba xo'jaliklarining bevosita ilmiy va o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan erlari. Ilmiy tajribalar, eksperimental ishlar, yangi navlar selektsiyasini amalga oshirish hamda mavzu doirasi tasdiqlangan boshqa ilmiy va o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan ekinlar va ko'chatlar egallagan yer uchastkalari soliq to'lashdan ozod etiladi;

s) yangi o'zlashtirilayotgan erlar va meliorativ holatini yaxshilash ishlari olib borilayotgan sug'oriladigan yerlar - loyihada nazarda tutilgan muddatga, lekin ishlar boshlanganidan e'tiboran ko'pi bilan besh yilga;

t) rekreatsion ahamiyatga molik erlar (aholining ommaviy dam olishi va turizmni tashkil etish uchun tegishli muassasalarga berilgan yerlar: o'rmon bog'lari, bog'lar, xiyobonlar, plyajlar va hokazolar).

Bunda muassasa deganda mulkdor tomonidan boshqarish, ijtimoiy-madaniy yoki notijorat tusidagi boshqa funktsiyalarni bajarish uchun tashkil etilgan holda u tomonidan to'liq yoki qisman moliyalanadigan tashkilot tan olinadi;

u) sog'lomlashtirish ahamiyatiga molik yerlar (kasalliklarning oldini olish va odamlarni davolash ishini tashkil etish uchun qulay tabiiy omillarga ega bo'lgan erlar);

f) qishloq xo'jalik va o'rmon xo'jaligi korxonalarini hamda tashkilotlarining o'rmonlar va ihotazorlar, ta'lim, madaniyat va sog'liqni saqlash ob'ektlari, shuningdek sport inshootlari egallagan yerlari;

x) qishloq xo'jalik korxonalarining yangi o'tqazilgan bog' va uzumzorlari - ular meva qilish davriga kirishigacha, qishloq xo'jalik ekinlari ekish uchun qator oralaridan foydalanilishidan qat'i nazar.

Yangi tut ko'chatlari o'tqazilgan er uchastkalari - qator oralaridan qishloq xo'jalik ekinlarini ekish uchun foydalanilishidan qat'i nazar, 3 yil muddatga. Shu munosabat bilan bahorda o'tqazilgan tut ko'chatlari soliq to'lashdan uch yilga ozod qilinadi, bunga ko'chat o'tqazilgan yil ham kiradi. Kuzda o'tqazilgan ko'chatlar o'tqazilgan yildan keyingi yildan boshlab uch yilga soliq to'lashdan ozod qilinadi;

ch) soliq to'lovchining balansida bo'lgan hamda tadbirkorlik faoliyatida foydalanilmayotgan fuqarolik himoyasi va safarbarlik ahamiyatiga molik ob'ektlar egallagan erlar. Fuqarolik himoyasi va safarbarlik ahamiyatiga molik ob'ektlar egallagan erlar maydoni haqiqatda egallagan maydondan kelib chiqib qabul qilinadi.

Agar soliq solinmaydigan er uchastkasi maqsadga ko'ra foydalanilmasa, ushbu maydon uchun er solig'i belgilangan tartibda to'lanadi. Bunday er uchastkasidan qishloq xo'jalik ekinlari va ko'chatlarni parvarishlash uchun foydalanilsa, soliq qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik erlar uchun stavkalar bo'yicha to'lanadi.

Quyidagi yuridik shaxslar yer solig'idan ozod qilinadilar:

a) madaniyat, ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish muassasalari, qaysi idoraga bo'ysunishidan qat'i nazar, ular

zimmasiga yuklangan vazifalarni amalga oshirish uchun ajratilgan yer uchastkalari uchun.

Ularga quyidagilar kiradi:

1) madaniyat va san'at muassasalari (kutubxonalar, muzeylar, ko'rgazmalar, klub muassasalari, maktabgacha tarbiya muassasalari, madaniyat va istirohat bog'lari, botanika bog'lari va hayvonot bog'lari, televidenie va radioeshittirish tahririyatlari, teatrlar, kinoteatrlar, kontsert tashkilotlari va jamoalari, tsirkalar, kinostudiyalar va ovoz yozish studiyalari, va boshqalar);

2) maorif muassasalari (oliy va o'rta maxsus ma'lumotli kadrlar tayyorlash, oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash, o'rta maxsus ma'lumotli kadrlar tayyorlash, ishchilar va boshqa xodimlarni tayyorlash va malakasini oshirish, umumiy ta'lim bolalar maktablari, maktabgacha tarbiya, ota-onalar qarovsiz qolgan bolalarni tarbiyalash muassasalari);

3) sog'liqni saqlash muassasalari (kasalxona muassasalari, dispanserlar, ambulatoriya-poliklinika muassasalari, tez va shoshilinch tibbiy yordam hamda qon quyish muassasalari, onalik va bolalikni muhofaza qilish muassasalari, sanatoriy-kurort muassasalari, sanitariya-profilaktika muassasalari, sanitariya-epidemiologiya muassasalari, sanitariya maorifi muassasalari, sud-tibbiy ekspertiza muassasalari);

4) mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish muassasalari (vrachlik-mehnat ekspertiza komissiyalari, qariyalar va nogironlar uchun internet uylar).

b) dehqon xo'jaliklari - davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran ikki yil muddatga;

v) nogironlarning jamoat birlashmalari, "Nuroni" jamg'armasi va "O'zbekiston chernobilchilari" uyushmasi mulkida bo'lgan, ishlovchilari umumiy sonining kamida ellik foizini nogironlar tashkil qilgan yuridik shaxslar, savdo, vositachilik, ta'minot-sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar bundan mustasno.

Xodimlarning umumiy soniga korxonada bo'lgan, shu jumladan o'rindoshlik bo'yicha ishlovchilar, shuningdek korxonada bo'lmagan (pudrat shartnomasi va fuqarolik-huquqiy tushdagi boshqa shartnomalar bo'yicha ishlarni bajaradigan) xodimlar kiritiladi.

Yer solig'ini hisoblab chiqarish va byudjetga to'lash muddatlari. Yer solig'i yuridik shaxslar tomonidan har yili 1 yanvargacha bo'lgan holatga qarab mustaqil hisoblab chiqariladi va soliq bo'yicha hisob-kitoblar er uchastkasi joylashgan hududdagi davlat soliq organiga joriy yilning 15 fevraligacha qishloq xo'jaligi ahamiyatiga ega bo'lmagan hamda qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik erlar uchun belgilangan shakllar bo'yicha taqdim etiladi.

Bo'shatib olinayotgan mablag'lardan muayyan maqsadlar uchun foydalanish sharti bilan imtiyozlar olgan yuridik shaxslar soliq to'lovchilar uchun belgilangan shakl bo'yicha va muddatlarda er solig'i hisob-kitobini taqdim etadilar.

Yuridik shaxs hisoblangan dehqon xo'jaliklari hisoblab yozilgan yer solig'i umumiy summasining 95%ini byudjetga, 5%ini esa Dehqon va fermer

xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash jamg'armasiga to'laydilar. Hisob-kitoblarda Jamg'armaga to'lanadigan summa alohida satrda aks ettiriladi.

Yer solig'ini hisoblab chiqarish yer uchastkasi haqiqatda egallagan maydondan kelib chiqib amalga oshiriladi.

Yer uchastkalarining umumiy maydonlari to'g'risidagi ma'lumotlar yer uchastkasiga bo'lgan huquqni tasdiqlaydigan hujjatlar yoki yerlarni inventarizatsiyalash dalolatnomalari bo'yicha qabul qilinadi.

Yil davomida yuridik shaxslarda yer uchastkalariga mulk huquqi, yerga egalik qilish huquqi, yerdan foydalanish huquqi vujudga kelgan (bekor bo'lgan) taqdirda, shuningdek ular foydalanayotgan yer maydoni kengaygan (kamaygan) yoki yer solig'i bo'yicha imtiyoz huquqlari to'xtatib qo'yilgan (paydo bo'lgan) hollarda ular yer uchastkasi ajratilgan (olib qo'yilgan) yoki imtiyozlar to'xtatilgan (paydo bo'lgan) kundan e'tiboran bir oydan kechiktirmay davlat soliq organlariga yer solig'i bo'yicha hisob-kitoblarni taqdim etishlari shart.

Hisobot yili davomida yer mulklari tarkibida o'zgarishlar yuz bergan yuridik shaxslar davlat soliq organlariga yer solig'i to'lanadigan hisobot yilining 1 noyabriga qadar yer solig'ining aniqlashtirilgan hisob-kitobini taqdim etadilar.

Agar alohida bino bir necha yuridik shaxsning balansida bo'lsa, yer solig'ini har bir yuridik shaxs alohida, egallagan ishlab chiqarish xonalariga mutanosib ravishda to'laydi.

Ko'p qavatli turar joylarning bir qismini egallagan yuridik shaxslar yer solig'ini turar joy egallagan umumiy maydondan va mazkur yuridik shaxs tomonidan foydalaniladigan ishlab chiqarish xonalarining hissasidan kelib chiqib hisoblab chiqaradilar.

Yuridik shaxslar (qishloq xo'jaligi korxonalaridan tashqari) soliqni har chorakda, chorak ikkinchi oyining 15-kuniga qadar teng ulushlar bilan to'laydilar (15 fevral, 15 may, 15 avgust, 15 noyabr).

Agar yuridik shaxs yer uchastkasini hisobot choragi uchun to'lash muddati tugaganidan keyin olgan bo'lsa, ushbu davr uchun soliqni to'lash muddati bo'lib keyingi chorak uchun soliq to'lash muddati hisoblanadi.

Yagona yer solig'ini to'lashga o'tmagan qishloq xo'jaligi korxonalari yer solig'ini hisobot yilining 1 iyuliga qadar – yillik soliq summasining 20 foizini, hisobot yilining 1 sentyabriga qadar – yillik soliq summasining 30 foizini va hisobot yilining 1 dekabriga qadar – hisoblangan soliqning qolgan (50 foizi) summasini to'lashni amalga oshiradi.

Yil davomida ajratilgan er uchastkalari uchun soliq er uchastkasi ajratilgan oydan keyingi oydan boshlab to'lanadi. (Masalan, vakolatli hokimiyat organining 15 avgustdagi qarori bilan korxonaga er ajratilsa, u er solig'ini 1 sentyabrdan boshlab to'laydi).

Yuridik shaxslarga yer solig'i bo'yicha imtiyoz belgilansa, ular ushbu huquq paydo bo'lgan oydan boshlab soliq to'lashni to'xtatadilar. Yer solig'i bo'yicha imtiyoz huquqi to'xtatilgan taqdirda ular yer solig'ini ushbu huquq to'xtatilgan oydan keyingi oydan boshlab to'laydilar.

Soliq to'lovchi tomonidan ortiqcha soliq summalari to'langan taqdirda, agar boshqa soliqlar va yig'imlar bo'yicha qarz mavjud bo'lmasa, ushbu summalar soliq to'lovchiga o'ttiz kun ichida uning yozma arizasi bo'yicha qaytariladi yoki bo'lg'usi to'lovlar hisobiga qayd etiladi. Yer solig'i, soliq to'lovchining joylashgan eridan qat'i nazar, hududida er uchastkasi joylashgan tuman yoki shaharning mahalliy byudjetiga to'lanadi. Agar er uchastkasi ham tuman, ham shahar hududida joylashgan bo'lsa, soliq xuddi shu tartibda to'lanadi. Yuridik shaxslarning byudjet bilan er solig'i bo'yicha hisob-kitoblari buxgalteriya hisobi byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ida yuritiladi.

Mavzuga doir masalalar:

1-masala. "Mingbuloq" hissadorlik jamiyatining yer solig'i summasi 75 mln. so'mni tashkil etadi. Soliqning yig'imi darajasi 97%, kelgusi yil indeksatsiyasi 1.5 ni tashkil etadi. Korxonaning 2012 yilda kutilayotgan soliq summasini hisoblang:

Echilishi:

$$75000.0 \times 1.5 \times 97\% = 109125.0$$

2-masala. Toshkent shaxrining 8 zonasida joylashgan ishlab chiqarish korxonasiga shahar hokimi qarori bo'yicha ajratilgan yer maydoni 5.5 ga ni tashkil etadi. Korxonaning hisobot yilida to'lashi lozim bo'lgan yer solig'i summasini hisoblang va to'lash muddatlarini belgilang.

Echilishi:

1. Toshkent shahrida yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yer solig'i stavkalari 14ta zonaga ajratilgan holda belgilangan. Shunga muvofiq 2010 yil 8 zona uchun har bir ga uchun 15230403 so'm belgilangan.

2. Yerning maydoni va belgilangan soliq stavkasidan kelib chiqib soliq summasini hisoblaymiz:

$$5.5 \times 15230403 = 83767216.5 \text{ so'm}$$

3. Yer solig'i byudjetga har chorakning ikkinchi oyi 15 kuniga qadar yillik summaning to'rtidan bir qismi miqdorida to'lanadi, ya'ni:

1 chorak uchun -15 fevralgacha – 23434203 sum;

2 chorak uchun -15 maygacha – 25134203 sum;

3 chorak uchun -15 avgustgacha – 26134203 sum;

4 chorak uchun -15 noyabrgacha – 27134203 sum.

3-masala. Zarafshon shahriining 3 zonasida joylashgan korxonaga shahar hokimi qarori bo'yicha ajratilgan yer maydoni 3.75 ga, haqiqiy foydalanilishdagi yer maydoni esa 4.5 ga ekanligi aniqlandi. Korxonaning hisobot yilida to'lashi lozim bo'lgan yer solig'i summasini hisoblaymiz.

Echilishi:

1. Shahar joylarda yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yer solig'i stavkalari 4 ta zonaga ajratilgan holda belgilangan. Shunga muvofiq 2011 yil Zarafshon shahriining 3 zonasi uchun har ga uchun 716405 so'm belgilangan.

2. Foydalanishdagi yer maydoni va soliq stavkasidan kelib chiqib soliqni hisoblaymiz:

a) hokim qarori bo'yicha ajratilgan yer maydoni uchun:

$$3.75 \times 716405 = 2686518,75 \text{ so'm};$$

b) hokim qarori bo'yicha ajratilgan yer maydonidan ortiq foydalanishdagi yer uchun 2 koeffitsientda to'lanishi belgilangan:

$$0.75 \times 716405 \times 2 = 1.074.607 \text{ so'm}$$

$$\text{Demak,} = 2686518,75 + 1074607 = 3761125,75 \text{ so'm.}$$

Nazorat savollari:

- Yer solig'ini yuridik shaxslardan undirishning sababi nimada?
- Yer solig'ining huquqiy asoslari O'zbekistonda qachon shakllangan?
- O'zbekistonda er fondi qanday tarkib topgan?
- Kimlar yer solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanishadi?
- Alohida soliq rejimiga o'tgan yuridik shaxslar yer solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanishadimi?
- Yer solig'ini undirish ob'ekti nima?
- Soliq stavkalari qanday mezonlar asosida belgilanadi?
- Qanday yerlar soliq solinmaydigan er uchastkalari hisoblanadi?
- Qanday yuridik shaxslar yer solig'idan ozod qilinadi?
- Yer solig'ini hisoblab chiqarish va byudjetga to'lash muddatlari qanday belgilangan?

2-savol bo'yicha dars maqsadi: Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig'ini davlat byudjet daromadlarida tutgan o'rni va soliqni hisoblash tartibi, muddatlarini aniqlab, tushuntirib berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 2.1. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig'ini tushuntira oladi.
- 2.2. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig'ini to'lovchilarini izohlay oladi.
- 2.3. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig'ini hisoblab chiqara oladi.

2-asosiy savol bayoni:

Yer solig'ini to'lovchilar, soliq ob'ekti va bazasi

Soliq kodeksiga ko'ra o'z mulkida, egaligida, foydalanishida yoki ijara huquqi asosida yer uchastkalariga ega bo'lgan jismoniy shaxslar, shuningdek yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari yer solig'ining to'lovchilari bo'lib hisoblanishadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ijaraga berilgan yer uchastkalari uchun to'lanadigan ijara haqi yer solig'iga tenglashtiriladi. Yer uchastkalarini ijaraga olgan jismoniy shaxslarga yer solig'ini to'lovchilar uchun belgilangan imtiyozlar, soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisob-kitoblarni taqdim etish va soliqni to'lash tartibi tatbiq etiladi.

Jismoniy shaxslarning quyidagi yer uchastkalari soliq solinadigan ob'ekt hisoblanadi:

- dehqon xo‘jaligini yuritish uchun meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilishga berilgan yer uchastkalari;
- yakka tartibda uy-joy qurilishi uchun meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilishga berilgan yer uchastkalari;
- jamoa bog‘dorchiligi, uzumchiligi va polizchiligini yuritish uchun berilgan yer uchastkalari;
- xizmat yuzasidan qonun hujjatlariga muvofiq berilgan chek yerlar;
- meros bo‘yicha, hadya qilinishi yoki sotib olinishi natijasida uy-joy, dala hovli bilan birgalikda egalik qilish huquqi ham o‘tgan yer uchastkalari;
- qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mulk qilib olingan yer uchastkalari;
- tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun doimiy foydalanishga yoki ijaraga berilgan yer uchastkalari.

Soliq kodeksiga ko‘ra ko‘chmas mulkka ega bo‘lgan huquqlarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazishni amalga oshiruvchi organning yer uchastkalarining maydoniga doir ma‘lumotnomalari soliq solinadigan baza bo‘lib hisoblanadi.

Yer solig‘i stavkalari va soliqdan imtiyozlar

Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig‘i stavkalari O‘zbekiston Respublikasi Prezident qarori bilan belgilanadi va soliq to‘lovchilarga Moliya vazirligi, Davlat soliq qo‘mitasi va uning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda xabar qilinadi.

Berilgan yerlardan ikki yil davomida foydalanmagan jismoniy shaxslardan yer solig‘i uch baravar miqdorida undiriladi.

Jismoniy shaxslar foydalanadigan (shu jumladan, yer solig‘ini to‘lashdan ozod etilgan), davlat hokimiyati organlari tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha yer uchastkalari uchun yer solig‘i jismoniy shaxslar uchun 1,5 koeffitsientini qo‘llagan holda to‘lanadi. Davlat hokimiyati organlari tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha foydalaniladigan yerlar uchun yuqorida ko‘rsatilgan koeffitsientni qo‘llagan holda yer solig‘i to‘lanmagan taqdirda soliq to‘lovchilarga nisbatan qonun hujjatlariga muvofiq moliyaviy jazo choralari qo‘llanadi.

Davlat hokimiyati organlari tomonidan ajratilgan yer uchastkalari maydoni yer berish to‘g‘risida davlat hokimiyati organlarining qarori, yerga egalik qilish yoki undan foydalanish huquqi uchun davlat dalolatnomasi, yerni ijaraga olish shartnomasi, yer uchastkasiga bo‘lgan huquqlarni ro‘yxatdan o‘tkazish to‘g‘risidagi guvohnoma va yer uchastkasiga bo‘lgan huquqni tasdiqlaydigan boshqa hujjatlarga ko‘ra belgilanadi.

Yer uchastkasiga nisbatan mulk, egalik qilish yoki undan foydalanish huquqini tasdiqlaydigan hujjatlar mavjud bo‘lmasa, soliq butun maydon uchun yuqorida ko‘rsatilgan oshirish koeffitsientlarini qo‘llagan holda to‘lanadi.

Jismoniy shaxslarga tadbirkorlik faoliyati uchun berilgan yer uchastkalaridan soliq korxonalar, muassasalar va tashkilotlar uchun tasdiqlangan stavkalar bo‘yicha undiriladi. Jismoniy shaxslar uchun yer solig‘ini hisoblab chiqarish do‘konlar, oshxonalar, ustaxonalar va tadbirkorlik faoliyatida

foydalaniladigan boshqa ob'ektlar uchun foydalaniladigan yer uchastkalari uchun amalga oshiriladi.

Soliq kodeksiga ko'ra quyidagi jismoniy shaxslar yer solig'idan ozod qilinadilar:

- yaylov chorvachiligining cho'ponlari, yilqiboqarlari, mexanizatorlari, veterinar vrachlari va texniklari, boshqa mutaxassislari va ishchilari;

- "O'zbekiston Qahramoni", Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni unvonlariga sazovor bo'lgan shaxslar, uchala darajali Shuhrat ordeni bilan taqdirlanganlar, 1941-1945 yillardagi urush nogironlari va qatnashchilari;

- xizmatni Afg'oniston Respublikasida va jangovar harakatlar olib borilgan boshqa mamlakatlarda vaqtincha bo'lgan qo'shinlarning cheklangan kontingenti tarkibida o'tagan harbiy xizmatchilar hamda o'quv va sinov yig'inlariga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar;

- haqiqiy muddatli harbiy xizmatga chaqirilgan harbiy xizmatchilarning oilalari - xizmat muddatiga;

- I va II guruh nogironlari;

- yolg'iz pensionerlar. Soliq solish maqsadlari uchun yolg'iz pensionerlar deganda bir o'zlari yoki voyaga etmagan bolalari yoki nogiron bolasi bilan birgalikda alohida uyda, kvartira yoki yotoqxonada yashaydigan pensionerlar tushuniladi;

- boquvchisini yo'qotgan ko'p bolali oilalar. Soliq solish maqsadlarida boquvchisini yo'qotgan ko'p bolali oilalar deganda ota-onadan biri yoki ikkalasi vafot etgan hamda oilada 16 yoshga etmagan 5 va undan ortiq bola bo'lgan oilalar tushuniladi;

- Chernobil AESdagi falokat oqibatlarini tugatishda ishtirok etgan shaxslar;

- ko'chirib keltirilgan fuqarolar kelib joylashgan yer uchastkalari bo'yicha - yer uchastkalari berilgan vaqtdan e'tiboran besh yilga;

- shaxsiy pensiya tayinlangan shaxslar;

Yuqorida ko'rsatilgan imtiyozlar yer uchastkalari yakka tartibda uy-joy qurilishi va shaxsiy yordamchi xo'jalik (dehqon xo'jaligi) yuritish uchun qonun hujjatlarida nazarda tutilgan me'yorlar doirasida taqdim etilgan jismoniy shaxslargagina tatbiq etiladi.

Yer solig'i to'lanmaydigan yer uchastkalarining maydonlari yer uchastkasiga huquqni tasdiqlaydigan hujjatlarga binoan qabul qilinadi.

Imtiyoz huquqi yer solig'ini to'lashdan ozod etilgan shaxslar yashaydigan va birgalikda xo'jalik yuritadigan butun oilaga tatbiq etiladi.

Yer solig'ini hisoblab chiqarish tartibi

Jismoniy shaxslar uchun yer solig'ini davlat soliq organlarining xodimlari hisoblab chiqaradi. Davlat soliq xizmati organlari yer uchastkalari mulkdorlari, yer egalari yoki yerdan foydalanuvchilar yoki ijarachilar bo'lgan jismoniy shaxslarning muntazam hisobini yuritadilar.

Dehqon xo'jaliklari (yuridik shaxsni tashkil etmaganlari) hisoblab yozilgan yer solig'i umumiy summasining 95 foizini byudjetga va 5 foizini Dehqon va

fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasiga to‘laydilar. Shu munosabat bilan davlat soliq organlari dehqon xo‘jaliklariga yoziladigan to‘lov xabarnomalarida byudjetga to‘lanadigan yer solig‘i summasi va Jamg‘armaga to‘lanadigan yer solig‘i summasini alohida ko‘rsatadilar.

Soliq to‘lanishi to‘g‘risidagi to‘lov xabarnomalari jismoniy shaxslarga davlat soliq organlari tomonidan har yili, joriy yilning 1 mayidan kechiktirmay topshiriladi.

Yer uchastkalarining maydoni o‘zgarganda va yil davomida imtiyoz huquqi paydo bo‘lganda yoki bekor qilinganda davlat soliq organlari bir oy davomida soliqni qayta hisob-kitob qilishlari va soliq to‘lovchiga to‘lash muddatlari o‘zgarganini hisobga olgan holda yangi yoki qo‘shimcha to‘lov xabarnomasini taqdim etishlari shart.

Jismoniy shaxslarga shahar va qo‘rg‘onlarda yakka tartibda uy-joy qurish uchun berilgan yer uchastkalarining maydonlari yakka tartibdagi uy-joylarni hisobga olish va nazorat qilish shahar yoki tuman boshqarmasi yoxud ishlab chiqarish uy-joy inspeksiyasining mavjud materiallari bo‘yicha hisobga olinib, har yili naturada aniqlashtiriladi.

Jismoniy shaxslarga qishloq joylarda shaxsiy yordamchi xo‘jalik (dehqon xo‘jaligi) yuritish uchun berilgan yer uchastkalari tomorqa yerlardan va jamoat yerlarida qo‘shimcha ajratilgan yer uchastkalaridan iborat bo‘lishi mumkin. Bunday holda tomorqa yerlar maydoni yer kadastr ma‘lumotlari bo‘yicha qabul qilinib, yuz bergan o‘zgarishlar har yili naturada aniqlashtiriladi. Jamoat yerlarida qo‘shimcha ajratilgan yer uchastkalari maydoni xo‘jaliklarning ma‘lumotlari bo‘yicha hisobga olinib, har yili aniqlashtiriladi. Agar jismoniy shaxs yakka tartibda uy-joy qurilishi yoki shaxsiy yordamchi xo‘jalik (dehqon xo‘jaligi) yuritish uchun berilgan yer uchastkasida tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullansa yoki yerdan maqsadli foydalanishni o‘zgartirmasdan o‘z uyini ofis sifatida rasmiylashtirsa, bunda undan yer solig‘i yakka tartibda uy-joy qurilishi yoki dehqon xo‘jaligini yuritish uchun berilgan yerlar uchun belgilangan stavkalar bo‘yicha undiriladi.

Ko‘p xonadonli turar joylarda yashaydigan jismoniy shaxslardan yer solig‘i undirilmaydi. Xonadondan yoki ko‘p xonadonli turar joylarning bir qismidan odamlarning yashashi bilan bog‘liq bo‘lmagan maqsadlarda foydalanilganda, belgilangan tartibda xonadonning umumiy maydonidan kelib chiqib, yer solig‘ining tegishli hissasi undiriladi.

Egalik qilish huquqi meros bo‘yicha turar joy, noturar imorat va inshootlar, bog‘ uychasi o‘tishi bilan birga o‘tgan yer uchastkalari uchun yer solig‘i merosxo‘rlardan, meros qoldiruvchining soliq majburiyatlarini hisobga olgan holda undiriladi.

Yer solig‘ini byudjetga to‘lash muddatlari

Jismoniy shaxslar hisoblangan yillik yer solig‘ini teng ulushlarda yiliga ikki muddatda - 15 iyundan va 15 dekabrda kechiktirmay to‘laydilar. To‘langan soliq summasi belgilangan tartibda mahalliy byudjetga tushadi.

Yil davomida ajratilgan yer uchastkalari uchun soliq yer uchastkasi ajratilgan oydan keyingi oydan boshlab to‘lanadi. Masalan, vakolatli hokimiyat organining 15 sentyabrdagi qarori bilan korxonaga yer ajratilsa, u yer solig‘ini 1 oktyabrdan boshlab to‘laydi.

Yer solig‘i to‘lovchi jismoniy shaxslar davlat soliq xizmati organlarining qarorlari va ular mansabdor shaxslarining harakatlari ustidan davlat soliq xizmatining yuqori organlari yoki sudga shikoyat qilish huquqiga egadirlar. Davlat soliq xizmati organlari soliqning to‘g‘ri hisoblab chiqarilishi va o‘z vaqtida to‘lanishi ustidan belgilangan qonun hujjatlariga muvofiq nazoratni amalga oshiradilar.

Nazorat savollari:

1. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig‘ining to‘lovchilari kimlar?
2. Jismoniy shaxslarning qanday yerlari soliq solish ob‘ekti bo‘la oladi?
3. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig‘i stavkalari qanday belgilanadi?
4. Jismoniy shaxslar berilgan yerlardan foydalanmagan holatda qanday tartibda ulardan soliq undiriladi?

Mavzu bo‘yicha asosiy xulosalar:

Yer solig‘i boshqa soliq turlaridan farqli o‘laroq, o‘ziga hos xususiyatlarga ega. Jumladan, o‘zining iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra u renta to‘lovidir yoki boshqacha qilib aytganda ushbu soliq er egalari va erdan foydalanuvchi xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar moliyaviy faoliyatining natijalari bilan bog‘liq emas. Demak, ushbu soliqni joriy etilishidan maqsad – yerdan oqilona foydalanishni rag‘batlantirish, tuproq unumdorligini oshirish, sifati turlicha bo‘lgan erlarda xo‘jalik yuritishning ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarini tenglashtirish, aholi yashaydigan joylarda infrastruktura rivojlanishini ta‘minlash hamda erni talon-taroj qilinishiga yo‘l qo‘ymaslik hisoblanadi.

Soliq qonunchiligiga ko‘ra o‘z mulkida, egaligida yoki foydalanishida yer uchastkalariga ega bo‘lgan yuridik shaxslar, shu jumladan O‘zbekiston Respublikasining norezidentlari yer solig‘ini to‘lovchilari bo‘lib hisoblanishadi.

Mavzuga oid asosiy adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: “Adolat”, 2011. –40
2. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: “Adolat”, 2010. –400
3. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat soliq xizmati to‘g‘risida”gi Qonuni. //Xalq so‘zi, 1997 yil 29 avgust
5. O‘zbekiston Respublikasining “Soliq maslahati to‘g‘risida”gi Qonuni. //Xalq so‘zi, 2006 yil 21 sentyabr
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda “O‘zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to‘g‘risida”gi 1449-sonli Qarori

8- Mavzu: Soddalashtirilgan soliq tizimi.

Fanni o'qitish texnologiyasi:

“Soddalashtirilgan soliq tizimi” mavzusidagi ma’ruza mashg’ulotining texnologik xaritasi

№	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi:</p> <p>1.1.Dars maqsadi: Soddalashtirilgan soliq tizimi-Yagona soliq to’lovi, Yagona yer solig’i va Qat’iy belgilangan soliqlarning joriy etilishi va zarurligi haqida talabalarga tushunchalar berish, yer solig’ini hisoblashni o’rgatish.</p> <p>1.2.Identiv o’quv maqsadlari.</p> <p>1.2.1. Soddalashtirilgan soliq tizimi ning iqtisodiy mohiyatini izohlab beradi.</p> <p>1.2.2. Yagona soliq to’lovi to’lovchilarini aniqlab beradi.</p> <p>1.2.3. Yagona yer solig’i stavkalari va yagona yer solig’i bo’yicha imtiyozlar qo’llanilishini tushuntirib beradi.</p> <p>1.2.4. Qat’iy belgilangan soliqning iqtisodiy mohiyatini tushuntirib beradi.</p> <p>1.3. Asosiy tushuncha va iboralar: yagona soliq, mikrofirma, jamg’arma, brokerlik firmalari,yakka tartibdagi tadbirkor, subsidiya, aksiyadorlar, investor.</p> <p>1.4.Dars shakli: ma’ruza.</p> <p>1.4.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma’ruza-hikoya, baxs, taqdimot va videousul.</p> <p>1.5.Kerakli jihoz va vositalar: jadvallar, rasmlar, videoprektor, videofilmlar.</p>	O’qituvchi
2	<p>O’quv mashg’ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e’lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma’ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O’qituvchi, 20 minut
3	<p>Guruhda ishlash bosqichi:</p> <p>3.1. Talabalarga muammoli savol beradi (Soliq va soliqqa tortish 1.1) .</p> <p>3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi.</p> <p>3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to’g’riligi tekshiriladi.</p> <p>3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.</p>	O’qituvchi-talaba, 40 minut
4	<p>Mustahkamlash va baholash bosqichi:</p> <p>4.1. Berilgan ma’lumotni talabalar tomonidan o’zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> Soddalashtirilga soliq tizimini joriy qilish sababi 	O’qituvchi, 10 minut

	<p>nimada?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kimlar yagona soliq solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanishadi? • Qanday shaxslar yagona yer solig'idan ozod qilinadi? • Soliqni hisoblash va to'lash tartibi ? • Qat'iy belgilangan soliqni joriy qilishdan ko'zlangan maqsad nima? <p>4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.</p>	
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi:</p> <p>5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi.</p> <p>5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (Soliq va soliqqa tortish,).</p> <p>5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.</p>	O'qituvchi, 10 minut

Ko'rib chiqiladigan asosiy savollar:

1. Yagona soliq to'lovi va uni hisoblash.
  2. Yagona yer solig'i va uni o'ziga xos xususiyatlari.
  3. Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq.
- Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar :** yagona soliq, mikrofirma, jamg'arma, brokerlik firmalari, yakka tartibdagi tadbirkor, subsidiya, aksiyadorlar, investor.

Mavzuda ko'rib chiqiladigan muammolar:

1. Soddalashtirilgan soliq tizimini davlat byudjet daromadlarida tutgan o'rni haqida. Siz qanday fikrdasiz?
2. Yagona soliq to'lovi va uni hisoblash qanday aniqlanadi. Buni qanday izohlaysiz?
3. Yagona yer solig'ining iqtisodiy mohiyati va ahamiyatiga. Siz qanday fikr bildirasiz?
4. Qat'iy belgilangan solig'ini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi. Buni qanday izohlaysiz?

1-savol bo'yicha dars maqsadi: Yagona soliq to'lovini joriy qilinishi, soliq stavkalari, kimlarga nisbatan qo'llanilishi va soliq hisoblash bo'yicha tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 1.1. Yagona soliq to'lovini tushuntira oladi.
- 1.2. Yagona soliq to'lovini to'lovchilarini izohlay oladi.
- 1.3. Yagona soliq to'lovini hisoblab chiqara oladi.

1-asosiy savol bayoni:

Soliq solishning soddalashtirilgan tartibini soliq amaliyotiga tadbiriq etilishi, uning iqtisodiy mohiyati. Iqtisodiy islohotlarni yanada erkinlashtirish

va chuqurlashtirish jarayonida kichik biznesni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xususiy tadbirkorlik, kichik biznesni rivojlantirish, mulkdorlar sinfini shakllantirish, bozorlarni tovarlar bilan to'ldirish, raqobat muhitini yaratish, ishsizlikka barham berish mamlakat oldida turgan asosiy vazifalardan hisoblanadi. Soliqqa tortish tizimida olib borilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, kichik biznes subektlarini soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 15 apreldagi 159-son "Kichik korxonalar uchun ixchamlashgan soliqqa tortish tizimiga o'tishni qo'llash to'g'risida" gi qaroriga asosan mikrofirma va kichik korxonalar soliqqa tortishning umumbelgilangan tartibidan soddalashtirilgan, ya'ni ixchamlashtirilgan soliq rejimiga o'tkazildi. Bunda kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lash yoki umumbelgilangan tartibda soliq majburiyatlarini bajarish ixtiyoriy ekanligi qat'iy belgilandi. Kichik korxonalar uchun yagona soliqning o'rnatilishi soliq hisob-kitobini tuzishni osonlashtiradi hamda ular bir nechta soliq turi o'rniga faqatgina bitta yagona soliq bo'yicha soliq idoralariga soliq hisob-kitobini topshirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Natijada korxonalar hisobchilarining ishi birmuncha osonlashdi.

Yagona soliq to'lovi, uning to'lovchilari va to'lovchilar tarkibiga kiritish mezonlari. Mikrofirmalar va kichik korxonalarni jadal rivojlantirishni yanada rag'batlantirish hamda uning mamlakat iqtisodiyotida ahamiyati va ulushini tubdan oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 20 iyundagi PF-3620-sonli «Mikrofirmalar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoniga muvofiq 2005 yilning 1 iyuldan boshlab O'zbekiston soliq tizimida kichik biznes sub'ektlarining ba'zi toifalari uchun *yagona soliq to'lovi joriy qilindi.*

U birxillashtirilgan bo'lib, quyidagi majburiy to'lovlarni to'lash o'rniga joriy qilingan:

- yagona soliq;
- byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi;
- Respublika yo'l jamg'armasi;
- Maktab ta'limini rivojlantirish jamg'armasiga majburiy ajratmalar.

Yagona soliq to'lovini to'lovchilar uning summasini soliq solinadigan baza va tasdiqlangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisob-kitob qiladilar. Bunda soliq organlariga davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar bo'yicha hisob-kitoblar alohida taqdim etilmaydi, shuningdek pensiya, yo'l va maktab ta'limini rivojlantirish jamg'armalariga majburiy ajratmalar summaları alohida to'lanmaydi.

Yagona soliq to'lovi *faqat kichik biznes sub'ektlari - mikrofirmalar va kichik korxonalarga* tatbiq etiladi.

Yagona soliq to'lovini to'lovchilar ro'yxati 2007 yil 1 yanvardan boshlab kengaydi. Jumladan, ular tarkibiga soliq solishning boshqa tizimini tanlash huquqsiz savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari (Ulgurji savdo korxonalari

uyushmasi tizimiga kiruvchi respublika ixtisoslashtirilgan ulgurji baza – kontoralari va ularning xududiy bazalari bundan mustasno. Ular uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 8 iyundagi “Ixtisoslashtirilgan ulgurji baza – kontoralarni soliqqa tortish tartibini takomillashtirish to‘g‘risida” gi PQ-374-son qarori bilan nazarda tutilgan soliq solish tartibi saqlab qolinadi); mikrofirmalar va kichik korxonalar toifasiga tegishli bo‘lgan tayyorlov va ta‘minot – sotish tashkilotlari, brokerlik firmalari, komissiya shartnomasi (topshirig‘i) bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatuvchi korxonalar va tashkilotlar; soliq solishning boshqa tizimini tanlash huquqisiz lotereyalar va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o‘yinlarni tashkil etish bo‘yicha faoliyatni amalga oshirish uchun yuridik shaxslar kiritildi.

2007 yil 1 yanvardan yagona soliq to‘lovi to‘lovchilari hisoblangan alkogolli mahsulot ishlab chiqaruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar yagona soliq to‘lovini to‘lash huquqisiz, soliqlar va majburiy to‘lovlarni umumbelgilangan tartibda to‘lashga o‘tkazildi. Yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib olishni amalga oshiruvchi mikrofirma va kichik korxonalariga yagona soliq to‘lovi tatbiq etilmaydi. Bundan tashqari Soliq kodeksining 350-moddasiga ko‘ra yagona yer solig‘ini to‘lovchilarga, qat‘iy belgilangan soliqni to‘lash nazarda tutilgan mikrofirma va kichik korxonalariga hamda mahsulot taqsimotiga oid bitimlar ishtirokchisi bo‘lgan mikrofirma va kichik korxonalariga ham yagona soliq to‘lovi tatbiq etilmaydi.

Soliqlar va majburiy to‘lovlarni umumbelgilangan tartibda to‘lovchilar hisoblangan xususiy amaliyot bilan shug‘ullanadigan notariuslar esa soliq solishning boshqa tartibini tanlash huquqisiz yagona soliq to‘lovini to‘lashga o‘tkazildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 30 avgustdagi “1998 yil 9 apreldagi “Xususiy tadbirkorlik, kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishni yanada rag‘batlantirish chora – tadbirlari to‘g‘risida” gi farmoniga o‘zgartirish va qo‘shimchalar to‘g‘risida” gi PF-3305 sonli farmoniga ko‘ra 2004 yilning 1 yanvaridan boshlab kichik biznes sub‘ektlari tarkibiga quyidagilar kiritilgan:

- yakka tartibda tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchilar;
- xodimlarining o‘rtacha yillik soni:
  - ishlab chiqarish tarmoqlarida 20 kishidan;
  - xizmat ko‘rsatish sohasi va boshqa ishlab chiqarishga bevosita aloqasi bo‘lmagan tarmoqlarda 10 kishidan;
  - ulugurji, chakana savdo va umumiy ovqatlanish sohasida 5 kishidan oshmagan mikrofirmalar;
- quyidagi tarmoqlarning o‘rtacha yillik xodimlari soni:
  - engil va oziq-ovqat sanoati, metallga ishlov berish va asbobsozlik, yog‘ochni qayta ishlash, mebel sanoati va qurilish materiallari sanoati 100 kishidan;

- mashinasozlik, metallurgiya, yoqilg'i-energetika va kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish va qayta ishlash, qurilish hamda boshqa sanoat-ishlab chiqarish sohalari 50 kishidan;

- fan, ilmiy xizmat ko'rsatish, transport, aloqa, xizmat ko'rsatish sohasi (sug'urta kompaniyalaridan tashqari), savdo va umumiy ovqatlanish hamda boshqa ishlab chiqarishga aloqador bo'lmagan sohalar 25 kishidan oshmagan kichik korxonalar.

Kichik biznes sub'ektlariga amaldagi soliq qonunchiligiga ko'ra tadbiiq etiladigan soliq imtiyozlari va preferentsiyalar faqat yuqoridagi sanab o'tilgan sub'ektlarga taalluqli bo'ladi.

U yoki bu korxonaning yuqorida aytilgan sub'ektlar toifalarining birortasiga kiritilish mezonini bo'lib xodimlarning yillik o'rtacha soni, shu jumladan unitar (sho''ba) korxonalarda, filiallarda va vakolatxonalarda ishlaydiganlar soni hisoblanadi.

Soliq ob'ekti, yalpi tushum tarkibi va soliq bazasi

Yagona soliq to'lovi ob'ekti (soliq solinadigan aylanma) bo'lib, yalpi tushum hisoblanadi.

Quyidagilar yalpi tushum tarkibiga kiritiladi:

1) tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) qo'shilgan qiymat solig'ini chegirgan holda (qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashga o'tgan mikrofirma va kichik korxonalar uchun) sotilishidan tushgan tushum summasi.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) sotilishidan tushgan tushum deganda quyidagilar tushuniladi:

- qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyihalash-qidiruv va ilmiy-tadqiqot korxonalarini uchun mahsulot (ishlar, xizmatlar) sotilishidan tushum summasi deganda o'z kuchlari bilan bajarilgan ishlar hajmidan kelib chiqib hisoblangan yalpi tushum tushuniladi;

- lizing kompaniyalari uchun mahsulot (ishlar, xizmatlar) sotilishidan tushum summasi deganda lizing bo'yicha foizli daromadlar tushuniladi;

- vositachilik va topshiriq shartnomalari hamda vositachilik xizmatlari ko'rsatishga oid boshqa shartnomalar bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatadigan yuridik shaxslar uchun – ko'rsatilgan xizmatlar uchun pul mukofoti summasi;

- tayyorlov, ta'minot-sotish tashkilotlari uchun – realizatsiya qilingan tovarlarning xarid qiymati bilan sotish qiymati o'rtasidagi farq sifatida hisoblab chiqarilgan yalpi daromad;

- lotereya o'yinlarini tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasida yuridik shaxslar uchun – o'yin chiptalarini ularda ko'rsatilgan narx bo'yicha tarqatishdan tushgan tushum.

2) asosiy faoliyatdan boshqa daromadlar.

Quyidagilar asosiy faoliyatdan boshqa daromadlarga kiritiladi:

a) undirilgan yoki qarzdor e'tirof etgan jarimalar, penyalalar hamda xo'jalik shartnomalarining shartlarini buzganlik uchun boshqa jazo turlari, shuningdek etkazilgan zararlarni qoplash bo'yicha daromadlar;

b) hisobot yilida aniqlangan, o'tgan yillardagi daromadlari;

v) mikrofirma va kichik korxonalar huzuridagi oshxonalaridan tushumlar, yordamchi xizmatlardan daromadlar singari bevosita mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish bilan bog'lanmagan operatsiyalardan boshqa daromadlar;

g) mikrofirma va kichik korxonaning asosiy fondlari va boshqa mol-mulkini sotishdan daromadlar;

d) kreditorlik va debitorlik qarzini qonun bilan belgilangan tartibda hisobdan chiqarishdan olingan daromadlar;

e) tovar-moddiy boyliklarni qo'shimcha baholash.

Tovar-moddiy boyliklarni qo'shimcha baholash summasi mahsulot (ishlar, xizmatlar) sotilishiga qarab soliq solinadigan yalpi tushumga kiritiladi;

j) tekin moliyaviy yordam, shu jumladan tekinga olingan mol-mulk;

z) boshqa operatsion daromadlar.

3) *moliyaviy faoliyatdan daromadlar.*

Moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar tarkibiga quyidagi daromadlar kiritiladi:

a) olingan royalti;

b) O'zbekiston Respublikasi hududi va undan tashqarida boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatida ulushli ishtirok etishdan olingan daromadlar, aksiyalar bo'yicha dividendlar hamda mikrofirma va kichik korxonaga tegishli bo'lgan obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar bo'yicha daromadlar;

v) mol-mulkni uzoq muddatli ijara (lizing)ga berishdan daromad (marja);

g) chet el valyutasidagi operatsiyalar bo'yicha kursdagi farqdan daromadlar.

d) qimmatli qog'ozlar, shu'ba korxonalar va hokazolarga qo'yilgan mablag'larni qayta baholashlarni o'tkazishdan daromadlar;

e) moliyaviy faoliyatdan boshqa daromadlar.

4) *favqulodda daromadlar.*

Tovarlar (xizmatlar ko'rsatish, ishlar bajarish) bepul berilganda soliq solish ob'ektiga ularning qiymati ham kiritiladi, bu qiymat ularni ishlab chiqarishga ketgan amaldagi xarajatlardan, mol-mulk bepul berilganda esa balansda qayd etilgan qoldiq qiymatdan kelib chiqib belgilanadi.

Soliq kodeksiga ko'ra soliq solinadigan yalpi tushum hisoblab chiqilayotganda quyidagilar yalpi tushum sifatida qaralmaydi:

1) ustav fondiga (ustav kapitaliga) olingan hissalar, shu jumladan aksiyalarni (ulushlarni) joylashtirish bahosining ularning nominal qiymatidan (dastlabki miqdoridan) ortiq summasi, oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish uchun birlashtiriladigan mablag'lar;

2) muassislar (ishtirokchilar) tarkibidan chiqilayotganda (chiqarilayotganda), shuningdek tugatilayotgan yuridik shaxsning mol-mulki uning muassislari (ishtirokchilari) o'rtasida taqsimlanayotganda ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissalar doirasida olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);

3) shartnoma muassislari (ishtirokchilari) umumiy mulkidagi hissasi

qaytarib berilgan yoki bunday mol-mulk bo‘lingan taqdirda, oddiy shirkat shartnomasi sherigi (ishtirokchisi) tomonidan hissasi miqdorida olingan mablag‘lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);

4) realizatsiya qilinadigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun oldindan haq to‘lash (bo‘nak) tariqasida boshqa shaxslardan olingan mablag‘lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);

5) mulk huquqi ularga o‘tgan paytga qadar majburiyatlarni qonun hujjatlariga muvofiq ta‘minlash sifatida garov yoki zakalat tarzida olingan mablag‘lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);

6) byudjetdan berilgan subsidiyalar;

7) agar mablag‘larni (mol-mulkni yoki mulkiy huquqlarni) o‘tkazish, ishlar bajarish, xizmatlar ko‘rsatish O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti yoki O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida amalga oshirilsa, tekin olingan mablag‘lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar), ishlar va xizmatlar;

8) olingan grantlar;

9) aktsiyador – yuridik shaxsning o‘tgan yillarning taqsimlanmagan foydasi ustav fondini (ustav kapitalini) ko‘paytirishga yo‘naltirilganda qo‘shimcha aktsiyalarning qiymati yoki aktsiyalarning nominal qiymatini ko‘paytirish tariqasida olingan daromadlari;

10) sug‘urta shartnomalari bo‘yicha sug‘urta tovonini (sug‘urta summasi) tariqasida olingan mablag‘lar;

11) vositachiga yoki boshqa ishonchli vakilga vositachilik va topshiriq shartnomalari yoki vositachilik xizmatlari ko‘rsatishga oid boshqa shartnomalar bo‘yicha majburiyatlarni bajarish munosabati bilan, shuningdek vositachi yoki boshqa ishonchli vakil tomonidan komitent yoxud o‘zga ishonchli shaxs uchun amalga oshirilgan xarajatlarni qoplash hisobiga tushgan mol-mulk (pul mukofoti bundan mustasno);

12) ob‘ekt qiymatining ijaraga beruvchi (lizing beruvchi) tomonidan olingan ijara (lizing) to‘lovining bir qismi tarzida qoplanishi;

13) telekommunikatsiyalar tarmoqlarida tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining tekin olingan texnik vositalari, shuningdek mazkur vositalardan foydalanishga va ularga xizmat ko‘rsatishga doir xizmatlar;

14) ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik sub‘ektining muassislaridan (ishtirokchilaridan) ularning majburiyatlarini bajarish uchun olingan mablag‘lar. Ixtiyoriy tugatish qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili tugatilgan va faoliyat qayta tiklangan taqdirda ushbu mablag‘lar soliq solish ob‘ektiga kiritiladi va ularga soliq solinishi lozim;

15) investor bilan davlat mulkini boshqarish bo‘yicha vakolatli davlat organi o‘rtasida tuzilgan shartnomaga muvofiq investitsiya majburiyatlarini sifatida kiritilayotgan mol-mulk.

Balansning valyuta moddalarini qayta baholash chog‘ida kursdagi ijobiy va salbiy farqlar o‘rtasidagi saldo soliq solish ob‘ekti hisoblanadi. Salbiy kurs farqi summasi ijobiy kurs farqi summasidan ortiq bo‘lgan taqdirda oshib ketgan

summa yagona soliq to'lovini hisoblab chiqarishda soliq solinadigan bazani kamaytirmaydi.

Soliq kodeksining 356-moddasiga ko'ra soliq solinadigan bazani aniqlash uchun yalpi tushum summasidan quyidagilar chegirib tashlanadi:

1) davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha daromadlar;
2) to'lov manbaida soliq solinadigan dividendlar va foizlar tariqasida olingan daromadlar;

3) dividendlar tariqasida olingan va qaysi yuridik shaxsdan olingan bo'lsa, o'sha yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) yo'naltirilgan daromadlar. Muassislar (ishtirokchilar) tarkibidan chiqilayotganda (chiqib ketganda) yoxud tugatilayotgan yuridik shaxsning mol-mulki imtiyoz qo'llanilganidan so'ng bir yil ichida uning ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanganda ilgari soliq solinadigan bazadan chegirilgan daromadlarga to'lov manbaida umumiy asoslarda soliq solinadi;

4) hisobot yilida aniqlangan o'tgan yillardagi daromadlar. Mazkur daromadlarga ular qaysi davrda paydo bo'lgan bo'lsa, o'sha davrdagi qonun hujjatlariga muvofiq soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha o'tkazilgan hisob-kitoblar inobatga olingan holda soliq solinishi kerak;

5) ko'p oborotli qaytariladigan taraning qiymati, agar uning qiymati tovarlarni (ishlar va xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushumning tarkibiga ilgari kiritilgan bo'lsa;

6) mahsulot etkazib beruvchilarning siylovi (skidka) tariqasida va asosiy vositalarni tugatish (hisobdan chiqarish) natijasida olingan boshqa daromadlar.

Chegirmalardan tashqari soliq solinadigan baza quyidagilar uchun kamaytiriladi:

1) avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari uchun: jismoniy shaxslardan transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq summasiga;

benzin, dizel yoqilg'isi va gazning avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalarining belgilangan eng yuqori ustamadan oshadigan chakana narxi bilan olish narxi o'rtasidagi mahalliy byudjetga o'tkazilishi lozim bo'lgan farq summasiga;

2) lotereya o'yinlarini tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasida yuridik shaxslar uchun – yutuq (mukofot) fondining summasiga, biroq tarqatilgan chiptalarga chiqqan yutuqlarning (mukofotlarning) umumiy summasidan ortiq bo'lmagan miqdoriga;

3) brokerlik tashkilotlari uchun – bitim summasidan birjaga o'tkaziladigan vositachilik yig'imi summasiga;

4) vositachilik, topshiriq shartnomasi bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatuvchi yuridik shaxslar uchun – realizatsiya qilingan tovar ulushida tovarlarni import qilishda to'langan bojxona to'lovlari summasiga.

5) yangi texnologik asbob-uskunalar olishga, lekin soliq solinadigan bazaning ko'pi bilan 25 foiziga. Soliq solinadigan bazani kamaytirish texnologik asbob-uskunalarni foydalanishga joriy etilgan soliq davridan boshlab besh yil

mobaynida amalga oshiriladi;

6) yosh oilalar jumlasidan bo'lgan xodimlarga ipoteka kreditlari bo'yicha badallar to'lashga va (yoki) mulk qilib uy-joy olishga tekin yo'naltirilgan mablag'lar summasiga, lekin soliq solinadigan bazaning ko'pi bilan 10 foiziga.

Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlar

Yagona soliq to'lovini yuridik shaxslar mustaqil ravishda belgilangan soliq stavkalaridan kelib chiqib hisoblaydilar. Yagona soliq to'lovi stavkalari 2011 yil uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449-sonli qarori bilan tasdiqlangan bo'lib, u quyidagicha tabaqalashtirilgan:

12-jadval

Mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovi stavkalari²⁵

№	Soliq to'lovchilar	Soliq stavkasi yalpi tushumga nisbatan %larda
1	2	3
1	Iqtisodiyotning barcha tarmoqlari korxonalari, 2-6-bandlarda ko'rsatib o'tilganlari bundan mustasno	6*
2	Kompyuter dasturiy mahsulotlarini ishlab chiqish va joriy etish tovarlar (ish, xizmatlar) realizatsiyasi umumiy hajmining kamida 80 foizini tashkil etadigan korxonalar	5
3	Qishloq xo'jaligi korxonalari asosiy faoliyati bo'yicha, yagona yer solig'i to'lovchilari hisoblanadigan qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari bundan mustasno	6
4	Gastrol-kontsert faoliyati bilan shug'ullanish uchun litsenziyaga ega bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslarni (shu jumladan norzidentlarni) jalb etish yo'li bilan ommaviy tomosha tadbirlarini tashkil etishdan daromad oladigan korxonalar	30
5	Tayyorlov va ta'minot-sotish tashkilotlari, brokerlik idoralari (6-bandda ko'rsatilganlaridan tashqari), shuningdek vositachilik (topshiriq) shartnomalari bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatilgan korxonalar	33**
6	Qimmatli qog'ozlar bozorida brokerlik faoliyatini amalga oshiradigan korxonalar	13**
7	Oziq-ovqat va nooziqovqat tovarlarini sotish uchun turg'un savdo shahobchalarini ijaraga berishga ixtisoslashgan (ijaraga berishdan olinadigan daromadlar 60 foizdan ortig'ini tashkil etadigan) korxonalar	30
8	O'zi ishlab chiqargan tovarlar (ishlar, xizmatlar)	

²⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449-sonli qarori.

	eksportining ulushi (ishlar bajarilgan va xizmatlar ko'rsatilgan joydan qat'i nazar) erkin almashtiriladigan valyutada quyidagilarni tashkil etadigan korxonalar uchun (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 10 oktyabrdagi PF-1871-sonli farmonida ro'yxati keltirilganlar bundan mustasno):	
	sotishning umumiy hajmidan 15 foizdan 30 foizgacha	belgilangan stavka 30% ga pasaytiriladi
	sotishning umumiy hajmida 30 foiz va undan ortiq foizni	belgilangan stavka 50% ga pasaytiriladi
9	Maishiy xizmatlar sohasi korxonalari uchun plastik kartalarni qo'llagan holda to'langan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi bo'yicha	belgilangan stavka 10% ga pasaytiriladi

*) lizing kompaniyalari uchun lizing beruvchining daromadiga nisbatan foizlarda (marja).

***) haq (yalpi daromad) summasiga nisbatan foizlarda.

Bundan tashqari, alohida toifadagi korxonalar jumlasiga kiruvchi loteriyalar o'yinlarini tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi korxonalar soliq solinadigan bazaga nisbatan 33 foiz miqdorida soliqqa tortiladilar.

Quyidagi mikrofirma va kichik korxonalar yagona soliq to'lovini to'lashdan to'liq ozod etiladi:

- nogironlarning jamoat birlashmalari, "Nuroni" jamg'armasi va "O'zbekiston chernobilchilari" uyushmasining mulki bo'lgan, ishlovchilar umumiy sonining kamida ellik foizini nogironlar, 1941-1945 yillardagi urush va mexnat fronti faxriylari tashkil etgan korxonalar (savdo, vositachilik, ta'minot-sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalardan tashqari);

2005 yil 1 iyuldan boshlab yagona soliq to'lovini to'lovchilar hisoblangan mikrofirmalar va kichik korxonalarga quyidagi preferentsiyalar nazarda tutiladi:

1) ilgari kichik biznes sub'ektlariga yagona soliq bo'yicha berilgan imtiyozlardan foydalanish huquqi. Bu uni to'lashdan to'liq ozod qilishga nisbatan ham, soliq stavkasini pasaytirishga nisbatan ham belgilanadi;

2) yagona soliq to'lovini to'lash muddatini bir yilga kechiktirish, kechiktirilgan summani imtiyozli davr tugagandan keyin teng ulushlarda 12 oy davomida to'lash huquqi. *Ushbu qoida faqat yangi tashkil etilayotgan (2005 yilning 1 iyulida va undan keyin ro'yxatdan o'tkazilgan) mikrofirmalar va kichik korxonalarga tadbiiq etiladi.*

3) qonun hujjatlariga muvofiq ijaraga olingan er maydonlari uchun byudjetga ijara haqini to'lamaqlik huquqi.

Soliq amaliyotiga yagona soliq to'lovining kiritilishi kichik biznes sub'ektlarini va mikrofirmalarni soliqqa tortish uslubiyatini yanada soddalashtirdi.

Soliq hisobini taqdim etish va soliqni byudjetga to'lash muddatlari.

Mikrofirma va kichik korxonalar, asosiy faoliyati bilan bir qatorda, boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullansalar, ushbu faoliyat turlari bo'yicha ular alohida hisob yuritishlari hamda soliq to'lovchilarning mazkur toifasi uchun qonunda nazarda tutilgan soliqlar, yig'imlar va davlat maqsadli jamg'armalari hamda Maktab ta'limini rivojlantirish jamg'armasiga majburiy ajratmalarni to'lashlari shart.

Birinchi chorak, yarim yil va 9 oy yakunlari bo'yicha soliq to'lovchilar ro'yxatdan o'tish joyidagi tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasiga hisobot choragidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa - yillik moliyaviy hisobotni taqdim etish muddatida belgilangan shaklda yagona soliq to'lovi bo'yicha hisob-kitoblarni taqdim etadilar.

Mikrofirma va kichik korxonalar tarkibiga kirmaydigan korxonalar tomonidan – har oyda hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi.

Yagona soliq to'lovini to'lash har chorakda o'sib boruvchi yakun bilan hisobot choragidan keyingi oyning 25-kuniga qadar amalga oshiriladi.

Yagona soliq to'lovi bo'yicha to'lovni kechiktirish tartibi hamda uning ahamiyati.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 20 iyundagi "Mikrofirmalar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PF-3620-son Farmoniga muvofiq yangi tashkil etilgan mikrofirma va kichik korxonalarga yagona soliq to'lovini to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish tartibi belgilangan. To'lashni kechiktirish yagona soliq to'lovi bo'yicha soliq majburiyatini to'lash muddatini muayyan muddatga ko'chirishni anglatadi.

To'lash muddatini kechiktirish huquqini olish uchun korxonalar, yagona soliq to'lovini to'lashning birinchi muddati boshlanishiga ko'pi bilan 15 kun qolganda, unga to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish to'g'risida tegishli tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasiga belgilangan shaklda ariza topshiradi.

Tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasi to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish to'g'risidagi arizani ariza kelib tushgan kundan boshlab 3 ish kuni mobaynida ko'rib chiqadi, so'ngra to'lash muddatini kechiktirish yoki rad etish to'g'risida qaror chiqarib, korxonaning taqdim etilgan arizasiga qabul qilingan qaror natijasining tegishli belgisini qo'yadi.

Tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasining rad etish to'g'risidagi qarori quyidagi hollarda qabul qilinishi mumkin:

- to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish to'g'risidagi ariza belgilangan shaklda taqdim etilmagan bo'lsa;

- to‘lash muddatini kechiktirish huquqini berish to‘g‘risidagi ariza belgilangan muddatdan keyin topshirilsa;

- korxonaga yagona soliq to‘lovining to‘lovchisi hisoblanmasa.

Yagona soliq to‘lovini to‘lash muddatini kechiktirish huquqini boshqa sabablarga ko‘ra rad etishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Korxonaga arizada ko‘rsatilgan ma‘lumotlarning to‘g‘riligi (haqqoniyligi) uchun qonun hujjatlariga muvofiq javob beradi.

To‘lash muddatini kechiktirish huquqi korxonaga korxonaga davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan oyning 1-kunidan boshlab bir yilga beriladi.

Misol uchun, agar korxonaga davlat ro‘yxatidan 15 yoki 25 yanvarda o‘tkazilgan bo‘lsa, mazkur korxonaga soliqni to‘lash muddatini kechiktirish huquqi joriy yilning 1 yanvaridan keyingi yilning 1 yanvarigacha bo‘lgan davrga beriladi.

Korxonaning xohishiga ko‘ra soliqni to‘lash muddatini kechiktirish huquqi uning yozma arizasiga asosan bir yildan kam bo‘lgan muddatga berilishi mumkin. Korxonaga to‘lash muddatini kechiktirish huquqi berilgan davrda boshqa soliq rejimiga o‘tganida, o‘tgan paytidan boshlab korxonaga to‘lash muddatini kechiktirish huquqidan mahrum bo‘ladi va unda qonunga muvofiq soliqlar, yig‘imlar va boshqa majburiy to‘lovlarni to‘lash bo‘yicha majburiyatlar vujudga keladi.

To‘lash muddatini kechiktirish yoki muddati kechiktirilgan to‘lov summasini so‘ndirish huquqi berilgan davrda korxonaga tugatilsa, to‘lash muddati kechiktirilgan to‘lov summasi qonunda nazarda tutilgan tartibda to‘lanadi.

To‘lash muddatini kechiktirish huquqi berilgan korxonaga tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasiga belgilangan tartibda, hisobot choragidan keyingi oyning 25-kuniga qadar yagona soliq to‘lovining hisob-kitobini taqdim etadi. Bunda korxonaga yagona soliq to‘lovi hisob-kitobining o‘ngdagi yuqori burchagiga “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 20 iyundagi PF-3620-son Farmoniga muvofiq to‘lash muddati kechiktirilgan” belgisini qo‘yadi.

Agar to‘lash muddatini kechiktirish huquqini berish muddati chorak oxiriga qadar tugasa, ushbu davrlar uchun yagona soliq to‘lovining summasini aniqlash uchun korxonaga davlat soliq xizmati organlariga yagona soliq to‘lovi hisob-kitobining belgilangan shakli bo‘yicha yagona soliq to‘lovi bo‘yicha ma‘lumotnoma-hisob-kitobni taqdim etadi.

Misol uchun, agar to‘lash muddatini kechiktirish huquqining muddati 1 iyunda tugasa, korxonaga tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasiga aprel va may oylari uchun yagona soliq to‘lovining ma‘lumotnoma-hisob-kitobini taqdim etadi, iyun oyi uchun yagona soliq to‘lovining hisob-kitobi esa 25 iyulga qadar taqdim etadi.

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini soliqqa tortish

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun yagona soliq to‘lovining joriy etilishi. Ma‘lumki, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini 2007 yil 1 yanvarga qadar byudjetga to‘lab kelgan yalpi daromadidan yalpi daromad solig‘i, mol-mulk solig‘i, tovarlar aylanmasidan Pensiya

jamg'armasiga, Respublika Yo'l jamg'armasiga hamda Maktab ta'limini rivojlantirish jamg'armasiga majburiy to'lovlar to'lash o'rniga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 18 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2007 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjetining parametrlari to'g'risida" gi PQ-532-sonli qaroriga muvofiq 2007 yil 1 yanvardan boshlab yagona soliq to'lovini to'lashga o'tkazildi.

2006 yil yakuni bo'yicha asosiy (profil) faoliyat turi savdo faoliyati (umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyat) hisoblangan yuridik shaxslar belgilangan tartibda hisobot yili boshidan boshlab yagona soliq to'lovlarini to'lashlari shart qilib belgilandi.

Shu bilan birga savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun:

- bojxona to'lovlari (bojxona bojlari va yig'implari, aktsiz solig'i va tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) import qilishda qo'shilgan qiymat solig'i);
- davlat bojlari;
- ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im.

Agar yuridik shaxslar hisobot yili yakuni bo'yicha savdo (umumiy ovqatlanish) korxonasiga mansub bo'lmasa, kelgusi yil boshidan boshlab umumbelgilangan tartibda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'lashga o'tishlari shart, soliq solish tartibini tanlash huquqi saqlab qolinadigan mikrofirmalar va kichik korxonalar bundan mustasno. Yagona soliq to'lovi to'lashga o'tish savdo (umumiy ovqatlanish) korxonalarini umumbelgilangan tartibda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'lashga o'tgan birinchi hisobot choragi uchun foyda solig'i, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i va yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq bo'yicha joriy to'lovlarni to'lamaydilar. Ishchilar sonidan qat'iy nazar ulgurji, chakana savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini (shu jumladan kichik korxonalar va mikrofirmalar) yagona soliq to'lovini to'lovchilari hisoblanadi.

Yagona soliq to'lovi to'lovchisini aniqlashda asosiy mezon bo'lib, yuridik shaxsni davlat ro'yxatidan o'tkazganlik to'g'risidagi guvohnomada ko'rsatilgan korxonani faoliyatining kodi hisoblanadi. Bunda korxonaning ixtisoslashishi XXTUT asosiy kodga to'g'ri kelishi kerak. Agar korxonaning faoliyati XXTUT kodiga to'g'ri kelmasa, o'z faoliyati kodini qonun hujjatlarida belgilangan tartibda statistika organlarida qayta ro'yxatdan o'tkazishga va ushbu toifadagi korxonalar (faoliyati turlari) uchun belgilangan tegishli soliqlarni to'lashga majbur.

Yagona soliq to'lovida realizatsiya (tovaroborot) umumiy yillik hajmida tushum ulushi aksariyat qismini tashkil etgan faoliyat turi, asosiy (profil) faoliyati turi hisoblanadi.

Agar joriy yil yakuni bo'yicha realizatsiya (tovaroborot) ning umumiy yillik hajmida tushum ulushi faoliyati turlari bo'yicha bir xil miqdorni tashkil etsa, asosiy (profil) faoliyat turi o'tgan hisobot yil yakuni bo'yicha aniqlanadi.

Savdo (umumiy ovqatlanish) korxonalariga, soliq solish maqsadida, o'tgan hisobot yili yakuni bo'yicha asosiy (profil) faoliyat turi savdo faoliyati (umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyati) hisoblanadigan yuridik shaxslar kiradi.

Savdo faoliyati deganda - qayta sotish maqsadida xarid qilingan tovarlarni sotish bo'yicha faoliyat tushuniladi.

Quyidagilar savdo faoliyati sifatida qaralmaydi:

- o'zi ishlab chiqargan mahsulot hisoblanadigan tovarlarni realizatsiya qilish, jumladan ularni mustaqil yuridik shaxs hisoblanmaydigan firma do'konlari orqali realizatsiya qilish;

- komissioner (ishonchli vakil) tomonidan komissiya (topshiriq) shartnomalari bo'yicha tovarlarni realizatsiya qilish, jumladan davlat daromadiga o'tkaziladigan mol-mulkni realizatsiya qilish;

- tayyorlov va ta'minot-sotish faoliyati bilan shug'ullanadigan korxonalar tomonidan tovarlarni realizatsiya qilish.

Umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyat deganda kulinariya, shuningdek boshqa oziq-ovqat mahsulotini tayyorlash, realizatsiya qilish va ularni is'temol qilishni tashkil etish bo'yicha faoliyat tushuniladi.

Yagona soliq to'lovini hisoblashda soliq solish ob'ekti bo'lib, aksariyat hollarda yalpi tushum hisoblanadi, lekin savdo va umumiy ovqatlanish korxonalar uchun yalpi tushum bo'lib tovarlar aylanmasi hisoblanadi. Bundan tashqari, savdo korxonalarining asosiy faoliyatdan tashqari boshqa daromadlari, moliyaviy faoliyatdan daromadlari va O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga muvofiq belgilanadigan boshqa daromadlar yalpi tushum tarkibiga kiritiladi.

Shuningdek, yagona soliq to'lovi hisob-kitob bazasini aniqlashda tushumdan quyidagilar chegirib tashlanadi:

- a) qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari uchun qo'shilgan qiymat solig'ini;

- b) davlat subsidiyalarini;

- v) davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha daromadlar;

- d) to'lov manbaida ushlab qolinishi lozim bo'lgan dividendlar va foizlar ko'rinishidagi daromadlar;

- e) o'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasi ustav kapitalini oshirishga yo'naltirishda aktsiyador qo'shimcha aktsiyalarining qiymati yoki aktsiyalarning nominal qiymatini ko'paytirish tarzida olingan daromadlari;

- j) hisobot yilida aniqlangan o'tgan yillardagi foyda. Mazkur daromadlar qaysi davrda paydo bo'lgan bo'lsa, o'sha davrdagi qonun hujjatlariga muvofiq shu davrdagi soliqlar va majburiy to'lovlar bo'yicha hisob-kitoblarni o'tkazishni hisobga olgan holda soliqqa tortiladi.

- z) olingan grantlar. Grant deganda – ijtimoiy ahamiyatga ega maqsadni ko'zlagan, iqtisodiyotni rivojlantirish, ilmiy-texnik va innovatsion dasturlarni bajarish uchun korxonaga davlat (hukumat), shuningdek nodavlat, xorijiy, xalqaro tashkilotlar va jamg'armalar tomonidan ko'rsatiladigan tekin, gumanitar mablag'li yoki moddiy-texnik yordam tushuniladi. Grant mablag'lari qat'iy ravishda belgilangan maqsadlarga ishlatiladi.

i) ko‘p oborotli qaytariladigan taraning qiymati, agar uning qiymati tovar (ish, xizmat)larni realizatsiya qilishdan tushumning tarkibiga ilgari kiritilgan bo‘lsa;

k) qonun hujjatlarida nazarda tutilgan chegirmalar.

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun yagona soliq to‘lovi stavkalari va soliqni hisoblash muddatlari

Yagona soliq to‘lovi uchun soliq stavkalari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan tasdiqlanadi. Jumladan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekbrdagi 1449-sonli qaroriga muvofiq 2011 yildan boshlab savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun ishchilari sonidan qat‘iy nazar yalpi tushumdan (tovar aylanmasi hajmidan) quyidagi stavkalarda yagona soliq to‘lovi to‘lash joriy qilindi:

13-jadval

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini, shu jumladan mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun yagona soliq to‘lovining stavkalari

№	To‘lovchilar	Soliq solinadigan bazaga nisbatan soliq stavkalari, foizda
1.	Umumiy ovqatlanish korxonalarini	10
	ulardan:	
	umumiy ta‘lim maktablari, maktab-internatlar, o‘rta maxsus, kasb-hunar va oliy o‘quv yurtlariga xizmat ko‘rsatuvchi ixtisoslashgan umumiy ovqatlanish korxonalarini	8
2.	Chakana savdo korxonalarini (4-bandda ko‘rsatilganlaridan tashqari), ularning joylashgan joyi:	
	aholisi soni 100 ming va undan ko‘p kishidan iborat shaharlarda	4
	boshqa aholi punktlarida	2
	borish qiyin bo‘lgan va tog‘lik tumanlarda	1
3.	Ulgurji savdo korxonalarini (4-bandda ko‘rsatilganlaridan tashqari)	5
4.	Ulgurji va chakana dorixona tashkilotlari, joylashgan joyi:	
	aholisi soni 100 ming va undan ko‘p kishidan iborat shaharlarda	3
	boshqa aholi punktlarida	2
	borish qiyin bo‘lgan va tog‘lik tumanlarda	1
5.	1, 2 va 4-bandlarda ko‘rsatilgan korxonalar uchun (ulgurji dorixona tashkilotlaridan tashqari), sotilgan tovarlari (ko‘rsatilgan xizmatlar)ini plastik kartalar qo‘llanilgan holda to‘langan hajmi bo‘yicha	belgilangan stavka 10% ga pasaytiriladi

Izoh:

Agar chakana savdo korxonalari mustaqil yuridik shaxs hisoblanmaydigan va yagona soliq to'lovining turli stavkalari belgilangan turli aholi punktlarida joylashgan bir necha savdo nuqtalariga ega bo'lsa, unda ular har bir savdo nuqtasi bo'yicha tovar oborotining alohida hisobini yuritishlari hamda mazkur aholi punktlari uchun belgilangan stavkalar bo'yicha yagona soliq to'lovini to'lashlari lozim.

Agar savdo korxonalari, jumladan ulgurji va chakana korxonalar, yagona soliq to'lovining turli stavkalari o'rnatilgan aholi punktlarida mustaqil yuridik shaxslar hisoblanmagan bir necha savdo shahobchalariga ega bo'lsalar, ular har bir savdo shahobchasi bo'yicha tovarlar aylanmasini alohida-alohida hisobini yuritishlari va shu aholi punktlari uchun o'rnatilgan soliq stavkalari bo'yicha yagona soliq to'lovini to'lashlari shart.

Bunda savdo korxonalarining asosiy faoliyatdan tashqari boshqa daromadlari, moliyaviy faoliyatdan daromadlari va O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga muvofiq belgilanadigan boshqa daromadlari savdo korxonasi davlat soliq xizmati organlarida ro'yxatdan o'tgan joy uchun o'rnatilgan stavkasi bo'yicha yagona soliq to'lovini to'laydilar.

Agar savdo korxonalari balansida qayd etilgan asosiy vositalarni ijaraga topshirsalar, ular ijaraga berilgan ushbu aktivlar qiymatidan umumbelgilangan tartibda mol-mulk solig'ini to'laydilar hamda ularga mol-mulk solig'i bo'yicha imtiyozlar tatbiq etilmaydi.

Savdo korxonalari yagona soliq to'lovini mustaqil ravishda soliq solinadigan baza va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqadilar va byudjetga to'laydilar.

Yagona soliq to'lovini hisob-kitobi ro'yxatdan o'tgan joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan har oyda hisobot oydan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatlarda davlat soliq xizmati organlariga belgilangan shaklda (3-ilova) taqdim etiladi.

Yagona soliq to'lovini to'lash ortib boruvchi yakun bilan hisob-kitobini taqdim etish muddatidan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Nazorat savollari:

1. Soliq solishning soddalashtirilgan tartibini soliq amaliyotida tatbiq etishning zarurligi nimada?
2. Soliq amaliyotida ilk bor qachon soddalashtirilgan soliq rejimi joriy qilingan va qaysi me'yoriy xujjat asosida?
3. Kichik biznes sub'ektlari tarkibi qaysi mezonlar asosida belgilanadi?
4. Yagona soliq to'lovi qachon joriy etildi?
5. Yagona soliq bilan yagona soliq to'lovining farqi nimada?
6. Yagona soliq to'lovini to'lovchilari kimlar?
7. Yagona soliq to'loviga soliq stavkalari qaysi mezon asosida belgilanadi?

8. Qanday yuridik shaxslar yagona soliq to'lovidan imtiyozga ega?
9. Yagona soliq to'lovi byudjetga qaysi muddatlarda to'lanadi?
10. Yagona soliq to'lovini byudjetga kechiktirib to'lash tartibi qanday?
11. Qanday holatlarda yagona soliq to'lovini byudjetga kechiktirib to'lashni soliq organlari rad etish mumkin?

2-savol bo'yicha dars maqsadi: Yagona yer solig'ini joriy qilinishi, soliq stavkalari, kimlarga nisbatan qo'llanilishi va soliq hisoblash bo'yicha tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 2.1. Yagona yer solig'ini tushuntira oladi.
- 2.2. Yagona yer solig'ini to'lovchilarini izohlay oladi.
- 2.3. Yagona yer solig'ini hisoblab chiqara oladi.

2-asosiy savol bayoni:

Yagona yer solig'ining joriy etilishi va ahamiyati. 1999 yilda qishloq xo'jalik korxonalarini soliqqa tortish tizimida tub o'zgarishlar yuz berdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 10 oktyabrdagi "Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilar uchun yagona yer solig'ini joriy etish to'g'risida" gi PF-2086-sonli Farmoniga muvofiq 1999 yilning 1 yanvaridan boshlab qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'i joriy etildi.

Qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ini joriy etilishi, o'z navbatida ularni quyidagi soliqlar va yig'implarni to'lashdan ozod qildi:

- foyda solig'i;
- qo'shilgan qiymat solig'i;
- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- yer solig'i;
- yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq;
- mol-mulk solig'i;
- obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i;
- boshqa mahalliy soliqlar va yig'implar.

Yagona yer solig'i to'lovchilari hisoblangan qishloq xo'jalik tovarlari ishlab chiqaruvchilari uchun bojxona to'lovlari, davlat boji, litsenziya yig'implari, byudjetdan tashqari fondlarga ajratmalar, shuningdek aktsizosti mahsulotlarga aktsiz solig'ini to'lashning amaldagi tartibi saqlab qolindi.

Yagona yer solig'ini joriy qilishdan maqsad qishloq xo'jalik erlaridan foydalanish samaradorligini oshirish, qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilarini mehnatining pirovard natijalaridan iqtisodiy manfaatdorligini kuchaytirish, qishloq xo'jalik korxonalarini soliqqa tortish tizimini soddalashtirish va birxillashtirishdan iboratdir.

Mazkur soliqning amalga kiritilishi qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarni tasarrufidagi erlaridan yanada oqilona foydalanishga da'vat etadi, chunki har bir gektar er maydoni uchun undan daromad olish yoki

daromad olmaslik holatidan qat'iy nazar belgilangan miqdordagi soliq summasini to'lash lozim bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ining joriy etilishi soliqqa tortish tizimida uning amal qilishi jarayonini yanada takomillashtirishdan dalolat beradi. Soliqqa tortishning ushbu tizimi xo'jaliklar hisobchilarining soliqlarni hisoblash va to'lash borasidagi ishlarni keskin kamaytirdi. Ilgari qishloq xo'jalik korxonalarini o'nlab turdagi soliqlar va yig'implarni to'lashardi. Agar ayrim soliq turlarining har oyda va har yilning har choragida to'lanishini hisobga oladigan bo'lsak, unda ayrim xo'jaliklar davlat soliq organlariga soliqlar bo'yicha 30 dan ortiq hisob-kitoblarni taqdim etishi, 1 yilda ana shuncha to'lov topshiriqnomalarini to'ldirishi kerak bo'lar edi. Endilikda esa xo'jaliklar 1 yilda 1 marta bir turdagi soliq summaini hisoblab chiqishadi.

Yagona yer solig'i to'lovchilari, soliq ob'ekti va soliq bazasi.

Qishloq xo'jaligi tovari ishlab chiqaruvchi korxonalar hamda qishloq xo'jaligi yo'nalishidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlarining tajriba-eksperimental xo'jaliklari va ta'lim muassasalarining o'quv-tajriba xo'jaliklari yagona yer solig'ining to'lovchilari bo'lib hisoblanishadi.

Soliq kodeksiga ko'ra quyidagi shartlarga javob beradigan yuridik shaxslar – soliq solish maqsadida qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar tarkibiga kiradi:

- yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi mahsulotini etishtirish va o'zi etishtirgan mazkur mahsulotni qayta ishlash yoxud yer uchastkalaridan foydalangan holda faqat qishloq xo'jaligi mahsulotini etishtirish asosiy faoliyat turi bo'lgan yuridik shaxslar;

- qishloq xo'jaligini yuritish uchun mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan o'zlariga belgilangan tartibda berilgan yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik shaxslar;

- qishloq xo'jaligi mahsulotini etishtirish va o'zi etishtirgan mazkur mahsulotni qayta ishlash ulushi realizatsiya qilish yoki qayta ishlash uchun olingan qishloq xo'jaligi mahsulotini o'z ichiga oluvchi qishloq xo'jaligi mahsulotini etishtirish va qayta ishlash umumiy hajmida kamida 50 foizni tashkil etadigan yuridik shaxslar.

O'rmon va ovchilik xo'jaliklari hamda yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari yagona yer solig'ini to'lovchilar hisoblanishmaydi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari o'zlari ishlab chiqargan qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash bo'yicha mazkur faoliyat turidan yagona yer solig'ini to'laydilar va ular boshqa soliqqa tortish tizimini tanlash huquqiga ega emaslar.

Yagona yer solig'ini to'lovchi hisoblangan qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun bojxona bojlari, davlat bojlari, litsenziya yig'implari, davlat maqsadli jang'armalariga ajratmalarni to'lashning amaldagi tartibi saqlanadi.

Agar yagona yer solig'ini to'lovchi qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari o'zlari ishlab chiqargan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash bilan bir qatorda boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullansalar, ular alohida hisob yuritishlari va boshqa faoliyat turlari bo'yicha shu toifadagi to'lovchilar uchun amaldagi qonun hujjatlari bilan nazarda tutilgan soliqlarni to'lashga majburlar. Bunda, agar qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari mikrofirmalar va kichik korxonalar toifasiga kirsalar, faoliyatning boshqa turlari bo'yicha (savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari uchun belgilangan soliqlar va yig'imlar to'lanadigan savdo va umumiy ovqatlanishdan tashqari) ular faoliyatning mazkur turi uchun nazarda tutilgan yagona soliq to'lov yoki umumbelgilangan tartibda soliqlar to'laydilar.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari tomonidan erlar ijaraga (shu jumladan ichki xo'jalik pudratiga) berilganda ijaraga beruvchida ijaraga berilgan erlar bo'yicha yagona yer solig'ini to'lash majburiyati saqlanib qoladi.

Qishloq xo'jaligini yuritish uchun egalik qilish, foydalanishga yoki ijaraga berilgan er uchastkasi maydoni yagona yer solig'i solish ob'ekti hisoblanadi.

Soliq solinadigan er uchastkalarining normativ qiymati soliq solinadigan baza hisoblanadi. Agar normativ qiymat belgilanmagan bo'lsa, unda soliq solinadigan baza bo'lib qishloq xo'jaligi tovari ishlab chiqaruvchilarning soliq solinadigan yer uchastkalari maydoni hisoblanadi.

Soliq solinadigan qishloq xo'jaligi yer maydonlari, yer uchastkalarining joylashishi, tuproq boniteti va yer mulkining boshqa tavsiflari yer kadastr ma'lumotlari bo'yicha qabul qilinadi.

Soliqdan imtiyozlar. *Soliq qonunchiligiga ko'ra soliq solinmaydigan yer uchastkalariga quyidagi yerlar kiradi:*

a) qishloq aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari;

b) ihota daraxtzorlari egallagan yerlar;

v) sport inshootlari, stadionlar, sport maydonchalari, suv havzalari, sportning texnik turlari ob'ektlari va boshqa jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish komplekslari, onalar va bolalarning dam olish va sog'lomlashtirish joylari, sanatoriy-kurort muassasalari va dam olish uylari, o'quv-mashq bazalari egallagan yerlar;

g) yangi o'zlashtirilayotgan erlar va meliorativ holatini yaxshilash ishlari olib borilayotgan sug'oriladigan yerlar - loyihada nazarda tutilgan muddatga, lekin ishlar boshlanganidan e'tiboran ko'pi bilan besh yilga. Agar loyihada yerlarni o'zlashtirish va meliorativ ishlarni amalga oshirish muddatlari ko'rsatilmagan yoki yer uchastkasi boshqa muddatlarda topshirilgan bo'lsa, yer uchastkasi uchun soliq meliorativ ishlar va yangi yerlarni o'zlashtirish ishlari bajarilgan yillar uchun to'lanmaydi, lekin u 5 yildan oshmasligi kerak;

d) ta'lim, madaniyat va sog'liqni saqlash ob'ektlari band etgan yerlar;

e) yangi tut ko'chatlari ekilgan yerlar, qator oralaridan qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish uchun foydalanilishidan qat'i nazar, uch yil muddatga. Shu munosabat bilan bahorda ekilgan tut ko'chatlari ekilgan yilni hisoblaganda uch

yilga soliq to'lashdan ozod etiladi, kuzda ekilgan ko'chatlar esa ularni ekishdan keyingi yildan boshlab uch yilga soliq to'lashdan ozod etiladi;

j) ilmiy tashkilotlarning qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik va o'rmon fondidagi erlari, qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi sohasidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlari hamda o'quv yurtlariga qarashli tajriba, eksperimental va o'quv-tajriba xo'jaliklarining bevosita ilmiy va o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan yerlari;

z) yangi barpo etilgan qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari, shu jumladan fermer xo'jaliklari, davlat ro'yxatiga olingan paytdan boshlab ikki yil muddatga;

k) O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq soliq solinmaydigan boshqa yerlar.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilariga soliqdan imtiyoz belgilanganda ular soliqni ushbu huquq paydo bo'lgan oydan boshlab to'lashni to'xtatadilar. Soliq imtiyozlari bekor qilingan taqdirda ular yer solig'ini ushbu huquq bekor qilingan oydan keyingi oydan boshlab to'lashni boshlaydilar.

Soliqni hisoblash, hisob-kitoblarni taqdim etish va to'lash tartibi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari yagona yer solig'i summasini belgilangan shakl bo'yicha soliq solinadigan bazaga qarab yer uchastkalarining normativ qiymati hamda er uchastkalarining maydonidan (yer uchastkasi joylashgan yer va yer uchastkasining ball bonitetini nazarda tutadigan tuzatish koeffitsienti e'tiborga olingan holda belgilangan stavkadan) kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yagona yer solig'ining hisob-kitobi er uchastkasi joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organiga joriy soliq davrining 1 mayigacha taqdim etiladi.

Yil davomida berilgan yer uchastkalari uchun yagona yer solig'i er uchastkasi berilganidan keyingi oydan boshlab to'lanadi. Yer uchastkasi olib qo'yilgan taqdirda, yagona yer solig'ini to'lash yer uchastkasi olib qo'yilgan oydan boshlab to'xtatiladi.

Yer uchastkasining tarkibi va maydoni yil davomida o'zgargan, shuningdek yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozlarga bo'lgan huquq vujudga kelgan (tugatilgan) taqdirda, soliq to'lovchilar davlat soliq xizmati organlariga hisobot yilining 1 dekabrigacha yagona yer solig'ining aniqlik kiritilgan hisob-kitobini taqdim etishlari lozim bo'ladi.

Yagona yer solig'ini byudjetga to'lash quyidagi muddatlarda amalga oshiriladi:

- hisobot yilining 1 iyuligacha – yillik soliq summasining 20 foizi;
- hisobot yilining 1 sentyabrigacha – yillik soliq summasining 30 foizi;
- hisobot yilining 1 dekabrigacha – soliqning qolgan summasi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari buxgalteriya hisobida yagona yer solig'i bo'yicha byudjet bilan hisob-kitobni byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ida yuritadilar.

Qishloq xo'jalik korxonalarini soliqqa tortishda xorijiy davlatlar tajribasi

Globalashuv sharoitida jaxon tajribasi shuni ko'rsatadiki, agrar tarmoqning jadal o'sishi mamlakatda iqtisodiyotning yuksalishi uchun asosiy omillardan biri bo'lib hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarining soliqqa tortish tizimi yanada soddalashtirilishga qarab ketmoqda. Xorijiy mamlakatlar amaliyotida soliqlar tabaqalashtirilgan bo'lib, o'rnatilgan soliqlar soliq ob'ektidan yoki daromad olish darajasidan kelib chiqib byudjetga to'lanadi. Agrar sektorga ma'lum bir imtiyozlar hamda maxsus soliq rejimi qo'llaniladi va ular albatta ishlab chiqarish xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Bu xususiyatlarga fasllar almashinuvi, tabiiy ob-havo sharoitlarini misol qilish mumkin. Rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari to'laydigan soliqlar tarkibiga nazar tashlanganda, ularning turli mamlakatlar miqyosida soliq turlariga qarab soliqlarni tabaqalashganini ko'rish mumkin (14-jadval).

14-jadval

Ayrim rivojlangan mamlakatlar qishloq xo'jalik sub'ektlari to'laydigan asosiy soliq turlari

Soliq turlari	AQSh	Frantsiya	Italiya	Buyuk Britaniya	Germaniya
Daromad solig'i	+	+	+	+	+
Korporativ soliq	+	+	+	+	+
Mol-mulk solig'i	-**	+	-	+	-**
Yer solig'i	+	+	-*	-	+
Mahalliy soliqlar (er solig'idan tashqari)	+	+	+	+	+
QQS	-	+	+	+	+
Sotuvga soliq	+	-	-	-	-
Ijtimoiy to'lovlar	+	+	+	+	+

* - daromad solig'iga kiritilgan.

** - yer solig'iga kiritilgan.

Germaniya, Frantsiya, Italiyada qishloq xo'jalik sub'ektlari hisoblangan fermerlik kooperativlariga korporativ soliqni to'lash bo'yicha imtiyozlar keng tarqalgan. Rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari to'laydigan er solig'i boshqa yuridik shaxslarga nisbatan ancha past miqdorda belgilangan.

Gollandiyada bevosita qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida mehnatga qobiliyatli aholining 4 foizigina ishlaydi. Bu davlatning xududi va aholisi O'zbekiston bilan solishtirganda bir necha barobarga kam. Tabiiy sharoiti esa qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishi uchun anchagina noqulay. Shunga qaramasdan ushbu mamlakat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qilish bo'yicha dunyoda uchinchi o'rinda turadi. Eksportning yillik hajmi taxminan 35 mlrd. AQSh dollarini tashkil etadi.

Jahonda samarali faoliyat ko'rsatayotgan fermer xo'jaliklari AQSh davlatida mukammal shakllangan deb atash mumkin. Buning asosiy sabablari, fermer xo'jaliklariga yordam dasturlarini mablag' bilan ta'minlashda federal xukumat etakchilikni o'zida saqlab turganligi bilan izohlanadi.

Buyuk Britaniya soliq tizimida fermer xo'jaliklarini soliqqa tortish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu mamlakatda fermerlar to'laydigan asosiy soliq turi daromad solig'i hisoblanib, u moliya yilida xo'jalikda hosil qilingan daromad yoki foydadan belgilangan shkala bo'yicha undiriladi. Daromad solig'ini undirish maqsadida fermer xo'jaliklariga beshta soliq shkalasi ishlab chiqilgan bo'lib, unda er, mol-mulklarni ijaraga berishdan olingan daromadlarga soliq solish, o'rmon xo'jaliklaridan olinadigan foydaga soliq solish, asosiy faoliyatdan tashqari olingan daromad manbalariga soliq solish, ishchi xodimlar va yollanma mehnat qiluvchilarning daromadlariga soliq solish jarayonlari aks ettiriladi. Fermer xo'jaliklari uchun moliya yili 1 apreldan boshlanib keyingi kalendar yilining 31 martida tugaydi. Foyda solig'i moliya yil yakuni bo'yicha hisob-kitob qilinadi va hisoblangan soliq summasining 50 foizini 1 yanvarda va qolgan qismini 1 iyunda byudjetga to'lab beradi. Ya'ni bu erda soliqni byudjetga undirishda qishloq xo'jaligining mavsumiyliigi hisobga olingan.

Nazorat savollari:

1. Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'i qachon joriy etilgan. Uning ahamiyati qanday?
2. Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari yagona yer solig'ini to'lashga o'tishlari bilan ular qanday soliqlar va yig'implarni to'lashdan ozod etildi?
3. Qanday yuridik shaxslar yagona yer solig'ining to'lovchilari hisoblanadi?
4. Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari asosiy faoliyatdan tashqari boshqa faoliyat turi bilan shug'ullanganda ham yagona yer solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanishadimi?
5. Yagona yer solig'ining ob'ekti va bazasi qanday aniqlanadi?
6. Yagona yer solig'ining stavkalari qaysi mezonlar asosida tabaqalashtiriladi?
7. Yagona yer solig'ini to'lashdan kimlar ozod etiladi?
8. Yagona yer solig'ini hisoblash tartibini aniqlang?
9. Soliq bo'yicha hisob-kitoblar qaysi muddatda soliq idoralariga topshiriladi?
10. Hisoblangan soliq summaları qaysi muddatda byudjetga o'tkaziladi?

3-savol bo'yicha dars maqsadi: Qat'iy belgilangan soliqni joriy qilinishi, soliq stavkalari, kimlarga nisbatan qo'llanilishi va soliq hisoblash bo'yicha tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 3.1. Qat'iy belgilangan soliqni tushuntira oladi.
- 3.2. Qat'iy belgilangan soliqni to'lovchilarini izohlay oladi.
- 3.3. Qat'iy belgilangan soliqni hisoblab chiqara oladi.

3-asosiy savol bayoni:

Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tartibi. Yuridik shaxsni tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati

bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar qat'iy belgilangan soliq to'lovchilar hisoblanadilar. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi qat'iy belgilangan soliqni to'lovchi jismoniy shaxslar soliq qonunchiligiga ko'ra ijtimoiy sug'urta badallarini, eksport-import operatsiyalarini bajarganda yagona bojxona to'lovi, savdo qilish huquqi uchun yig'imni, agarda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda suv resurslaridan foydalanilsa, unda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni, bozorlarda faoliyatini amalga oshirishda savdo joyi uchun to'lov (patta)ni, davlat bojlarini to'laydilar.

Yuridik shaxsni tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar uchun qat'iy belgilangan soliq stavkalarining aniq miqdorlarini Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimiyatlari tadbirkorlik faoliyatining turi va faoliyat joyiga (viloyatlardagi shaharlar, tumanlar, shu jumladan qishloq joylarga) bog'liq ravishda belgilaydi.

Bunda faoliyatning turli xillari uchun tabaqalashtirilgan yondashuvni ta'minlash maqsadida Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimiyatlari tomonidan mahalliy sharoitlar va boshqa mezonlarni hisobga olgan holda qat'iy belgilangan miqdorlarda daromad solig'i stavkalari belgilanishi mumkin.

Qat'iy belgilangan soliqning bazaviy stavkalari va yuridik shaxsni tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar daromadidan olinadigan qat'iy belgilangan soliq summasining hisob-kitobi uchun tuzatuvchi koeffitsientlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlanadi.

Qat'iy belgilangan miqdorlardagi daromad solig'ini tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar har oyda, mustaqil ravishda faoliyat amalga oshiriladigan oyning 25-kunigacha to'laydilar.

Masalan, jismoniy shaxslar daromadidan qat'iy belgilangan soliq:

2011 yil yanvari uchun 2011 yilning 25 yanvariga qadar;

2011 yil fevrali uchun 2011 yilning 25 fevraliga qadar belgilab qo'yilgan.

Qat'iy belgilangan soliq yuridik shaxsni tashkil etmagan tadbirkor tomonidan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan joyda, agar O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida boshqa qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, to'lanadi. Tadbirkorlik faoliyati bilan endi shug'ullana boshlagan jismoniy shaxslar qat'iy belgilangan stavkalar bo'yicha daromad solig'ini belgilangan tartibda, ro'yxatga olish paytida mustaqil to'laydilar. Qat'iy belgilangan soliq faoliyat boshlangan kundan qat'i-nazar bir oy uchun to'lanadi. Misol uchun, oyning boshida emas, balki ikkinchi yarmida boshlasa ham to'liq oy uchun to'lanadi. 2011 yil 1 yanvardan yuridik shaxs maqomini olmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar to'laydigan qat'iy belgilangan soliq stavkasi quyidagicha:

Yuridik shaxsni tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyat bilan shug'ullanadigan jismoniy shaxslardan olinadigan qat'iy belgilangan soliq STAVKALARI²⁶

№	Faoliyat turi	Qat'iy belgilangan soliqning bir oydagi stavkasi (eng kam ish haqiga karrali miqdorlarda)		
		Toshkent shahri	viloyatlar-dagi shaharlar	tumanlar, shu jumladan qishloq joylari
1	2	3	4	5
1.	Chakana savdo: - oziq-ovqat tovarlari bilan; - dehqon bozorlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan *) - nooziq-ovqat tovarlar bilan; - oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlari bilan (turg'un shaxobchalardagi aralash savdo).	9,0 5,0 10,0 10,0	6,0 4,0 6,5 6,5	3,0 2,0 3,0 3,0
2.	Maishiy xizmatlar, 3-bandda ko'rsatilganlaridan tashqari	5,5	2,0	1,0
3.	Sartaroshlik xizmatlari ko'rsatish, manikyur, pedikyur, kosmetolog xizmatlari va boshqa shunga o'xshash xizmatlar	6,5	3,5	2,0
4.	O'z mahsulotini ishlab chiqarish va sotish, shu jumladan milliy shirinliklar va non-bulka mahsulotlari tayyorlash va sotish, shuningdek uy sharoitlarida yoki davlat xokimiyati organlarining qarori bilan maxsus ajratilgan joylarda o'tirish joylari tashkil qilmasdan donalab sotiladigan ovqatlarning ayrim turlarini tayyorlash va sotish	3,5	2,5	1,5
5.	Boshqa faoliyat turlari, mol-mulkni ijaraga berishdan tashqari	5,0	3,0	2,0

²⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010yil 24 dekabrda PQ-1449-sonli Qaroridan olingan.

6.	Avtomobil transportida yuk tashishga doir xizmatlar:			
	3 tonnagacha yuk ko'tarish quvvatiga ega yuk avtomobillari uchun	5,5	4,0	3,0
	8 tonnagacha yuk ko'tarish quvvatiga ega yuk avtomobillari uchun	9,0	7,5	5,0
	8 tonnadan ortiq yuk ko'tarish quvvatiga ega yuk avtomobillari uchun	13,0	9,0	8,0

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekbrdagi «O'zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida» gi qaroriga asosan yuridik va jismoniy shaxslardan tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha olinadigan qat'iy belgilangan soliq stavkalari quyidagicha o'rnatilgan.

15-jadval

Yuridik va jismoniy shaxslardan tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha olinadigan qat'iy belgilangan soliq STAVKALAR²⁷

№	Faoliyat turi	Soliq to'lovchilar	Mazkur faoliyat turini fizik ko'rsatkichlar	Fizik ko'rsatkich birligiga har oyda qat'iy belgilangan soliq stavkasi (eng kam ish haqiga birlik uchun karrali miqdorlarda)		
				Toshkent shahri	viloyatlaridagi shaharlar	tumanlar, shu jumldan qishloq joylari
1.	Avtotransportni qisqa muddat saqlash joylari	yuridik shaxslar	Egallagan maydon (1 kv.metr)	0,1	0,09	0,06
2.	Bolalar o'yin avtomatlari	yuridik va jismoniy shaxslar	Jihozlanagn o'rinlar soni (bir birlikda)	3,0	2,0	1,0

²⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449-sonli qaroridan olingan.

Taqdim etilgan qat'iy belgilangan soliq hisob-kitobida hisobga olinmagan fizik ko'rsatkichlar aniqlangan holatda bu hol soliqqa tortish ob'ektini yashirish sifatida qaraladi.

Tadbirkor o'z faoliyatini muayyan oyga (oylarga) turli sabablar (oilaviy ahvoli, kasallik, vaqtincha boshqa yerga ketish va hokazo) bilan to'xtatgan hollarda, u faoliyatini to'xtatishgacha davlat soliq xizmati organlariga faoliyatni vaqtincha to'xtatishi haqida ariza taqdim etishi va davlat ro'yxatidan o'tganlik to'g'risida guvohnomasini topshirishi kerak.

Hokimiyatlar tomonidan berilgan yakka tartibdagi tadbirkorning davlat ro'yxatidan o'tganlik to'g'risida guvohnomasi topshirilgandagina faoliyat vaqtincha to'xtatilgan deb hisoblanadi. Bunda tadbirkor davlat ro'yxatidan o'tganlik to'g'risida guvohnomasini topshirgandan keyin qat'iy belgilangan soliqni o'z faoliyatini amalga oshirmaydigan oyda to'lashdan ozod etiladi.

Davlat soliq xizmati organlariga kelib tushgan ariza va davlat ro'yxatidan o'tganlik to'g'risida guvohnoma majburiy tartibda, kelib tushgan kunida kelgan xat-xabarlar daftarida ro'yxatga olinishi kerak.

Yuridik shaxsni tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan va daromadidan qat'iy belgilangan stavkalar bo'yicha soliq to'laydigan jismoniy shaxslarga jami daromadni belgilash va undan tegishli chegirmalar qilish tartibi O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga muvofiq tatbiq etilmaydi.

Jismoniy shaxslar tomonidan tadbirkorlik faoliyati uyushmalar, ittifoqlar va shu kabilarga birlashish, ishlarni o'z transportida bajarishga doir fuqarolik-huquqiy tuzdagi shartnomalar tuzish yo'li bilan amalga oshirilgan taqdirda ushbu jismoniy shaxslar qat'iy soliqni belgilangan stavkalar bo'yicha to'laydilar.

Jismoniy shaxs:

faoliyatning bir necha turi bilan shug'ullansa, soliqni faoliyatning har bir turi uchun alohida to'laydi;

tadbirkorlik faoliyatini ijaraga olingan uskuna va xonada, shu jumladan ishonchnoma bo'yicha transportda amalga oshirsa, ijaraga beruvchilar to'g'risida yashash joyidagi davlat soliq xizmati organiga axborot taqdim etishi kerak, unda ijaraga beruvchining familiyasi, ismi, otasining ismi, pasport ma'lumotlari, shuningdek ijara to'lovining summasi va ijara muddati ko'rsatiladi. Mazkur axborot ijaraga olingan uskuna va xonada, shu jumladan ishonchnoma bo'yicha transportda faoliyatni amalga oshirishga qadar taqdim etiladi.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkni ijaraga berishdan olgan daromadlari, O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga binoan jismoniy shaxslar daromadidan olinadigan soliqqa tortish tartibi asosida soliqqa tortiladi.

Avtotransport vositalarini shu jumladan birlashmalar, uyushmalar va boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga ijaraga topshiradigan jismoniy shaxslar qat'iy belgilangan soliqni jismoniy shaxslar uchun yo'lovchilar va yuklarni

avtomobil transportida tashish bo'yicha xizmatlarni amalga oshirishdan kelib chiqib belgilangan stavkalar bo'yicha to'laydilar.

Nazorat savollari:

1. Qat'iy belgilangan soliqning to'lovchilari kimlar?
2. Qat'iy belgilangan soliqning to'lovchilari qanday holatda boshqa to'lovlarni to'lashi mumkin?
3. Qat'iy belgilangan soliqning stavkalari qaysi mezon asosida tabaqalashtiriladi?
4. Qat'iy belgilangan soliqning stavkalari qaysi davlat organi tomonidan belgilanadi?
5. Qat'iy belgilangan soliq miqdorini byudjetga to'lash davri qanday?
6. Qanday holatda dehqon bozorlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan savdo qilinganda qat'iy belgilangan soliqni to'lashmaydi?
7. Soliq davrida tadbirkor kasal bo'lganda yoki oilaviy sharoit tufayli ishlamaganda soliqni to'lashi qanday tartibda amalga oshadi?
8. Tadbirkor faoliyatini vaqtincha to'xtatganda qanday tartibda xujjatlarni rasmiylashtiradi?
9. Jismoniy shaxs bir nechta faoliyat turi bilan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirganda qanday tartibda soliq to'laydi?
10. Tadbirkor ijaraga olingan vositalar bilan faoliyatni amalga oshirganda mol-mulkini ijaraga beruvchilar to'g'risida soliq idoralariga qanday tartibda ma'lumotnoma taqdim etadi?

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

Iqtisodiy islohotlarni yanada erkinlashtirish va chuqurlashtirish jarayonida kichik biznesni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xususiy tadbirkorlik, kichik biznesni rivojlantirish, mulkdorlar sinfini shakllantirish, bozorlarni tovarlar bilan to'ldirish, raqobat muhitini yaratish, ishsizlikka barham berish mamlakat oldida turgan asosiy vazifalardan hisoblanadi. Soliqqa tortish tizimida olib borilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, kichik biznes subektlarini soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish hisoblanadi.

2005 yilning 1 iyuldan boshlab O'zbekiston soliq tizimida kichik biznes sub'ektlarining ba'zi toifalari uchun *yagona soliq to'lovi joriy qilindi*.

Mavzuga oid asosiy adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 1449-sonli Qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2010 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-1245-sonli Qarori (2009 yil 22 dekabr).

9- Mavzu: Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlar.**Fanni o'qitish texnologiyasi:**

“Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlar” mavzusidagi ma'ruza mashg'ulotining texnologik xaritasi

№	Bosqichlar va bajariladigan ish mazmuni	Amalga oshiruvchi shaxs, vaqt
1	<p>Tayyorlov bosqichi:</p> <p>1.1.Dars maqsadi: Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlarning joriy etilishi va zarurligi haqida talabalarga tushunchalar berish.</p> <p>1.2.Identiv o'quv maqsadlari.</p> <p>1.2.1. Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlarning iqtisodiy mohiyatini izohlab beradi.</p> <p>1.2.2. Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni to'lovchilarini aniqlab beradi.</p> <p>1.2.3. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imni mohiyatini tushuntirib beradi.</p> <p>1.2.4. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari iqtisodiy mohiyatini tushuntirib beradi.</p> <p>1.3. Asosiy tushuncha va iboralar: chakana sotadigan, ayrim turdagi tovarlar, ayrim turdagi xizmatlar, mahalliy yig'im, savdo qilish va xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im, soliqsiz daromadlar, maqsadlai byudjet jamg'armalar, ijara.</p> <p>1.4.Dars shakli: ma'ruza.</p> <p>1.4.Foydalaniladigan metod va usullar: suhbat, ma'ruza-hikoya, baxs, taqdimot va videousul.</p> <p>1.5.Kerakli jihoz va vositalar: jadvallar, rasmlar, videoprektor, videofilmlar.</p>	O'qituvchi
2	<p>O'quv mashg'ulotni tashkil qilish bosqichi:</p> <p>2.1. Mavzu e'lon qilinadi.</p> <p>2.2. Ma'ruza boshlanadi, asosiy qismlari bayon qilinadi.</p>	O'qituvchi, 20 minut
3	<p>Guruhda ishlash bosqichi:</p> <p>3.1. Talabalarga muammoli savol beradi (Soliq va soliqqa tortish 1.1) .</p> <p>3.2. Talabalar fikri eshitiladi, boshqa talabalar baxsga chaqiriladi.</p> <p>3.3. Umumiy xulosalar chiqariladi va to'g'riligi tekshiriladi.</p>	O'qituvchi-talaba, 40 minut

	3.4. Umumiy xulosaga kelinadi.	
4	<p>Mustahkamlash va baholash bosqichi:</p> <p>4.1. Berilgan ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlash uchun quyidagi savollar beriladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni joriy qilish sababi nima? • Kimlar ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imni to'lovchilari bo'lib hisoblanishadi? • Davlat byudjetining soliqsiz daromadlariga nimalar kiradi? • Soliqni hisoblash va to'lash tartibi ? <p>4.2. Eng faol talabalar (baholash mezonida) baholanadi.</p>	O'qituvchi, 10 minut
5	<p>O'quv mashg'ulotini yakunlash bosqichi:</p> <p>5.1. Talabalar bilimi tahlil qilinadi.</p> <p>5.2. Mustaqil ish topshiriqlari beriladi (Soliq va soliqqa tortish,).</p> <p>5.3. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi va tegishli o'zgartirishlar kiritadi.</p>	O'qituvchi, 10 minut

Ko'rib chiqiladigan asosiy savollar:

1. Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliq.
2. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imni o'ziga xos xususiyatlari.
3. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar : chakana sotadigan, ayrim turdagi tovarlar, ayrim turdagi xizmatlar, mahalliy yig'im, savdo qilish va xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im, soliqsiz daromadlar, maqsadlai byudjet jamg'armalar, ijara.

Mavzuda ko'rib chiqiladigan muammolar:

1. Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni davlat byudjet daromadlarida tutgan o'rni haqida. Siz qanday fikrdasiz?
2. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im va uni hisoblash qanday aniqlanadi. Buni qanday izohlaysiz?
3. Soliqsiz daromadlarning zarurligi nimada. Siz qanday fikr bildirasiz?
4. Soliqsiz daromadlarga qanday daromadlar kiradi. Buni qanday izohlaysiz?

1-savol bo'yicha dars maqsadi: Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni joriy qilinishi, soliq stavkalari, kimlarga nisbatan qo'llanilishi va soliq hisoblash bo'yicha tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 1.1. Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni tushuntira oladi.
- 1.2. Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni to'lovchilarini izohlay oladi.
- 1.3. Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni hisoblab chiqara oladi.

1-asosiy savol bayoni:

Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliq.

Soliq to'lovchilar, soliq ob'ekti va bazasi

Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga olinadigan soliq to'lovchilari bo'lib, jismoniy shaxslarga transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gazni chakana sotadigan, mulkchilik shaklidan qat'i-nazar xo'jalik yurituvchi sub'ektlar hisoblanadi. Bunda ularning joylashgan joyidan qat'i-nazar avtomobilga yonilg'i quyish shoxobchalariga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar soliq to'lovchi bo'lib hisoblanadi.

Jismoniy shaxslarga transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gazni chakana sotish soliq solish ob'ekti hisoblanadi.

Jismoniy shaxslarga sotilgan o'zi ishlab chiqargan hamda chetdan xarid qilingan benzin, dizel yonilg'isi va gazning natural hajmi soliq solish baza hisoblanadi.

Benzin, dizel yonilg'isi va gazni sotish deganda ularni jismoniy shaxslarga amalda berish tushuniladi.

Soliq stavkasi va hisoblash tartibi.

Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga olinadigan soliq stavkalari har yili O'zbekiston Respublikasi Prezident qarori bilan belgilanadi, uning miqdorlari O'zbekiston Respublikasining butun hududida yagona hisoblanadi. 2011 yilda 1 litr benzin va dizel yonilg'isi uchun 175 so'm, 1 kub.m. siqilgan gaz uchun 175 so'm, 1 kg. suyultirilgan gaz uchun 140 so'm miqdorida soliq stavkalari belgilangan.

Soliq summasi chakana narxga qo'shimcha ravishda belgilanadi va jismoniy shaxs - xaridorga beriladigan chekda alohida satr bilan ko'rsatiladi.

Soliq summasi jismoniy shaxslarga sotiladigan benzin, dizel yonilg'isi va gaz uchun mablag' to'lanishi bilan bir vaqtda undiriladi.

Soliq summasi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$N = V \times St,$$

bu erda:

N - hisoblab yozilgan soliq;

V - jismoniy shaxslarga sotilayotgan benzin, dizel yonilg'isi yoki gazning natural ifodadagi hajmi;

St – soliq stavkasi.

Hisoblab chiqarilgan va ushlangan soliq summasi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun tushum deb hisoblanmaydi hamda boshqa to'lanadigan soliqlar, yig'imlar va majburiy to'lovlar bo'yicha soliq solish ob'ekti yoki bazasi bo'lmaydi.

Soliq hisobini yuritish va uni byudjetga to'lash muddatlari

Soliq to'lovchilar sotilgan benzin, dizel yonilg'isi, gaz hisobi hamda hisoblangan soliq summalari hisobini alohida yuritadilar.

Byudjet bilan hisob-kitoblar hisobi "Byudjet bilan hisob-kitoblar" hisobvarag'i bo'yicha - "Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliq" ilova hisobvarag'ida yuritiladi, soliqni o'tkazish "Hisob-kitob varag'i" hisobvarag'i bo'yicha aks ettiriladi.

Undirilgan soliq mahalliy byudjetga O'zbekiston Respublikasi byudjetlari daromad va xarajatlarining tegishli tasnifiga ko'ra bo'lim va paragrafga to'lanadi.

Joriy o'n kunlik to'lovlar hisobga olingan soliq bo'yicha hisob-kitob (13-ilova) avtomobilga yonilg'i quyish shoxobchalari joylashgan erdagi davlat soliq xizmati organlariga:

-korxonalar tomonidan (mikrofirmalar va kichik korxonalaridan tashqari) – har oyda hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda taqdim etiladi;

-mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan – yilning har choragida hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa - yillik moliyaviy hisobotni taqdim etish muddatida, belgilangan shaklda taqdim etiladi.

Soliq bank muassasalari orqali har o'n kunda, benzin, dizel yonilg'isi va gaz jismoniy shaxslarga sotilgan oy o'n kunligi tugaganidan so'ng uchinchi kundan kechiktirmay to'lanadi.

Soliq hisobotida ko'rsatilgan ma'lumotlarning xaqqoniyligiga javobgarlik soliq to'lovchining zimmasiga yuklanadi.

Nazorat savollari:

1. Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni byudjetga bevosita to'lovchilar kimlar?
2. Soliq solish ob'ekti va bazasi qanday aniqlanadi?
3. Benzin, dizel yonilg'isi va gazni sotish deganda nima tushuniladi?

2-savol bo'yicha dars maqsadi: Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im kimlarga nisbatan qo'llanilishi bo'yicha tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 2.1. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imni tushuntira oladi.
- 2.2. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imni to'lovchilarini izohlay oladi.
- 2.3. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imni hisoblab chiqara oladi.

2-asosiy savol bayoni:

Mahalliy yig'im

(Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im)

Soliq kodeksining 23-moddasiga ko'ra ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar tarkibiga kiradi va u mahalliy byudjet daromadlaridan biri hisoblanadi.

Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imning to'lovchilari bo'lib, O'zbekiston Respublikasi xududida ushbu tovarlar bilan qonunchilikda belgilangan tartibda chakana savdoni amalga oshiradigan va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatadigan yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Ushbu yig'im ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdoni amalga oshirish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqini olish uchun to'lanadi. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi ruxsat guvohnomasi bilan tasdiqlanadi. Ruxsat guvohnomasi joylardagi mahalliy hokimiyat organlari tomonidan qonunchilikda belgilangan tartibda beriladi. Ayrim tovar turlarining va xizmatlarning ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi.

Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun ruxsat guvohnomasi yuridik shaxs yoki yakka tartibda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslarga o'z arizalarida ko'rsatilgan muddatlarga, lekin ushbu muddat qonunchilikda nazarda tutilgan muddatdan ortiq bo'lmagan muddatga beriladi. Jumladan, yuridik shaxslarga ko'pi bilan -3 yil, jismoniy shaxslarga -2 yil.

Yig'imlar o'rnatilgan minimal ish haqi miqdoriga nisbatan belgilanadi. 2011 yil 1 yanvardan boshlab ayrim tovar turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun yig'im alkogolli mahsulotlar uchun -1 oylik savdo uchun eng kam oylik ish haqi miqdorining 5 baravari miqdorida, qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlardan yasalgan buyumlar uchun -1 oylik savdo uchun eng kam

oylik ish haqi miqdorining 3,5 baravari miqdorida belgilangan. Avtotransport vositalarini parkovka qilish (saqlash) bo'yicha pullik xizmatlarni ko'rsatganlik uchun yig'im har oyda 8 minimal ish xaqi miqdorida undiriladi. Ushbu yig'implar har oyda hisobot oyining 25 kuniga qadar byudjetga to'lanadi.

Mahalliy yig'imni o'z vaqtida to'lanishi, qonun hujjatlariga rioya qilinishi uchun javobgarlik yig'imni to'lovchilar zimmasiga yuklanadi.

Davlat soliq xizmati organlari esa o'zlariga berilgan vakolat doirasida qonun hujjatlariga muvofiq yig'imni to'lovchilarning byudjet oldidagi majburiyatlarini bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Nazorat savollari:

1. Mahalliy yig'im deganda nimani tushunasiz?
2. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im soliq kodeksining qaysi moddasiga tegishli?

3-savol bo'yicha dars maqsadi: Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari zarurligi haqida tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 3.1. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlarini tushuntira oladi.
- 3.2. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlariga qanday daromadlar kirishini izohlay oladi.
- 3.3. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari qanday tartibda turkumlanishini aniqlay oladi.

3-asosiy savol bayoni:

Davlat byudjeti soliqsiz daromadlarining zarurligi va mohiyati.

Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari tarkibiga davlatga tegishli mulklarni sotishdan va xususiylashtirishdan kelgan daromadlar, tashqi iqtisodiy faoliyatdan kelgan daromadlar, xorijiy davlatlardan olingan moliyaviy yordamlar va davlatning maxsus maqsadli byudjet jamg'armalari kiradi.

O'zbekiston Respublikasining "Byudjet tizimi to'g'risida"gi qonuniga muvofiq davlat byudjetining soliqsiz daromadlariga yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek, chet davlatlardan kelgan qaytarilmaydigan pul tushumlari, rezident – yuridik shaxslarga va chet davlatlarga berilgan byudjet ssudalarini qaytarish hisobiga tushadigan to'lovlar va davlatning moliyaviy va boshqa aktivlarining joylashtirilishi, foydalanishga berilishi va sotilishidan olingan daromadlar kiritilgan.²⁸ Ushbu qonunda soliqsiz daromadlarning yoki soliqdan tashqari to'lovlarning uch asosiy turi e'tirof etilgan.

Rossiya Federatsiyasida yuqorida qayd etilgan uchta asosiy daromad turidan tashqari, Federal yo'l jamg'armasining mablag'lari, markazlashgan

²⁸ O'zbekiston Respublikasining "Byudjet tizimi to'g'risida"gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Moliyaviy qonunlari. -T.: Adolat, 2001. -8 b.

ijtimoiy rivojlantirish jamg'armasining mablag'lari ham byudjetning soliqsiz daromadlari tarkibiga kiritilgan.

Davlatning maxsus maqsadli jamg'armalari pul mablag'larini soliqsiz daromadlar tarkibiga kiritish maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Buning sababi shundaki, *birinchidan*, mazkur jamg'armalarga qilingan ajratmalar soliq xarakteriga ega bo'lib, bunda soliq to'lovchilar bilan davlat o'rtasida tovar-pul munosabatlari mavjud emas; *ikkinchidan*, maqsadli jamg'armalarga qilingan ajratmalar soliqlarga xos bo'lgan muhim xususiyatga, ya'ni to'lovni amalga oshirishda sub'ektlar mulk shaklining o'zgarishi xususiyatiga egadir.

Soliqqa kirmaydigan, ya'ni soliqsiz daromadlarning ko'pchiligi doimiy, qat'iy belgilangan stavkada undiriladigan xazina (byudjet) daromadlari ko'rinishiga ega bo'lmaydi. Byudjetning soliqsiz daromadlari qat'iy rejalashtirilmasligi kerak, lekin amaliyotda ko'p hollarda ular, odatda ilgari yildagi tushumlar darajasida rejalashtiriladi. Soliqsiz daromadlar soliq daromadlari kabi O'zbekiston Respublikasining vakillik organlari tomonidan jismoniy va yuridik shaxslar uchun joriy qilinadi. Soliqsiz daromadlar ham majburiy, ham ixtiyoriy shakllarda bo'lishi mumkin.

Davlat byudjeti soliqsiz daromadlarining turkumlanishi.

Soliqsiz daromadlar ro'yxati hamma darajadagi byudjetlar uchun yagona bo'lib, byudjet tasnifi bilan belgilanadi va o'z ichiga quyidagilarni oladi:

1. Davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkdan yoki xo'jalik faoliyatidan olingan daromadlar, shu jumladan:

- davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligidagi mulkni foydalanishga berishdan olingan daromadlar;
- davlatga tegishli aksiyalar bo'yicha dividendlar;
- davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkni ijaraga berishdan, shu jumladan qishloq xo'jaligi va noqishloq xo'jaligi maqsadlaridagi erlar uchun ijara to'lovidan olingan daromadlar;
- vaqtinchalik bo'sh turgan byudjet mablag'larini bank va kredit tashkilotlarida joylashtirishdan olingan daromadlar;
- xizmat ko'rsatish va davlat xarajatlarini qoplashdan olingan daromadlar;
- davlat va mahalliy tashkilotlardan to'lovlar;
- davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkdan yoki xo'jalik faoliyatidan olinadigan boshqa tushumlar.

2. Davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkni sotishdan olingan daromadlar, shu jumladan:

- davlat mulki bo'lgan korxonalar va tashkilotlarni xususiyashtirish va davlat tasarrufidan chiqarishdan olingan tushumlar;
- kvartiralarni sotishdan tushumlar;

- davlatning ishlab-chiqarish va noishlab-chiqarish fondlarini, transport vositalari va boshqa uskuna-jihozlarni sotishdan olingan daromadlar;

- musodara qilinib, davlat va mahalliy hokimiyat egaligiga o'tgan egasiz mol-mulkni sotishdan olingan daromadlar.

3. Davlat zaxiralarini sotishdan olingan daromadlar.

4. Er va nomoddiy aktivlarni sotishdan olingan daromadlar.

5. Davlatga qarashli bo'lmagan manbalardan kapital transfertlar tizimlari.

6. Jarima-jazolarni qo'llash, etkazilgan zararni qoplash, shu jumladan:

- standartlar va texnik shartlardan chetlashgan holda tayyorlangan mahsulotni ishlab chiqarganlik va sotganlik uchun tushumlar summasi;

- narxlarni qo'llash tartibini buzganlik uchun jazolar;

- jinoyatlar qilish va moddiy boyliklar kamomadida aybdor bo'lgan shaxslardan undiriladigan summalar.

7. Tashqi iqtisodiy faoliyatdan olingan daromadlar, shu jumladan:

- davlat kreditlari bo'yicha foizlar;

- davlat zaxiralarini sotishdan olingan daromadlar;

- markazlashtirilgan eksportdan tushumlar summasi;

- tashqi iqtisodiy faoliyatdan olingan boshqa tushumlar.

8. Boshqa turli soliqsiz tushumlar.

Byudjetning soliqsiz daromadlari hududiy belgiga ko'ra (muayyan darajadagi byudjetga kiritish), jalb qilish va shakllantirish usuliga ko'ra (majburiy yoki ixtiyoriy) va soliqsiz tushumlarini shakllantiradigan to'lovlarni undirishning konkret asoslariga ko'ra (davlat mulkini sotishdan olingan daromadlar) tasniflanadi.

Soliqlar va soliqsiz to'lovlarning ko'pgina o'xshash tomonlari bilan birga qator farqli tomonlari ham mavjud.

Pul mablag'larining muayyan qismi davlat xazinasiga soliqsiz to'lovlar tarzida kelib tushadi. Ular soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar singari davlatning qonun chiqaruvchi idorasi tomonidan belgilanadi.

Shu bilan birga soliqlar va soliqsiz to'lovlar o'rtasida muayyan farqlar mavjud. Jumladan, bu farqlarni quyidagilardan iborat deb belgilash mumkin:

- soliqsiz to'lovlar soliqlardan farq qilib, ikki tomonlama huquq va burchlar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Masalan, faoliyatning muayyan turi bilan shug'ullanish huquqini beradigan litsenziyalarni olish maqsadida belgilangan to'lovlarning amalga oshirilishi boshqa shartlar bajarilgani taqdirda vakolatli ruxsatnomani berishi lozim bo'ladi;

- soliqlardan farq qilib, soliqsiz to'lovlar ko'pchilik hollarda majburiy ravishda to'lanmaydi. Soliq esa uni to'lash ob'ekti mavjud bo'lganida to'lanadi;

- soliqlardan farq qilib, soliqsiz to'lovlar muayyan maqsadga mo'ljallanadi hamda ana shu maqsadda undan foydalanish lozim.

Soliqsiz to'lovlar respublika byudjeti va mahalliy byudjetlar daromadlarida jamlanadi. Ushbu mahalliy soliq va yig'implarning to'lovchilar doirasi, soliq solish ob'ektlari, soliq va yig'implar yuzasidan engillik va imtiyozlar, soliq va yig'imni hisoblab chiqish va to'lash tartiblari mahalliy hokimiyat idoralarining bevosita o'zlari tomonidan belgilanadi.

Soliqsiz to'lovlar hududiy belgisiga ko'ra: umumdavlat miqyosidagi va mahalliy to'lovlarga; shakllanish usuliga ko'ra: majburiy va ixtiyoriy; jamlanish usuliga ko'ra: davlat byudjetida yoki byudjetdan tashqari jamlanadigan turlarga bo'linadi.

Soliqsiz to'lovlar undirish asoslariga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

- tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlar.

Bu to'lovlarning tabiiy resurslardan tejab-tergab, samarali foydalanishda ahamiyati kattadir;

- davlat idoralari tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan turli xizmatlar ko'rsatishdan olinadigan to'lovlar. Ular jumlasiga:

- tashqi iqtisodiy va boshqa faoliyat tufayli bojxona idoralariga to'lanadigan to'lovlar;

- sud va boshqa huquq-tartibot idoralariga murojaat qilinganda to'lanadigan davlat boji;

- davlat ro'yxatidan o'tkazish, litsenziya (ruxsatnoma) olish va tovarlar uchun sertifikatlar olishdagi to'lovlar;

- bozorlar, yarmarkalar va boshqa savdo shaxobchalaridan olinadigan bir martalik patta to'lovlari;

- qimmatli qog'ozlar chiqarish va joylashtirish, lotereya o'yinlarini o'tkazish uchun to'lovlar;

- davlat mulkini xususiylashtirishdan kelib tushadigan daromadlar;

- jarima tarzidagi to'lovlar (jarimalar, penyalar va boshqalar).

Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari tarkibiga davlatga tegishli bo'lgan mulklarni sotish va xususiylashtirish natijasida olingan daromadlarni, davlatning tashqi-iqtisodiy faoliyatidan olingan daromadlarni va xorijiy davlatlardan qaytarib bermaslik sharti bilan olinadigan pul mablag'larini kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda, soliqsiz daromadlarning zarurligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. Davlatga tegishli mulklardan foydalanish samaradorligining pasayishi natijasida davlat sektoriga tegishli korxonalarining moliyaviy holatini yaxshilash maqsadida ularni xususiylashtirishning zarurligi.

Davlat sektoriga mansub bo'lgan korxonalarining faoliyati ko'pchilik hollarda xususiy sektor korxonalariga nisbatan samarasiz bo'ladi. Shvetsiya,

Frantsiya va Buyuk Britaniya davlatlarining amaliyotida bunday holatlar bir necha marotaba kuzatilgan. Masalan, XX asrning 90-yillari oxirida Buyuk Britaniyada davlat sektoriga mansub boʻlgan korxonalarining sezilarli qismi moliyaviy yilni zarar bilan yakunladi. 1998 yilda eng yirik davlat korxonalaridan biri «British telekom» xususiyashtirildi. Uning aktsiyalarining bozor bahosi 6,9 mlrd. funt sterlingni tashkil etar edi.

XX asrning 90-yillarining ikkinchi yarmida Frantsiyada davlat mulkini xususiyashtirish natijasida 7,0 mln. kishi aktsiyadorlarga aylandi. Umuman olganda, ijtimoiy-iqtisodiy hamkorlik tashkilotiga aʼzo boʻlgan mamlakatlarda davlat sektorining defitsiti 1999 yilda yalpi milliy mahsulotning 4,5 foizini tashkil qildi.²⁹

Davlat korxonalarini xususiyashtirish ular faoliyatining moliyaviy barqarorligini oshishiga, isteʼmol bozorini tovarlar bilan toʻldirilishini taʼminlashga, ishsizlik muammosini hal qilishga hamda oʻrta va uzoq muddatli davriy oraliqlarda soliq tushumlarini koʻpaytirishga sezilarli darajada hissa qoʻshadi.

2. Davlat byudjeti daromadlarining miqdorini oshirish zaruriyatining yuzaga kelishi.

Davlat byudjeti xarajatlarini sezilarli darajada oʻsishi, davlatning iqtisodiy xarajatlarini oshirish zaruriyatini paydo boʻlishi hukumatga soliqsiz daromadlarni oshirish tadbirlarini ishlab chiqarish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Ana shu maqsadda davlatga tegishli mulklarni sotish, davlatga tegishli xorijiy valyutalar va nodir metallarni xorijiy moliya bozorlarida joylashtirish yoʻli bilan daromadlar olish va xorijiy tashkilotlarning moliyaviy yordamlarini jalb qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Masalan: Oʻzbekiston Respublikasida hukumatga tegishli oltin-valyuta zahiralarning maʼlum qismi xalqaro moliya bozorlarida muddatli depozit shaklida joylashtiriladi va undan foiz koʻrinishda daromad olinadi. Bundan tashqari, soliqsiz daromatlardan davlat byudjeti defitsitini kamaytirish maqsadida ham faol tarzda foydalanish mumkin. Masalan, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 25 dekabrtdagi 567-sonli “Oʻzbekiston Respublikasining 2004 yilgi davlat byudjeti parametrlari toʻgʻrisida”gi qaroriga muvofiq 2004 yilda davlat byudjeti defitsitini faqat qadrsizlanmaydigan (noinflyatsion) manbalar, shu jumladan davlat mulkini xususiyashtirishdan olinadigan tushumlar hisobidan moliyalashtirishni taʼminlash koʻzda tutilgan edi.³⁰

Rivojlangan xorijiy davlatlar ichida Yaponiya soliqsiz daromadlarning davlat byudjeti daromadlarining hajmidagi salmogʻining yuqori ekanligi bilan ajralib turadi. Bu koʻrsatkich Yaponiyada 15 foizni tashkil etadi. Yaponiya

²⁹ Mariette D. Bercy report a zero sur le dossier du Gredit Jonciur. //Tribune. -P., 1998. –Sept., p.9.

³⁰ Soliqlar va bojxona xabarlar. №4 (496), 2004 y. 23 yanvar.

mahalliy byudjetlari daromadlarining 25 foizgacha boʻlgan qismi soliqsiz daromatlardan tashkil topadi. Yaponiya byudjet qonunchiligiga muvofiq soliqsiz daromadlar tarkibiga quyidagi daromadlar kiritiladi:

- ijara toʻlovlari;
- davlatga tegishli er maydonlari va boshqa qoʻzgʻalmas mulklarni sotishdan olingan daromadlar;
- jarimalar;
- obligatsiyalarni sotishdan olingan tushumlar;
- yutuqli lotereyalarni sotishdan olingan tushumlar;
- oʻtgan yillarda ishlatilmay qolgan byudjet mablagʻlari.³¹

Davlat byudjetining soliqsiz daromatlari daromad manbalari sifatida nobarqaror va doimiy xususiyatga ega boʻlgan daromadlar hisoblanadi. Buning sababi shundaki, *birinchidan*, davlat mulkini xususiylashtirish jarayoni mohiyatiga koʻra nobarqaror jarayon boʻlib, xususiylashtirishdan olinadigan daromatlarni nobarqaror boʻlishiga olib keladi; *ikkinchidan*, davlatga tegishli oltin-valyuta zahiralarni bozor stavkalarida joylashtirish natijasida olinadigan daromadlar joylashtiriladigan moliyaviy aktivlarning miqdoriga va bozor stavkalarining oʻzgarishiga bogʻliq boʻlganligi sababli ulardan olinadigan daromadlarning summasi doimiy ravishda tebranib turadi; *uchinchidan*, xorijiy tashkilotlardan va davlatlardan olinadigan moliyaviy yordamlarning miqdori ularni beruvchilar tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi. Bu esa ularning miqdorini oldindan belgilash imkonini bermaydi.

Davlat byudjetining soliqsiz daromatlari fiskallik va iqtisodiy funktsiyalarni bajaradi. Ular daromad manbai sifatida nobarqaror boʻlib, davlat byudjeti daromadlarining umumiy hajmida nisbatan kichik salmoqni egallaydi (16-jadvalga qarang).

Jadval maʼlumotlarida soliqsiz daromadlarning davlat byudjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmogʻining tahlil qilingan davr mobaynida nobarqarorligi kuzatilgan. Bu esa, soliqsiz daromadlarning mohiyatiga koʻra nobarqaror daromad manbai ekanligi bilan izohlanadi.

---

³¹ Nalogovie sistemi zarubejnix stran. Uch. pod redaktsiey V.G.Knyazeva, prof. D.B.Chernika. –M.: «Zakon i pravo», 1997. –S 97.

16-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlarining tarkibida soliqsiz daromadlarning ulushi³² (foizda)

<i>Ko'rsatkichlar</i>	Yillar						2010 yilda 2005 yilga nisbatan o'zgarishi, punktga
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Davlat byudjeti daromadlari – jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X
shu jumladan: -soliqsiz daromad- larning jami byudjet daromadlari hajmidagi salmog'i	12,6	17,0	8,8	8,6	4,6	4,5	-8,1

2005-2010 yillar mobaynida mazkur ko'rsatkichning nobarqarorligi kuzatilgan holda uning 2005 yilga nisbatan 8,1 punktga pasayishi yuz bergan. Bu esa, soliqsiz daromadlarning solikli daromadlarga nisbatan davlat byudjeti daromadlarining tarkibidagi o'rni va ahamiyatining pasayib borayotganligidan dalolat beradi.

Rivojlangan xorijiy davlatlar byudjet amaliyotida ham soliqsiz daromadlarning ahamiyati juda past. Masalan, AQShda soliqsiz daromadlarning Federal byudjet daromadlari hajmidagi salmog'i 4 foizdan oshmaydi.³³

Nazorat savollari:

1. Soliqsiz daromadlarning zarurligi nimada?
2. Soliqsiz daromadlarga qanday daromadlar kiradi?
3. Byudjetning soliqsiz daromadlari oldindan rejalashtiriladimi?
4. Soliqsiz daromadlar qanday tartibda turkumlanadi?
5. Mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkdan yoki xo'jalik faoliyatidan olingan daromadlarga nimalar kiradi?
6. Mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkni sotishdan olingan daromadlarga nimalar kiradi?
7. Soliqlar va soliqsiz to'lovlarning o'xshash va farqli tomonlari qanday?
8. Soliqsiz to'lovlar qaysi byudjetga tushadi?
9. Soliqsiz to'lovlar undirish asoslariga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
10. Soliqsiz daromadlarning zarurligi qaysi omillar bilan belgilanadi?

³² O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining yillik hisobot ma'lumotlari asosida hisoblangan.

³³ Finansi. Uch. pod .redaktsiey L.A.Drobozinoy. – M. YUNITI, 2003. –S. 125.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga olinadigan soliq to'lovchilari bo'lib, jismoniy shaxslarga transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gazni chakana sotadigan, mulkchilik shaklidan qat'i-nazar xo'jalik yurituvchi sub'ektlar hisoblanadi. Bunda ularning joylashgan joyidan qat'i-nazar avtomobilga yonilg'i quyish shoxobchalariga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar soliq to'lovchi bo'lib hisoblanadi.

Soliq kodeksining 23-moddasiga ko'ra ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar tarkibiga kiradi va u mahalliy byudjet daromadlaridan biri hisoblanadi.

Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari tarkibiga davlatga tegishli mulklarni sotishdan va xususiyashtirishdan kelgan daromadlar, tashqi iqtisodiy faoliyatdan kelgan daromadlar, xorijiy davlatlardan olingan moliyaviy yordamlar va davlatning maxsus maqsadli byudjet jamg'armalari kiradi.

Mavzuga oid asosiy adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 2010. -204 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonuni. -T.:G'G' Xalq so'zi, 1997 yil, 29 avgust. 1-2 bet.
3. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish – asosiy vazifamizdir. G'G' Xalq so'zi, 2007 yil 13 fevral.
4. Alimardonov M.I., To'xsanov Q.N. Soliq nazariyasi. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005.
5. Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti: Darslik (qayta ishlangan) - T.: Fan va texnologiyalar markazi, 2003. -247 bet.
6. Yutkina G.F. Nalogi i nalogooblojeniya: Uchebnik – M.: INFRA-M, 2001. - 429 s.
7. <http://www.nalog.ru> (Rossiya Federatsiyasi Davlat soliq xizmati sayti).
8. <http://www.soliq.uz> (O'z R Davlat Soliq Qo'mitasi sayti).

Amaliy mashg'ulotlar:

1-amaliy mashg'ulot: Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, ob'yektiv zarurligi, soliq siyosati va soliq tizimi.

Dars maqsadi: Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, ob'yektiv zarurligi, soliq siyosati va soliq tizimi to'g'risida talabalarda tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyatini yoritib bera oladi.
2. Soliqlarning ob'yektiv zarurligini tushuntirib bera oladi.
3. Soliq siyosatini izohlab bera oladi.
4. Soliq tizimini yoritib bera oladi.
5. Soliq elementlari va soliqqa tortish tamoyillarini izohlab bera oladi.

Kerakli manbalar: Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruzalar to'plami. Soliq va soliqqa tortish darsligi, Soliq Kodeksi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyatini o'rganing.
2. Soliqlarning ob'yektiv zarurligini tushuntirib bering.
3. Soliq siyosatini izohlab bering.
4. Soliq tizimini yoriting.
5. Soliq elementlari va soliqqa tortish tamoyillarini izohlab bering.

Kerakli adabiyotlar:

1. Alimardonov M.I., To'xsanov Q.N. Soliq nazariyasi. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2009.
2. Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti: Darslik (qayta ishlangan) - T.: Fan va texnologiyalar markazi, 2010. -247 bet.
3. O'zbekiston Respublikasining «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonuni. -T.: Xalq so'zi, 1997 yil, 29 avgust. 1-2 bet.

2-amaliy mashg'ulot: Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'i.

Dars maqsadi: Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'i to'g'risida talabalarda tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Foyda solig'ining joriy qilinishi, iqtisodiy mohiyati va ahamiyati yoritib bera oladi.
2. Soliq to'lovchilar tarkibi, soliq ob'ekti va soliq bazasini tushuntirib bera oladi.
3. Jami daromadlar tarkibi, jami daromaddan chegirmalarni izohlab bera oladi.

4. Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlarni qo'llanilishini tushuntira oladi.
5. Soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni byudjetga to'lash muddatlari aniqlab bera oladi.

Kerakli manbalar: Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruzalar to'plami. Soliq va soliqqa tortish darsligi, Soliq Kodeksi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Foyda solig'ining joriy qilinishi, iqtisodiy mohiyati va ahamiyatini o'rganing.
2. Soliq to'lovchilar tarkibi, soliq ob'ekti va soliq bazasini tushuntirib bering.
3. Jami daromadlar tarkibi, jami daromaddan chegirmalarni izohlab bering.
4. Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlarni qo'llanilishini tushuntirib bering.
5. Soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni byudjetga to'lash muddatlari aniqlab bering.

Kerakli adabiyotlar:

1. Alimardonov M.I., To'xsanov Q.N. Soliq nazariyasi. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2009.
2. Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti: Darslik (qayta ishlangan) - T.: Fan va texnologiyalar markazi, 2010. -247 bet.
3. O'zbekiston Respublikasining «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonuni. -T.:G'G' Xalq so'zi, 1997 yil, 29 avgust. 1-2 bet.

3-amaliy mashg'ulot: Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i.

Dars maqsadi: Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'g'risida talabalarda tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining mohiyati, soliq to'lovchilar, soliq obyekt va bazasini izohlab bera oladi.
2. Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadlari tarkibini aniqlab bera oladi.
3. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalarini izohlab bera oladi.
4. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha imtiyozlarni qo'llanilishini tushuntira oladi.
5. Daromad solig'ini hisoblab chiqarish tartibini tushuntirib bera oladi.

Kerakli manbalar: Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruzalar to'plami. Soliq va soliqqa tortish darsligi, Soliq Kodeksi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining mohiyati, soliq to'lovchilar, soliq obyekt va bazasini o'rganing.

2. Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadlari tarkibini tushuntirib bering.
3. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalarini izohlab bering.
4. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha imtiyozlarni qo'llanilishini tushuntirib bering.
5. Daromad solig'ini hisoblab chiqarish tartibini tushuntirib bering.

Kerakli adabiyotlar:

1. Yutkina G.F. Nalogi i nalogooblojeniya. Uchebnik. -M: INFRA-M, 2001. - 429 s.
2. Toshmuradova B. Soliq munosabatlarini optimallashtirish: O'quv qo'llanma. -T.: TMI, 2010. –158 b.
3. <http://www.nalog.ru> (Rossiya Federatsiyasi Davlat soliq xizmati sayti).
4. <http://www.soliq.uz> (O'zR Davlat Soliq Qo'mitasi sayti).

4-amaliy mashg'ulot: Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyati.

Dars maqsadi: Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyati to'g'risida talabalarda tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bera oladi.
2. Qo'shilgan qiymat solig'ining iqtisodiy mohiyatini izohlab bera oladi.
3. Qo'shilgan qiymat solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bera oladi.
4. Aksiz solig'ning iqtisodiy mohiyatini tushuntira oladi.
5. Aksiz solig'i stavkalari va aksiz osti tovarlarni tushuntirib bera oladi.

Kerakli manbalar: Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruzalar to'plami. Soliq va soliqqa tortish darsligi, Soliq Kodeksi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Egri soliqlar va ularning iqtisodiy mohiyatini o'rganing.
2. Qo'shilgan qiymat solig'ining iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bering.
3. Qo'shilgan qiymat solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bering.
4. Aksiz solig'ning iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bering.
5. Aksiz solig'i stavkalari va aksiz osti tovarlarni tushuntirib bering.

Kerakli adabiyotlar:

1. Yutkina G.F. Nalogi i nalogooblojeniya. Uchebnik. -M: INFRA-M, 2001. -429 s.
2. Toshmuradova B. Soliq munosabatlarini optimallashtirish: O'quv qo'llanma. -T.: TMI, 2010. –158 b.
3. <http://www.nalog.ru> (Rossiya Federatsiyasi Davlat soliq xizmati sayti).

4. <http://www.soliq.uz> (O'zR Davlat Soliq Qo'mitasi sayti).

5-amaliy mashg'ulot: Mol-mulk solig'i.

Dars maqsadi: Mol-mulk solig'i va ularning iqtisodiy mohiyati to'g'risida talabalarda tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Mol-mulk solig'ining iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bera oladi.
2. Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bera oladi.
3. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bera oladi.
4. Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i stavkalari va mol-mulk solig'i bo'yicha soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntira oladi.
5. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i stavkalari va mol-mulk solig'i bo'yicha soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntira oladi.

Kerakli manbalar: Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruzalar to'plami. Soliq va soliqqa tortish darsligi, Soliq Kodeksi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Mol-mulk solig'ining iqtisodiy mohiyatini o'rganing.
2. Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bering.
3. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bering.
4. Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i stavkalari va mol-mulk solig'i bo'yicha soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntirib bering.
5. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i stavkalari va mol-mulk solig'i bo'yicha soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntirib bering.

Kerakli adabiyotlar:

1. Yutkina G.F. Nalogi i nalogooblojeniya. Uchebnik. -M: INFRA-M, 2001. -429 s.
2. Toshmuradova B. Soliq munosabatlarini optimallashtirish: O'quv qo'llanma. -T.: TMI, 2010. -158 b.
3. <http://www.nalog.ru> (Rossiya Federatsiyasi Davlat soliq xizmati sayti).
4. <http://www.soliq.uz> (O'zR Davlat Soliq Qo'mitasi sayti).

6-amaliy mashg'ulot: Resurs soliqlari.

Dars maqsadi: Resurs soliqlari va ularning iqtisodiy mohiyati to'g'risida talabalarda tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Resurs soliqlarining iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bera oladi.
2. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning soliq to'lovchilarini aniqlab bera oladi.
3. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning soliq to'lovchilarini aniqlab bera oladi.
4. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari va soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntira oladi.
5. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari va soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntira oladi.

Kerakli manbalar: Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruzalar to'plami. Soliq va soliqqa tortish darsligi, Soliq Kodeksi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Resurs soliqlarining iqtisodiy mohiyatini o'rganing.
2. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning soliq to'lovchilarini aniqlab bering.
3. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning soliq to'lovchilarini aniqlab bering.
4. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari va soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntirib bering.
5. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari va soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntirib bering.

Kerakli adabiyotlar:

1. Alimardonov M.I., To'xsanov Q.N. Soliq nazariyasi. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2009.
2. Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti: Darslik (qayta ishlangan). - T.: Fan va texnologiyalar markazi, 2010. -247 bet.
3. Kochergov D.S., Ustinova E.E. Uprohennaya sistema nalogooblojeniya. -M.: Omega, 2010. - 317 bet.
4. <http://www.nalog.ru> (Rossiya Federatsiyasi Davlat soliq xizmati sayti).
5. <http://www.soliq.uz> (O'zR Davlat Soliq Qo'mitasi sayti).

7-amaliy mashg'ulot: Yer solig'i.

Dars maqsadi: Yer solig'i va ularning iqtisodiy mohiyati to'g'risida talabalarda tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Yer solig'ining iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bera oladi.

2. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bera oladi.
3. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bera oladi.
4. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer soliq stavkalari va soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntira oladi.
5. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer soliq stavkalari va soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntira oladi.

Kerakli manbalar: Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruzalar to'plami. Soliq va soliqqa tortish darsligi, Soliq Kodeksi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Yer solig'ining iqtisodiy mohiyatini o'rganing.
2. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bering.
3. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig'ining soliq to'lovchilarini aniqlab bering.
4. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer soliq stavkalari va soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntirib bering.
5. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer soliq stavkalari va soliq imtiyozlari qo'llanilishini tushuntirib bering.

Kerakli adabiyotlar:

1. Alimardonov M.I., To'xsanov Q.N. Soliq nazariyasi. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2009.
2. Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti: Darslik (qayta ishlangan). - T.: Fan va texnologiyalar markazi, 2010. -247 bet.
3. Kochergov D.S., Ustinova E.E. Uprohennaya sistema nalogooblojeniya. -M.: Omega, 2010. - 317 bet.
4. <http://www.nalog.ru> (Rossiya Federatsiyasi Davlat soliq xizmati sayti).
5. <http://www.soliq.uz> (O'zR Davlat Soliq Qo'mitasi sayti).

8-amaliy mashg'ulot: Soddalashtirilgan soliq tizimi.

Dars maqsadi: Soddalashtirilgan soliq tizimi va ularning iqtisodiy mohiyati to'g'risida talabalarda tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Soddalashtirilgan soliq tizimining iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bera oladi.
2. Yagona soliq to'lovi va soliq to'lovchilarini aniqlab bera oladi.

3. Yagona yer solig'i stavkalari va yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozlar qo'llanilishini tushuntirib bera oladi.

4. Qat'iy belgilangan soliqning iqtisodiy mohiyatini tushuntira oladi.

Kerakli manbalar: Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruzalar to'plami. Soliq va soliqqa tortish darsligi, Soliq Kodeksi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Soddalashtirilgan soliq tizimi ning iqtisodiy mohiyatini o'rganing.

2. Yagona soliq to'lovi va soliq to'lovchilarini aniqlab bering.

3. Yagona yer solig'i stavkalari va yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozlar qo'llanilishini tushuntirib bering.

4. Qat'iy belgilangan soliqning iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bering.

Kerakli adabiyotlar:

1. A. Jo'rayev Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo'llari. Monografiya.-Toshkent: Fan,2004.-243-bet.

2. A.Jo'rayev, O.Meyliyev, G'.Safarov. Soliq nazariyasi-TMI,2004-210-bet.

3. <http://www.nalog.ru> (Rossiya Federatsiyasi Davlat soliq xizmati sayti).

4. <http://www.soliq.uz> (O'zR Davlat Soliq Qo'mitasi sayti).

9-amaliy mashg'ulot: Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlar.

Dars maqsadi: Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlar va ularning iqtisodiy mohiyati to'g'risida talabalarda tushunchalar hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlarningning iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bera oladi.

2. Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni to'lovchilarini aniqlab bera oladi.

3. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imni mohiyatini tushuntirib bera oladi.

4. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari iqtisodiy mohiyatini tushuntira oladi.

Kerakli manbalar: Soliq va soliqqa tortish fani bo'yicha tayyorlangan ma'ruzalar to'plami. Soliq va soliqqa tortish darsligi, Soliq Kodeksi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Boshqa soliqlar va soliqsiz to'lovlarningning iqtisodiy mohiyatini o'rganing.

2. Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'moliga soliqni to'lovchilarini aniqlab bering.

3. . Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdaga xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imni mohiyatini tushuntirib bering.
4. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari iqtisodiy mohiyatini tushuntirib bering.

Kerakli adabiyotlar:

1. A. Jo'rayev Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo'llari. Monografiya.-Toshkent: Fan,2004.-243-bet.
2. A.Jo'rayev, O.Meyliyev, G'.Safarov. Soliq nazariyasi-TMI,2004-210-bet.
3. <http://www.nalog.ru> (Rossiya Federatsiyasi Davlat soliq xizmati sayti).
4. <http://www.soliq.uz> (O'zR Davlat Soliq Qo'mitasi sayti).

Fan bo'yicha masalalar:

YURIDIK SHAXSLARDAN OLINADIGAN FOYDA SOLIG'I.

1-masala. Ishlab chiqarish korxonasi ikkinchi yil faoliyat yuritmoqda, uning foyda solig'i to'lagungacha bo'lgan daromadi (2-son, 170-satr) 150 ming so'm bo'lgan.

Hisobot davri uchun qo'shimcha ravishda quyidagi ma'lumotlar mavjud:
 Xokimiyatga homiylik yordami ko'rsatilgan-18 ming so'm;
 qariyalar uyiga yordam ko'rsatish uchun -9 ming so'm;
 ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun-249 ming so'm (yil davomida to'plangan eskirish-281 ming so'm);

Hisobot davri uchun korxonaga to'lashi lozim bo'lgan daromad solig'i necha so'mga teng?

2-masala. Qo'shilgan qiymat solig'i va foyda soliqlari to'lovchi ishlab chiqaruvchi korxonaga 2011 yil hisobot davri uchun quyidagi ko'rsatkichlarga ega:

Ichki bozorda mahsulotni sotishdan tushgan tushum-12800 ming so'm;
 Chet el valyutasiga sotilgan mahsulot 14 ming AQSh dollari miqdorida (yuk ortilgan vaqtda 1 AQSh dollari-1607 so'm)

Omborxonalarni ijaraga berishdan olingan sof daromad-2700 ming so'm;
 Uskunalarini o'z vaqtida olib kelib o'rnatilmagani uchun sotuvchi korxonadan tushgan jarima va shartnomada ko'rsatilgan qo'shimcha to'lov-998 ming so'm;

Yordamchi korxonadan olingan dividendlar (dividenddan undirilgan soliq xaqidagi ma'lumot mavjud)-1339 ming so'm;

«Ishonch» firmasi tomonidan xodimlar bo'limiga tegishli 1751 ming so'mlik kompyuter datsuri yaratilgan va tekinga o'rnatib berilgan.

2011 yilda qonunchilikka asosan chegirmaga olib berilgan 3005 ming so'mlik sotilgan mahsulotning puli kelib tushgan.

Sotilgan mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxi-11375 ming so‘m,shu jumladan ishlab chiqarishda ishlatiladigan asosiy vositalarning eskirishi belgilangan me'yorga nisbatan 2 koeffitsient qo‘llanilgan bo‘lib, 2100 ming so‘mni tashkil etgan.

O‘tgan davr uchun quyidagi xarajatlar amalga oshirilgan:

Me'yor chegarsida o‘zining mahsulotini reklama qilish uchun –125 ming so‘m sarflangan;

Boshqaruvda ishlovchilar uchun ish haqi bo‘yicha xarajat-4495 ming so‘m;

Xizmat safari xarajatlari, me'yordagisi-392 ming so‘m, me'yordan yuqori-85 ming so‘m;

Xizmat avtomobili saqlash uchun xarajatlar-145 ming so‘m;

Uyali telefon-1345 ming so‘m;

Ishlab chiqarishda qatnashmaydigan asosiy vositalar eskirishi-895 ming so‘m;

Hisobot davrida hisobvaraqlar bo‘yicha olingan qo‘shilgan qiymat solig‘i-925 ming so‘m.

Aniqlang:

1.Hisobot davrida davlat byudjetiga to‘lanishi lozim bo‘lgan foyda solig‘i summasini.

2.Davlat byudjetiga to‘laniishi lozim bo‘lgan ko‘shilgan qiymat solig‘ini.

3.Korxonaning moliyaviy natijlari bo‘yicha hisobotni (2-shakl) tuzing.

4.Hisobot davri uchun foyda solig‘ining shaklini to‘ldiring.

Masalani echish davrida mol-mulk solig‘i, er solig‘i hamda boshqa soliqlar va majburiy to‘lovlarga ahamiyat bermaslikka ruxsat etiladi.

QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘I (QQS).

3-masala. Qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchi korxonada 1200 ming so‘mga qo‘shilgan qiymat solig‘i bilan 400 kg bo‘yoq sotib olgan. Sotib olingan bo‘yoqdan:

- 50 kg sifati yomon bo‘lganligi uchun sotuvchiga qaytarib berilgan;
- 100 kg tekinga bolalar bog‘chasiga berilgan;
- 20 kg korxonada klubini ta‘mirlash uchun ishlatilgan;
- 180 kg ming ishlab chiqarish uchun ishlatilgan;

Aniqlang:

Korxonada qo‘shilgan qiymat solig‘i qaysi qismini hisobga kiritish huquqiga ega?

4-masala. O‘zbekiston Respublikasi rezidenti bo‘lgan korxonada huquqiy xizmat ko‘rsatilishi uchun Germaniyaning yuridik korxonasi bilan shartnoma tuzdi.

Germaniya yuridik korxonasi 12000 AQSh dollariga huquqiy xizmat ko‘rsatdi, xizmat ko‘rsatilganlik haqidagi dalolatnoma imzolaniyotgan vaqtda

O'zbekiston Respublikasida dollarning kursi 1 AQSh dollari uchun 1607 so'mni tashkil etgan.

Aniqlang:

Import qilingan xizmat uchun qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblang?

5-masala. Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lgan qayta ishlash korxonasi joriy yilda quyidagi ko'rsatkichlarga ega:

- mahsulotni sotishdan tushgan tushum-2400 ming so'm;
- bunda qaytarib berilishi lozim bo'lgan idishning narxi-150 ming so'm;
- tekinga tannarxi bo'yicha 100 ming so'mlik maxsulot berilgan.
- Olingan jarima summasi-30 ming so'm;
- Bankdan olingan foizlar-12 ming so'm;
- 200 ming so'mga korxonadan tomonidan nomoddiy aktivlar sotilgan(boshlang'ich narxi-600 ming so'm, to'plangan amortizatsiya-420 ming so'm);
- noliqvid xom-ashyo zaxiralari sotishdan tushgan tushum-96 ming so'm, ularning tannarxi-85 ming so'm;

Hisobvaraqa-fakturada olingan qo'shilgan qiymat solig'i:

- xom ashyo uchun-480 ming so'm;
- ishlab chiqarish inshootlarini ijaraga berishdan-150 ming so'm;
- uyali aloqadan-60 ming so'm;

Aniqlang:

Joriy davrda davlat byudjetiga to'lanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'i necha so'mga teng?

6-masala. Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi korxonadan ko'rpa tikib chiqaradi.

Bitta ko'rpaning tannarxi-5ming so'm. Qo'shilgan qiymat solig'isiz bitta ko'rpaning sotish narxi -9 ming so'm.

2011 yil joriy davrda sotilgan ko'rpalar:

- 300 ta – ichki bozorda;
- 500 ta – erkin valyutaga eksport qilingan (9 ming so'mga ekvivalent bo'lgan narxda).

Bundan tashqari 10 tasi bolalar bog'chasiga tekinga berilgan.

40 ta-korxonadan ishchi-xizmatchilarga 4 ming so'mdan sotilgan.

5ta-xodimlar bo'limi boshlig'ining tug'ilgan kunida (yubiley) xadya qilingan.

Aniqlang:

Sotuv aylanmalari bo'yicha hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'ini?

AKTSIZ SOLIG'I

7-masala. 20 ming butilka (0,5 dan) aroqni sotishda aktsiz solig'i summasini hisoblang, agarda aroqdan spirtning hajmi 40 % ni tashkil etsa.

Aktsiz solig'i summasini hisoblang?

8-masala. Aktsiz osti tovari bo‘lgan kir sovuni bo‘yicha to‘lanishi lozim bo‘lgan aktsiz solig‘ini hisoblang, agarda korxonaning bir dona kir sovun ishlab chiqarishi uchun barcha xarajatlari-180 ming so‘mni, foyda me‘yori – 25 % ni, aktsiz solig‘i stavkasi –20%ni tashkil etsa.

Aktsiz solig‘i summasini hisoblang?

YURIDIK SHAXSLARDAN OLINADIGAN MOL-MULK SOLIG‘I

9-masala. 2011 yil 1 yanvar holatiga mol-mulk solig‘i to‘lovchi korxonada asosiy vosita va nomoddiy aktivlari bo‘lmagan. 13 yanvarda korxonada 580 ming so‘mga kompyuter, 25 martda esa 220 ming so‘mga printer sotib olgan.

2011 yil birinchi chorak uchun mol-mulk solig‘ini hisoblang?

10-masala. Korxonada mol-mulking o‘rtacha qoldiq qiymati 8004 ming so‘mni tashkil etadi, bundan:

- Me‘yoriy muddatlarda tugatilmagan qurilishning qiymati –2000 ming so‘m;
- 2035 ming so‘mni O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qaroriga binoan konservatsiya qilingan.

Joriy davr uchun umumiy tushum 25300 ming so‘m, bundan 5400 ming so‘mli korxonada o‘z mahsulotini erkin valyutaga sotgan.

Joriy davr uchun mol-mulk solig‘i necha so‘mni tashkil etadi?

QISHLOQ XO‘JALIK TOVAR ISHLAB CHIQUVCHILARNING YAGONA YER SOLIG‘I

11-masala. Fermer xo‘jaligi foydalanish uchun 80 gektar er uchastkasi Jizzax viloyati Arnasoy tumanining sug‘oriladigan erlarida joylashgan bo‘lib, sifati jihatidan ball-boniteti 61-70 ga to‘g‘ri keladi.

Soliqning bazaviy stavkasi bir gektar uchun 1476,2 so‘m 61-70 ball-bonitet uchun koeffitsient 9,00 ga teng.

Aniqlang:

Fermer xo‘jalikning faoliyati natijasiga bog‘liq bo‘lmagan holda fermer xo‘jaligi qancha yagona er solig‘i to‘lashi lozim?

YURIDIK SHAXSLARDAN OLINADIGAN YER SOLIG‘I

12-masala. Chet el investitsiyalari ishtirokidagi ishlab chiqarish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxonada 2005 yil 18 dekabrda ro‘yxatdan o‘tgan, ushbu korxonaga 2007 yil 15 mart qabul qilish dalolatnomasiga asosan O‘zbekiston tomoni korxonaning ustav jamg‘armasiga jamg‘arma sifatida ishlab chiqarish tsexini bergan.

Ishlab chiqarish tsexi egallagan er uchastkasi uchun qaysi davrdan boshlab va kim tomonidan er solig‘i to‘lana boshlanishi kerak?

OBODONLASHTIRISH VA IJTIMOY INFRATUZILMANI RIVOJLANTIRISH UCHUN SOLIQ

13-masala. Barcha umumdavlat va mahalliy soliqlarni to'lovchi yuridik shaxsda foyda solig'ini to'lagunga qadar foydasi 490 ming so'mni tashkil etadi. Korxonaga hech qanday imtiyozlarga ega emas; xarajatlar tarkibiga kiruvchi 1-Ilova va 2-Ilova xarajatlar yo'q.

Aniqlash lozim: Joriy 2011 yil uchun obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'ini hisoblang?

SUV RESURSLARIDAN FOYDALANGANLIK UCHUN SOLIQ

14-masala. Toshkent shahar «Suvoqava» trestining bergan ma'lumotiga ko'ra shahar vodoprovod tarmog'iga suv 72% er yuzasidagi va 28% er osti manbalaridan kelib tushadi. Faraz qilaylik, korxonaga bir oy davomida 10 ming kub.m. suv olgan.

Korxonaga davlat byudjetiga suv resurslaridan foydalanganligi uchun o'tkazishi lozim bo'lgan soliqni hisoblang?

KICHIK KORXONALARNING IXCHAMLASHTIRILGAN SOLIG'I.

15-masala. Yagona soliq to'lovchi ishlab chiqaruvchi (faoliyat kodi bo'yicha) korxonaga joriy yilda quyidagi ko'rsatkichlarga ega:

- o'zi ishlab chiqargan mahsulotlarini sotish natijasidagi tushum-6500 ming so'm;
- noliqvid materiallarni tannarxi 85 ming so'm bo'lganda, ularni 153 ming so'mdan sotildi;
- davlat qimmatbaho qog'ozlaridan olingan daromad-35 ming so'm;
- musbat kurslardagi farq-52 ming so'm;
- manfiy kurslardagi farq-45 ming so'm;
- sud tomonidan ushbu korxonaga berilgan jarima-368 ming so'm;
- -da'vo qilish muddati o'tgan kreditor qarzi-550 ming so'm;
- tekinga mulk olingan-280 ming so'm;

Joriy davr uchun yagona soliq to'lovining summasini hisoblang?

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA CHET EL YURIDIK SHAXSLARINI FOYDASINI SOLIQQA TORTISH

18-masala. O'zbekistondagi korxonaga (mehmonxonaga) xorijiy yuridik shaxs bilan mehmonxonani boshqarish bo'yicha xizmat ko'rsatish uchun shartnoma tuzgan. Ushbu boshqaruv bo'yicha xizmatlar xorijiy yuridik shaxsning doimiy O'zbekiston xududida turadigan menedjer-norezident tomonidan amalga oshiriladi. Kelishilgan shartnomaga muvofiq boshqaruv bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlar uchun xorijiy yuridik shaxs –norezidentga yiliga

120000 AQSh dollari miqdorida daromad olishi lozim. Norezident tomonidan olingan daromad O'zbekiston Respublikasida soliqqa tortiladimi?

19-masala. O'zbekiston rezidenti bo'lgan korxonada AQShda o'zining bo'linmasini ochish paytida Amerikaning yuridik kompaniyasi bilan yuridik xizmat ko'rsatish bo'yicha shartnoma tuzgan. Amerika yuridik kompaniyasi 8000 AQSh dollari miqdorida yuridik xizmat ko'rsatgan. Ish bajarilganligi haqidagi dalolatnoma imzolanayotgan vaqtida kurs 1 AQSh dollari uchun 1607 so'm miqdorida belgilangan.

Yuridik kompaniyadan olingan daromadi bo'yicha soliq undirilishi lozimmi?

YURIDIK SHAXSLARDAN OLINADIGAN BOSHQA SOLIQ VA YIG'IMLAR.

20-masala. Yuridik shaxs Toshkent shahrida 500 kv metrlik avtomobillarni qisqa muddatga saqlash joyiga va 4ta bolalar o'ynaydigan avtomatlari mavjud bo'lgan o'yin avtomatlari zaliga ega.

Minimal ish haqining qiymati-9400 so'm.

Qat'iy belgilangan soliqni avtomobil saqlash joyiga va bolalar o'yin avtomatlari bo'yicha hisoblang?

21-masala. Birlashgan Arab Amirliklaridan 8 ming AQSh dollarga soatlar partiyasi olindi.

Agarda bojxona deklaratsiyasini to'ldirilgan vaqtda dollar kursi 1 AQSh dollari uchun 662 so'mni tashkil etgan va import bojxona bojining stavkasi 30% bo'lsa, u holda u necha so'mga teng bo'ladi?

22-masala. Savdo-sotiq bilan shug'ullanadigan korxonada bitim qiymati 800 AQSh dollari bo'lgan tovarni Germaniyadan oldi.

Bojxona organlari tomonidan ushbu tovarning bojxona bahosi aniqlashda tovarning bahosini 960 AQSh dollari qilib baholashgan. Bojxona deklaratsiyasini rasmiylashtirish vaqtida 1 AQSh dollari so'm, bojxona boji stavkasi-10%, import bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi -20%, bojxona rasmiylashtirish uchun undiriladigan yig'im - 0,2 %.

Olingan tovarning haqiqiy tannarxini aniqlang?

23-masala. Import qilinayotgan 1 litr aroqning (Germaniyada ishlab chiqarilgan) bojxona qiymati-1720 so'm.

Bojxona qiymatiga, yukni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish, ortish, tushirish, o'lchash va sug'urta qilish va boshqa summalarni o'z ichiga oladi. Import qiluvchi korxonaning firma do'konida bir butilka aroq necha so'mdan sotiladi, agarda korxonaning qo'shimcha xarajatlari aroqni omborga olib kelishga va boshqa zarur xarajatlar (sertifikatsiya qilish va h.k) olingan

tovarning haqiqiy tannarxiga ya'ni bojxona qonun xujjatlariga muvofiq hisoblab chiqilgan (aktsiz va qo'shilgan qiymat soliqlarini hisobga olgan holda), nisbatan taxminan 12% (ushbu xarajatlarni hisobga olmagan holda), savdo ustamasi-15%. Ushbu masalani echishda bojxona bojlari hisobga olinmaydi.

24-masala. Ulgurji savdo bilan shug'ullanuvchi korxonada shartnoma bo'yicha kontrakt qiymati 400 ming AQSh dollari bo'lgan shokolad qandolat mahsulotni import bo'yicha oldi.

Olingan tovarning bojxonadagi qiymati 460 ming dollar. Bojxona deklaratsiyani rasmiylashtirish vaqtidagi kursi 1 AQSh dollari 1607 so'm.

Import bojxona bojining stavkasi 10%, bojxona xujjatlarini rasmiylashtirilgani uchun undiriladigan yig'im-0,2%, tovar muyyan bir mamlakatda ishlab chiqarilganligi bo'yicha kelib chiqishiga doir sertifikat bilan tasdiqlanmagan.

1. Import bojxona bojining qiymati necha so'mga teng?
2. Olingan tovar partiyasining haqiqiy tannarxini aniqlang?
3. Ulgurji savdo bilan shug'ullanuvchi korxonada to'langan qo'shilgan qiymat solig'i uning hisobotida qanday aks ettiriladi?

25-Masala. Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi bo'lgan korxonada bojxonadagi narxi 340 AQSh dollari bo'lgan asbob-uskunani import qiladi.

Bojxona deklaratsiyasini to'ldirish vaqtidagi AQSh dollarining kursi 1 AQSh dollariga 1495 so'mni tashkil etadi.

Bojxona boji-30%, aktsiz solig'ining stavkasi-10%, bojxonada rasmiylashtirish uchun undiriladigan yig'im bojxona qonunchiligida belgilangan tartibda hisoblangan.

Anqlang:

- 1) Import qilingan tovarlar uchun qo'shilgan qiymat solig'i:
- 2) Asbob-uskunaning haqiqatdagi tannarxini aniqlang.

26-Masala. Ulgurji savdo bilan shug'ullanuvchi korxonada ishlab chiqarish faoliyati bilan ham shug'ullanadi. 2009 yilning hisobot davri uchun tovar sotishdan tushgan tushum 6000 ming so'm, korxonada o'zi ishlab chiqargan mahsulotini sotish natijasida tushgan tushum 3600 ming so'm.

Engil avtomobil sotib olingan 5900 ming so'm. Yo'l jamg'armasiga to'lanishi lozim bo'lgan summani aniqlang?

Fan bo'yicha nazorat savollar:

1. «Soliqlar va soliqqa tortish» fanining predmeti, vazifalari va o'rganish usullari.
2. Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortishni o'ziga xos o'xshashlik hamda farqli jihatlarini.
3. Yuridik shaxslar to'laydigan soliq'larga umumiy tavsifnoma.
4. Yuridik shaxslar to'laydigan soliq'siz to'lovlarga umumiy tavsifnoma.
5. Yuridik shaxslar to'laydigan to'g'ri soliq'larning o'ziga xos xususiyatlari.
6. Yuridik shaxslar to'laydigan egri soliq'larga tavsifnoma.
7. Yuridik shaxslar to'laydigan umumdavlat soliq'larning tarkibi va xususiyatlari.
8. Yuridik shaxslardan undiriladigan mahalliy soliq'larni undirish tartibi.
9. Jismoniy shaxslar to'laydigan umumdavlat soliq'larning xususiyatlari.
10. Jismoniy shaxslardan undiriladigan mahalliy soliq'larning tarkibi va xususiyatlari.
11. Soliq'larni umumiy belgilari va o'ziga xos xususiyatlari.
12. Soliq'larni funktsiya va vazifalari, ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqli jihatlar.
13. Soliq elementlari mohiyati va tarkibi.
14. Soliq imtiyozlari va uning turlari.
15. Soliq stavkasini mazmuni va turlari.
16. Soliq'larning tuzilish asoslari.
17. Soliq'larni undirish usullari va ularning amaliyotda qo'llanilishi.
18. Soliq siyosati tushunchasi va uning tarkibi.
19. Soliqqa tortish tizimi tamoyillari.
20. O'zbekiston Respublikasining soliq siyosati va uni asosiy yo'nalishlari.
21. O'zbekiston Respublikasi soliq tizimi mohiyati va tarkibi.
22. Soliq'larning rivojlanishining tarixiy bosqichlari.
23. I.A.Karimov asarlarida soliq munosabatlarining aks etishi.
24. Egri soliq'larning iqtisodiy mohiyati va byudjet tizimida tutgan o'rni.
25. To'g'ri soliq'larning iqtisodiy mohiyati va byudjet tizimida tutgan o'rni.
26. Soliq xizmati organlari tarkibi va ularning boshqa moliya-kredit muassasalari bilan o'zaro munosabatlari.
27. Soliq mexanizmini ishlab chiqish va joriy etishda davlatning roli.
28. «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi qonunning mazmuni va ahamiyati.
29. O'zbekiston Respublikasi soliq va byudjet tizimining o'zaro bog'liqligi.
30. Chet el sarmoyalari jalb etishda soliq'larning roli va ahamiyati.
31. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining iqtisodiy mohiyati va xususiyatlari.
32. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining soliq to'lovchilari va soliq ob'ekti.

33. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.
34. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bazasini shakllantirish tartibi.
35. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bazasiga qayta qo'shiladigan xarajatlar tarkibi va ularni hisobga olish tartibi.
36. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkalari va ularni tabaqalanishi.
37. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.
38. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bo'yicha beriladigan imtiyozlar va ularni belgilash mezon (asos)lari.
39. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkalari va ularni tabaqalanishi.
40. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.
41. Tijorat banklarini soliqqa tortish uslubiyati.
42. Alohida toifadagi yuridik shaxslarga soliq solishning xususiyatlari.
43. Sug'urta kompaniyalari (tashkilotlari)ni soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari.
44. Soddalashtirilgan soliqqa tortish tizimini mohiyati va uni kichik biznesni rag'batlantirishdagi roli va ahamiyati.
45. Yagona soliq to'lovini to'lovchilari va ularni aniqlash mezonlari.
46. Yagona soliq to'lovi ob'ekti, hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.
47. Yagona soliq to'lovini to'lashga o'tish va undan umumiy soliq to'lashga qaytish tartibi.
48. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari.
49. Alohida turdagi tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortishning xususiyatlari.
50. Lotoreyalar, totalizatorlar va boshqa tavakkalchilikka ixtisoslashgan yuridik shaxslarni soliqqa tortishning xususiyatlari.
51. Qo'shilgan qiymat solig'ini iqtisodiy mohiyati va uni joriy etishning ijtimoiy- iqtisodiy asoslari.
52. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha soliq oborotlarini belgilash tartibi.
53. Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari, soliq ob'ekti va soliq stavkalari.
54. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha nollik stavkaning qo'llanish xususiyatlari.
55. Qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash, byudjetga to'lash hamda buxgalteriya schetlariga aks ettirish tartibi.
56. O'zbekiston Respublikasiga import qilinadigan tovar (xizmat, ish)lardan qo'shilgan qiymat solig'ini undirish tartibi.
57. Qo'shilgan qiymat solig'ini korxonalar moliya-xo'jalik faoliyatiga ta'siri.
58. Aktsiz solig'ining iqtisodiy mohiyati, uni soliq tizimiga joriy qilishning ijtimoiy-iqtisodiy sabablari.

59. Aktsiz osti tovarlari va ularni belgilash mezonlari.
60. Aktsiz solig'ini to'lovchilari, soliq ob'ekti va soliq stavkalari.
61. Aktsiz solig'ini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi
62. O'zbekiston Respublikasiga import qilinadigan tovarlardan aktsiz solig'ini undirish tartibi.
63. Aktsiz markalarini joriy etish sabablari va ularni qo'llash tartibi.
64. Soliq idoralari tomonidan tekshirishlarni o'tkazish tartibi.
65. Yuridik shaxslar mol-mulkidan olinadigan soliqni mohiyati va soliq to'lovchilari.
66. Yuridik shaxslar mol-mulkidan olinadigan soliq ob'ektini aniqlash, soliqni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.
67. Yuridik shaxslardan o'z vaqtida o'rnatilmagan asosiy vositalar uchun mol-mulk solig'i undirish tartibi.
68. Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i bo'yicha imtiyozlar va ularning guruhlanishi.
69. Jismoniy shaxslar mol-mulkidan olinadigan soliqning to'lovchilari va soliq ob'ekti.
70. Jismoniy shaxslarga mol-mulk solig'i bo'yicha beriladigan imtiyozlarning tarkibi.
71. Jismoniy shaxslar mol-mulkidan soliqni hisoblash va undirish tartibi.
72. Yer solig'ini iqtisodiy mohiyati va uni joriy etish sabablari.
73. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig'i va soliq ob'ekti.
74. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig'i bo'yicha imtiyozlar.
75. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari va uni tabaqalashtirish mezonlari.
76. Yuridik shaxslar to'laydigan yer solig'ini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.
77. Qishloq xo'jaligi korxonalariga yagona yer solig'ini joriy etishning iqtisodiy ahamiyati.
78. Yagona yer solig'i to'lovchilari, soliq ob'ekti va soliq stavkalari.
79. Yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozlar.
80. Yagona yer solig'ini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.
81. Jismoniy shaxslar daromadlaridan olinadigan soliqni iqtisodiy mohiyati va soliq-byudjet tizimida tutgan o'rni.
82. Jismoniy shaxslarning mehnat haqi shaklida oladigan daromadlarini soliqqa tortish tartibi.
83. Jismoniy shaxslar daromadlaridan olinadigan soliq to'lovchilari va soliq ob'ekti.
84. Jismoniy shaxslarning mulkiy daromadlarini soliqqa tortish tartibi.
85. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha beriladigan imtiyozlar va ularning guruhlanishi.
86. Jismoniy shaxslar daromadlaridan olinadigan soliqni hisoblash va undirish tartibi.

87. Jismoniy shaxslarning tadbirkorlik faoliyatidan oladigan daromadlarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari.
88. Jismoniy shaxslar daromadlarini deklaratsiya bo'yicha undirish tartibi.
89. Jismoniy shaxslardan transport vositalariga benzin, dilel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning mohiyati va xususiyatlari.
90. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilar va soliq ob'ekti.
91. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha imtiyozlar, soliqni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.
92. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun solig'i stavkalari va ularning xususiyatlari.
93. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning iqtisodiy mohiyati va soliq to'lovchilari.
94. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq ob'ekti va soliq stavkalari.
95. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha imtiyozlar, hisoblash va byudjetga undirish tartibi.
96. Obodonlashtirish va infratuzilmani rivojlantirish uchun soliqni joriy etish sabablari, soliq to'lovchilari va soliq ob'ekti.
97. Obodonlashtirish va infratuzilmani rivojlantirish uchun soliqni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.
98. Davlat maqsadli jamg'armalariga ajratmalarning o'ziga xos xususiyatlari.
99. Davlat maqsadli jamg'armalariga ajratmalarning amal qilish mexanizmi.
100. Bojxona boji va uni undirish tartibi.
101. Moliyaviy jazo choralari va ularni qo'llash tartibi.
102. Identifikatsiya raqami va uni rasmiylashtirish tartibi.
103. Ikkiyoqlama soliqqa tortishning xususiyatlari va uning oldini olish masalalari.
104. O'zbekistonda chet el investorlari ishtirokidagi korxonalarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari.
105. Dehqon va fermer xo'jaliklarini soliqqa tortish tartibi.
106. Resurslardan samarali foydalanishni rag'batlantirishda soliqlarning roli.
107. O'zbekiston Respublikasi soliq tizimini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari.
108. Umumdavlat soliqlarini mahalliy byudjetlar o'rtasida taqsimlashning amal qilish mexanizmi.
109. O'zbekistonning eksport salohiyatini yuksaltirishda soliqlarning rag'batlantiruvchilik roli.
110. Soliq siyosatini amalga oshiruvchi organlarning soliq ishini yuritishdagi vakolatlari.
111. Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlarning tutgan o'rni va ahamiyati.

Fan bo'yicha testlar:

1. Jismoniy shaxslarning tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan daromadlariga qanday daromad turlari kiradi?

- A. Mol-mulkni ijaraga berishdan keladigan daromad
- B. Dividend bo'yicha olinadigan daromad
- C. Natura shaklida olingan ish haqi to'lovlari
- D. Jismoniy shaxslarning tadbirkorlik faoliyatidan keladigan daromadiga tovarlar realizatsiyasidan, qonun hujjatlarida taqiqlanmagan, yakka tartibda amalga oshirilayotgan boshqa faoliyatdan keladigan barcha tushumlar ushbu daromadni topish bilan bog'liq xarajatlar, majburiy to'lovlar, chiqimlar va ajratmalar chegirib tashlangan holda kiradi

2. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni qisqa muddatli tekshirishga ruxsat beruvchi vakolatli organni ko'rsating.

- A. Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish hududiy Kengashi
- B. O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasi
- C. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
- D. O'zbekiston Respublikasi Xo'jalik sudi

3. Yuridik manzilgohi o'zgarganda korxonaga necha kun ichida soliq idoralarini xabardor qilish kerak?

- A. 3 kun ichida
- B. 1 oy ichida
- C. 10 kun ichida
- D. O'sha kuni

4. Yuridik shaxslarning foyda solig'i solish ob'ektini aniqlashda jami daromaddan moliyaviy jarima va penya summolari chegirib tashlanadimi?

- A. Chegirib tashlanadi
- B. Chegirib tashlanmaydi
- C. Faqat moliyaviy jarima summasi chegirib tashlandi
- D. Faqat penya summasi chegirib tashlanadi

5. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslarni soliqqa tortishning alohida tartibi qaysi davlat idorasi tomonidan belgilanishi mumkin?

- A. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi
- B. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
- C. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi
- D. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

6. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini soliqqa tortish ob'ektini ko'rsating.
- Foyda
  - Daromad
  - Yalpi tushum
  - Yalpi daromad
7. O'zbekiston Respublikasida yagona ijtimoiy to'lov qachon joriy qilingan?
- 1998 yil 1 yanvar
  - 1995 yil 1 yanvar
  - 1992 yil 1 yanvar
  - 2004 yil 1 yanvar
8. Quyida qayd etilgan soliqlarning qaysi biri mahalliy soliq hisoblanadi?
- Aktsiz solig'i
  - Er solig'i
  - Suv resurslaridan foydalanganlik soliq
  - Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i
9. O'zbekiston Respublikasi norezidentlari bo'lgan yuridik shaxslar qanday manbalaridan soliq to'laydilar?
- O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi faoliyatlari manbalaridan
  - O'zbekiston Respublikasida olgan manbalaridan
  - O'zbekiston Respublikasidagi va undan tashqaridagi faoliyatlari manbalaridan
  - Soliq to'lovchining hohishiga ko'ra to'lanadi
10. Qaysi javobda korxonaning maqsadli jamg'armalariga o'tkazadigan to'lovlari berilgan?
- Qo'shilgan qiymat solig'i
  - Yagona ijtimoiy to'lov
  - Davlat bojlari
  - Er solig'i
11. 1-2 guruh nogironlari uchun daromad solig'i bo'yicha qanday imtiyoz ko'zda tutilgan?
- Soliqqa tortiladigan daromad 30 foizga kamaytiriladi.
  - Soliqqa tortiladigan daromad 50 foizga kamaytiriladi
  - Soliqqa tortiladigan daromad 30 foiz, agar 16 yoshgacha ikkita bolasi bor bo'lsa kamaytiriladi
  - Har bir to'liq oy uchun eng kam ish haqining 4 baravari miqdorida kamaytiriladi
12. O'zbekiston Respublikasida yuridik shaxslarning oladigan dividend va foiz daromadlari qanday stavkada soliqqa tortiladi?

- A. 12 %
- B. 13 %
- C. 15 %
- D. 10 %

13. Yer solig'i stavkalari 2011 yil uchun necha marta indeksatsiya qilindi?

- A. 1
- B. 1,5
- C. 2
- D. 1,2

14. Jismoniy shaxslar soliqlarni qanday shaklda to'laydilar?

- A. Naqd pul shaklida
- B. Naqd pulsiz shaklida
- C. Natura shaklida
- D. Naqd pul va naqd pulsiz shaklda

15. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni joriy etishdan maqsad nima?

- A. Davlat byudjetini moliyaviy resurs bilan ta'minlash
- B. Davlat byudjetini moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlash va suv resurslaridan samarali va oqilona foydalanishni rag'batlantirish
- C. Suv resurslaridan samarali va oqilona foydalanishni rag'batlantirish
- D. Mahalliy byudjet daromadlarini moliyaviy resurs bilan ta'minlash

16. Soliq stavkalarini qaysi vakolatli davlat organi belgilaydi?

- A. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
- B. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi
- C. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi
- D. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligi

17. Quyidagilarning qaysi biri soliq ob'ekti bo'la oladi?

- A. Korxonalar va tashkilotlarning smeta rejasi
- B. Korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy natijasi
- C. Kreditorlik qarzlari
- D. Byudjet subsidiyalari

18. Agar amalga oshirilgan xarajat xarajatlarning bir necha toifasiga kiritilgan bo'lsa:

- A. U faqat bir marta daromaddan chegiriladi
- B. Har bir toifasi bo'yicha alohida chegiriladi
- C. Chegirma qilinmaydi
- D. Xarajatlarning belgilangan me'yor darajasida chegiriladi

19. Qo'shilgan qiymat solig'ining soliqqa tortish ob'ekti nima?

- A. Tovar (ish, xizmatlar) sotilishiga doir oborotlar hamda tovar (ish, xizmatlar) importi
 B. Muomala xarajatlari
 C. Ishlab chiqarish tannarxi
 D. Soliq to'langunga qadar moliyaviy natija
20. Yuridik shaxs o'z faoliyatida ro'yxatdan o'tgan tumandan boshqa tumandagi suv resurslaridan foydalanganida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni qaysi soliq organiga to'laydi?
 A. Ro'yxatga olingan joydagi davlat soliq xizmati organiga
 B. Davlat soliq qo'mitasiga
 C. Davlat soliq xizmati organlarida ro'yxatga olinish joyidan qat'iy nazar suvdan foydalanish joyidagi soliq xizmati organiga
 D. Ro'yxatdan o'tgan davlat soliq xizmati organi bilan suvdan foydalanish joyidagi soliq xizmati organiga kelishuviga muvofiq
21. Jismoniy shaxslarning mulkiy daromadiga qanday daromadlar kiradi?
 A. Foiz, dividend, mol-mulkni ijaraga berishdan kelgan daromadlar
 B. Mehnatga haq to'lash shaklida olingan daromad
 C. Tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromad
 D. Tekinga olingan pul mablag'lari
22. Pochta markalari, markali otkritkalar va konvertlar sotish qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladimi?
 A. Qo'shilgan qiymat solig'idan ozod etiladi
 B. 20 foizli stavkada solqqa tortiladi
 C. Nollik stavka bo'yicha tortiladi
 D. Kamaytirilgan stavkalar qo'llaniladi
23. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari 2010 yil uchun necha martaga indeksatsiya qilindi?
 A. 1,5 martaga
 B. 1 martaga
 C. 1,2 martaga
 D. 2 martaga
24. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilarni aniqlang.
 A. Yuridik shaxslar
 B. Jismoniy shaxslar
 C. Yuridik va jismoniy shaxslar
 D. Foydali qazilmalar qazib oluvchi yuridik va jismoniy shaxslar

25. Qaysi javobda mol-mulk solig'ining soliqqa tortish ob'ekti berilgan?
- Asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, uzoq muddatli ijaraga olingan asosiy vositalar
  - Nomoddiy aktivlar
  - Kapital qo'yilmalar
  - Pul mablag'lari
26. Aktsiz markalarining nominal qiymati aktsiz solig'i to'lovi hisobiga
- Kiritiladi
  - Faqat alkogolli mahsulotlar uchun kiritiladi
  - Kiritilmaydi
  - Faqat tamaki mahsulotlari uchun kiritiladi
27. Aktsiz markalarining joriy etilish yilini ko'rsating.
- 1992 yil 1 yanvar
  - 1993 yil 6 may
  - 1995 yil 1 yanvar
  - 1996 yil 1 oktyabr
28. Soddalashtirilgan soliq tizimiga o'tgan kichik korxonalar va mikrofirmalar mol-mulk solig'ini to'lovchilar hisoblanadimi?
- Mol-mulk solig'ini belgilangan tartibda to'laydilar
  - Mol-mulk solig'ini pasaytirilgan stavkalar asosida to'laydilar
  - Ijaraga berilgan mol-mulkleri qiymatidan soliq to'laydilar
  - Faqat asosiy vositalari bo'yicha to'laydilar
29. Quyidagi yuridik shaxslardan qaysi biri obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'ini to'laydi.
- Savdo korxonalari
  - Umumbelgilangan soliqlarni to'lovchi korxonalar
  - Ixchamlashtirilgan soliq tizimiga o'tgan kichik korxonalar
  - Ixchamlashtirilgan soliq tizimiga o'tmagan kichik korxonalar
30. Agar infratuzilma ob'ektlarini saqlash xarajatlari summasi obodonlashtirish ishlari va infratuzilmani rivojlantirish solig'i summasidan oshib ketsa, korxonalar:
- Soliqni to'laydi
  - Soliqni to'lamaydi
  - Past stavkalarda to'laydi
  - Xarajatlarning oshgan summasiga kamaytirgan holda to'laydi
31. O'zbekiston rezidentlari bo'lgan jismoniy shaxslar deklaratsiya bo'yicha hisoblangan daromad solig'ini qaysi sanagacha to'lashlari lozim?
- 1 aprel
  - 1 may

- C. 1 iyun
- D. 1 sentyabr

32. Quyida qayd etilgan soliqlarning qaysi biri umumdavlat solig'i hisoblanadi?

- A. Er solig'i
- B. Qo'shilgan qiymat solig'i
- C. Obodonlashtirish va infratuzilmani rivojlantirish uchun soliq
- D. Mol-mulk solig'i

33. Davlat investitsiya dasturiga kiritilgan korxonalar foyda solig'idan qancha muddatgacha ozod qilinadi?

- A. 3 yil
- B. 5 yil
- C. 7 yil
- D. 9 yil

34. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish tartibini buzish ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning qaysi moddasida ko'zda tutilgan?

- A. 176/1
- B. 175
- C. 168
- D. 174

35. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining asosiy stavkasi 2011 yil 1 yanvardan qancha qilib belgilangan?

- A. 18
- B. 9
- C. 7
- D. 12

36. 2011 yilda jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliq stavkalari necha foiz qilib belgilangan?

- A. 13, 23, 33
- B. 10, 16, 22
- C. 13, 20, 32
- D. 13, 21, 33

37. Da'vo qilishning umumiy muddati qancha?

- A. 1 yil
- B. 2 yil
- C. 5 yil
- D. 4 yil

38. Yo'l fondiga qilinadigan ajratmalar qachondan boshlab soliq xizmati idoralari nazoratiga berilgan?

- A. 2003 yil 1 oktyabrdan
- B. 2002 yildan 1 iyuldan
- S. 2004 yil 1 yanvar
- D. 2001 yil 1 yanvar

39. Yer solig'ini joriy etishdan maqsad nima?

- A. Davlat byudjetini moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlash
- B. Davlat byudjetini moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlash va er resurslaridan samarali va oqilona foydalanishni rag'batlantirish
- S. Er resurslaridan samarali va oqilona foydalanishni rag'batlantirish
- D. Mahalliy byudjet daromadlarini moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlash

40. Qaysi toifadagi fuqarolar jami yillik daromad to'g'risida deklaratsiya topshiradi?

- A. Hamma toifadagi fuqarolar
- B. Ikki va undan ortiq daromad manbaiga ega bo'lgan hamma toifadagi fuqarolar
- S. Yakka tartibda mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar
- D. Faqat o'rindoshlik bo'yicha ishlovchilar

41. O'zbekiston Respublikasida jismoniy shaxslarning dividend va foiz ko'rinishidagi oladigan daromadlari qanday stavkada soliqqa tortiladi?

- A. 12 %
- B. 13 %
- S. 14 %
- D. 10 %

42. Yuridik shaxslarning mahsulot (ish, xizmat)larni eksporti hajmi umumiy ishlab chiqarish hajmida 30 % va undan yuqorini tashkil etsa, mol-mulk solig'ini qanday stavkada to'laydilar?

- A. Belgilangan stavkadan 20 % ga kamaytiriladi
- V. Belgilangan stavkadan 25 % ga kamaytiriladi
- S. Belgilangan stavkadan 35 % ga kamaytiriladi
- D. Belgilangan stavka 2 baravarga kamaytiriladi

43. Berilgan er uchastkalaridan ikki yil davomida foydalanmagan jismoniy shaxslarga qanday chora belgilangan

- A. Er solig'i uch baravar miqdorida to'lanadi
- V. Er solig'i ikki baravar miqdorida to'lanadi
- C. Moliyaviy jazo choralari qo'llaniladi
- D. Ma'muriy jazo choralari qo'llaniladi

44. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni kimlar to'laydi?

- A. O'z faoliyatida suvdan foydalanuvchi yuridik shaxslar hamda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi jismoniy shaxslar
 B. O'z faoliyatida suvdan foydalanuvchi yuridik shaxslar
 S. O'z faoliyatida suvdan foydalanuvchi tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi jismoniy shaxslar
 D. Barcha yuridik va jismoniy shaxslar
45. Qo'shilgan qiymat solig'i O'zbekiston Respublikasida qachon joriy etilgan?
 A. 1991 yil 15 fevraldan
 B. 1992 yil 1 yanvardan
 S. 1993 yil 6 maydan
 D. 1997 yil 24 apreldan
46. Yangi tahrirdagi Soliq kodeksi qachon qabul qilingan va joriy etilgan?
 A. 1996 yil 15 fevral – 1996 yil 1 mart
 B. 2007 yil 23 noyabr- 2008 yil 1 yanvar
 S. 1997 yil 15 dekabr – 1998 yil 1 yanvar
 D. 1998 yil 24 aprel – 1999 yil 1 yanvar
47. Yer solig'i jismoniy shaxslar tomonidan qachon to'lanadi?
 A. Joriy yilning 15 iyun va 15 dekabriga qadar
 B. Joriy yilning 25 iyuniga qadar
 S. Joriy yilning 31 dekabriga qadar
 D. Joriy yilning 1 apreliga qadar
48. Yuridik shaxslar soliqlarni qanday shaklda to'laydilar?
 A. Naqd pul shaklida
 B. Naqd pulsiz shaklida
 S. Ayrim hollarda har ikkalasidan ham foydalanish mumkin
 D. Ham natura ham naqd pul shaklda
49. Qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashda nollik stavka qachon qo'llaniladi?
 A. Tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksportiga
 B. Stenografiya xizmatlariga
 S. Geologiya va topografiya ishlariga
 D. Ma'lumotlarni ishlash va axborot ta'limotiga doir xizmatlariga
50. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq ob'ektini aniqlang?
 A. Yer usti manbalaridan foydalanilgan suv resurslarining hajmi
 B. Yer osti manbalaridan foydalanilgan suv resurslarining hajmi
 S. Yer usti va yer osti manbalaridan foydalanilgan suv resurslarining hajmi
 D. Chuchuk suv manbalaridan foydalanilgan suv resurslarining hajmi

51. Qo‘shilgan qiymat solig‘ining qanday stavkalari qo‘llaniladi?
- A. 20 va 10
  - B. 20 va 15
  - C. 20 va nollik
  - D. 10 va nollik
52. Jismoniy shaxslarning mol-mulklari qanday stavkada soliqqa tortiladi?
- A. 10 va 5
  - B. 3,5 va 7
  - C. 0,5
  - D. 0,2 va 7
53. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari kim tomonidan belgilanadi?
- A. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi tomonidan
  - B. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan
  - S. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis tomonidan
  - D. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan
54. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini to‘laydigan soliqlarni ko‘rsating.
- A. Qo‘shilgan qiymat solig‘i
  - B. Yagona soliq to‘lovi
  - C. Yalpi tushumdan yagona soliq va er solig‘i
  - D. Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig‘i

GLOSSARIY

Yuridik shaxslar -O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligida soliq to'lovchilar ikki guruhga bo'linadi: yuridik shaxslar va jismoniy shaxslar.

O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksida xilma-xil mulk shaklidagi birlashmalar, korxonalar va tashkilotlar qiskacha yuridik shaxs deb ataladi.

O'z mulkiga ega bo'lgan va o'z majburiyatlarini shu mulklar bilan bajaradigan, soliq idoralarida ro'yxatdan o'tgan, bankda hisob raqamiga, mustaqil buxgalteriya balansiga ega bo'lgan korxonalar, tashkilot, birlashma va ularning mustaqil shaxobchalariga yuridik shaxslar deb ataladi.

Yuridik shaxs maqomidan tashqari soliq to'lovchi bo'lish uchun yana, albatta biror ruxsat etilgan faoliyatdan daromad (foyda) olgan bo'lishi, tovar (ish, xizmat) sotishdan oborotga va boshqa mulklarga ega bo'lishlari shart.

Yuridik shaxslarning byudjetga to'laydigan soliqlari to'g'ri va egri soliqlarga bo'linadi. To'g'ri soliqlar daromad (foyda) solig'i va resurs soliqlaridan, egri soliqlar esa qo'shilgan qiymat solig'i, aktsiz solig'i, bojxona bojidan iboratdir.

Jismoniy shaxs (fuqaro) tushunchasi - Fuqarolar (jismoniy shaxslar) deganda O'zbekiston Respublikasining fuqarolari, boshqa davlatlarning fuqarolari, shuningdek fuqaroligi bo'lmagan shaxslar tushuniladi.

Yuridik shaxslarning daromadidan (foydasidan) soliq - bu yuridik shaxslarning hamma faoliyatidan olgan daromadlarini (foydasini) bir qismini byudjetga majburiy to'lovidir. Bu erda soliq to'lovchilar soliqqa tortish maqsadida rezident va nerezidentlarga bo'linadi.

Rezidentlar - O'zbekiston hududida tashkil etilgan va ro'yxatdan o'tgan yuridik shaxslar yoki bosh korxonasi O'zbekistonda joylashgan bo'lib, O'zbekistondan tashqarida ro'yxatdan o'tgan yuridik shaxslar bo'lib, O'zbekiston hududida hamda chet elda olgan daromadlaridan soliq to'lovchilar hisoblanadi.

Nerezidentlar-O'zbekiston hududida tashkil etilmagan yoki bosh korxonasi O'zbekistonda joylashmagan yuridik shaxslardir. Nerezidentlar faqat O'zbekiston hududida olgan daromadlaridan soliq to'laydilar.

Chet el yuridik shaxslari- rezidentlar va nerezidentlarga bo'linadi. Rezidentlar O'zbekistondagi yuridik shaxslar kabi soliqqa tortiladi. O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatuvchi nerezident yuridik shaxslar:

- doimiy muassasa orqali faoliyat ko'rsatuvchi;
- doimiy muassasa bo'lmasdan faoliyat ko'rsatuvchi yuridik shaxslarga bo'linadi.

Birinchi guruhdagilarning O'zbekistonda olgan daromadlari ularning soliq idoralariga taqdim etadigan deklaratsiyalari orqali soliq idoralari tomonidan hisoblab chiqilib soliqqa tortiladi.

Ikkinchi guruh nerezidentlarning O'zbekiston hududidagi korxonalar va tashkilotlardan olgan daromadlari manbaida jami daromaddan hech qanday chegirmasiz soliqqa tortiladi (ushlanib qolinadi).

«**Doimiy muassasa**» **tushunchasi** - soliqqa tortish maqsadida O'zbekiston hududida daromad olish uchun faoliyat ko'rsatayotgan har qanday joy hamda har qanday tashkilot yoki vakolatli funktsiyani bajarayotgan yuridik shaxsdir. Bu tushuncha o'z ichiga: boshqaruv o'rnini, bo'lim, ofis, idora, fabrika, ustaxona, shaxta, neft yoki gaz quvuri, tosh qazish yoki har qanday foydali qazilmalar qazib oluvchi joylarni oladi.

Royalti - bu intellektual mulklardan kelgan daromadlardir. Intellektual mulklarga yangilik yaratilganligi to'g'risidagi patent, litsenziya, tovar belgisi va boshqalar kiradi.

Investitsiya - korxonaning o'zi amalga oshirgan quyidagi:

- yangi qurilish shaklidagi kapital qurilishga, ishlab turgan korxonalarni rekonstruksiyalash, kengaytirish va texnikaviy qayta qurollantirishga sarflangan mablag'lar;

- **imoratlar, inshootlar, asbob-uskunalar, transport vositalari (ularning qismlarni) ishlab chiqarish maqsadlari uchun sotib olishga sarflangan mablag'lari kiradi.**

Qo'shilgan qiymat solig'i - bu korxonalar, tashkilot va birlashmalarda yangi yaratilgan (qo'shilgan) qiymatning bir qismini byudjetga majburan olishdir.

QQSdan imtiyozlar - bu korxonaning iste'molchilarga tovar ortganda, ish bajarganda, xizmat sotganda QQSni hisoblamaslik hamda byudjetga soliq to'lamaslikni ifodalaydi.

QQS to'lovchilari - bu O'zbekiston Respublikasi hududida tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar tovarlar importi bo'yicha yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Aktsiz solig'i - bu ishlab chiqarish korxonalarida yaratilgan yoki eksport va import qilingan ba'zi tovarlar qiymatining bir qismini majburiy byudjetga to'lovdir.

Aktsiz solig'i ob'ekti - bu O'zbekiston Respublikasi hududida ishlab chikarilgan tovarlar, eksport va import qilingan ba'zi tovarlar oboroti hisoblanadi.

Yuridik shaxslarning mol-mulk solig'i - bu korxonalar mulklarining dastlabki qiymati, o'rnatilmagan mulklar qiymatidan hisoblanib, ularning daromadidan byudjetga to'lanadigan majburiy to'lovlardir.

Mol-mulk solig'ini to'lovchilar - bu o'z mulkiga ega bo'lgan yuridik shaxslar hisoblanadi. Soliq to'lashning ixchamlashtirilgan tizimiga o'tgan yuridik shaxslar (savdodan tashqari) va imtiyoz olgan yuridik shaxslar bu soliqni to'lamaydilar.

O'rtacha qiymat - bu asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, lizing shartnomasi bo'yicha sotib olingan vositalarning hamda ishga tushirilmagan mulklar qiymatining yil boshi va oxiridagi summalarini yarmi, boshqa oylar boshidagi balans qiymatining to'liq summalari yig'indisini 12ga bo'lish bilan aniqlanadigan qiymatdir. Bu qiymat choraklik va yil bo'yicha aniqlanadi.

Qishloq xo'jalik tovar ishlab chikaruvchilarning yagona er solig'i - yagona er solig'ini to'lovchilar bo'lib, qishloq xo'jaligi kooperativlari

(shirkatlar), fermer xo'jaliklari, agrofimlar, boshqa qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar hisoblanadi. Bu korxonalar o'z hohishlari bo'yicha byudjetga yoki yagona er solig'i to'lovchilar yoki qishloq xo'jalik korxonalari uchun belgilangan yagona soliq to'lovchilari bo'lishi mumkin.

Yuridik shaxslarning (noqishloq xo'jalik) er solig'i - o'zining mulkida, egaligida va foydalanishida er uchastkalari bo'lgan yuridik shaxslar er solig'i to'lovchilari bo'lib hisoblanadi.

Soliq sub'yekti- soliq to'lash majburiyati yuklangan yuridik va jismoniy shaxslar yoki soliqqa oid munosabatlarni tashkil etuvchi tomonlarning o'zaro majmuasi bo'lib, unda bir tomondan soliq to'lovchilar, boshqa tomondan soliqni undirish vakolati yuklangan soliq xizmati organlari qatnashadi. O'z faoliyatida barcha yuridik va jismoniy shaxslar soliq sub'yekti sifatida namoyon bo'lmaydi. Chunki bu yerda soliqlardan batamom ozod etiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar mavjudki, ular soliq sub'yekti sifatida soliq munosabatlarida ishtirok etmaydi.

Soliq agenti- yuridik va jismoniy shaxslardan soliqni ushlab qolib, davlat byudjetiga o'tkazib beruvchi yuridik shaxslar. Bunday yuridik shaxslar o'z faoliyatida bevosita yoki bilvosita ishtirok etgan xo'jalik yurituvchi subyektlar, ya'ni yuridik va jismoniy shaxslarning korxonada o'z mehnati, investitsiyasi bilan ishtirok etishi natijasida olgan daromadi(foydasi)dan soliqlarni ushlab qoladi va davlat byudjetiga o'tkazib beradi. Soliq agentlari davlat byudjetiga soliqlarni bevosita yoki bilvosita ishga yollash natijasida to'lanadigan ish haqidan, dividendlardan, doimiy muassasaga ega bo'lmagan norezident yuridik va jismoniy shaxslardan to'lanishi lozim bo'lgan soliq summalarini ushlab qoladi va byudjetga o'tkazib beradi. Ushlab qolinmagan, kam ushlab qolingan va o'z vaqtida o'tkazib berilmagan soliq summasi uchun qonunchilikda belgilangan moliyaviy, ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortiladilar. Har bir yuridik shaxs soliq munosabatlarida soliq sub'yekti bo'lishi bilan birgalikda soliq agenti sifatida ham ishtirok etadi. Soliq agenti iqtisodiy adabiyotlarda fiskal agent sifatida qayd etiladi.

Soliq solish ob'yekti- soliq to'lovchining soliq hisoblanadigan va soliq solish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan daromadi, oboroti va mol-mulki tushuniladi. Soliq solish ob'yektiga foyda yoki daromad, muayyan tovarlar qiymati, yer maydoni, yuridik va jismoniy shaxslarning mulklari, tabiiy resurslardan foydalanish miqdori va boshqalar kiradi. Soliq solish ob'yekti aslida jamiyatdagi mavjud moddiy va ma'naviy boylik larning ayrimlariga qonun yo'li bilan ulardan foydalanuvchi, egalik qiluvchi va tasarruf qiluvchi soliq sub'yektlarining huquqlariga soliq solishni ifodalaydi. Binobarin, moddiy va ma'naviy boyliklarga mulkiy huquqqa ega bo'lgandagina soliq solish ob'yekti yuzaga keladi. Masalan, egasiz imoratga soliq solinmaydi, chunki egasiz imoratga nisbatan soliq sub'yekti mavjud emas, vaholanki, bo'lgan taqdirda ham soliq solish ob'yekti sifatida imorat emas, balki ushbu imoratga bo'lgan mulkiy huquqqa soliq solinadi. Shu jihatdan aytish mumkinki, soliq

solish ob'yekti aslida yuridik va jismoniy shaxslarning mulkiy huquqi va daromadiga qaratiladi.

Soliq solish predmeti- soliq solinadigan daromad, oborot, mol-mulk va boshqalarga bo'lgan huquq emas, balki ularning o'zidir, ya'ni soliq solish ob'yekti bo'lib birorbir soliq predmetiga bo'lgan huquq tushunilsa, predmet bo'lib ana shu egalik qilinadigan daromad, yer uchastkasi, imorat va boshqalarning o'zi tushuniladi. Soliq solish ob'yekti yoki soliq solish predmeti, unga kim egalik qilish huquqiga ega bo'lsa, unda soliqni to'lash majburiyati, ya'ni soliq sub'yektini namoyon qiladi. Demak, aytishimiz mumkinki, soliq solish predmetiga egalik qilish huquqi soliq ob'yektini vujudga keltirsa, o'z navbatida ushbu predmetga kimning egalik qilishi soliq sub'yektini yoki soliq to'lovchini namoyon etadi.

Soliq manbai- bu soliq to'lovchi to'laydigan soliqlar manbai, ya'ni daromadi. Soliq solish ob'yekti va soliq solish manbaini bir-biridan farqlash lozim bo'ladi. Ayrim soliq turlari, masalan, foydaga, yalpi daromadga, jismoniy shaxslarning daromadiga soliqlar bo'yicha soliq solish ob'yekti ham, soliq manbai ham bir xil bo'ladi, ya'ni nima obyekt bo'lsa, uning o'zi manba hisoblanadi.

Soliq solinadigan baza- soliq solish ob'yektining soliq stafkasi qo'llaniladigan miqdori. Hisoblanadigan soliq miqdori nafaqat soliq stafkalarining miqdoriga, shu bilan birgalikda soliq stafkasi qo'llaniladigan ob'yektning miqdoriga ham bog'liq. Soliq solinadigan bazaning miqdori qonunchilikda soliqqa tortilishi lozim bo'lgan soliq solish ob'yektidan ruxsat etiladigan chegirmalarga bog'liq ravishda o'zgarib turishi mumkin. Soliq solish bazasini soliq to'lovchilarning mazkur toifasiga taqdim etiladigan soliq imtiyozlariga muvofiq ravishda kamaytirishga ruxsat etiladi.

Soliq solish birligi- bu ob'yektning o'lchov birligi, masalan, daromad yoki mol-mulk solig'ida ob'yektning o'lchov birligi sifatida uning so'mdagi bahosi ifodalansa, yer solig'ida o'lchov birligi bo'lib kv.m yoki gektar hisoblanadi.

Soliq stafkasi- soliq solinadigan bazaning o'lchov birligiga nisbatan qonunchilik tomonidan belgilab qo'yilgan me'yordir. Soliq stafkalari foizlarda yoki mutlaq summada belgilanishi mumkin. Soliq stafkasi soliq elementlari ichida eng ko'p amaliy ahamiyatga ega bo'lgan unsurdir. Chunki soliq stafkalarini o'zgartirish orqali davlat xo'jalik yurituvchi sub'yektlar faoliyatiga ta'sir etadi.

Soliq imtiyozlari- soliq to'lovchilarga soliqlar bo'yicha turli xil yengilliklar bo'lib, ular vaqtinchalik va doimiy, to'liq yoki qisman va boshqa ko'rinishlarda berilishi mumkin. Soliq imtiyozlarining turlari, amal qilish mexanizmlari, mezonlari mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Soliqni hisoblab chiqarish tartibi- soliqni hisoblab chiqarish tartibi soliq davri uchun soliq solinadigan bazadan, stafkadan, shuningdek soliq imtiyozlaridan kelib chiqib, soliq summasini hisoblash qoidalarini belgilaydi.

Soliq solish usullari uch xil ko'rinishda amalga oshirilib, ular quyidagilarga: soliq solishning kadasterli, deklaratsiya va manba oldidan soliq solish usullariga ajratiladi.

Soliq davri u tugaganidan keyin soliq solinadigan baza aniqlanadigan hamda soliq miqdori hisoblab chiqariladigan davrdir. Soliq davri bir necha hisobot davriga bo'linishi mumkin. Hisobot davrlari yakunlanganda soliq hisobotlarini taqdim etish lozim bo'ladi. Joriy avans(bo'nak) to'lovlarini to'lash davri hisobot davri bo'lmaydi.

Soliqlarni to'lash muddatlari va tartibi. Soliq qonunchiligida har bir soliq turini byudjetga to'lash muddati belgilangan. Soliqni to'lash muddatlari deganda soliq to'lovchilarning davlat byudjeti oldida soliq majburiyatlarini bajarish muddati ifodalanadi. Soliqni to'lash muddatlari o'z mohiyatiga ko'ra ikki xil ko'rinishga ega: joriy avans (bo'nak) to'lovlari va haqiqiy daromad olingandan keying to'lovlar.

Soliqni to'lash tartibi esa soliqning yo'naltirilganligi (byudjetga yoki byudjetdan tashqari fondlarga), soliqni to'lash vositasi (milliy valyuta-so'mda) yoki boshqa mamlakatlar milliy valyutasida. O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligiga muvofiq soliqlar faqat milliy valyuta- so'mda to'lanishi mumkin hamda soliqni to'lash shakllarida (naqt pul yoki naqt pulsiz) ifodalanadi.

Soliq yuki- soliq to'lovchi muayyan vaqt oralig'idagi faoliyat natijasida to'lagan soliqlarining yigindisini ifodalaydi. Bunda soliq to'lovchilar to'laydigan barcha soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yigindisi ifodalanadi. Soliq yukining aniq soliq to'lovchilar zimmasiga qancha to'g'ri kelganligini aniqlash ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Biroq to'g'ri (bevosicha) soliqlarda soliq og'irligi aynan soliqni byudjetga hisoblab o'tkazuvchi soliq to'lovchilar zimmasiga tushsa, eg'ri (bilvosiga) soliqlarda esa soliq yuki soliqni to'lovchilar emas, balki tovar (ish, xizmat) larni iste'mol qiluvchilar zimmasiga tushadi. Muayyan turdagi yuridik va jismoniy shaxslar bo'yicha soliq yukini bir yilda byudjetga to'langan barcha majburiy to'lovlar yigindisi bilan aniqlash mumkin. Soliq yukini ifodalashning bir qancha ko'rinishlari mavjud: makrodarajadagi soliq yuki, mezodarajadagi soliq yuki va mikrodera-jadagi soliq yuki. Soliq yuki makrodarajada ifodalanganda butun mamlakat miqyosida ifodalanib, asosiy ko'rsatkich sifatida muayyan vaqt oralig'ida davlat byudjetiga kelib tushgan soliqlar yigindisining ana shu vaqt oralig'ida yaratilgan yalpi ichki mahsulot (YaIM) yoki milliy daromad (MD)ga nisbati olinadi. Mezodarajada ifodalanganda alohida olingan soha, tarmoq yoki sektorga to'g'ri keladigan soliq yuki ifodalansa, mikrodarajada esa aniq bir olingan sub'ektga to'g'ri keladigan soliq yuki ifodalanadi.

Soliqqa tortish tamoyillari.

Soliq solish tamoyillari soliq munosabatlarini amaliyotda tashkil etish, soliq solish, uni undirish amaliyotining mazmunini ochib beradi

Soliq to'lovchilarning identifikatsion raqami (STIR) - soliq to'lovchining soliq idoralaridan ro'yxatdan o'tganligini ko'rsatuvchi dalildir. Bu

raqam soliq to'lovchining tegishli hisobot va hisoblarini, boshqa hujjatlarini tez topishda yordam beruvchi sonidir.

Soliq qonunchiligi buzilganda qo'llaniladigan jazolar (sanktsiyalar) - bu intizomsiz soliq to'lovchilarga nisbatan soliq qonunchiligi buzilganda beriladigan jazolardir. Ular uch xil bo'ladi: ma'muriy, moliyaviy va jinoiy.

Yalpi ichki mahsulot (YaIM)- bu ma'lum bir davrda (yil) mamlakat ichida bozor bahosida yaratilgan hamma tovarlar va xizmatlarning qiymatidir.

Byudjet jarayoni - Davlat byudjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro etish, uning ijrosini nazorat qilish, ijrosi haqidagi hisobotni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek Davlat byudjeti tuzilmasiga kiruvchi byudjetlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning qonun hujjatlari bilan tartibga solingan jarayoni.

Byudjet dotatsiyasi - o'z daromadlari va byudjetni tartibga soluvchi boshqa mablag'lar etishmagan taqdirda quyi byudjetning harajatlari bilan daromadlari o'rtasidagi farqni qoplash uchun yuqori byudjetdan quyi byudjetga qaytarmaslik sharti bilan ajratiladigan pul mablag'lari.

Byudjetdan mablag' ajratish - qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda Davlat byudjetidan byudjet tashkilotlariga hamda boshqa byudjet mablag'lari oluvchilarga ajratiladigan pul mablag'lari.

Byudjet profitsiti - muayyan davrda byudjet daromadlarining byudjet harajatlaridan ortiq bo'lgan summasi.

Byudjet ssudasi - yuqori byudjetdan quyi byudjetga yoxud respublika byudjetidan rezident-yuridik shaxsga yoki chet el davlatiga qaytarish sharti bilan ajratiladigan mablag'.

Byudjet subventsiyasi - qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda muayyan maqsadlarga sarflash sharti bilan yuqori byudjetdan quyi byudjetga qaytarmaslik sharti bilan ajratiladigan pul mablag'lari.

Byudjet so'rovi - byudjet tasnifi bo'yicha tushumlarni shakllantirish va byudjetdan mablag' ajratish to'g'risidagi so'rov.

Byudjet tashkiloti - zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan o'z faoliyatini amalga oshirishi uchun Davlat byudjetidan mablag' ajratish nazarda tutilgan va bu mablag' moliyalashtirishning asosiy manbai hisoblanadigan vazirlik, davlat qo'mitasi, idora, davlat tashkiloti.

Byudjet taqchilligi - muayyan davrda byudjet harajatlarining byudjet daromadlaridan ortiq bo'lgan summasi.

Byudjet transferti - byudjetdan yuridik yoki jismoniy shaxsga bevosita yoxud vakolatli organ orqali ajratiladigan qaytarilmaydigan pul mablag'lari.

Davlat byudjeti - davlat pul mablag'larining (shu jumladan davlat maqsadli jamg'armalari mablag'larining) markazlashtirilgan jamg'armasi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek, moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Davlat ichki qarzlari - davlat tomonidan ichki mablag'ni jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi.

Davlat maqsadli jamg'armalari - Davlat byudjeti tarkibida jamlantiriladigan jamg'armalar bo'lib, ularning har biri uchun mablag'lar manbalari, har bir manbadan mablag' tushishi normalari va shartlari, shuningdek shu mablag'lardan foydalanilishi mumkin bo'lgan maqsadlar qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Davlat tashqi qarzi - davlat tomonidan xorijdan mablag' jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi.

Davlat tomonidan ichki mablag'ni jalb qilish - aktivlarni ichki manbalardan (rezident-yuridik va jismoniy shaxslardan) jalb etish hamda buning natijasida O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi sifatidagi yoki qarz oluvchi rezidentlarning o'z kreditlarini (qarzlarni) to'lashiga kafil sifatidagi majburiyatlari vujudga kelishi.

Davlat tomonidan xorijdan mablag' jalb qilish - aktivlarni xorij manbalaridan (chet el davlatlaridan, norezident yuridik shaxslardan va xalqaro tashkilotlardan) jalb etish hamda buning natijasida O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi sifatidagi yoki qarz oluvchi rezidentlarning o'z kreditlarini (qarzlarni) to'lashiga kafil sifatidagi majburiyatlari yuzaga kelishi.

Davlat qarzi - davlat tomonidan ichki mablag'ni va xorijdan mablag' jalb qilish natijasida vujudga kelgan O'zbekiston Respublikasi majburiyatlarining yig'indisi.

Mahalliy byudjet - Davlat byudjetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari jamg'armasini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Moliya yili - birinchi yanvardan o'ttiz birinchi dekabr kuni oxirigacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga oluvchi davr.

Respublika byudjeti - Davlat byudjetining umumdavlat tusidagi tadbirlarni moliyalashtirishda foydalaniladigan qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O'zbekiston», 2003.
2. Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida. - T.: «Adolat», 2004.
3. O'zbekiston Respublikasi Er kodeksi. - T.: «Adolat», 2004.
4. Qishloq xo'jaligi kooperativlari (shirkatlari) to'g'risida. - T.: «Adolat», 2004.
5. Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida. - T.: «Adolat», 2003.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida. - T.: «Adolat», 2003.
7. Aktsiyadorlik jamiyatlari va aktsiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida. - T.: «Adolat», 2003.
8. Qimmatli qog'ozlar bozorining amal qilishi to'g'risida. - T.: «Adolat», 2003.
9. Erkin iqtisodiy hududlar to'g'risida. - T.: «Adolat», 2003.
10. Kasaba uyushmalari, ularning huquq va kafolatlari to'g'risida. - T.: «Adolat», 2002.
11. Mehnat muhofazasi to'g'risida. - T.: «Adolat», 2002.
12. Birja va birja faoliyati to'g'risida. - T.: «Adolat», 2001.
13. Raqobat va tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash to'g'risida. - T.: «Adolat», 2001.
14. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. - T.: «Adolat», 2001.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qaror va Farmonlari:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. «Ijtimoiy himoya yili» Davlat dasturi to'g'risida. 2007 yil 24 yanvar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Yirik sanoat korxonalarini bilan kasanachilikni rivojlantirish asosidagi ishlab chiqarish va xizmatlar o'rtasida kooperatsiyani kengaytirishni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2006 yil 5 yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollarini ko'paytirishni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2006 yil 23 mart.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 2006-2010 yillarda O'zbekiston Respublikasida servis va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlanishini jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2006 yil 17 aprel.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. O'zbekiston Respublikasi Davlat mulki qo'mitasi faoliyatini takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida. 2006 yil 26 aprel.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. 2005 yil 11 aprel.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat qo'mitasini tashkil etish to'g'risida. 2005 yil 30 aprel.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Mikrofirmalar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. 2005 yil 20 iyun.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlisining qarori. 2006 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2007 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlari to'g'risida G'G' Xalq so'zi, 2007 yil 15 fevral.
2. Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish uchun ro'yxatdan o'tkazish tartibotlari tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida. 2003 yil 20 avgust.
3. Tadbirkorlik sub'ektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish va hisobga qo'yish tizimini takomillashtirish to'g'risida. 2001 yil 22 avgust, 347-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari.

5. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish – asosiy vazifamizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2006 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2007 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi G'G' Xalq so'zi, 2007 yil 13 fevral.
6. Karimov I.A. Inson, uning huquqlari va erkinliklari hamda manfaatlari – eng oliy qadriyat. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 13 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. «Xalq so'zi», 2005 yil 8 dekabr.
7. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T.: “O'zbekiston”, 2005.
8. Karimov I. A. Eskicha qarashlar va yondashuvlar bilan yangicha hayot qurib bo'lmaydi. - T.: “O'zbekiston”, 2005.
9. Karimov I.A. Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar, deb hisoblashar edi. T.: “O'zbekiston”, 2005.
10. Karimov I.A. Mavjud imkoniyat va resurslardan oqilona foydalanish – taraqqiyot omili. - T.: “O'zbekiston”, 2004.
11. Karimov I.A. Iqtisodiyotni erkinlashtirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish – bosh yo'limiz. T.: “O'zbekiston”, 2002.
12. Karimov I.A. Iqtisodiyotni erkinlashtirish va islohotlarni chuqurlashtirish – eng muhim vazifamiz. T.: “O'zbekiston”, 2000.
13. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot - pirovard maqsadimiz. T.: “O'zbekiston”, 2000.

4. Darsliklar

1. Vahobov A., Jumaev N., Burxanov U. Xalqaro moliya munosabatlari: Darslik. –T.: Sharq, 2003. – 400 b.
2. Zavalishina I.A. Soliqlar: nazariya va amaliyot: O'quv qo'llanma. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi nashriyot uyi, 2005. –544 b.
3. Latipov A. Erdan foydalanish va soliqqa tortish: O'quv qo'llanma. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi nashriyot uyi, 2005.-245 b.
4. Nalogi i nalogooblojenie: uchebnoe posobie. V.F. Tarasova, T.V.Savchenko, L.N.Semikina.-2-e izd., ispr. i dop. –M.: KNORUS, 2005. –288 s.
5. Nalogi: Uchebnik dlya vuzov. Pod red.D.G.Chernika. M: Yunita–Dana, 2004. –444s.
6. Nalogi v usloviyax ekonomicheskoy integratsii. Uchebnik dlya vuzov. V.S. Bard i dr. pod red. prof. V.S.Barda i L.P.Pavlovoy. –M.: KNORUS, 2004. – 288 s.
7. Nalogi i nalogooblojenie: Uchebnik. D.G.Chernik i dr. -2-e izd., dop. i prerab. –M.: INFRA–M, 2004. –328 s.
8. Nalogi i nalogooblojenie: Uchebnoe posobie. Pod red. B.X.Alieva. –M.: Finansi i statistika, 2005. –416 s.
9. Panskov V.G., Knyazev V.G. Nalogi i nalogooblojenie: Uchebnik dlya vuzov. –M.: MTsFER, 2003. – 336 s.
10. Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti: Darslik. –T.: Fan va texnologiyalar markazi, 2003. – 247 b.
11. Jo'raev A.S. Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo'llari: Monografiya. –T.: Fan nashriyoti. 2004. –243 b.
12. Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari:

Monografiya. –T.: Akademiya, 2002. – 204 b.

13. Toshmurodova B. Soliqlar vositasida iqtisodiyotni boshqarish mexanizmi: Monografiya. –T.: Yangi asr avlodi, 2002. – 127 b.

14. Soliqlar va soliqqa tortish bo'yicha me'yoriy hujjatlar.

Gazeta va jurnallar

10. «Soliqlar va bojxona xabarlarini» moliyaviy iqtisodiy gazetasi.

11. «Bozor, pul va kredit» jurnali.

12. «O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi» jurnali.

13. «Soliq to'lovchining jurnali».

Internet saytlari

14. <http://www.gov.uz>

15. <http://www1.parliament.gov.uz>

16. <http://www.edu.uz>

17. <http://www.tsue.uz>

18. <http://www.nalog.ru>

19. <http://www.soliq.uz>

20. <http://www.mf.uz>